

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXIV/1—2

**БЕОГРАД
2001**

Digitized by Google

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК, мр Владо ЂУКАНОВИЋ,
др Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, др Мирослав НИКОЛИЋ, др Асим ПЕЦО,
др Љубомир ПОПОВИЋ, др Милица РАДОВИЋ-ТЕШИЋ, др Стана РИСТИЋ,
др Живојин СТАНОЈЧИЋ, др Срето ТАНАСИЋ, др Драго ЂУПИЋ,
др Егон ФЕКЕТЕ

Секретар:
мр Владо Ђукановић

Уредник:
др МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ

Према Мишљењу Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије
бр. 413-00-1715/2001-01 ова публикација је од посебног интереса за науку.

НАШ ЈЕЗИК, часопис за српски књижевни језик, покренуло је 1932. године Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уредио седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од књ. X/3–4 до XXI/1–2 уредник часописа био је Михаило Стевановић, а у периоду од 1975. до 1996. г. (књ. XXI/3–XXX) Митар Пешикан. — *Наш језик* излази у четири годишње свеске, које чине једну књигу. Издаје га и прима рукописе Институт за српски језик САНУ, Ђуре Јакшића 9. Рукописи се не враћају. Претплату у износу од 100 динара за књигу уплатити на жиро-рачун Института бр. 40806–603–4–864. Цена појединачне свеске износи 50 а двоброја 100 динара.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXIV

Св. 1–2 (2001)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

Граматика

Једно давно постављено питање: значе ли <i>ојкад</i> и <i>ојкако</i> исто (МИЛКА ИВИЋ)	1
Кушаров модел заједничког књижевног језика и правописа за Хрвате и Србе (ЉУБОМИР ПОПОВИЋ)	6
О асиметричним кондензованим низовима (РАДОЈЕ СИМИЋ — ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ)	45
Граматичка основа и наставци именица типа <i>име-имена</i> (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	71

Језичка култура и нормативистика

О бирократизацији српског језика (ДУШКА КЛИКОВАЦ)	85
О ктетицима <i>српски</i> и <i>србијански</i> у свјетлу лексичко-семантичке норме (МИЛАН ШИПКА)	111
Стандардни језик и дијалекти (СРЕТО ТАНАСИЋ)	123

Лексикологија и семантика

Информације о граматичкој и лексичкој спојивости у дескриптивном речнику (СТАНА РИСТИЋ)	131
---	-----

Прилози

О конверзији сложених придева у именице (СТАНИМИР РАКИЋ)	141
Прилог Семантичко-деривационом речнику српскога језика (Деривационо гнездо придева <i>добар</i>) (РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ)	145
Статус српског језика у образовању (ЈОВАНКА РАДИЋ)	152

Прикази

Иван Клајн, Творба речи у савременом српском језику. Први део: Слагање и префиксација (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	157
Првослав Радић, Турски суфикси у српском језику (МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ)	162
Рајна Драгићевић, Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику (АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ)	166
Мирослав Николић, Обратни речник српскога језика (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	170

МИЛКА ИВИЋ
(САНУ, Београд)

ЈЕДНО ДАВНО ПОСТАВЉЕНО ПИТАЊЕ: ЗНАЧЕ ЛИ *ОТКАД* И *ОТКАКО* ИСТО?

Супротно ономе што је својевремено констатовано, не постоји, у свакој прилици, потпуна синонимија између *оћкад* и *оћкако*. *Оћкад* је, наиме, у принципу семантички маркирана језичка јединица у том смислу што доследно искључује проширивање информације о временској повезаности двеју датих ситуација инсинуацијом о томе да између њих, осим те временске повезаности, постоји и узрочно-последична, док је, по том истом критерију оцењено, *оћкако* немаркирани везнички израз. А што се тиче односа између *кад*, *како* и *чим*, о чему је такође својевремено писано, оно је заснован на потреби градуелног интензификовања временске повезаности о којој се датим исказом саопштава.

Кључни појмови: микропараметарске варијације унутар зависне временске реченице; синонимија временских везничких израз; ослобђавање временског значења додатном специфичном инсинуацијом; градуелно интензификовање информације о временској повезаности.

У трећу свеску *Нашег језика* из 1933. године уврштен је, уз остале написе, и један насловљен *Оћкад* и *оћкако*, до којег је овако дошло: неко је био поставио питање Уредништву часописа да ли та два израза значе исто, па је Уредништво задужило Драгутина Костића за стручно реаговање. Пошто је размотрио одговарајућа језичка факта, Костић је изнео два закључна запажања. Прво од њих гласи: „Нема никакве сумње да има случајева када ове речи исто значе. У реченици 'отад осећам да си крај мене, миран сам' може се 'откад' заменити речју 'откако', па да се значење реченице не измени“ (Костић 1933, стр. 82–83). Друга се опаска тиче избора, при сигнализовању временске релације, везничких лексичких решења *како* и *кад*: „чим *како* добије значење временске свезе, оно може бити замењено са *кад*, исто онако као што *оћкако* може бити замењено са *оћкад*. На пр. *како дође, он седне* (чим дође, он седне) може се рећи *кад дође, он седне*“ (стр. 83).

Време је пролазило, а на то Костићево виђење ствари није било даљих осврта. Ово стога што проблематику српске временске реченице језички стручњаци нису посебније укључивали у круг своје истраживачке пажње. Недавно се ту, додуше, десио драстичан преокрет — појавила се студиозно конципована и написана књига Антонић 2001.

Ауторка, Ивана Антонић, у њој износи обиље умесних опсервација о разним појединостима које се тичу граматикализовања управо такве реченице. Међутим, будући да је овом приликом њена истраживачка оптика била намерно усредсређена првенствено на то да се што прецизније „сниме“ оне аспектуално-семантичке димензије датих предиката главне и зависне реченице у чијој информационој укупности врхуни податак о некој постојећој временској релацији, чиме се уједно на прави начин осветљавају и околности под којима до такве информационе укупности и долази, изостао је у излагању експлицитни осврт на оно најдиректније семантичко суочавање лексичких верзија временских везника којем је посвећен напис Драгутина Костића.

Не би, додуше, било тачно рећи да баш никакви подаци о значењском односу наших темпорално употребљених везничких форми нису у претходним деценијама изношени; јесу, али увек неким другим поводом, узгредно. Тако је крајем шездесетих година прошлог века Јован Вуковић, говорећи шире о „синонимији зависних и независних реченица“, ово констатовао: „Сви синонимни облици зависних и независних реченица са разликом у везивању (различити везници) функционирају по односима стилистичке варијантности — од неутралне до најекспресивније форме у једном типу реченице“, наводећи при том, егземплификације ради, следеће временске везнике, и то овим редоследом: „*кад* || *чим* || *ишк* *ишћо* || *како*“ (Вуковић 1968, стр. 83).

Ово што следи сводиће се на настојање, прво, да се или подржи, или оповргне Костићево „синонимијско тумачење“ односа *ошћкад/ошћкако* и, друго, да се поближе размотри валидност Вуковићеве тврдње о томе да експресивност исказа неке дате временске реченице најнепосредније зависи од избора лексичке верзије њеног везничког елемента.

Упућенима у актуелне токове теоријског интересовања водећих личности (данас престижне) когнитивне лингвистике неће бити тешко да погоде зашто једна овако наизглед „ситна“ тема — избор везничких елемената (*ошћкад/ошћкако*) — заслужује да се нађе у центру истраживачке пажње. Да подсетим: по садашњим уверењима меродавних, од изузетне је важности ширење наших сазнања о тзв. *микрoиараметшарским варијацијама* у језику¹, тј. о свим оним наоко сасвим ситним разликама у граматикализацији исказа чија нам спознаја, међутим, осигурава и правилније усвајање туђег језика, и боље разумевање свог, а науци отвара нове, суптилније видике ради стицања правих увида у то како функционише људски ум.

У најважнија постигнућа теоријске лингвистике с почетка XXI века спада и разумевање тога да је за варијабилност у конкретном се-

¹ Више о том проблему наћи ће заинтересовани у мом излагању *Актуелне ошћелингвистичке теме* у 2001. години које ће бити објављене у зборнику реферата са VII симпозијума (25–27. октобар 2001) Југословенског друштва за примењену лингвистику. Наслов зборника гласи: *Конштрасшћивна, шћеоријска и шћимењена језичка истшћраживања*.

мантичко-граматичком уобличавању исказа једне исте ситуације / једног истог односа одговорна могућност варирања у упртости наших „менталних очију“² на овај или онај конститутивни елеменат те ситуације / тога односа. Одмах да нагласим: прилаз питању „синонимичност“ наших израза *ојкад/ојкако* који следи биће одређен мојим уважавањем управо тог теоријског постулата.

„У реченици 'откад осећам да си крај мене, миран сам', може се 'откад' заменити речју 'откако', па да се значење реченице не измени“, закључио је Драгутин Костић. И заиста — у бити својој тај закључак никако није погрешан. Па ипак — наводи нас да се замислимо, поготову ако смо, као што јесмо, упозорени од стране водећих језичких теоретичара на то колико су управо наизглед сасвим неважне разлике у оствареној граматикализацији истог саопштења, у ствари, „подмукле“, у том смислу што, при стручним описима постојећих језичких датости, по правилу измичу пажњи какву заслужују. Додуше, применом одговарајуће анализе, ни на том специфичном проблемском подручју очекивани спознајни продори неће изостати. Ево шта се о нашим опредељивањима за *ојкад/ојкако* ипак дало сагледати:

За граматичко сингализовање те околности да су се временски поклопили факат остварености неке дате ситуације X и почетак трајања неке дате ситуације Y једнако су подобни и везник *ојкад* и везник *ојкако*. Давање предности, међутим, једном или другом изразу увек је зависно од тога шта се ономе ко ту околност обелодањује при том нашло првенствено у менталној визури — да ли (A) прецизно лоцирање почетка трајања ситуације Y на равни времена или (B) та најтежиња међусобна повезаност тих двеју ситуација о којима својим исказом саопштава. Ако је посреди визура (A), определиће се најрадије за *ојкад*, а ако се ради о визури (B), онда је прави избор *ојкако*, у неким случајевима чак обавезан избор.

Обавезан бива, наиме, онда кад онај ко говори жели да, посебним наглашавањем најтежиње везе између двеју датих ситуација — X и Y, инсинуира како је настанак ситуације Y, у ствари, последица остварености ситуације X — уп. следеће примере из разговорног језика: *Ојкако је она ушла у нашу кућу, сви су међусобно њосвађани* = 'Сви су међусобно посвађани откад је (односно — зато што је) она ушла у кућу', *Ојкако су њодигли ону десетјоспратницу, нама је видик на Дунав њојјуно заклоњен* = 'Нама је видик потпуно заклоњен откад су (односно — зато што су) подигли ону десетоспратницу', *Ојкако је оволико захладнело, ми смо њриморани и њу другу њећ да ложимо* = 'Ми смо приморани и ту другу пећ да ложимо откад је (односно — зато што је) оволико захладнело', *Ојкако је њостјао директјор, уобразио се* = 'Уобразио се откад је (односно — зато што је) постао директор'.

² Термин *менталне очи* (енгл. *mental eyes*), који је увео Leonard Talmy (у своме раду Talmy 1988), данас је живо присутан у иностраној стручној литератури посвећеној општелингвистичким темама.

Чињеница да је у овим примерима са *ошћ* како значењу одређене временске релације придодата и инсинуација о својеврсној узрочно-последичној повезаности сведочи собом о томе да је феномен семантичког о сло ж њ а ва њ а у принципу доступан лексичком решењу *ошћ* како, што се, међутим, никакo не би могло рећи и за лексичко решење *ошћ* кад. При критерију доступности проширивању своје значењске датости специфичном инсинуацијом *ошћ* кад се, једном речју, понаша као маркирана (у јакoбсоновском смислу термина), а *ошћ* како као немаркирана лексичка верзија везничког сигнала.

Што се тиче употребе везничких лексичких решења *кад*, *како* и *чим*, на коју су се посебно осврнули и Костић, и Вуковић, одмах треба истаћи: Вуковић је, за разлику од Костића, тачно уочио да се ту не ради ни о каквом феномену потпуне синонимије, мада је нејасно у чему се, по њему, састоји та „стилистичка експресивност“ коју он помиње, поготову ако се има у виду онај његов редослед; судећи по том редоследу, *како* би требало да је експресивније стилско средство од *чим*, а са тим уверењем није лако сложити се. Ту је ствар, очигледно, у овоме:

Рекавши, једном приликом: (1) *Кад дође, он седне*, другом приликом: (2) *Како дође, он седне*, трећом приликом: (3) *Чим дође, он седне*, говорни представник српског језика је, у ствари, искористио оне граматичке могућности које му стоје на располагању, а то су варијације у избору одговарајућег везника, онда кад одлучи да временску везу која постоји између неке дате ситуације X и неке дате ситуације Y градуелно интензификује; јер — (1) *Кад дође, он седне* значи 'Кад оствари радњу *доћи*, он, том истом приликом, оствари и радњу *сесити*'; (2) *Како дође, он седне* значи: 'Кад оствари радњу *доћи*, он, без оклевања, сместа, оствари и радњу *сесити*'; (3) *Чим дође, он седне* значи: 'кад оствари радњу *доћи*, он, истог тог тренутка, приступи остваривању, односно оствари, и радњу *сесити*'. Ако је, дакле, о експресивности реч, онда је *кад* најнеутралније лексичко решење, *чим* најекстремније, док се *како* налази ту негде на средини између њих.

Све ово што је досад речено имало је два циља; први — да наше и граматичаре и лексикографе суочи са потребом за што прецизнијим „снимањем“ микропараметарских варијација српског језика, а други — да се обезбеди још једна језичка документација више која потврђује собом исправност савремених виђења ствари у теоријској лингвистици.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Антонић 2001: Ивана Антонић, *Временска реченица*, Сремски Карловци — Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Вуковић 1968: Јован Вуковић, Ка проблемима граматичке и граматичко-стилистичке вредности у испитивању словенске реченице, *Otázky slovanské syntaxe II. Sborník symposia „Strukturní typu slovanské věty a jejich vývoj“*, Brno, Universita J. E. Purkyně, 79–84.
- Костић 1933: Драгутин Костић, Откад и откако, *Наш језик* год. I, св. 3, 82–84.

Talmy 1988: Leonard Talmy, The Relation of Grammar to Cognition, *Topics in Cognitive Linguistics*, Amsterdam, 165–205.

S u m m a r y

Milka Ivić

A QUESTION ASKED A LONG TIME AGO: DO *OTKAD* AND *OTKAKO* MEAN THE SAME?

Pointing to the fact that the response to the question: do *otkad* and *otkako* mean the same?, which was published in *Naš jezik* Vol. I, № 3, 1933, aroused scant attention, the author explains why there is good reason for a reexamination of the claim that these two expressions are synonymous. There is a reading of *otkako* which is indeed synonymous with the only possible meaning of *otkad* (cf. *Otkako ga znam* || *Otkad ga znam, on je takav*). But there is also a possible, perhaps even preferred, reading of *otkako*, on which an insinuation about a cause-consequence relationship happens to be attached to the temporal meaning (cf. *Otkako se njome oženio, sve je prijatelje izgubio*). The author comments on the theoretical and practical advantages of achieving to capture differences in the finest shades of meaning.

ЉУБОМИР ПОПОВИЋ
(Филолошки факултет, Београд)

КУШАРОВ МОДЕЛ ЗАЈЕДНИЧКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА ЗА ХРВАТЕ И СРБЕ

У раду се приказује и анализира модел за стварање заједничког књижевног језика и правописа за Хрвате и Србе који је осамдесетих година прошлог века конципирао хрватски лингвиста Марцел Кушар.

УВОД

Кушаров модел заједничког књижевног језика и правописа за Хрвате и Србе и његов значај

Хрватски лингвиста **Марцел Кушар** (Marcel Kušar,¹ Раб, 16. I 1858 — 5. XII 1940) објавио је 1884. год. у Дубровнику књигу *Povijest razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga od najdavnijih vremena do danas* (Кушар 1884). Ту је у првом делу (стр. 3–179) приказао постапак и гласовни и акценатски развитак² „хрвацкога или српскога језика“, тј. народног језика који чине штокавско и чакавско наречје,³ а условно и кајкавско.⁴ Остатак књиге (стр. 179–232) посветио је про-

¹ На насловној страни *Nauke o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)* (1889) ауторово име је штампано као Marčel. То је у складу са Кушаровим правописним правилом: „Čitaj, izgovaraj i piši: ... Ѣ) slovo c u lat. jeziku u slogovima ci (ci, cy) i ce (ce, cae, coe) po talijansku, biva kao naše č, n. p. specijalno, provincijalizam, akcenat, dečemvir, Tičin, Sičilija, Čiceron, Čezar itd.“ (Kušar 1889a: 27).

² У планираном другом делу књиге Кушар је намеравао да говори „opširno o drugom momentu, što sačinjava jezik, o misli: kako postaje i kako se razvija u spoju sa glasom u jeziku arijanskom.“ (Кушар 1884: 179).

³ Ту је важна следећа Кушарова фуснота:

Prof. Miklošić ih [čakavštinu i štokavštinu] zbija tako i zove [tj. jezicima], prvu t. j. jezikom hrvackim, a drugu jezikom srpskim, ali on upotrebljava vazda za ta naša narječja ime jezika, i tim ne priznaje, da su ona usko skupčana među sobom, da sačinjavaju jednu cjelinu na način da je čakavština starija, a štokavština mlađa forma jednog te istog jezika. U tome se mi dakako ne možemo složiti s Miklošićem. (Кушар 1884: 179).

⁴ Кушар се бави само штокавским и чакавским наречјем. О кајкавском каже:

За нашу kajkavštinu (koja se govori u tako zvanom hrvačkom provincijalu i po Istri) kazali smo već na drugom mjestu, da spada više slovenskom nego li našem jeziku, ali kako je u njoj elemenat čakavski i štokavski dosta jak, to ju donekle možemo smatrati i dijalek-

блемима књижевног језика и изнео детаљне погледе о томе како да се за Хрвате и Србе формира заједнички књижевни језик, са одговарајућим правописом,⁵ писмом и именом. Правописну проблематику је Кушар касније разрадио у књизи *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)*⁶ (Кушар 1889а) и у чланку *Neke primjedbe Vukovu pravopisu* (Кушар 1889b).

Кушаров модел заједничког хрватско-српског књижевног језика и правописа двоструко је важан — и на теоријском и на културноисторијском плану. Наиме, Кушар је, као један од претеча модерних језичких планера, разрадио **формативни модел** идеалног националног књижевног (=стандардног) језика: то је књижевни језик на култивисаној и елаборираној једнодијалекатској основици, писан фонетским (тачније, фонолошким) правописом. С друге стране, Кушарева разматрања представљају и **реформни идеолошки програм** који актуализује питање књижевноејезичке и правописне подвојености Хрвата и Срба (за Кушара су то два племена истог народа) и нуди унификационо решење.⁷

Кушарови погледи су занимљиви и значајни са још једног аспекта: Кушар у ствари разрађује и модернизује Вуково решење за књижевни језик. Дакле, као и Вук, Кушар заступа идеју о књижевном језику на вернакуларној основици, али је ово књижевноејезичко опредељење конкретизовао на нов начин. Стога Кушарова концепција заједничког хрватско-српског књижевног језика и правописа омогућава да се Вуков приступ књижевноејезичкој проблематици сагледа из још једног угла.

Циљ и стилистика рада

Главни део овог рада биће посвећен Кушаровом теоријском приступу формирању књижевног језика (укључујући његову писану форму) и Кушаровим конкретним решењима у вези са хрватско-српском ситуацијом. При том ће Кушарови ставови бити навођени у изворном облику, али и интерпретирани као компоненте једног целовитог модела.⁸

У првом делу рада биће речи о формирању књижевног језика на вернакуларној основи — избором најподеснијег дијалекта и култивацијом и елаборацијом тако конституисаног књижевног језика. Као закључак биће резимиран Кушаров модел књижевног језика и упоређен

tom našeg jezika, t. j. u koliko ima u sebi elemenat čakavski i štokavski. (Кушар 1884: 180; в. и стр. 26).

⁵ Правописну проблематику је разрадио касније у Кушар 1889а и 1889b.

⁶ У тој књизи Кушар је дао правила и за *фонетички* и за *етимологијски* правопис, препоручујући први. У вези с овом Кушаровом књигом И. Броз (1892: VII) каже: „Dužan sam spomenuti na ovome mjestu, da sam se u velike koristovao Naukom o pravopisu, koju je štampao u Dubrovniku vrstan znalac jezika hrvatskoga, g. M. Kušar: priznajem da bez njegove knjige ne bi u koječemu bila moja knjiga onakva kao što jest.“

⁷ О Кушаровом виђењу књижевноејезичких разлика између Хрвата и Срба у последњој четвртини 19. века в. Поповић 2000.

⁸ Кад су у интерпретацијама употребљени Кушарови термини, они су штампани курзивом.

с Вуковим. Затим ће бити говора о Кушаровим погледима на најподеснији писани облик књижевног језика (писмо, правопис, писање страних речи). На крају ће — без улажења у шири историјска раматрања — бити показана Кушарова концепција хрватско-српског књижевнојезичког и правописног уједињења.

ПРОБЛЕМАТИКА ФОРМИРАЊА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

Књижевни језик и његово формирање

Општелингвистичка разматрања

Кушарови сјавови:

- (1) Књижевни је језик оно најчешће, којим се служи у knjizi и у обичном говору израженији дио једног народа. Чим се који народ прене од мртвила незнањства те се у њем опћенито пробуди свијест и понос народни, одмах осјети потребу, да створи неки језик, који би мимо сва различита најчешћа његова имао бити опћим језиком, који би свако имао разумјети и у писму држати га се (Кушар 1884: 180).

Интерпретација и коментар:

По Кушару, књижевни језик је писани и говорни језик образованих људи; а на националном плану, то је општи, општеразумљив и општеобавезни језик, чије је формирање повезано са формирањем националне свести и националног поноса.

Хрватско-српска ситуација

Кушарови сјавови:

- (2) У нас се је та потреба јавила Вуком и Гајем. Све до њих писало се је у сваком крају наше домовине онако, како се ондје говорило, тер смо имали čakavsku, kajkavsku и štokavsku knjigu uza silu podrazlika. Од то се доба почело у нас радити о књижевном језику. С почетка било је и у Србији и у Хрватској луте борбе, како да се сгради тај књижевни језик (Кушар 1884: 180).
- (3) У Србији је једна странка (тадашња већина) мислила, не само да није погрешно, него да је врло добро мijeшати у језик књижевни и црквено-словенских ријечи, наставака и облика, и да га то чини племенитијим и за виши слог удеднијим. Међутим нико између те странке није ни покушавао, да буде сасвим на чисто са размјером те хвалјене смјесе српског и црквено-словенскога језика. У овом њихову грађенју књижевног језика сваки је заповиједао и радио учитељски, и није могао ни у чем нигда погрешити, јер није било других правила осим *свога укуса и своје воље*: тако их десеторика могло радити сваки drukčije, а опет ни један да не гријеши него сви да имају право (Кушар 1884: 180–181).
- (4) У Хрватској имамо Kurelca, који се је donjеkle slagao s том školom, он се је разликовао само у том, што је unosio у књижевни језик не само staroslovenskih ријечи и forama, већ и čakavskih и kajkav-

skih, dapače i novoslovenskih, te je hotio ovako sagraditi neki mješoviti jezik, za koji je mislio da će bit razumljiv štokavcu i čakavcu, kajkavcu i slovincu. (Кушар 1884: 181).

- (5) Za jezik književni mora se izabrati jedno živuće narječje [...]. Vuk je to znao, kad je za naš književni jezik priglio prostranu štokavštinu i to jekavskog izgovora kao najljepšu. Hrvati se domala složili u tom radu sa Vukom, pa tako i Srbi, ali ovi samo djelomično, jer množina njih piše još i danas ekavski. Ali taj nam izuzetak ne smeta, jer ćemo se skoro [=ускопо] svi skupa sastaviti na temelju štokavsko-jekavskoga govora. (Кушар 1884: 181–182).

Интерпретација и коментар:

Почетак формирања модерног књижевног језика код Срба и Хрвата везан је за рад Вука и Гаја. Књижевнोजезички проблем који је требало решити сагледан је из хрватске перспективе (регионални писани језици), а не помиње се експлицитно проблем диглосије код Срба. Међутим, говорећи о ситуацији код Срба М. Кушар имплицитно осуђује стварање хибридног језика и одсуство стандардизације. Што се тиче Хрвата, Кушар је главни проблем видео у Курелчевим настојањима да створи вештачки језик.

Решење је нашао Вук (јекавска штокавштина) и пошто су и Хрвати усвојили исто решење, као једини проблем остаје то што се Срби делимично служе екавштином. Но с оптимизмом се гледа на питање потпуне унификације. Међутим, од овога одудара оно што је Кушар изнео мало касније у предговору свом правопису (Кушар 1889а), из кога је узет цитат бр. 1 и у коме се наводе и друге хрватско-српске језичке и правописне разлике (в. Поповић 2000).

Опоређење о тшћу књижевног језика

Кушар прво говори о томе какав не сме и какав треба да буде књижевни језик. Другим речима, Кушар најпре износи своје опоређење у вези са типом књижевног језика. Ово опоређење није само стручно него и идеолошко јер промовише једну и проскрибује другу постојећу опцију и код Хрвата и код Срба (в. претходне цитате).

Кушарови ставови:

- (6) [...] jezik književni ne može da bude nješto artificijalno sagragjeno, nješto sabrano iz svih raznih narječja; jer takav jezik je ukočen, nazanačen [=вештачки начињен, скован], neprirodan, koji niko ne razumije, koji ne odgovara potrebama narodnog života; takav jezik, ko mrtav, ne može se ni razvijati prama narodnom razvitku. Za jezik književni mora se izabrati jedno živuće narječje [...] (Кушар 1884: 181).

Интерпретација и коментар:

Прво и основно опредељење (одлуку, избор) при формирању књижевног језика приказује следећа табела:

НЕПОЖЕЉНИ ТИП ЈЕЗИКА	ПОЖЕЉНИ ТИП ЈЕЗИК
<ul style="list-style-type: none"> • вештачки (<i>artificijalno sagragjeni</i>) • вернакуларно хибридни, еклектички, заснован на свим наречјима 	<ul style="list-style-type: none"> • органски • вернакуларно хомогени, заснован на једном живом наречју
КАРАКТЕРИСТИКЕ	
<ul style="list-style-type: none"> • укочен • вештачки начињен (<i>nazanačen</i>) • неприродан • неразумљив • неподесан за народни развитак • мртав, без способности да се развија 	<p>Подразумевају се опозитивне (позитивне) карактеристике.</p>

Дакле, Кушарево основно књижевнојезичко опредељење, садржано у цит. бр. 6, а и у имплицитној критици мешања језика у Србији (в. цит. бр. 3) и сличних Курелчевих настојања (в. цит. бр. 4), може се окарактерисати овако: **живи, вернакуларно хомогени етнички књижевни језик**, а не ни хибридни, вештачки језик ни коине. Другим речима, то треба да буде језик формиран од живог говорног језика (=вернакулара), и то од једног дијалекта; а не вештачки језик створен мешањем дијалекате и/или језика. А ако се на ову ситуацију примени терминолошка опозиција *органски* : *неоргански* језички варијетет Д. Бровића (1970: 10–12), онда се може рећи да Кушар у ствари захтева да се транспозицијом једног постојећег дијалекта, дакле органског језичког варијетета, у сферу књижевнојезичке комуникације формира **живи, органски** књижевни језик (а проскрибује артифицијелни, неоргански тип књижевног језика).

Селекција вернакуларног језгра

Општелингвистичка разматрања

Конкретизација основног књижевнојезичког опредељења захтева пре свега да се из постојећег етничког вернакуларног дијасистема изабере онај дијалекат, тачније речено — дијалектаски код, који је најподеснији да послужи као књижевни језик или, тачније, као његово конститутивно **вернакуларно (=дијалекатско) језгро**.

Кушарови сјавови:

- (7) Za jezik književni mora se izabrati jedno živuće narječje, i to ono, koje je prostranije, te zato prikladnije da postane općim jezikom, koje je bogatije (riječim [sic!] i frasama) i ljepše (čišće u glasovima i uopće milozvučnije) i koje je odaljeno od tugje natruhe, na način da ne samo u pojedinim riječima nego i u duhu jezika⁹ sačuvalo je prirodnu osobitost (Кушар1884: 181).

Интерпретација:

Први корак у формирању општег живог књижевног језика јесте избор дијалекта који је као језик-код најпогоднији да буде усвојен као књижевни језик. А критеријуми за тај избор су следећи (Кушарови компаративи су замењени суперлативима јер се може радити о више дијалеката):

КРИТЕРИЈУМИ	КВАЛИТАТИВНА СУПЕРИОРНОСТ	РЕЗУЛТИРАЈУЋА ПРЕДНОСТ
ПРОСТИРАЊЕ	најраспрострањеније	најприкладније да постане општи (=национални) књижевни језик
ЛЕКСИЧКО БОГАТСТВО	најбогатије речима и фразама	[функционално најпогодније за књижевни језик]
БУФОНИЈА	фонетски најчистије и најбуфоничније	најлепше
ЧИСТОТА	најудаљеније од штетног туђег утицаја (не само у области лексике него и изражавања)	најчистије, најаутентичније

Дакле, важни су и комуникативност на националном плану, и функционална адекватност, и естетски квалитети, и етничка аутентичност (чистота).

Коментари:

1. У светлу садржаја цитата бр. 1 и 6, наведеним карактеристикама се могу приписати следећи ефекти на националном плану:

⁹ Може се претпоставити да се „дух језика“ односи на синтаксу и фразеологију.

ПОЖЕЉНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	ЕФЕКТИ
општенародни (колико је могуће) ¹⁰	Најлакше ће постати општи и целој нацији разумљив језик и бити жив језик, који ће се развијати према развојку нације.
богат	Успешно ће послужити националној интелигенцији (школованим људима, <i>izobraženijem dijelu naroda</i>).
леп	Будиће национални понос. ¹¹
чист	Чуваће националну свест.

2. Критеријуми нису хијерахизовани. Дакле, не види се шта треба радити ако дође до конфликта вредности, односно ако разни критеријуми дају предност разним дијалектима.

3.1. Нема одговарајуће операционализације. Наиме, да би се дијалекти могли мериторно упоредити, потребно је познавати њихово простирање и њихове карактеристике. Другим речима, пре селекције треба да већ постоји или да се изврши опис (дескрипција) свих дијалеката; иначе постоји опасност да избор буде субјективан. Међутим, Кушар не говори о проблемима добијања потребних информација.

3.2. С друге стране, тражити да постоји претходни опис свих дијалеката је максималистички захтев. Што је још важније, такав захтев је у већој или мањој мери нереалан, поготову кад је реч о језичким реформама у деветнаестом веку (довољно је сетити се Вукове реформе).

3.3. Додајмо још да непотпуна информисаност доприноси ефикасности реформе. Наиме, симплификована перцепција дијалекатске ситуације реформатору олакшава опредељивање, а касније и наметање изабраног решења (и овде као пример може да послужи Вукова реформа).

4.1. Критеријум еуфоничности данас може изгледати небитан, али то би било неисторијско посматрање, јер критеријуми зависе и од *Zeitgeist-a*, односно духа и менталитета епохе. (И овде постоји аналогија са Вуковом реформом и значајем народних песама у доба романтизма.)

4.2. Друга замерка би могла бити да је критеријум еуфоничности субјективан. Но, и ту треба узети у обзир да проблем тога шта се сматра објективним зависи од развоја науке,¹² а и да су за успех реформе свакако важни и популарни судови о језику,¹³ који су по природи ствари субјективни.

¹⁰ Тј. да га што више људи говори као матерњи језик, разуме и сматра својим.

¹¹ За национални понос је посебно важно мишљење страних научника (сетимо се и Вукових напора да се афирмишу народне песме!); о томе сведочи и Кушар наводећи Шафариково мишљење (в. фн. бр. 14).

¹² Уп. Шафарикову оцену наведену у фн. бр.14.

¹³ Термин је преузет из Бугарски 1975: 192–201.

Хрватско-српска ситуација

Кушарови ставови:

У наставку цитата бр. 7 Кушар каже:

- (8) Vuk je to znao, kad je za naš književni jezik priglio prostranu štokavštinu i to jekavskog izgovora kao najljepšu.¹⁴ [...] Ali gdje da tražimo to narječje? Vuk je predložio, a mi prihvatili hercegovačko (Kušar 1884a: 181–182).

Интериоризација:

Кушаров избор се може представити овако:

КОНТРАДИСТИНКТИВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	ИЗАБРАНИ ДИЈАЛЕКАТ	ЕЛИМИНИСАНИ ДИЈАЛЕКТИ
најраспрострањенији	штокавски (уп. <i>prostrana štokavština</i>)	чакавски (и кајкавски)
најлепши (=најмилозвучнији)	јекавски	екавски и икавски
КОНКРЕТНИ ИЗБОР:	херцеговачки	остали (неспецификовани) ијекавски дијалекти

Коментари:

1. При избору су примењена два од четири напред поменута критеријума.
2. Нису наведени докази за наведену контрадистинктивну карактеризацију дијалеката (сем Шафариково мишљење).

Култивација вернакуларног језгра

Општелингвистичка разматрања

Кушар — с правом — сматра да изабрани дијалекат не одговара у свим својим детаљима захтевима књижевног језика. Зато је потребно извршити одређена побољшања, која се могу означити као **култивација** (дотеривање) или **мелиорација** (побољшавање) вернакуларног језгра књижевног језика у формирању, а чији је један учинак и **нормализација** (**стандардизација**) новог књижевног језика.

¹⁴ Овде Кушар даје следећу фусноту: „Biće za cijelo [=zaciјelo] ovo narječje, koje je toliko zaniјelo Šafarika, da je o njm pisao, da se u pjevanju i poјesiji može prisposobiti sa glasom vijolina, da je u istim poljske Erato nalik tihom romonu potoka preko perivoја, i da zanosі kano lak zuj i tіranje svibanjskog zraka“ (Кушар 1884: 182).

Кушарови ставови:

- (9) Svako narječje ima u sebi nešto, što je njemu samom vlastito i što je proti duhu svega ostaloga jezika i proti pravilima jezika starijih, od kojih ono svoju lozu vuče. Ovo dakako ne može ući u književni jezik, jer neće biti općenito razumljivo. Zato kad se ovaj ustanovljuje imade veliku važnost svijest celokupnoga naroda, pa se njegova pravila moraju također uspoređivati sa pravilima starijih izvornijih jezika, osobito da se čovjek u gdje kojim mjestima uvjeri, šta je pravilnije. U svakom narječju ima takogjer više ili manje tugjinstva. Ni ovo ne pristaje u književni jezik (Кушар 1884: 182).

Интерпретација:

У дијалектима се налазе два типа појава које не могу да буду прихваћене у књижевни језик: дијалекатске идиосинкратичности (*osebunji*¹⁵ у цит. 13), тј. појаве непознате другим дијалектима, и појаве туђег порекла (*tugjinstva, tugjice*).¹⁶ Но, ако се погледа и оно што Кушар даље пише о *нашем језику*, може се говорити о три неприхватљиве карактеристике на основу којих се проскрибују поједине појаве изабраног дијалекта, с тим што се те три карактеристике могу и комбиновати. Тај својеврсни филтер за транспоновање изабраног дијалекта у функционалну сферу књижевног језика може се интерпретирати овако:

Неприхватљиви детаљ изабраног дијалекта	Неприхватљива карактеристика изабраног дијалекта	Разлог неприхватљивости	Култивациони поступак
<i>osebunjak</i>	дијалекатска идиосинкратичност	Не одговара захтеву да књижевни језик буде опшеразумљив.	Нормализација (нивелација): Усваја се оно што је распрострањено (и тиме се језик стандардизује).
<i>pogreška</i>	еволутивна неправилност	Неправилно с обзиром на стари, изворни језик и на дух осталих наречја ¹⁷	Корекција: Усваја се оно што је правилно.
<i>tugjinstvo (tugjuca)</i>	туђе порекло	Нарушава аутентичност етничког књижевног језика.	Аутентификација: Замењује се изворном речи или конструкцијом (али в. и цит. бр. 14).

¹⁵ *Osebunjak* = оно што је одељено, растављено од другог (ур. RjJAZU, s. v. *osebunjak, osebunika*).

¹⁶ Под *tugjicama* Кушар подразумева и синтаксичке конструкције.

¹⁷ На стр. 184 Кушар говори о *neorganičkoj formi*.

Коментари:

1. Због поређења с Вуковим погледима, треба истаћи да Кушар сматра да су овакве појаве инхерентне дијалектима (уп. *u svakom dija-lektu*) и даје им важно место у свом књижевнојезичком програму. Инхерентност ових појава подразумева и да се књижевни језик не може потпуно поклопити са изабраним дијалектом (а не може ни зато што мора бити елабориран).

2. Култивацијом коју предлаже Кушар књижевни језик, с једне стране, постаје општи (наддијалекатски), а с друге — правилан, чист и стандардизован.

3. Још један тип интервенције представља побољшавање еуфоније вернакуларног језгра; уп.:

(10) Glas *h* ima se pisati svugdje, gdje mu je mjesto [...] akoprem se u narodu već malo čuje; jer je našem jeziku uprav zgodan, ima bo ga mnogo, a suviše je jezik na uho uzvišeniji, gdje se *h* čuje, kako na pr. arapski i španjolski jezik (Кушар 1884: 211).

(11) [...] jer od glasa *h* biva našem jeziku, upravo onako kao i špañolskome, osobita lepota i dostojanstvo (Кушар 1889a: 59).

*Хрватско-српска ситуација: ојшћи сѣав**Кушарови сѣавови:*

У вези са прихватањем херцеговачког дијалекта за књижевни језик, Кушар каже:

(12) Ali još se i danas pretresuje pitanje [...]: imamo li sve doslovce prihvatiti u književni jezik, što se i kako se u Hercegovini govori?¹⁸ (Кушар 1884:182).

А у закључку о херцеговачком дијалекту Кушар констатује:

(13) Ovakove dakle stvari, koje se smatraju skrajnjim osebjuncima narječja hercegovačkog, tugjinstvima, pogreškama nijesu pristale za književni jezik; po tome će se on u ovome, što tih stvari nema, razlikovati od hercegovačkog dijalekta (Кушар 1884: 187–188).

Још једна ствар коју Кушар истиче (неколико година касније) јесте:

(14) [...] ali niko nije još подробно pokazao što je u tom narječju pristalo za pismeni jezik a što nije. (Кушар 1889a: XII).

Интерпретација и коментар:

Што се тиче вернакуларне компоненте, заједнички хрватско-српски језик треба да представља **култивисану форму** херцеговачког дијалекта. Међутим, ту још није извршена одговарајуће стандардизација.¹⁹

¹⁸ „Vidi kontroverzu između Vebera i Castrapellija u „Viencu“ god. XV (1883), br. 12 i 13 i u „Slovincu“, god. V (1882) br. 21 i 22 i god VI, br. 23“ (Кушар 1884: 182, фуснота).

¹⁹ Да јесте, „fonetički pravopis bi bio posve jednolik i tako prost da ga ne bi ni trebalo posebice učiti, jer se ne bi ni u čem razlikovao od nauke o glasovima“ (Кушар 1889a: XII).

Хрватско-српска ситуација: преглед по компонентама језика

Овде ће само укратко бити резимирано Кушарово размаратрање књижевнојезички неприхватљивих аспеката херцеговачког дијалекта (више о томе в. у Кушар 1884: 182–188).

ПОЈАВА	РАЗЛОГ НЕПРИХВАТЉИВОСТИ
ФОНЕТИКА	
Јекавско јотовање ²⁰ (Кушар 1884: 182–3)	(15) Ovaj je fonetični zakon nepoznat ostalim jekavskim razrječjima [sic!] (183).
ЛЕКСИКА (<i>blago riječi</i>)	
Турцизми (<i>turski izrazi</i>)	(16) Što se tiče blaga riječi u hercegovačkom dijalektu ima dosta turskih izraza. U književnom jeziku nastojaćemo, da takove tugjinštine zamijenimo našim domaćim riječima, koje, ako se ne mogu naći u istom herceg. narječju, uzimaćemo od ostalih naših (osobito štokavskih) dijalekata, te ćemo ih samo izgovarati i naglasivati po hercegovačku — (na pr. mjesto <i>ćuprija</i> , <i>bunar</i> , <i>čakšire</i> , <i>peškir</i> itd. kazivaćemo <i>most</i> , <i>zdenac</i> , <i>gaće</i> , <i>ručnik</i> itd.) (Кушар 1884: 183–184).
МОРФОЛОГИЈА (=промена; <i>gramatika</i>)	
(17) Nastavak <i>u</i> u III. osobi množ. kod glagola, kojim se I. os. jedn. svršiva na <i>-im</i> (npr. <i>nosu</i> , <i>vidu</i> za <i>nose</i> , <i>vide</i>) [...], koji se je onamo uvukao od glagola, kojim I os. jedn. svršiva na <i>em</i> (184). Nastavak <i>h</i> u gen. množ. kod substantivâ (kako se čuje u Crnoj gori i Boci, koje spadaju takogjer u oblast hercegovačkog narječja), koji se je uvukao onamo od adjektivâ i zamjenicâ (184–185).	(18) I u gramatici naći ćemo stvari, koje su vlastite dijalektu hercegovačkom, dočim ih u drugih dijalekata naših nema, pa kako se ne slažu ni sa slovničkim pravilima jezika st. slovenskoga, to ih zovemo pogreškama proti našoj gramatici i ne smiju uljesti u književni jezik (184).
ТВОРБА РЕЧИ (<i>tvorenje riječi</i>)	
(19) Proti tvorenju riječi bila bi na pr. pogreška tvorka <i>i</i> u infinitivu kod glagola III. razreda kano <i>grmiti</i> , <i>stiditi se</i> itd. (koji se u Boci katkada čuju pored <i>grmljeti</i> , <i>stigjeti se</i> itd.), koja se je ovamo uvukla od glagolâ IV. razreda kano <i>moliti</i> , <i>nositi</i> itd., i od presentične osnove, koja je svojim nastavkom jednaka onoj kod glagolâ IV. razreda (na pr. <i>grm-i-m</i> , <i>grm-i-š</i> itd., kao <i>mol-i-m</i> , <i>mol-i-š</i> itd.) (185).	И на творбу се може протегнути цитат у вези са променом речи (<i>gramatikom</i>).

²⁰ Кушаров став је: „Kad se bude moglo dokazati, da su u jekavštini uopće grupe slivene običnije od neslivениh i kod slitnih (r, l) i kod labijalnih (p, b, v, m) i kod dentalnih (d, t) i kod sibilantnih (s, z, c) suglasa, i to u sredini kanošto na početku riječi; to ćemo onda i u književnom jeziku pisati slivene grupe. Ali dotle, makar i bile već grupe *l'e* i *n'e* u jekavštini uopće običnije od *lje*, *nje* nu što su kod ostalih suglasa grupe neslivene običnije od slivenih, bolje je, da kod svih suglasa pišemo i izgovaramo grupe, neslivene“ (Кушар 1884: 183).

О јекавском јотовању в. и: Кушар 1884: 210–211 и 1889а: 7 и 56–57.

(20) [...] <i>s</i> grčkoga i <i>t</i> turskoga aorista, kojima se tvore neki naši glagoli: <i>pedepsati</i> [...], <i>bitisati</i> [...] (185)	(21) Pogreškama proti tvorenju riječi mogle bi se smatrati i one riječi, naše ili tugje, koje su gragjene tvorkama tugjih jezika, osobito ako se te tvorke osjećaju kao tugjim (185).
СИНТАКСА	
Неправљење разлике између мировања и крстања (код Бокеља) (186)	(22) Sintaktična pogreška bi na pr. bila ne praviti nikakove razlike u porabi padeža i mjesnih prislova [=прилога] izmegju mirovanja i kretanja. (186)
Spajanje infinitiva s prijedlozima ²¹ (187)	(23) Sintaktične pogriješke jesu takogjer one konstrukcije koje nijesu po duhu našeg jezika uopće, već po duhu tugjih jezika (187).

Коментар:

1. *Stari, izvorni jezik* је старословенски.
2. М. Кушар, слично Вуку, показује еластичност у погледу непожељних појава које су постале општенародне; уп.:

(24) Kad bi se moglo dokazati, da je forma na u [в. цит. 17] u našem jeziku uopće mnogo običnija od one na e, tada bi ona na u, u natoč [sic!] tomu što je neorganička, t. j. nije pravilna prema staroj slovenštini, imala ipak veće pravo, da bude usvojena u književni jezik nego li ona (doslije držana gramatički jedino pravilnom) na e (Кушар 1884: 184).

(25) *Pogreškom* prozvali smo mi dakle ono u hercegovačkom narječju, što je proti duhu našega jezika uopće, a samo *većom pogreškom*, ako je ujedno i odviše udaljeno od izvora svoga, od jezika starog slovenskog. Ali nije nikakova pogreška ono, što se je makar koliko odmaklo od stare slovenštine, nu je svojina ne samo hercegovačkog dijalekta već gotovo cijeloga jezika našeg; na pr. nastavak *im(a)* ili *-am(a)* u dativu, lokativu, instrumentalu kod supstancivâ, koji se kod štokavaca (a počeo je već i kod čakavaca) isključivo čuje mjesto starijih (i još jedino od čakavaca i kajkavaca sačuvanih) nastavaka *-om(-em)*, *-am*, *-im* za dativ, *-ih*, *-ah* za lokativ, *-i*, *-ami*, *-mi* za instrumental. Zato ne valja nipošto goniti iz književnog jezika onaj nastavak samo što je relativno mlada porijetla i usvojiti ove druge, što su stariji i izvoru svome bliži (Кушар 1884: 188).

3. Што се тиче рефлекса јата у наставцима придева и заменица, Кушар пише:

(26) U jekavskom govoru svi pridjevi, zatim zamjenice posesivne (moj, tvoj i ost.), pokazne (ovaj, taj i ost.), upitne i relativne (koji, ko i što

²¹ „Takova bi pogreška bila na pr. spajanje infinitiva sa prijedlozima (koje je ne samo proti duhu našega, već svih slavenskih jezika, a ima se pripisati uplivu grčkog, nje-mačkog i italijanskog jezika), koje susretamo i u hercegovačkom narječju, na pr. za *iskupit* grešne duše; *bez reči* nikomu ništa itd.) mjesto: *da iskupi* grešne duše, *ne rekavši* nikomu ništa“ (Кушар 1884: 187).

i ost.), neodređene (něki, gdjekoji i ost.), dakle sve osim ličnih (ja, ti, on) i povratne (sebe) sklaňaju se po ovom obrascu:

- 1) instrum. jedn. *mladijem* — *svojijem*
- 2) gen. množ. *mladijeh* — *svojijeh*
- 3) dat., lok. i instr. množ. *mladijem(a)* — *svojijem(a)*, a sa je samo: *svjema, tjema* (od vas, taj) pored: *svijem, tijem*.

У књижевном језику ја биh у оваким случајима код придјева и замјеница мјесто *iје* (dotично *је*) писао ипак раде *и*, бива: 1) *mladim*, *svojim*, 2) *mladih*, *svojih*, 3) *mladi(a)*, *svoji(a)* и то с ова три знатна разлога: а) облици са *и* јесу не само икавски него уједно и екавски и долазе коли у књижевном језику загребачке школе толи и у оним истоћних Срба; б) облици са *iје* јесу ради своје развлачености и ради честе потребе придјева и замјеница у књижевном језику доста несpreтни и уху неугодни кад их се више нагомилa заједно (не вријеђа ли зар ухо овај примјер: „овијем мојијем добријем пријатељима“?); с) обличима са *и* постиже се већа јасноћа у језику, јер н. п. док се овима разликује позитив *zdravih zdravim* од компаратива *zdravijih zdravijim*, онима са *iје* каже се обоје једнако: *zdravijeh zdravijem* (Кушар 1889а: 48–49).

Дакле, и ово је пример интервенције језичког стручњака у односу на стање у вернакулару.

3. Као што показује цитат бр. 16, наведен у вези са турцизмима, Кушар, кад је то неопходно, дозвољава лексичко позајмљивање из других дијалеката, пре свега штокавских. Међутим, позајмљенице треба да буду адаптиране херцеговачком изговору (свакако мисли на јекавски изговор) и наглашавању.

4. У вези са лексичким пуризмом, Кушар показује одређену прагматичност:

- (27) У том послу не треба ипак да претјеравамо и да с неког неумјесног пуризма гонимо из књижевног језика, само што су тугјег поријетла, ријечи, које су ради своје старости и раширене пораве добиле у нашем језику грађанско право, особито ако тим ријечима не можемо измегју наших домаћих наћи замјеника, на пр. турске ријечи *alem* или *budala* (*budaliti*), грчке *angjeo* или *makar*, латинске *raka* или *mrginj*,²² италијанску *pogača*, *njemačku post*, итд. (Кушар 1884: 184).

5. О лексичком пуризму в. и одељак о лимитирању елаборације.

6. Кушар је посебно осетљив на позајмљене синтаксичке конструкције; уп.:

- (28) Овакове су тугјисе [= конструкције које нијесу по духу нашег језика] најопасније језику, јер му највише дух убивају, много више него ли ријечи тугје; то је плјева, коју ваља нада све тријebити из књижевног језика. А има је žалибоже изобила, и не да се тајити, најпаће код Хрвата, и ту нам трговину шилјају особито Нјемци, којим је језик тако противан нашему. [Следи подужи списак синтаксичких германизма.] (Кушар 1884: 187–188).

²² Гранични знак, обично између два имања; међа, граница између два имања (РМС).

7. Кушарови нормативни критеријуми могу се детаљније проучавати на примерима решавања правописних проблема (в. Кушар 1889а: *passim*).

Елаборација вернакуларног језгра

Разлике између вернакулара и књижевног језика

Поред констатације да ће се књижевни језик разликовати од херцеговачког наречја тиме што у њему неће бити *osebunjaka*, *tugjinstava* и *pgrešaka* (в. цит. 13), Кушар контрастира ова два језичка варијетета и на следећи начин:

(29) Osim toga razlikovaće se on [=књижевни језик] i u tome, što mora da od herceg. narječja bude mnogo bogatiji dikcijom, savršeniji konstrukcijom, uzvišeniji slogom [=стилом] (Кушар 1884: 190).

Ова констатација се тиче херцеговачког дијалекта, али може да се протегне и на све друге случајеве где се ради о формирању књижевног језика од (руралног) вернакулара, одн. (руралног) „простонародног“ језика; дакле, има и општелингвистички карактер.

То исто важи и за наставак Кушаровог текста, који је у следећој табели рапчлањен по компонентама контрастирања (оригинални текст треба читати по ступцима, у вертикалном смеру):

ХЕРЦЕГОВАЧКО НАРЕЧЈЕ	КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК
КАРАКТЕР ЈЕЗИКА	
(30) Hercegovačko je narječje jezik prostoga puka, jezik pastirâ, ratarâ itd., koji imaju istinabog bujnu fantasiju, da stvaraju divne pjesme i silno pamćenje, da ih tuve;	Književnim se jezikom služe, kako već naprijed napomenusmo, kano srestvom općenja i da izraze svoje misli ljudi više ili manje izobraženi, naučenjaci i umjetnici.
ЛЕКСИКА	
ali u kojih je krug nazora i pojmova ograničen na stvari, koje ih okružavaju, koje se tiču njih i njihova načina života;	Ovakav jezik valja da ima po tom riječi za svaku struku znanja i umjenja, da obuhvaća u sebi cijeli svijet i sve ono što ljucki um obuhvaćati može;
СПАЈАЊЕ ПРОСТИХ РЕЧЕНИЦА (<i>misli</i>)	
u kojih misli nijesu megju sobom tako čvrsto sputane kaošto su koluci u veruzi, već samo jedna do druge namještene kanošto je biserje u nizu;	valja da ima konstrukcija za svoje izreke [=реченице] i perijode prema svakoj formi i nijansi misli;
СЛИКОВИТИ ИЗРАЗИ И ПОСЛОВИЦЕ	
pa ni odora mislima, akoprem je i prekitnjasta od slika i rečenica (poslovica), ipak nema svih onih raznovrsnih urea, koje bi imala kad bi prosti narod mogao uzimati svoje slike ne samo iz svoje okoline, već iz cijeloga svijeta, i graditi svoje rečenice ne samo po svojem, već i po iskustvu svih ljudi i naroda.	valja da ima nakitâ za svaki oblik prose i pojesije. (Кушар 1884: 188–190)

Ове констатације су конкретизоване текстом у фуснотама који приказује следећа табела:

ЛЕКСИКА
(31) Samo za ovakove pojmove, koji su većinom konkretni, ima naš narod riječi, a za druge, osobito za apstraktne, nema nikakvih. Svaka i najnezatnija stvar ili čin, koji se tiče pastirstva, ratarstva, lova itd. ima u našem pučkom jeziku svoje ime, ali nema na pr. nijedno ime za <i>silogisam</i> , <i>geologija</i> itd., itd., nema ni za njem. <i>Dampschiff</i> [=пароброд] ili <i>Fernrohr</i> [=дурбин, далекозор] itd. itd. (Кушар 1884:189)
СПАЈАЊЕ ПРОСТИХ РЕЧЕНИЦА
(32) Poznato je svakomu, koji je naš narod čuo govoriti ili koji je čitao naše narodno blago, da su u našem jeziku veoma u običaju kratke, usporedne izreke [=реченице], mjesto dugih perijoda, sklop parataktički mjesto sintaktičkog, na pr.: „bio kralj, imao kćer“ (mjesto: „koji je imao kćer“), „ona mnije, niko je ne čuje“ (mjesto: „da je niko ne čuje“), „došao u grad, bila je noć“ (mjesto: „kad bijaše noć“), „ne poslušaj li me, propao si“ (mjesto: „ako me ne poslušaj“), itd. Ovakav govor, koji se sastoji od samih usporednih izreka je manje savršen od onoga, u kojem su miješane usporedne s podregjenim izrekama: ono je slikarstvo bez perspektive, ovo je slikarstvo sa perspektivom. (Vidi: Miklosić [<i>sic!</i>], Syntax, 76). Parataktičko sklapanje izreka dolikuje jedino pjesmi i pripovijesti, a nipošto znanosti i filosofiji (Кушар 1884:189).
СЛИКОВИТИ ИЗРАЗИ И ПОСЛОВИЦЕ
(33) Naše narodne rečenice i slike u našem narodnom pjesništvu bile su već gotovo sve sakupljene. Ima ih sila božja. Ali je još puno veći zbroj svih onih, koje se nalaze kod ostalih naroda i koje se mogu upotrebljavati i u našem književnom jeziku, i to ili ponašene ili takogjer i u izvornom jeziku. Samo one tugje rečenice i izraze ne smijemo upotrebljavati u našem književnom jeziku, koje bismo mogli zamijeniti našim domaćim. Tako na pr. nije dobro da upotrebimo njemačku: „jutrnje doba nosi zlato u ustima“ (Morgenstunde hat Gold im Munde), kad imamo lijepu našu: „ko rano rani i sreća mu rani“. Tako recimo na pr. i „zadaću vršiti“ mjesto njem. „ulogu igrati“ (die Rolle spielen) (Кушар 1884:189–190).

Иншерирейација и коментшар:

Ово су ставови о потреби елаборације, одн. обраде, дијалекатског (=вернакуларног) језгра књижевног језика.

У Кушаровим ставовима огледа се опозиција: с једне стране, прости народ, чији је лексички фонд прилагођен конкретном начину мишљења и (балканској) руралној цивилизацији, који се служи једноставним склоповима реченице и чија се језичка креативност испољава у фолклорној поезији и фолклорном изражавању; а с друге стране, свет образованих (укључујући научнике), са интелектуалним начином изражавања, свет модерне европске урбане цивилизације, са многим народној култури непознатим појмовима и реалијама, и писана књижевност, укључена у светску културу.

Што се тиче адекватности за функционалну сферу књижевног језика, народни језик је недовољан и сиромашан у погледу назива за апстрактне појмове (Кушарови примери: *силогизам*, *геологија*) и назива за појаве модерне цивилизације (Кушарови примери: *пароброд*, *дурбин*), и нема одговарајуће реченичне склопове (пре свега хипотак-

тичке). Дакле, на плану лексике потребна је интелектуализација и развијање одговарајуће цивилизацијске лексичке надградња, а на текстуалном плану — сложенија синтакса, прилагођена потребама и могућностима писаног изражавања. Што се тиче естетског плана, мислима треба дати форму која одговара општечовечанском искуству и креативности.

У вези са естетском проблематиком, треба напоменути да Кушар не истиче значај писане књижевности односно писаног европског наслеђа и да не говори ништа о версификацији. С друге стране, у оквиру ове проблематике говори и о аналитичким изразима, који у ствари спадају у област лексичког богаћења (уп. *zadaću vršiti*).

Елаборационе потребе се могу резимирати следећом табелом:

РЕЧНИК:	Стварање одговарајућег фонда назива за интелектуалне појмове и модерну цивилизацију
СЛОЖЕНА РЕЧЕНИЦА (И ТЕКСТ):	Развијање и употреба хипотаксе и периода (а не само паратаксичког низања реченица)
СТИЛСКА СРЕДСТВА:	Усвајање сликовитих израза и прозних и поетских стилских украса из других језика

Оно што треба истакнути, посебно због уочавања сличности и разлика у односу на Вуков приступ, јесте да се — експлицитно или имплицитно — књижевни језик посматра као језички варијетет различит од вернакулара (и по корисницима књижевног језика, и по сфери употребе, и по захтевима који се постављају за његово успешно функционисање и његову естетску страну) и да га знатно језички превазилази; да је елаборација не само инхерентна нужност него и веома важна компонента формирања — функционално и естетски адекватног — књижевног језика; да се елаборација схвата као богаћење, а не као кварење; и да књижевни језик треба да буде отворен према свету и да служи акултурацији односно усвајању тековина светске културе и књижевности и модерне цивилизације.²³

Лимитирање елаборације

Кушарови ставови:

Инсистирање на дискрепанцијама између књижевног и народног језика и на потреби елаборирања вернакулара транспоновоаног у сферу књижевног језика представљају само један од аспеката Кушаровог приступа формирању књижевног језика. Комплементарна овоме је Кушарова брига да се очува народни, а то значи вернакуларни, карактер елаборираног књижевног језика. Наиме, у вези са лексичком елаборацијом Кушар пише и следеће:

²³ Разрада правила о писању речи преузетих из страних језика (Кушар 1884: 211–215 и 1889а: 22–31) такође показује увиђање значаја позајмљеница.

(34) Za nove riječi, koje se uvode u književni jezik treba nastojati, da su ako je moguće, narodne riječi, t. j. ili uzete iz blaga ostalih naših narječja ili skrojene po narodnom duhu. I u jednom i u drugom slučaju treba da navuku na se hercegovačko ruho: glas i naglas. Tugje reči ne pristaju mnogo našem književnom jeziku, pa da su baš uzete i od ostalih slavenskih jezika; a ne pristaju ni one, koje su u našem jeziku već zastarjele ili su čak i od st. slovenskog perijoda. Samo one tugjice, koje su u jeziku književnom čvrst korijen uhvatile, ako su osobito slavenske riječi, mogu se i unaprijed podnositi;²⁴ a one riječi većinom tehničke i porijetla klasičnog (latinskog ili grčkog), koje se upotrebljavaju neprevedene i u tugjim jezicima, upotrebljavaće se ovako i u našem književnom jeziku, osobito ako su domaće, koje se mjesto njih čuju, krivo skovane i nijesu još otele mah u jeziku (Кушар 1884:190–191).

Сем тога, Кушар (1884: 190) даје и конкретне примере лоших кованица,²⁵ који се могу приказати овако:

ТИП ПОГРЕШКЕ	ПРИМЕР	ИСПРАВНА РЕШЕЊА И ОБЈАШЊЕЊА
Нарушавање фонетских закона	<i>tačka</i> <i>povjest</i>	<i>točka</i> <i>povijest</i>
Нарушавање закона деривације (<i>tvorbe riječi</i>)	<i>zakapanje</i>	<i>zakapanje</i>
Нарушавање закона композиције	<i>parobrod</i> (према нем. <i>Dampfschiff</i> <i>jugoslaven</i> ²⁶ (према нем. <i>Südslave</i>)	<i>parnobrod</i> или <i>parni brod</i> <i>južnoslaven</i> или <i>južni slaven</i>
Неуспела „метафора“ (ново значење несродно са основним)	<i>raspoložen</i> (према итал. <i>disposto</i>) <i>odnošaj</i> (према лат. <i>relatio</i>)	нема везе са значењем глагола <i>raspoložiti</i> нема везе са значењем глагола <i>odnositi</i>

А цитат бр. 24 садржи и ставове о томе шта не треба да улази у књижевни језик на плану сликовитих израза и пословица.

Ипак, о туђицама Кушар пише и следеће:

(35) Mnoge ovakove pogrešne kovanice dobile su od prevelike porabe već njeko gragjansko pravo u našem jeziku tako da se ne mogu više izagnati iz njega, ali gdje možemo naći prikladnijih zamjenika, bolje je svakako da izbegavamo ovakove kovanice (Кушар 1884: 190–191).

²⁴ „Na pr. kako da izđenemo iz našeg jezika rusku riječ *upliv*, koja se je u nas već sasvim udomila, i kojoj je teško naći zamjenika izmegju naših domaćih riječi. Kovanica *dodjam*, koja bi možebit najbolji zamjenik bila, teško da bi se mogla uobičajiti više“ (Кушар 1884: 191, фуснота).

²⁵ За Кушара је кованица = неологизам, а не лош неологизам.

²⁶ У оригиналу малим словом.

- (36) [...] i tu mislimo na one tugjice, koje su usvojene bile u književni jezik, jer one koje se udomaćiše još u pučkom jeziku, brojimo meĝu domaće riječi [...] (Кушар 1884: 211).
- (37) [...] tako zvani *tehnički izrazi*, koji premda su uzeti iz tuđih jezika ili su postali elementima tuđih jezika ali potreba im je tolika u svakom književnom jeziku da se također mogu ubrojiti među domaće riječi (Кушар 1889a: 22–23).

Што се тиче операционализације елаборације, Кушар каже:

- (38) Ovaj posao krojenja ili kovanja riječi nije nimalo lak; zato valja da je povjeren samo onim ljudima, koji su obuzeti narodnim duhom, da mogu pravilno graditi novih riječi starim jezičnim elementima i koji imaju pored toga i bujnu fantasiju, da mogu starim riječima putem metafore dati novih značenja (Кушар 1884:190).

А да *ponašivanje* лоших кованица није увек лак посао — и да је Кушар тога свестан, нарочито кад се ради о терминологији — показује следећи цитат, у коме се лепо види проблем утицаја страног језика са другачијим *duhom* (творбеним системом):

- (39) Tako su svakako po nemačkom duhu građene sve imenice kod kojih nad i pod imaju značenje starješinstva (нем. „ober“) dotično podložništva (нем. „unter“), jer bi naš narod rekao mjesto: nadcarinar, nadcestar, nadčasnik: vrhovni, viši ili stariji carinar, cestar, časnik ili poglavica, starješina carinarski, cestarski, časnički, a mjesto podčasnik rekao bi: podložni časnik ili časnik niže, poredne vrste ili slično. Ovo vrijedi i za sve ostale imenice u našem jeziku, složene sa nad i pod u onom značenju, sve su prilagođene prema duhu nemačkoga jezika onako kaošto su one sa protu (n. p. protu-prijedlog, protu-dokaz itd.), nuz (n. p. nuz-lub, nuz-uvjet itd.) i jou s nekim drugim prijedlozima. Trebalo bi dakle sve ponašiti, a samo izuzetkom kad bi za koju mučno bilo dati joj pristalo naše odijelo, mogla bi se i u tuđem ruhu upotrebljavati smatrajući je nedovršenom kompozicijom [=полусложеницом], po tom u pismu razdvajajući prijedlog od glavne riječi spojnikom [=цртицом] (n. p. nad-cestar). Niti pridjevi: nadčovječji, nadčustven, nadčutan nijesu skovani u narodnoj kovačnici, već je ono nad нем. „über“ talij. „sopra (sovra)“. Tu bi naš narod po svoj prilici opisivo, n. p. nadčovječna snaga: snaga veća od čovječje, nadčutni svijet: svijet do koga ne možemo doprijeti našim čutilima ili slično. Kad bi nam te parafraze u znanosti bile nespretnе, onda upotrebimo i onake riječi ali smatrajmo ih nedovršenim kompozicijama pa pišimo ih spojnikom, koji nam pokazuje da su riječi samo primaknute [...] (Кушар 1889a: 10).

Иншеријетација и коментар:

Кушар на неколико начина лимитира лексичку елаборацију, и то увек имајући у виду национални и вернакуларни карактер књижевног језика. На функционалном плану, позајмљивање се ограничава на слу-

чајеве где нема адекватне народне замене.²⁷ На формалном плану, позајмљенице морају бити гласовно и акценатски адаптиране.²⁸ На творбеном плану, треба да одговарају вернакуларној творби речи (уп. *skrojene po narodnom duhu*). Елаборациони поступци су хијерархизовани: по могућству треба узимати позајмљенице из дијалеката који нису у основи књижевног језика или стварати неологизме (*kovanice*) *po narodnom duhu*. Што се тиче позајмљеница из страних језика, ту Кушар показује извесну пермисивност у односу на одавно устаљене позајмљенице, на позајмљенице из словенских и класичних језика (европеизме) и на неопходне техничке изразе (бољи него лоше кованице). А неологизирање треба поверити људима са добрим језичким осећањем и са маштом.

Очувању чистоте језика треба да допринесе и пурификација елаборационе лексике односно замена лоших лексичких решења онима која су у духу језика.

Што се тиче елаборације сликовитих израза и пословица, Кушар је ту нешто пермисивнији него кад се ради о речима (в. цит. бр. 33).

Елаборација и проблем кварења језика

Кушарови с'тавови:

- (40) U nas ima ljudi, koji misle, da se jezik kvari time, što se u nj uvlače riječi tugjeg izvora, pa da su baš i tehničke, i po tom nastoje da svaku tugju riječ ponaše, što im često i ne ide za rukom. Ovo je mnjenje ipak krivo. Jezik se takovim tugjicam nipošto ne kvari, pa između tugje tehničke riječi i domaće pogrešne bolje je bez poricanja izabrati tugju, jer će ova bez dvojbe pokvariti mnogo manje jezik nego li ona. Razumije se, da tugja riječ u našem jeziku treba da se na našu preobuče (Кушар 1884: 191).

А овоме се може додати и следећи цитат из првог дела Кушарове књиге:

- (41) Jezik engleski natučen je romanskih (francuskih) počela [=елемената], al je ipak germanski jezik. Jezik magjarski sastoji se barem trećinom od slavenskih pritruha [=примеса], ali ko bi htio ozbiljno tvrditi da je slavensko narječje? Osmansko-turski jezik krcat je arapskih i persijskih elemenata, ali oblici podavaju izreci čisto turski značaj. Jeziku dakle ni malo ne škodi, njegove čistoće ni najmanje ne kvari to što u blagu svojih riječi ima pa i mnogo tuđinština. Kurelčev purizam, koji je htio sve tuđe riječi istrijebiti iz našeg književnog jezika, pa i same tehničke izraze, i zamijeniti ih starim domaćim riječima ili kovanicama, to je pretjeranost, koje ne treba (Кушар 1884:19).

²⁷ Кушар то експлицитно каже за *tugje rečenice i izraze*, али то се свакако односи и на речи.

²⁸ Кушар то каже за позајмљенице из дијалеката и неологизме, али то свакако важи и за позајмљенице из страних језика.

Интерпретација и коментар:

У складу са својим схватањем о неопходности богађења књижевног језика, Кушар има антипуристички став и не испољава никакву језичку ксенофобију. Уз то заступа становиште да неопходне и адаптиране позајмице не нарушавају народни (национални) карактер књижевног језика. Но с друге стране, како је већ речено, лимитира елеборацију и по обиму и по форми, тј. стара се, колико је могуће, да се очува етнички и вернакуларни карактер књижевног језика и да књижевни језик буде жив и неартифицијелан.

*Кушаров модел формирања књижевног језика***Књижевнојезичко опредељење**

Кушаров модел формирања књижевног језика заснован је на његовом теоријском књижевнојезичком опредељењу, које подразумева избор међу алтернативним решењима за поједине аспекте књижевног језика. Интерпретацију конкурентних решења и Кушаровог избора пружа следећа табела:

АЛТЕРНАТИВЕ	КУШАРОВО ОПРЕДЕЉЕЊЕ
Хибридни (вештачки) или органски вернакуларни књижевни језик (=заснован на једном живом дијалекту)?	Органски вернакуларни књижевни језик.
Који дијалекат (схваћен као код, као језички систем са својим речником)?	Најподеснији (оптимални) за формирање књижевног језика; а критеријуми избора су: простирање, лексичко богатство, еуфоничност и чистота. Дакле, изабрати најраспрострањенији, лексичко-фразеолошки најбогатији, најеуфоничнији и страним утицајима најмање искварен дијалекат.
Да ли тај дијалекат (тачније: вернакуларно језгро књижевног језика формирано селекцијом дијалекатског кода) треба култивисати или не (=преузети дијалектски код такав какав је или проскрибовати и супституисати поједине детаље)?	Треба га култивисати (=дотеривати), и то нивелисањем идиосинкратичности (што представља нормализацију, стандардизацију), кориговањем сволутивно неправилних детаља и пурификовањем (чишћењем од туђих речи и конструкција). ²⁹
Да ли дијалекат (=вернакуларно језгро књижевног језика) треба слаборирати?	Треба, и то на лексичком, синтаксичком и на стилском плану.

Резултат оваког књижевнојезичког опредељења био би књижевни језик који је истовремено језик близак вернакулару (народном говору) и прави књижевни језик светске цивилизације. Његове карактеристике се могу резимирати овако:

²⁹ Интервенције се могу тицати и еуфоније.

Идеални књижевни језик = елаборирани (на лексичком, синтаксичком и стилском плану), култивисани (=чисти, правилни, еуфонични), нормализовани, општеразумљиви, живи, вернакуларно аутентични и репрезентативни национални књижевни језик.

Приказ модела

Кушарови ставови се могу интерпретирати у виду једног **формативног система**, који се може приказати на следећи начин:

Почетни ресурси: Етнички дијалекатски дијаситем (народни говор, вернакулар)

I. КОНСТИТУИСАЊЕ ЕТНИЧКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА:

1. СЕЛЕКЦИЈА (ИЗБОР) ЈЕДНОГ, ЗА КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК НАЛПРИКЛАДНИЈЕГ ЖИВОГ ДИЈАЛЕКТА (=дијалекатског кода):
Резултат: Живо, аутентично, репрезентативно и максимално општеразумљиво вернакуларно (=дијалекатско) етничко језгро књижевног језика.

II. УСАВРШАВАЊЕ (ПОКЊИЖЕВЉАВАЊЕ) КОНСТИТУИСАНОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА:

1. Стандардизациона и пурификациона КУЛТИВАЦИЈА (ДОТЕРИВАЊЕ) ВЕРНАКУЛАРНОГ ЈЕЗГРА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА:

а. Нормализација (нивелација): проскрипција и супституција идиосинкратичких елемената;

б. Корекција: проскрипција и супституција еволутивно неправилних елемената;

с. Пурификација (чишћење): проскрипција и супституција туђих језичких појава;

2. Рестриктивна ЕЛАБОРАЦИЈА (ОБРАДА) ВЕРНАКУЛАРНОГ ЈЕЗГРА:

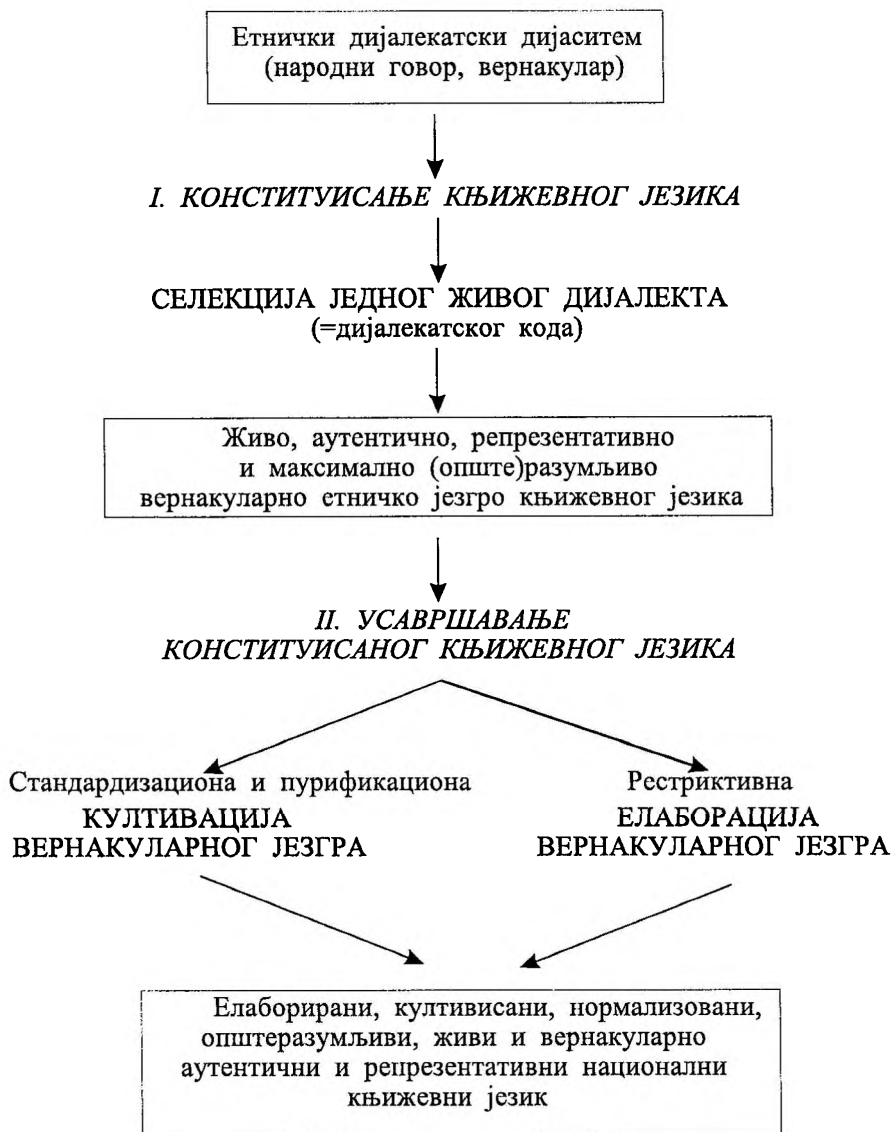
а. Лексичка елаборација: рестриктивно ономазиолошко богађење интелектуално-цивилизацијског вокабулара (речи и сложени изрази, а посебно номенклатура и терминологија), уз вођење рачуна о аутентичности књижевног језика;

б. Синтаксичко-стиљска литераризација реченице: развијање хипотактичких реченичних конструкција и реченичних периода;

с. Елаборација сликовитости: усвајање сликовитих израза и стилских украса из других језика.

Резултат: Елаборирани, култивисани, нормализовани, општеразумљиви, живи и вернакуларно аутентични и репрезентативни национални књижевни језик.

Исти модел се може приказати и у виду (упрошћеног) дијаграма:

Вуков и Кушаров модел

Вуков и Кушаров модел могу да се контрастирају на следећи начин:

ВУКОВИ СТАВОВИ	КУШАРОВИ СТАВОВИ
КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКИ ПРОБЛЕМ	
Непостојање аутентичног и стандардизованог националног књижевног језика, стварање хибридног књижевног језика и угроженост народног језика исквареном књижевнојезичком праксом.	Одсуство заједничког књижевног језика (и теоријских основа за формирање таквог језика).
РАЦИОНАЛНА РЕФОРМЕ	
Формирање стандардизованог аутентичног (правилног и чистог) националног књижевног језика и одбрана аутентичног вернакулара, који представља околицу националног идентитета и гаранцију националног опстанка, од коруптивног утицаја исквареног језика интелигенције, која не познаје и не жели да научи прави народни језик и себи узима право да ствара нови, хибридни књижевни језик.	Ради се о унификацији два већ развијена књижевна језика, које спаја исти етнички језик као њихова дијалекатска (вернакуларна) база. Реформом се, с једне стране, афирмише преферентна дијалектска база (херцеговачки дијалекат), а с друге — дају се смернице како да се од тог дијалекатског језгра направити адекватан (култивисан и елабориран) књижевни језик.
ИДЕАЛНИ ТИП НАЦИОНАЛНОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА	
Општенационални (за „Србе сва три закона“), стандардизовани, аутентични (правилни и чисти), живи (=на вернакулару заснован) етнички књижевни језик.	Елаборирани (на лексичком, синтаксичком и стилском плану) и култивисани (стандардни, чисти, правилни, суфонични) општеразумљиви, живи и вернакуларно аутентични и репрезентативни општенационални књижевни језик.
ПОЧЕТНИ РЕСУРСИ	
Почетни ресурс је народни говор, прецизније — штокавски дијалекатски дијасистем како то перципира Вук. Вук постепено употпуњава своје знање о штокавским дијалектима (које све сматра српским) и модификује њихову класификацију; али замена јата остаје централни критеријум поделе. Стварни ресурс је Вуков завичајни тршићи говор. Текућа књижевнојезичка пракса писаца доситејевске оријентације у стварности је неопходан ослонац лексичке и синтаксичко-стилске елаборације, али је идеолошки проскрибована.	Битан је херцеговачки дијалекат (Кушару нематерњи), који је дијалекат заједничког етничког језика.
СЕЛЕКЦИЈА ДИЈАЛЕКАТСКЕ ОСНОВИЦЕ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА	
Почетни модел (преузет од Ј. Копитара) прихвата све дијалекте (само да се не мешају и да се пише консеквентно), али Вукова пракса и народне песме промовишу ијекавску дијалекатску основицу и ијекавски изговор. Касније, <i>ојћена правилност</i> не искључије ниједан изговор, али јекавски остаје преферентан.	Само један, најрепрезентативнији и најподеснији дијалекат, и то херцеговачки.
КУЛТИВАЦИЈА ВЕРНАКУЛАРНОГ ЈЕЗГРА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА	
Није предвиђена почетним моделом, него је прихваћена после бољег упознавања стварне дијалекатске ситуације и увиђања потребе да се успостави <i>ојћена правилност</i> .	Неопходна је нивелациона, корективна и пурификациона култивација.

ЕЛАБОРАЦИЈА ВЕРНАКУЛАРНОГ ЈЕЗГРА

На идеолошком плану елаборација представља нужно зло и извор је кварења језика, нарочито кад је врше људи који не познају (и не желе да упознају) аутентични народни говор и његове ресурсе. Али и сам Вук елаборира свој језик и даје (пре свега у предговору превода Новог завета) смернице за решавање елаборационих проблема.

То је једна од формативних компоненти књижевног језика, која је неопходна (у три напред наведене области језика) због дискрепанције између дијалеката и књижевног језика и због потребе асимилације општељудске културе.³⁰ Елаборација представља богаћење књижевног језика, а елаборирани језик не губи свој национални карактер; али је потребно водити бригу о његовој аутентичности и чистоти.

КОНЦЕПЦИЈА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

Идеолошки редуktivна концепција (при којој би преферентна ситуација била да се књижевни језик подудара са вернакуларом), али са накнадним признавањем неопходности ограничене интервенције граматичара (култивација) и са свешћу о неминовности елаборације.

Дуалистичка концепција, и то са уравнотеженим односом вернакуларног (дијалекатског) језгра и књижевнојезичке надградње. Дакле, књижевни језик је базиран на вернакулару (његово језгро је транспозиција односно пројекција изабраног дијалекта), али је ипак аутономна, *sui generis* појава.

Коментари:

1. У ширем смислу, модели обухватају и питање писане форме (в. ниже).

2. Вуков програм је намењен вернакуларизацији односно аутентификацији, а и стандардизацији књижевног језика код Срба; а Кушаров — унификацији књижевног језика Хрвата и Срба, уз извесну вернакуларизацију односно аутентификацију хрватског књижевног језика (уклањење облика деклинације застарелих у штокавском).

3. Селекција: Кушарова монодијалекатска селекција се не подудара потпуно са Вуковом, али је по свој оријентацији вуковска, и представља афирмацију Вукове преференције за херцеговачку дијалекатску базу и ијекавски изговор.

4. Култивација: Маретић (1899: 5) је овако протумачио Вукове критеријуме за селекцију најприкладније од конкурентних дијалекатских појава: „*Načelo je njegovo bilo: u književni jezik ide ono, što je običnije ili što je pravilnije.*“³¹ Дакле, ради се о нивелацији (нормализацији) и корекцији. Овове треба додати и пурификацију, усмерену, с једне стране, на турцизме, а с друге, на *кварење* вернакулара проистекло из додира са централноевропском цивилизацијом. Дакле, и Вуков и Кушаров приступ (Вуков — у другој фази његове реформе) усмерени су у истом правцу и подразумевају исте поступке, с тим

³⁰ И у вези с писмом Кушар пише следеће: „*Figurativno pismo može jedino zadovoljiti narodu, koji je osamljen i ne čuti se članom ljudskog društva, ne čuti da mu je svijet velikom domovinom*“ (Кушар 1884: 192).

³¹ Разред је ауторов. На стр. 5–7 Маретић даје примере примене ових критеријума.

што је Вук радикалнији у односу на утицаје урбане цивилизације и брине се не само о чистоти књижевног језика него и вернакулара. А Вуку и Кушару је заједничка и пермисивност у односу на непожељне, али у народу широко прихваћене појаве.

5. Елаборација: У овом погледу Кушарова концепција има доста сродности са илирском (и постилирском) и доситејевском концепцијом, које подразумевају недовољност вернакуларних ресурса за функционисање књижевног језика и потребу богаћења лексичког (и фразеолошког) фонда и усавршавања синтаксе и стила.³² Међутим, као и Вук (али и Ј. Стејић!) Кушар инсистира на потреби очувања аутентичности књижевног језика: он ограничава обим позајмљивања (и неологизирања), сугерише одређени филтер за прихватање трансвернакуларних принова и захтева чишћење елаборираног језика.

У ствари, Вук и Кушар приступају проблему односа народног језика (вернакулара) и књижевног језика са обрнутих социокултурних становишта. Вук је човек из народа, без традиционалног школовања,³³ конфронтан са већином интелектуалног естаблишмента. Њему је битан народни језик, његова чистота и опстанак, а књижевни језик је важан не само због своје националне културне функције него и због афирмисања и очувања народног језика. Зато инсистира да књижевни језик буде што ближи народном и зазира од било ког вида нарушавања његове вернакуларне аутентичности. А Кушар је припадник традиционално школоване интелигенције, коме је пре свега важан књижевни језик и који тај језик доживљава као аутономну појаву и средство модерне културе и цивилизације, дакле као језички варијетет који има трансвернакуларни, или, тачније, суправернакуларни, карактер. Но, с друге стране, Кушар је очигледно асимиловао Вукове ставове о националном значају живог и аутентичног вернакулара³⁴ (и народних песама),³⁵ а убеђен је и у његову функционалну супериорност у односу на било који вид вештачког књижевног језика. Једном речи, и Кушаров програм представља својеврстан програм вернакуларизације књижевног језика, али комбиноване са одговарајућом култивацијом и елаборацијом. Ту, дакле, нема у Вуково време умногоме оправданих, али у другој половини деветнаестог века анхроничних популистичких ставова о односу језика нешколованог народа и језика интелигенције.³⁶

Једном речи, Кушар је Вуков следбеник и по приступу формирању вернакуларног језгра књижевног језика и по настојању да се при елаборацији очува вернакуларна аутентичност књижевног језика. Али

³² Кад је реч о доситејевској оријентацији, сродност се огледа и у схватању да елаборирани језик чува свој национални идентитет.

³³ Истина, многе идеје су Копитарове.

³⁴ На једном месту Кушар (1889а: XIV) говори о *čistome vrelu narodnoga govora*.

³⁵ Кушар цени и народне песме (в. цит. бр. 66).

³⁶ Инсистирање на значају елаборације природно је и кад се узме у обзир шта је све дотад урађено на том плану у хрватском и у српском књижевном језику (уп., нпр., Мажуранић-Ужаревећев речник и Шулекове речнике; а индикативан је и предлог Стојана Новаковића о потреби израде речника српског књижевног језика).

његово књижевнојезичко опредељење — настало у сасвим другачијим условима, у другој епохи и са другачијим циљем, уз то дато из хрватске перспективе (в. ниже) — није реплика Вуковог, него би се могло означити као (једно) хрватско неовуковско или модернизовано вуковско књижевнојезичко опредељење (у својој модернизацијској компоненти различито од ортодоксног вуковског опредељења вуковаца у тадашњој Хрватској).

ПИСАНА ФОРМА КЊИЖЕНОГ ЈЕЗИКА

Уводне напомене

Пошто је створио модел за формирање заједничког књижевног језика, Кушар је ставио себи у задатак да покаже и како треба писати тај језик; уп.:

- (42) Ovim smo riješili pitanje, kakovu je biti našem književnom jeziku. Sada da vidimo, kako ga nam je pisati: kojim li pismom, pravopisom, slovima? (Кушар 1884:191).

А о правописним питањима Кушар је, улазећи у детаље, расправљао и касније (Кушар 1889a i 1889b).

Овде ће бити дата синтеза његових погледа, и то не само на основу наведених списа (Кушар 1884: 191–223, 1889a и 1889b) него и на основу његове правописне праксе. Но, пре тога ће — као аналитички оквир — у следећој табели бити наведене опозиције односно опције битне за правописно опредељење (као део књижевнојезичког опредељења у ширем смилу), посебно кад се ради о српско-хрватском књижевнојезичком подручју. При том треба напоменути да су Кушарови термини штампани курзивом и да су опције које експлицитно преферира Кушар штампане подвучено.

КОМПОНЕНТЕ ПИСАНЕ ФОРМЕ (ПРАВОПИСА)			КОНКУРЕНТНА РЕШЕЊА
1.	<i>Писмо у ширем смислу (=начин приказивања значења или изговора)³⁷</i>	<i>фигурајтивно</i> [=идеографско]	<u>фонетично/фонетичко</u> [=звучно]
2.	<i>Алфабет /писмо (у ужем смислу, као словни систем)/азбука</i>	<i>ћирилица</i>	<u>латиница</u>
3.	Графија (=начин приказивања гласова)	<u>фонолошка</u>	нефонолошка

³⁷ „Kad je nastala potreba duhu, da mu misao dalje proдре od govora, nastade i potreba pismu. Pismo je uopće naslikana misao, jeste slika misli. Nu misao očituje se takogjer putem glasa, putem riječi. S toga i pismo može onu misao ili neposredno, plastično izraziti, ili izraziti joj glas, riječ, kojom se ista očituje. Pismo može biti dakle ili slika neposredna misli, ili posredna, izrazujuća glas, riječ. Što se smije izvesti a priori, potvrđuje povijest pisma. Ova poznaje kod svih naroda samo dvoje pismo, t. j. figurativno i fonetično. Prvo izrazuje sliku (figuru), očitujući misao, a drugo glas (φωνή), riječ, kojom se misao očituje“ (Кушар 1884: 191–192).

4.	Правоиџ у ужем смислу (= приказивање фонемског односно морфемског састава речи)	<u>фонетички</u> [=фонолошки одн. фонемски]	<u>етимолозијски</u> [=коренски одн. морфемски]	<u>историјски</u> [=традициона лни]
5.	Преузимање страних речи	<u>транскрипција</u>	транслитерација	
6.	Интерпункција	граматичка	логичка	

Поред тога, у појединим језицима може бити и других карактеристичних конкурентних решења. У хрватско-српском случају таква појава је двоструки начин писања футура: консеквентно аналитичко писање (хрватски начин) или у неком случајевима универбизирано (српски).

*Фонетичко или фигуративно писмо?*³⁸ — *Фонетичко.*

Упоредити:

- (43) Figurativno je pismo, očevидно, мање савршено од фонетичкога, јер оно не изразује ван misao, ово misao i glas; зато ће оно бити старије од овога. Figurativno pismo може једино задовољити народу, који је осамљен и не чути се чланом људског друштва, не чути да му је свијет великом домовином. Чим трговином и прометом дође у doticaj s inostranstvom, почути, да својим slikama не може изразити stvar или osobu, njemu tugju и nepoznatu (Кушар 1884: 192).

*Латиница или ћирилица?*³⁹ — *Латиница, и то Даничићева.*

Упоредити:

- (44) Pitamo se sada, за коју је азбуку вјероватније, за коју је праведније, да је nestane, ћирилицу или latinicu? Ако расудимо, да је latinica онај alfabet, који danas на то смјера, да postane sveopćim alfabetom svih naroda, затим да је latinica i nama i tugjincima позната већ по latinском и romanskим језицима, дочим ћирилицу moramo i mi i oni napose да учимо, tad нам се чини заиста i вјероватније i праведније, да овај udes ћирилицу zadesi (Кушар 1884: 218).

Кушар наставља своју аргументацију на стр. 220–223, побијајући следећа два аргумента у корист ћирилице:

- (45) Zaštitnici ćirilске азбуке кажу да је ћирилица u tome боља од latinice: 1) што је народно slavensko pismo, kakono је на pr. latinica народно romansko, а gotičки alfabet njemačko, i 2) да је onakova, како је Vuk udesio за наш језик, mnogo савршенија од latinice (Кушар 1884: 218).

³⁸ Тај проблем је само од теоријског значаја, јер се и Хрвати и Срби служе фонетичким писмом.

³⁹ О овом питању Кушар расправља тек после осталих питања везаних за писану форму књижевног језика и углавном на хрватско-српском идеолошком плану.

У вези с првим аргументом Кушар каже:

- (46) Glagolica je dakle opće slavensko pismo, a ne ćirilica (Кушар 1884: 219).
- (47) Po svojem postanju ćirilica nije dakle slavensko, već grčko pismo, onako kako je naša latinica latinsko pismo (Кушар 1884: 220).

А у вези с другим аргументом Кушар истиче да је тачан кад је реч о Гајевој латиници, али да „[...] reformovana [од стане Даничића] latini- ca ne izostaje dakle više ni u čem za Vukovom ćirlicom“ (Кушар 1884: 221) и закључује:

- (48) Ovako smo dakle dokazali, da ćirilsko pismo nije ni narodnije ni savršenije od latinskog, pa kako smo prije vidjeli, da je s drugih razloga latinica zgodnija od ćirilice, a prije toga još, da nam je poraba dvaju alfabetu u književnom jeziku štetonosna; to je za cijelo opravdana naša nada i naša želja, da ćirilice nestane iz naše literature (Кушар 1884: 222).

Но свој став ублажава на следећи начин:

- (49) Ali odviknuvši se u pismu ćirilice, ne ćemo time još da kažemo, da bi se taj alfabet morao potpuno zanemariti i zaboraviti. U istočnog našeg naroda osobito smatra se ćirilica narodnom svetinjom, pa ne bi s toga ni plemenito ni pravedno bilo, da je takva kob snagje. Mjesto, gdje se poraba ćirilice ne bi smjela nikad pometnuti, to je, po našem sudu, crkva, i to crkva istočna; kanošto je zapadna crkva ono mjesto, gdje se nebi [sic!] nikada smjela pometnuti poraba glagolice. Gdje vam je prikladnijeg dostojnijeg mjesta, da se čuvaju i neguju narodne svetinje od hrama božijega? (Кушар 1884: 222–223).

Фонолошка или нефонолошка грађија? — Фонолошка.

Упоредити:

- (50) Između fonetičkih pisama najsavršenije je za cijelo ono, u kojem se slovima bilježe glasovi, koji sastavljaju riječi i rečenice jednog jezika, tako da svaki glas ima po jedno slovo te prama istomu glasu ima vazda isto slovo i obratno (glasova ima dakle toliko koliko slovâ, a slova koliko glasova) (Кушар 1884: 182).

Дакле, ради се о решењу које одговара фонетичком правопису.

Фонетички или етимологијски њравопис? — Фонетички.

Кушаров резиме аргументације у корист фонетичког (тј. фонолошког) правописа приказан је и интерпретиран у следећој табели:⁴⁰

⁴⁰ Више о Кушаровом опредељењу за фонетички правопис в. у Кушар 1884: 192–215 и Кушар 1889а: VIII–IX; в. и Поповић 2000: 845–846.

Бр.	ФОНЕТИЧКИ ПРАВОПИС	ЕТИМОЛОГИЈСКИ ПРАВОПИС
1.	Фонетички правопис је природнији и простији од етимологијског; разлози:	
	(51) 1. Čisto fonetičko pisanje to je naveći stepen, do kojeg je došlo ljuslvo [sic!] u bilježenju svojih misli. Od etimologijskog pisanja razlikuje se u tome što je naravnije [=природније] i prostije:	
1.1.	Нису потребна правила (за онога ко добро зна народни језик).	Потребна су многа правила (и за оне којима је то матерњи језик).
	а) Ko hoće da piše fonetikom, ako pozna dobro narodni jezik, ne treba da uči nikakovih ortografičkih pravila, već dosta da piše, kako je naučio izgovarati, ako je tugjinac te ne pozna našeg jezika, tad mora doduše da uči njeka pravila; ali tih pravila ima puno manje, nego li su potrebiti onomu, koji hoće da piše etimologijom (pa bilo da pozna dobro jezik ili ne, dapače onaj koji pozna dobro jezik, mora tačnije naučiti ta pravila, jer je posve lako, da se u pisanju povede za izgovorom);	
1.2.	Фонетички правопис је исти за све, те обезбеђује општу писменост.	У вези са етимологијским правописом постоје велика неслагања, тако да се узајамно греши.
	pa kako su fonetička pravila općenito ustanovljena, etimologijska ne, tad biva da onim pravopisom svi jednako pišu, dakle svi pravo ortografički, ovim svaki drugačije piše, po tom jedni prema drugim čine ortografičkih pogrešaka.	
1.3.	За читање довољно је познавати алфавет.	За читање треба познавати и правила етимологијског правописа.
	b) Ko hoće da čita knjige pisane fonetikom, dosta da pozna alfabet; ko hoće da pravo čita knjige pisane etimologijom nije dosta da pozna alfabet, već treba da znade i sva ona pravila, koja mora učiti onaj, koji hoće etimologijom da piše; pa kako ta pravila nijesu ni ustanovljena niti su općenito poznata, ne može tačno čitati etimologijom pisane knjige nego samo onaj, koji pozna dobro narodni jezik, ostali čitaju krivo, dapače i onaj, koji dobro pozna jezik čita krivo, jer se među drugim pokvari, a tugjinac čitajući krivo naš jezik dobiva posve zao pojam o njegovoj milozvučnosti.	
2.	Говорни (живући) језик треба писати фонетичким правописом.	
	2. Kako je naš književni jezik jedno živuće narodno narječje i u glasovima i u gramatici i u blagu riječi (leksiku), kako se u tom jeziku riječi ne samo govore već i pišu po pravilima gramatičkim i leksikalnim, koja vladaju u tom dijalektu (tako na pr. govorimo i pišemo: „ljudi govore“ a ne zar „ljudije glagoljētā“, kako bijaše u staroj slovenštini); tad bi se dosljedno riječi imale ne samo govoriti već i pisati i po <i>glasovnim</i> pravilima, koja vladaju u tom narječju, dakle čisto fonetički.	
3.	Фонетичким правописом пише већина народа (а писали су и стари писци).	
	3. Fonetikom pisali su u cijelome i stari naši pisci; danas tim pravopisom piše većina našega naroda, što je naravnije i lakše nego da se i ona ostala manjina, koji etimologijom pišu, slože ujedno s većinom?	
4.	Усвајањем фонетичког правописа (од стране загребачке школе) постигла би се народна слога.	
	4. Okanivši se etimologije i prihvativši svi fonetičko pisanje, oborio bi se jedan prijetin [=перпада], koji cijepa i u knjizi jednokrnu braću, naš zapadni narod od istočnoga i južnoga. Za ovu žrtvu, o kojoj se zahtijeva da je zagrebačka škola prikaže na žrtveniku narodne sloge, biće joj narod vječito haran [=захвалан] (Кушар 1884: 204–205).	

Кушар се, дакле, определио за фонолошки правопис, као и Вук (уп. цит. 53). То је сасвим у складу са његовим опредељењем за књижевни језик који треба да представља (колико је могуће) живи вернакулар.

Додајмо још да се ради о радикалном фонолошком правопису, јер Кушар сматра да уместо група *ds* и *ts* треба — сем у сложеницама — писати односно *s*, нпр. *hrvacki*, *ljustvo* (како и сам пише).⁴¹ Ово је свесно одступање од Вуковог правописа. уп.:

- (52) Što se tiče pisaња grupâ *ts* i *ds*, (*tš* i) *dš*, to je čudnovato da ih je Vuk ostavljao sved nepromijeњene (a tu osobinu sačuvali su najvećim dijelom i svi oni te [=koji] se њegovim pravopisom služe) baš onako kako se po *etimologiji* pišu, odstupajući od svojeg općenitog pravila da treba pisati po izgovoru (Кушар 1889a: 17).
- (53) Prvi koji je u našoj knјizi zavео fonetički pravopis bio je Vuk Stefanić i to prema naputku najbolјih poznavalaca slavenskih jezika (Kopitara i Miklošića) onoga vremena i taj je pravopis ostao do danas gotovo netaknut, jer posvјie retka su pravila u њemu te ne bi bila tačna (jedino netačno bilo bi ono o pisaњу *ds* i *ts*, *dš* i *tš*, kako ja mislim) (Кушар 1889a: XI).
- (54) Ja mislim da je poštovaње prama Vuku odviše neznatan razlog, da sačuvamo u fonetici tu јedinu nedоšљednost (Кушар 1889b: 17).

Транскрипција или транслијерација личних имена?
— *Транскрипција (и функционална транслијерација).*

У Кушар 1884 транскрипција се не наводи као проблем заједничког језика, иако је, кад се ради о властитим именима, то била (и остала) контрадистинктивна компонента српског и хрватског писања. За преузете стране речи Кушар препоручује транскрипцију (уп. Кушар 1884: 211–212), што је у складу са фонетичким правописом; али кад се ради о страним именима код којих се при транскрипцији губи разлика између имена која се на исти начин транscribeју (нпр. нем. *Miller* и *Müller*) или је начин изговора сувише различит од писања (нпр. фр. *Aix*, које се изговара *E* [*sic!*]), Кушар (1884: 213) каже: „u ovakim slučajima моћи ће се riječ dvostruko pisati, biva najprije како се изговара, zatim u zaporkama [=заградама] како се пише.“ (Кушар 1884: 212–213). Слично је решење предложено и у Кушар 1889a: 22–25, где се, између осталог, каже: „a naglasujem da је to mнијење uјedno i ono Vuka i Daničića“ (Кушар 1889a: 23).

Грамаићка или логичка интерпункција? — (Логичка.)

Кушар не говори о проблему интерпункције ни у Кушар 1884 ни у Кушар 1889a. Што се његове праксе тиче, у Кушар 1884 служи се грамаићком, а у Кушар 1889a, тј. у каснијој књизи посвећеној правописним питањима, служи се логичком интерпункцијом. У сваком случају, његовом инсистирању на верном представљању говора пре би одговарала логичка интерпункција, која углавном бележи прозодијску

⁴¹ О овим питањима и о писању група *dš* и *tš* в. Кушар 1884: 209, 1889a: XI и 15–17 и 1889b.

сегментацију реченице, и по томе је сродна фонетичком правопису, него граматичка интерпункција, која је везана за граматичку анализу и по томе сродна етимологијском правопису.

Писање фуџура са њосџионованом енклиџиком? — Универбизирано.

Једна од хрватско-српских контрадистинкција било је и остало писање фуџура (главног глагола и постпонованог енклитичког помоћног глагола). Кушар (1889а: 80) захтева универбизирано писање, што одговара изговору, а не морфолошкој анализи.⁴²

Кушарово љравойисно ојредељење

Идеална писана форма за Кушара је: гласовно писмо, фонолошка графија, (чисто) фонолошки правопис, транскрипција страних речи (уз неке резерве) и, по свој прилици, логичка интерпункција. Овај избор алтернатива се може интерпретирати тако да је то форма која верно транскрибује говор⁴³ односно да одговара *fonetičnom pravilu* „*Piši kako se izgovara*“.⁴⁴ То је у складу са Кушаровим инсистирањем на усвајању неког живог дијалекта за основицу књижевног језика.

У хрватско-српском случају ради се о Даничићевој латиници (што подразумева фонолошку графију) и о коригованом Вуковом правопису, тј. Вуковом правопису очишћеном од етимолошких решења.

ПРОБЛЕМАТИКА ХРВАТСКО-СРПСКОГ ЈЕЗИЧКОГ ЈЕДИНСТВА

Хрватско-српска књижевнојезичка унификација

Општи поглед на унификацију

Текућу хрватско-српску књижевнојезичку ситуацију Кушар карактерише овако:

(55) *Naš se narod svojim književnim jezikom onako kanošto i imenom svojim cijera na žalost na dva tabora, na Hrvate i Srbe* (Кушар 1889а: I).⁴⁵

Дакле, постоји књижевнојезички проблем, јер Кушар очигледно сматра да један народ треба да има јединствен књижевни језик (и јединствену књижевност; в. цит. 70); а двоимени *naš narod* је у том погледу подвојен. Стога се цело расправљање о књижевном језику и правопису у *Povijesti razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga* може схватити — као што је већ на почетку овог рада речено — као својеврстан

⁴² И сам тако пише, нпр.: [...] (на пр. мјесто *ćuprija, bunar, čakšire, peškir* itd. *kazivaćemo most, zdenac, gaće, ručnik* itd.). (Кушар 1884: 183–184). — Osim toga *razlikovao se on i tu tome* [...] (Кушар 1884: 188).

⁴³ Уп. Кушар 1889а: XI.

⁴⁴ Формулација у Кушар 1889а: XII.

⁴⁵ О Кушаровом виђењу књижевнојезичких разлика између Хрвата и Срба у последњој четвртини 19. века в. Поповић 2000.

реформни идеолошки програм хрватско-српске књижевнојезичке, правописне и алфабетске унификације.

Кушарови ставови о унифицирању књижевног језика, правописа и писма Хрвата и Срба документовани су и интерпретирани у Поповић 2000; зато ће овде бити анализиран само следећи закључак изнет у наведеној Кушаровој књизи:

- (56) Kada bi cijeli naš narod pripoznao temeljem svojem književnom jeziku narječje hercegovačko tako da bi istočni narod ostavio svoju ekavštinu i usvojio ijekavštinu, a zapadni ostavio ono nekoliko svojih zastarjelih forama i usvojio mlagje i običnije; kada bi se taj jezik pisao samo jednim pravopisom, fonetičkim, koji može jedini pravom nositi ime pravopisa, i samo jednim slovima, latinskim, koja su najzgodnija: bilo bi polučeno maldane cjelovito jedinstvo našeg književnog jezika (Kušar 1884: 223).

Следећа табела резимира наведене дискрепанције између текуће хрватске и српске ситуације и Кушаровог књижевнојезичког идеала, тј. разлике које треба уклонити да би се остварило језичко јединство:

ТЕКУЋИ ХРВАТСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК	КУШАРОВ ИДЕАЛ	ТЕКУЋИ СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК
ЗАМЕНА ЈАТА		
[ije у изговору и писању, а не је у изговору и ie писању] ⁴⁶	јекавски изговор	Источни Срби (родом екавци) ⁴⁷ служе се екавским изговором.
МНОЖИНСКИ ОБЛИЦИ ДЕКЛИНАЦИЈЕ		
неколико застарелих облика	млађи облици	
ПРАВОПИС		
етимолошки правопис ⁴⁸	фонетски правопис	
ПИСМО		
	латиница	ћирилица

Ради се, дакле, о обостраним уступцима. При том приоритет има разлика везана да селекцију дијалекатске основице (херцеговачки ди-

⁴⁶ Уп. следећи цитат:

[...] samo što stara zagrebačka škola mjesto ije bez ikaka razloga piše sved ie (po nekoj krivoj etimologiji) a izgovara opet je (da to nije hercegovački izgovor, o tomu biće svak uvjeren ko je Hercegovca slušao govoriti), n. p. mjesto cvijeće, vrijeme piše cvieće, vrieme a izgovara cvjēće, vřjēme. Ovoga se pisanja ne drži ipak novija škola, kojoj je Maretić četovođa i koja i kad se etimologijom služi piše sved ije mjesto ie (Кушар 1889а: 32).

⁴⁷ Уп. Кушар 1889а: II и 48 и Поповић 2000: 842.

⁴⁸ Уп., између осталог, и следећи цитат:

Okanivši se etimologije i prihvativši svi fonetičko pisanje, oborio bi se jedan prijetin, koji cijepa i u knjizi jednokrnu braću, naš zapadni narod od istočnoga i južnoga. Za ovu žrtvu, o kojoj se zahtijeva da je zagrebačka škola prikaže na žrtveniku narodne sloge, biće joj narod vječito haran [=захвалан] (Кушар 1884: 205).

јалекат, дакле јакавски); за њом следи нормализација граматичких појединости, па тип правописа. Све су то питања битна за стварање општенационалног живог и аутентичног књижевног језика и одговарајућег типа правописа. Што се тиче решења за двојство традиционалних писама, условљено припадношћу различитим културним и конфесионалним сферама, Кушар је за уопштавање латинице.

Ј о ш о у н и ф и к а ц и ј и п и с а м а

Једно горуће и за хрватско-српско национално јединство и слогу изузетно важно питање јесте споменута двоалфабетност. Текућу ситуацију Кушар карактерише овако:

- (57) Kako je poznato, mi se u pisanju našega jezika služimo dvojakom azbukom, ćirilskom, kako je Vuk, i latinskom, kako je Gaj udesio za naš jezik. Ona je u običaju kod naše pravoslavne braće, dakle najprije [=нарочито, највише] kod istočnog, ova kod nas katolika, dakle zapadnog našeg naroda. Od katolika ćirilicom ne pišu nego samo oni, koji se u narodnosti srbima [*sic!*] krste. Po ovome vidimo, da je ćirilica čvrsto vezana uz pravoslavlje i srpstvo, latinica pako uz katoličanstvo i hrvatstvo. Pa kako u nas izmegju pravoslavni i katolika, Srba i Hrvata vlada žalibože razdor i mržnja, biva, da oni latinicu (barem kako je Gaj udesio za naš jezik), a ovi ćirilicu ne samo što ne pišu, već malo je i uče te poznaju. Zato knjige, koje izlaze u Srbiji te su pisane ćirilicom ne čitaju se od hrvacke, a naprotiv one, koje izlaze u Hrvackoj te su pisane latinicom od srpskog čitalačkog svijeta (Кушар 1884: 215).⁴⁹

Оваква ситуација шкоди развоју и напретку *наше књижевности* (штампање књига је споро и скупо; *polovica našega naroda ne čita knjige one druge polovice*⁵⁰). Зато треба наћи решење:

- (58) Ovome zlu mogli bismo doskočiti na dva načina, nastojeći ili da gojimo svi jednako obadvije azbuke, ili da se jedne okanimo i drugu svi prihvatimo. Ovo drugo je barem za sada nemoguće polučiti, jer su u nas slova tako usko spojena sa vjerom i narodnošću, da većina misli, kad bi slova pregorjeli, iznevjerili bi se bogu i narodu svome. Ne ostaje nam dakle drugo za sada nego da svi marljivo učimo obadvije azbuke tako da bude svaki od nas vrstan čitati jednakom lakošću knjige pisane latinicom kanošto knjige pisane ćirilicom [...]. Ovo se ima postići osobito pomoću škole (Кушар 1884: 217).⁵¹

⁴⁹ Своју тврдњу аргументује на стр. 216.

⁵⁰ Ово узајамно нечитање има и шире негативне последице; уп.:

Odvole najme slijedi, da se ove dvije narodne pole sve to većma tugje i slabije poznaju, čim se onaj razdor i mržnja, koja megiu njima vlada, sve to više vriježi, i tako mjesto jednog jedinog relativno jakog naroda, koji bi mogao odoljeti svakoj neprijaznoj sudbini, koja bi ga zadesila, i postati svojim i velikim, imamo u nas dvije slabe nadodne frakcije, koje jedna drugoj i istodobno svaka sebi žile potsjeca i cjelovitu propast sprema (Кушар 1884: 216).

⁵¹ Но то није идеално решење; в. Кушар 1884: 217.

О изгледима касније унификације писма М. Кушар каже:

- (59) Rekli smo prije, da se naš narod, bilo istočni bilo zapadni, ne bi danas za živu glavu raskrstio sa svojim alfabetom, bojeći se da s njim ne izgubi vjeru i narodnost. Ovo je očevidno zgoljena predrasuda, pa nam se je zato nadati da će je nauka s vremenom raspršiti i da će se po tom negda i naš narod složiti u porabi jednog samog pisma (Кушар 1884: 217–218).

Унификација имена заједничког књижевног језика

Проблем два имена и његово решење

Закључак изнет у цит. бр. 56 Кушар завршава следећом констатацијом:

- (60) Jedina tačka, gdje bi se taj jezik još cijepao, bilo bi ime, koje nosi. Kako je naš narod sačuvao dva narodna imena, Hrvati i Srbi, tad mu po tom i književni jezik nosi dvostruki naziv jezika „hrvackoga“ i jezika „srpskoga“ (Кушар 1884: 223).

Дакле, потпуна унификација обухвата и проблем назива језика.

О покушајима да се нађе заједничко име Кушар пише:

- (61) Kako je naš narod sačuvao dva narodna imena, Hrvati i Srbi, tad mu po tom i književni jezik nosi dvostruki naziv jezika „hrvackoga“ i jezika „srpskoga“. Bilo je do danas više pokušaja, da se ta dva imena sliju u jedno, ali nijedan još nije pošao za rukom. U prošlom vijeku bili su skrojili na zapadu naše domovine njeko ime koje je imalo da u sebi obuhvaća obadva naziva „hrvacki“ i „srpski“, a to je „jezik ilirski“. Ovo se je ime upotrebljavalo u nas sve do nedavna, ali što je nenarodno te se može uporaviti [=uporabiti] samo na jezik, što su govorili stari Iliri (koji nijesu bili Slaveni), zato ga je danas već svak punim pravom zapustio. Bolji od ovoga je nadjevak „jezik slovinski“, koji je već Mikalja (na polovici XVII vijeka) upotrebljavao mjesto „ilirskoga“, ali ni ovaj ne može još obilježiti ono, što se obilježuje imenom „hrvackim“ i „srpskim“, jer „slovinsko“ je sasvim drugoga značenja u etnografiji slavenskoj, ne znači podnišpošto ni jezik ni narod naš. A etnografsko ime ne treba da se smišlja i po naučnim kombinacijama nadijeva, ono je rod hostorijskoga života narodnoga i ako je toga života bilo, i posljedak njegov ne može biti ni sumnjiv ni neznan (Кушар 1884: 223–224).

Кушарово решење, изнето у наставку претходног цитата, гласи:

- (62) U historiji poznat je naš narod dvojakim imenom, Hrvatâ i Srba, po tom mu i književni jezik ne može drugo biti nego jezik „hrvacki ili srpski“ ili „srpski ili hrvacki“. Onaj izraz imao bi se upotrebljavati tamo, gdje se je narod od vajkada pretežno krstio i danas se još krsti imenom *hrvackim*; ovaj pako tamo gdje je od pamtiveka prevladalo i danas još prevlada ime *srpsko*. U Dalmaciji na pr. imao bi se naš književni jezik zvati po tom „jezik hrvacki ili srpski“, ili mjesto ovoga mogao bi se kratkoće radi rabiti također izraz „hrvacko-srp-

ski“ ili i „srpsko-hrvacki“ (ako se uzme da je drugi dio kompozicije vazda važniji od prvoga) [...]. Među nama, čini mi se, da bi još zgodnije bilo, da ga zovemo „naški“ onako kako ga naziva i narod po južnoj Dalmaciji i Crnoj gori (Кушар 1884: 224).

Да ли Хрвати пишу српским језиком?

Један проблем који је био актуелан у деветнаестом веку — и око кога ни данас нема опште сагласности — јесте питање етничке природе на штокавском дијалекту заснованог хрватског књижевног језика, а то је питање битно и за име језика. О томе Кушар каже:

- (63) Kako je našem književnom jeziku služilo temeljem narječje hercegovačko, a u onim predjelima gdje se zato narječje govori, većina regbi da se dandanas *srbima* [*sic!*] krste, zato su pretjerani prijatelji ovoga imena zaključili, da bi se po ovome i književni naš jezik morao nazivati jezikom „srpskim“ koji bi izraz tobože odgovarao italijanskom „jezik toškanski“, španjolskom „jezik kastilski“ itd. Ali taj je zaključak očevidno kriv, jer prema italij. „jezik toškanski“, španjol. „jezik kastilski“ itd. bio bi u nas izraz „jezik hercegovački“, koji se rijetko čuje (mnogo se više zvao u prošlim vjekovima jezik Gundulića, Palmotića i ostalih Dubrovčana, pa i Kačića, sve do Stjep. Ivičevića, „jezik bosanski“); a „jezik srpski“ imalo bi biti prema „jezik italijanski“, „jezik španjolski“ itd. što nije, jer dočim Italijanci nazivaju svi sebe *Italijancima*, Španjolci *Španjolcima* itd., u našem narodu samo se jedna čest krsti *Srbima*, a druga *Hrvatima*. Prema „jezik italijanski“, „jezik španjolski“ itd. stoji u nas dakle samo „jezik hrvacki ili srpski“, „srpski ili hrvacki“ (Кушар 1884: 225).

Затим наставља:

- (64) Kako je opet po mnjenju nekih naših na glasu jezičara koje je za cijelo krivo, štokavština „srpski“ a čakavština „hrvacki jezik“; a kako je naš književni jezik štokavski dijalekat: tim su zagovaratelji srpskoga imena došli i po drugome putu do zaključka, da se naš književni jezik mora „spskim“ jezikom zvati. Ali ni ovaj zaključak ne vrijedi. Jer i kad nebi [*sic!*] krivo bilo ono mnjenje, koje samu čakavštinu smatra *hrvackim* narječjem, opet radi toga, što je naš književni jezik jedan te isti ne samo za sve štokavce, tobožnje same Srbe, već i za čakavce i naše kajkavce, tobožnje jedine Hrvate, ovaj se jezik ne može zvati samo jezikom *srpskim*, već mora da ima obadva naslova, i *hrvacki* i *srpski* (Кушар 1884: 225–226).

Судбина два имена

О могућој судбини два постојећа имена, Кушар каже:

- (65) Ali da ovaj dualizam u imenu našeg književnog jezika ne će vazda trajati, o tom smo mi tvrdo uvjereni, jer ako se jedinstvo ne poluči prije pokazanim načinom, tad će se za stalno tako, da se od dva imena „hrvacki“ i „srpski“ jedno izgubi i samo jedno sačuva, kad ne

bi prije kojoj tugjoj narodnosti za rukom pošlo, uslijed razdora i mržnje, koja vlada u našem narodu, progutati nas i uništiti nam jezik i ime. I među imenima bo vlada onaj zakon, koji se očituje u organičkom svijetu i koji je Darwin zgodnim izrazom okrstio *naravni izbor* ili *borba za opstanak*; pa kako po ovom zakonu njeke organičke vrste moraju s vremenom propasti, dočim ih druge nadžive, tako isto zbiva se i od imena. Da su naša narodna imena „hrvacki“ i „srpski“ u neprestanoj borbi među sobom, o tom se je lako uvjeriti, samo je još teško, dapače nemoguće ustanoviti, koje će od njih konačnu pobjedu održati i jedino zavladati. Za sada možemo samo to reći, da je u dosadašnjoj borbi sreća pratila ime srpsko, koje je nad hrvackim svegjer mah preotimalo (Кушар 1884:226–227).

Ширење српског имена

У наставку, М. Кушар (1884: 227–229) износи своје погледе на некадашње простирање два конкурентна етничка имена и на експанзију српског имена.⁵² То разматрање завршава следећим речима:

- (66) Napokon k raširenju imena srpskoga pripomogli su ne malo neki naši i tugji na glasu jezičari i poznavaoi našega jezika te sakupljači našeg narodnog blaga (Šafarik, Stefanović, Kopitar, Grimm, Miklošić i drugi) osobiti tim, što su našu štokavštinu identifikovali sa „jezikom srpskim“ a samo čakavštini dopustili, da smije nositi naslov jezika ili narječja „hrvackoga“, zatim što su dosljedno naše narodne pjesme, taj najkrasniji ures naše književnosti, prozvali maldane sve „srpskim“ pjesmama, tako da su ih i prevodioci naših narodnih pjesama samo tim imenom prikazali stranim narodnostima (Кушар 1884: 230).

Кушаров хрватски патриотизам

На крају одељка о проблему назива заједничког језика, Кушар даје следеће патриотске савете Хрватима:

- (67) Kada bi stvari trajale tako i u buduće, moralo bi za cijelo nastati vrijeme, kad bi se imenu hrvackomu svaki trag zametnuo. Žele li Hrvati, da se ovo ne zbude, i da njihovo ime opet premogne u borbi s imenom srpskim i budućnost sebi osigura; tad im je svojski nastojati oko toga, da postanu narod umno, moralno i politički toliko jak, da i jači od naroda srpskoga. Da se oko umnog napretka u Hrvata danas živo radi, to je stvar poznata. Dosta je spominjati ustrojenje sveučilišta, akademije znanosti i umjetnosti i maticu hrvacku u Zagrebu i njihove radove na umnom polju. Kako bi bilo još većeg napretka u knjizi, mi bismo htjeli samo to preporučiti, da se bolje uči narodni jezik i bolje po duhu toga jezika piše, da nam naša braća na istoku ne budu mogla spočitovati, da nam jezik odveć udara tugjinstvom, nijemštinom; zatim da usvojimo svikolici fonetično pisanje a

⁵² В. и Кушар 1884: 26–28.

ostavimo se etimologije. Moralno ojačaće hrvacki narod, ako bude postojano težio za onim vrlinama, kojim se može ponositi pred stranim svijetom te čine, da mu ime postane časno i mило. Tu su na prvom mjestu junaštvo, koje i jeste vazda bilo krepost Hrvata, i patriotizam, kojeg žalibože nema u njih dosta. Na polju političkom morale bi težnje svih Hrvata na to naperene biti, kako bi oživotvorili onu veliku ideju, da stvore pod slavnom krunom Habzburgića na temelju starog hrvackog prava samostalnu i cjelokupnu Hrvacku (Кушар 1884: 230–231).

Једна анахронична дилема: национални књижевни језик или језик наднационалне заједнице?

На крају свог расправљања о хрватско-српској књижевнојезичкој проблематици, М. Кушар се, подстакнут предавањем једног претроградског професора славистике⁵³ о књижевном јединству Словена (и о руском као најзгоднијем језику за то), осврће на још једно питање:

(68) Tu bi još napokon zgodno bilo, da odgovorimo na pitanje: Jeli vriedno, da mi učimo i pišemo naš književni jezik? ne bi zar bolje bilo, da se mi u knjizi okanimo svojeg književnog jezika i usvojimo skupa sa ostalim Slavenima jedan te isti književni jezik, i to onaj, kojim bi se najlakše moglo postići jedinstvo duha slavenskog — panslavizam književni? (Кушар 1884: 231).

Дакле, питање је да ли сви Словени треба да прихвате један општи словенски књижевни језик, при чему се као најзгоднији наводи руски.

Остајући резервисан према тврдњи да је баш руски најпогоднији за књижевно јединство Словена, Кушар, између осталог, каже поводом тога:

(69) Kad bi smo se odvažili na taj korak, da pregorimo svoj narodni jezik u knjizi pa poprimimo makar koji mu drago srodni, to bi značilo, da smo htjeli žrtvovati narodni razvitak, njegovu uljudnost [=культуру], ugušiti narodni genije, osujetiti mu onu zadaću, koja mu je odregjena da svojom vlastitom moću vrši u čovječanstvu. A toga ne će za stalno niko od nas htjeti da učini (Кушар 1884: 232).

Дакле, треба се одредити за национални књижевни језик, који једини омогућава нацији напредак и самореализацију. У сваком случају, у другој половини деветнаестог века, тј. у епохи пуног замаха национализма, идеја књижевнојезичког панславизма делује анахроно.

На крају овог одељка и целе књиге, М. Кушар закључује:

(70) Po tom je, dakle, vriedno, dapače dužnost je svakoga nas, da marljivo uči te piše svoj narodni jezik. A hoćemo li da nam budućnost bude osigurana, tad nam je samo oko toga svojski nastojati, da bude jedinstva i sloge u našoj knjizi i uopće meђu nama. Ono pako, za

⁵³ Антон Семёнович Будинович (1846–1908).

čim bi svi Slaveni morali težiti, to bi bilo, da uče marljivo naizmjernice jezike slavenske te stanu življe razabirati i saznavati, što se na kom slavenskom jeziku knjigom i prosvjetom izraguje i kako pleme slavensko danas napreduje (Кушар 1884: 232).

ЗАКЉУЧАК

Заинтересован за језичко и књижевно јединство два „племена нашега народа“, Хрвата и Срба, и за општу слогу међу њима хрватски лингвиста Марцел Кушар је у својим књигама *Povijest razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga od najdavnijih vremena do danas* (1884) и *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)* (1889) развио један систематски разрађен и теоријски образложен модел заједничког књижевног језика и правописа, и изнео га као идеолошко решење за превазилажење хрватско-српског књижевнојезичког и правописног нејединства. Овај модел, по својој систематичности и елаборираности, представља импресивно достигнуће и са гледишта теоријске лингвистике и са гледишта сербокроатистике.

Кушаров приступ књижевнојезичкој и правописној проблематици подразумева вернакуларно аутентичан, али и адекватно култивисан и елабориран књижевни језик, са одговарајућим правописом. У том смислу Кушар је Вуков настављач, али је његова концепција књижевног језика и његовог односа према народном језику (дијалектима) модернија, комплекснија и уравниотеженија и може се окарактерисати као неовуковско или модернизовано вуковско књижевнојезичко опредељење.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Броз 1892:** Ivan Broz, *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Naklada kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.
- Брозовић 1970:** Dalibor Brozović, *Standardni jezik*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Бугарски 1975:** Ranko Bugarski, „Popularni sudovi o jeziku“, *Lingvistika o čoveku*, Beograd: Beogradski grafički zavod, 192–201
- Кушар 1884:** *Povijest razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga od najdavnijih vremena do danas*, piše Marcel Kušar, Dubrovnik.
- Кушар 1889а:** *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)*. Sastavio za učeničku u privatnu potrebu Marčel Kušar, Dubrovnik.
- Кушар 1889б:** M. Kušar, „Neke primjedbe Vukovu pravopisu“, *Program Ć. K. Velikog Državnog Gimnazija u Dubrovniku za školsku godinu 1888–9*, Dubrovnik, 1889, 8–17.
- Маретић 1899:** T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Knjižara L. Hartmana (Kugli i Deutch).
- Поповић 2001:** Љубомир Поповић, „Марцел Кушар о разликама између хрватског и српског књижевног језика“, *Јужнословенски филолог*, LVI/3–4, 841–851.

S u m m a r y

*Ljubomir Popović*KUŠAR'S MODEL OF A COMMON LITERARY LANGUAGE AND
ORTHOGRAPHY FOR THE CROATS AND SERBS

In the 1880s the Croatian linguist Marcel Kušar developed a program for the forming of a literary language and orthography common to the Croats and the Serbs. The paper attempts to describe Kušar's program as a system of principles for the forming and elaboration of a literary language and its written form, applied to the Croato-Serbian language situation in the post-Illyrian and post-Vukovian era.

РАДОЈЕ СИМИЋ — ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ
(Филолошки факултет, Београд)

О АСИМЕТРИЧНИМ КОНДЕНЗОВАНИМ НИЗОВИМА

Прилог који објављујемо издвојен је из треће свеске *Српске синтаксе*, која је у припреми, а у којој се бавимо тзв. 'посебним структурама'. Међу тим структурама су и наши 'низови', о којима говоримо у делу текста који излажемо пред читаоца.

1. Радећи на обимном пројекту 'Српске синтаксе'¹ сусрели смо се и са проблемом посебно организованих напоредних конструкција: напоредност није обележена само као слободан спој равноправних јединица, већ се дешава да у организацији споја учествују и вањски фактори. Такви фактори су нпр. каква управна јединица која заједнички ремира или на други начин окупља скуп изофункционалних зависних форми. Управну јединицу назвали смо у том случају кондензатором, појаву кондензацијом, а напоредну конструкцију — кондензованим супкоординираним низом.

1.1. Но сем супкоординације и супкоординираних кондензованих низова постоје и низови управних јединица са заједничким зависним елементом. У том случају овај зависни елемент јесте критериј по којем је низ управних форми окупљен у низ. Говоримо о супракоординацији и супракоординираним низовима.

1.2. Каткада смо били суочени са низовима који се нису уклапали у општу слику, по којој супкоординација (или супракоординација) подразумева окупљање хомофункционалних јединица, дакле таквих које попуњавају идентичну синтаксичку позицију и на идентични начин испољавају свој однос према управној. Тај се идентитет односа према управној (тј. зависној) јединици огледа у средствима којима је он обележен — обликом, предлогом, везником итд. У неким случајевима, међутим, рекосмо да смо се већ сусрели са асиметријом тих показатеља, па и са асиметријом у тематском значењу чланова супкоординираног низа и/или конструктивним одликама: имали смо нпр. да према падежном адвербативу за време нпр. стоји сличан за место или

¹ За сада је изашла прва свеска ових наших истраживања: Р. Симић, *Основи синтаксе српског језика*, НДСЈ, Београд 2000. У припреми су још три.

сл. Тада смо говорили о асиметричном низу. Сада ћемо се вратити таквим формацијама и размотрити их нешто подробније. Сакупили смо извештајан број таквих конструктивних егземплара, па ћемо их обрадити по реду.

2. У разматрање ћемо на почетку узети присупстантивне низове атрибутских и сличних пратилаца.

2.1. Пошто нисмо за ову прилику издвојили знатнији број примера за асиметричне атрибутске низове, навешћемо их заједно:

— Говорио је о о т п о р у, на сваком месџу и њо сваку цену ИА Ћупр 132; — Висок, мршав и усукан ч о в е к реџке браде и оџушџених бркова, он није био много млађи од поп-Николе, имао је велику породицу и леп иметак који му је остао од оца, али је онако аљкав, мршав и бојажљив, са деџињски би-сџирим и џлавим очима, лично више на неког испосника и побожног путника и сиромаша него на вишеградског хоџу и кољеновића ИА Ћупр 144; — Ипак у мојој машти, оскудно храњеној новостима Рако Шљивић живи као џогурен с е љ а к у дуџу гуњу и џод шубаром БЋ КДН 108; — Негдје пред Петровдан, када је сунце високо дрхтало на небу, обасјавајућ и освјежавном блиставошћу с в е џод собом и окол о себе, бануше неки страњски људи пред кућу Станка Босанчића ПК Ј 85; — Сва ш т а м п а, чак и џолуслужбена, обрнула се против нас СЈ Обр 252; — Дворски обред за рођење престолонаследника био је утврђен до најмањих ситница, к о л е в к а спремљена, и то не једна него неколико СЈ Обр 219.

1) (а) (1) У првом наведеном примеру низ падежних конструкција спојених у напоредни низ нису у функцији атербатива уз управни глагол, како би на први поглед могло изгледати, већ у атрибутској служби уз неправи објекат 'о отпору'. На овоме месту њихова важност огледа се у томе што — попуњавајући заједничко присупстантивно место као адлоцирани атрибути, нису у истом падежу и са истим предлогом како бисмо очекивали, нити са истоврсним тематским садржајем, већ је први 'на сваком кораку' у облику локатива са предлогом и има месно-временско значење, а други у облику акузатива са предлогом 'по сваку цену', а има значење начина или мере. Нема сумње: иако су чланови истоврсни по структурним својствима (оба су састављена од предлога и падежног облика), низ је структурно и семантички асиметричан. (2) Низ је зарезом одвојен од главног дела реченице, што значи да је дислоциран, и што би требало да значи да је слободан и у кретању по структурном простору исказне форме. Али покрет који нас занима, импостација главног дела реченице, или само управне именице у низ — није препоручљива јер изазива промену у синтаксичким односима: — Говорио је о о т п о р у, на сваком месџу и њо сваку цену → — Говорио је на сваком месџу о о т п о р у, и њо сваку цену // — На сваком месџу говорио је о о т п о р у, и њо сваку цену. — У оба случаја разбијена је релационална схема атрибут-

ских према управној именици, и наметнута схема адвербативних односа према предикату.

(б) (1) У другом примеру заступљена су два низа елемената интересантних са гледишта које овде заступамо. Први: — *висок, мршав и усукан ч о в е к ретјке браде и ојушћених бркова*, он није био много млађи од поп-Николе — садржи заправо два низа атрибута: низ лексичких у антепозицији именице 'висок, мршав и искусан', организован као низ у набрајању; и у постпољу низ падежних 'кратке браде и опуштених бркова' у виду напоредне конструкције са везником 'и' као ознаком. И затим, реч је о атрибутима дислоциране апозиције ('човек' = 'он') са атрибутским детерминаторима, која је усмерена и на предикат; о атрибутима предикатоидно употребљене апозиције. Сваки од низова у себи је симетричан, јер се састоји од истоврсних детерминативних форми. Али међу низовима нема конструктивне симетрије, па ни семантичке: лексички атрибути инсистирају на квалитативним, тј. унутрашњим својствима именице, а падежни на вањском изгледу. Оба низа адлоцирана су истој именици, и нема могућности да их сматрамо хетерофункционалним конструкцијама. Хомофункционалност као основица за посматрање резултира закључком да је реч о истородним детерминаторима именичке речи, тј. о једном и истом асиметричном низу. Други: — али је онако *аљкав, мршав и бојажљив, са дејтињски бистјрим и њлавим очима*, лично више на неког испосника... — на први је поглед истовестан са првим. Заиста, што се тиче лексичког и обличког састава, опет су у питању два низа — један састављен из лексичких и други из падежних детерминатора управне именице. Али пре свега, то нису детерминатори именице 'човек', већ управног субјекта који није ни експлициран у нашој реченици, него у ранијем контексту. Та исправка ипак се не тиче проблема асиметрије: и као атрибутско-прилошке одредбе, ове су јединице ипак чланови истог, асиметричног низа. (2) У првом случају управна именица већ је постављена међу чланове низа, и то на месту његовог прелома: — *висок, мршав и усукан ч о в е к ретјке браде и ојушћених бркова*. У другом помоћни кондензатор 'онако' на неки начин дозвољава раскид синтаксичке везе међу члановима и кад је уметнут управни део конструкције: онако *аљкав, мршав и бојажљив, са дејтињски бистјрим и њлавим очима*, лично више на неког испосника → онако *аљкав* лично више на неког испосника, *мршав и бојажљив, са дејтињски бистјрим и њлавим очима*. Али то вреди само за први, хомогенији део низа. Други део импостацијом губи везу са првим, и добија друкчији синтаксички статус: онако *аљкав, мршав и бојажљив*, лично више на неког испосника *са дејтињски бистјрим и њлавим очима*. — Други део низа сада има функцију атрибута уз именицу 'испосник'.

(в) (1) У трећем примеру по реду: — ...Рако Шљивић живи као *погурен с е љ а к у дузу гуњу и њод шубаром* — цела конструкција с обележеном управном именицом и њеним детерминаторима део је поредбеног комплемента 'као сељак...'. У оквиру те конструкције именица 'сељак' опет у претпољу има лексички атрибут, овога пута један, а у постпољу два падежна. Друга два су организована у напоредну кон-

струкцију уз помоћ везника 'и', а први није формално у вези са низом. Ипак као хомофункционални детерминатор, атрибут, он је члан тога низа, асиметричног по саставу и тематском садржају чланова: као и у првом случају, лексички атрибут инсистира на унутрашњем својству тематског садржаја именице, а падежни се тичу вањских детаља. (2) Управна именица постављена је у низ, и опет на месту прелома, између лексичког и падежних атрибута. То је свакако и разумљив тип реда када на уму имамо склоност лексичких атрибута да стоје у претпољу управне именица, а падежних у постпољу.

(г) У: — Негдје пред Петровдан, када је сунце високо дрхтало на небу, обасјавајућ и освјежавном блиставошћу с в е *йод собом* и *около себе*, бануше... — две падежне конструкције атрибуирају заменицу 'све', која има облик акузатива и функцију ближег објекта уз партицип 'обасјавајући'. По значењу атрибути су изосигнификативни, јер одређују садржај управне речи у просторним односима. Разлика у падежном облику и предлогу — први је у инструменталу са предлогом 'под', а други у генитиву са предлогом 'около' — чини чланове диспаратним, а низ асиметричним. Управна реч није померљива из антепозиције низа.

(д) (1) У претпоследњем: — *Сва ш т а м п а*, чак и *йолуслужбена*, обрнула се против нас — асиметрија у низу није изазвана разликом у саставу и значењу чланова, већ у организацији самога низа. Наиме речца 'чак' овде изузима један квалитет из општег значења првог атрибута 'сва', и посебно га истиче 'полуслужбена'. На тај начин настали диспарат међу члановима чини низ асиметричним, и поред тога што је као пар лексичких атрибута повезаних у напоредну конструкцију помоћу везника 'и', на први поглед симетричан. (2) Именица је смештена између чланова атрибутског низа, опет на месту прелома.

(ђ) (1) У последњем нашем случају: — Дворски обред за рођење престолонаследника био је утврђен до најмањих *ситница*, *к о л е в к а* спремна, и то не *једна* него *неколико* — опет смо изненађени облицима и функционалним односима у низу. Сада би требало имати хомоген, а то значи и симетричан низ, издвојен и истакнут уводним 'и то'. Из тога угла посматрани, односи су стварно хомогени, а низ симетричан. Међутим, по саставу и значењу међу члановима влада пуна несагласност: први је у облику заменичке речи 'једна' са значењем сингуларности садржаја управне јединице; други је у форми квантификационог адвербатива 'неколико', и једва може бити признат као члан овога низа, јер са гледишта ординарне синтаксе има карактер не у ствари подређеног већ надређеног члана тагмемске конструкције коју би ваљало да образује са именицом 'колевка' ('неколико колевки'). Сада до пуног изражаја долази смисао синтаксичке реорганизације редуктованих конструкција. 'Неколико' са номинативним сингуларним обликом 'колевка' није синтаксички компатибилно, али је семантички у пуној сагласности. Тако се морамо задовољити објашњењем ове структуре како је формулисано: 'неколико' је паралелна одредба броја 'колевки', и своје плурално значење поставља наспрам сингуларног за-

менице 'један'. (2) Наша конструкција у ствари је редукована паралелна реченица уз претходећу, па анализирана паралелно њој — садржи субјекат 'колевка' и предикатив 'спремљена', и низ наших атрибута. Но остављајући тај проблем по страни, констатујемо да управна именица са пратећим 'спремљена' стоји у антепозицији низа. Она међутим може бити уметнута међу чланове, свакако на месту прелома низа: — Дворски обред за рођење престолонаследника био је утврђен до најмањих ситница, и то не *једна* *к о л е в к а* спремна, него *неколико*.

2) (а) Изненађени смо разноврсношћу односа у асиметричним атрибутским низовима, али видећемо у даљој анализи сличних и истоврсних конструкција да су могућности обједињења разнородних и хетерофункционалних јединица заиста чудесне. Да је кондензација, према томе, фактор са неслагљивим могућностима у структурној организацији вишечланих исказних форми. (б) Изненађени смо и начелном раскидивошћу асиметричних низова: не само да је уметање управне речи међу чланове могуће, него је често и забележено: кондензатор је смештен у низ.

2.2. Један случај дислоцираних атрибутско-прилошких одредаба анализирали смо у оквиру атрибутских низова, јер је то диктирао састав примера. Слични су и следећи, који ипак имају и својих специфичности:

— *Намршћени и стегнутих вилица*, *Ћ о р к а н и р и б а* р су загазили у плићак ИА Ћупр 125; — *У тамномодрим униформама, прећланули* од двомесечних маршева и ратовања, *радосни* што су живи, *жељни* одмора и уживања, размилели су се по вароши и по околини ИА Ћупр 155; — *У кошуљи, гологлав и расћојас*, *блијед* као смрт и *исцрпљен* као каква авет изађе у народ ПК Ј 91.

(а) (1) У првом нашем примеру у низу је пар дислоцираних предикативних апозитива, први лексички, а други у виду падежне конструкције 'намрштени и стегнутих вилица'. Организовани су у напоредну конструкцију уз помоћ везника 'и'. По значењу су врло слични, али ипак за нијансу различити: први се односи на изглед двојице актера као општу чињеницу, а други на издвојени детаљ — на 'стегнуте вилице'. Асиметрија се дакле тиче облика двају чланова низа више него њиховог значења. (2) Интересантно је да управни део конструкције није импостабилан међу чланове низа. Разлог можемо тражити у квантитетским односима: у управном делу није садржана једна него две именице у функцији субјекта реченице, које су у уској вези с предикатом, са којим чине преопсежну конструкцију у односу на низ.

(б) (1) У другом примеру низ је организован асиндетски: 'у тамномодрим униформама, препланули..., радосни..., жељни...', тј. без показатеља синтаксичког односа међу члановима. Они су својом већином конгруентни са неизјашњеним субјектом, и према томе имају улогу његових атрибута. Али истовремено су усмерени ка предикату, одређујући његов садржај по начину ('тако што су били у тамномодрим униформама, препланули...'), и као последицу онога што сами

описују ('будући радосни..., жељени...'). Ову последњу функцију вршећи имају статус предикатоидних детерминатора. Како се разилазе у значењу, чланови низа се приказују као диспаратни, а низ као асиметричан. Поред тога они су неједнаки и по конструкцији: три конгруентна лексичка атрибута ('препланули..., радосни..., жељни...') стоје према падежној конструкцији првог члана у асиметричном односу. (2) Управни део конструкције, дакле предикат са својим пратиоцима, уклопив је у низ, и то најрадије у средини: — *У тамномодрим униформама, ђрејланули* од двомесечних маршева и ратовања, *радосни* што су живи, *жељни* одмора и уживања, *размилели су се по вароши и по околини* → — *У тамномодрим униформама, ђрејланули* од двомесечних маршева и ратовања, *размилели су се по вароши и по околини, радосни* што су живи, *жељни* одмора и уживања.

(б) (1) Трећи пример сасвим је сродан другом: опет је први члан низа падежна конструкција, а остали су лексичког карактера. Разлика је ипак у организацији низа: он овде има облик асиметрично груписаних јединица, јер су два потоња пара повезана у парне конструкције уз помоћ везника 'и', а првом су, као и један другоме, прикључени на-кнадно, и асиндетски, гологлав и распојас, блијед... и испијен. Три прва заједно односе се на вањске детаље 'у кошуљи, гологлав, распојас', а два потоња тичу се унутрашњих квалитета именичког садржаја 'блед и испијен'. Асиметрија на конструктивном плану разилази се са оном на семантичком, као и горе. (2) Управни део конструкције импостаби-лан је у низ, и то на сваком прелому међу члановима: — *У кошуљи, гологлав и распојас, блијед* као смрт и *испијен* као каква авет *изађе у народ* → — *У кошуљи, гологлав и распојас, изађе у народ блијед* као смрт и *испијен* као каква авет // — *У кошуљи изађе у народ, гологлав и распојас, блијед* као смрт и *испијен* као каква авет.

3. Прилазимо анализи мешовитих приглаголских адвербативних низова.

3.1. Преглед почињемо од најбројније групе са низовима у којима су лексички адвербативи комбиновани са падежним:

— *Тако с е п е в а л о у касаб*и и *око ње* ИА Ћупр 116; — Они ни друге, мање важне послове н е с в р ш а в а ј у *нејосредно* и *на јуриш* ИА Ћупр 119; — ...Ћоркан и рибар су загазили у плићак, прихватили нагу девојку и *ојрезно* и *са снебивањем* као да је жива, и з в у к л и ј е из влажног песка ИА Ћупр 125; — *Тако с е увек у близини надмоћног нејријашеља* и *јре великих йораз*а ј а в љ а ј у у сваком осуђеном друштву братоубилачке мржње и међусобни спорови ИА Ћупр 133; — Г л е д а л и с у с е *на ошћром леињем сунцу*, онако *на дугу време*ну и *изблиза* ИА Ћупр 142; — ...*јујпрос* и *у йоку минуле ноћи* у којој нико од њих није много спавао, они с у с е *йо сћо йуша* п и т а л и како ће изгледати тај тренутак кад на капији дочекају команданта цареве војске ИА Ћупр 151; — Све то р а д е *мирно* и *без много речи, без силе и изазивања* ИА Ћупр 155; — То су са-станции оних који, решени да истрају у свом пркосу до краја,

нису вољни *нипошти* и ни у чему да се поклоне *пред стварношћу* ИА Ћупр 158; — Али странци су изводили даље своје радове један за другим, *брзо, доследно, по неизнотним и добро сиремљеним плановима, на све веће изненађење и чуђење касабалија* ИА Ћупр 160; — Испошћен и јадан свијет п р и м и ту вијест *мирно, скоро невесело, без ларме, њесме и љуцњаве* БЋ КДН 23; — Р е к а о ј е то тако *узбуђено, скоро са сузама у очима*, тако да дјед и не покуша да му нешто одговори БЋ КДН 100; — Шта ћеш, неко бена *данас, неко сјуџра*, а неко *чишавог вијека!* БЋ КДН 113; — Све се о д и г р а в а л о *по-даље* од наше куће, *код неког ракијског коћила* или у *бирџији* БЋ КДН 124; — ...а *тамо далеко, у модрим љанинским врхунцима*, као да се р а з л и ј е ж у дрхтави, заносни одједи ПК Ј 60; — А *сад, браћо*, да се сви овдје завјеримо и закунемо да нећемо *нигдје и ником* к а з а т и ПК Ј 80; — Али од Тромзоа тога више није било јер је сунце *непрестано, и дању и ноћу*, б и л о на видику МП Пол 13; — Дани с у нам у чамцу п р о л а з и л и *једнолико*, али *без и најмање досаде* МП Пол 35; — Површина ледене препреке била је толико неравна, да се није могло м и с л и т и на прелазак, *њешке* или *саоницама* МП Пол 39; — Млади с у *сиоро и с муком* д о л а з и л и *до ушњицаја у стирани* СЈ Обр 216; — Да ли је Драга *свесно и с љаном* в а р а л а свог мужа...? СЈ Обр 220; — Александар је наваљивао да то б у д е *штио љре, у јуну или јулу* СЈ Обр 222.

1) (а) Низ адвербативних детерминатора у првом примеру чине одредбе начина, прва, и места, две друге: — *Тако* се п е в а л о у *касаби* и *око ње*. Месни су адвербативи падежни по структури, а начински чини прилошка реч 'тако'. Падежни су организовани у напоредну конструкцију уз помоћ везника 'и', а прилошки је издвојен и стављен од њих управним предикатом. Предикат је врло покретан, и може заузети место и између друга два члана низа, као и у претпољу и постпољу: — *Тако* се у *касаби* п е в а л о и *око ње* // — *Тако* се у *касаби* и *око ње* п е в а л о // — П е в а л о с е *тако* у *касаби* и *око ње*. — Последња верзија упућује на специјални однос између падежних и лексичког адвербатива: лексички као да са управним глаголом чини ужу конструкцију, детерминисану другим двама.

(б) У другом је низ састављен од два члана, оба адвербативи за начин 'непосредно и на јуриш'. Прва је у облику прилошке лексеме, а друга у акузативу се предлогом. У опису начина свака од њих полази од друкчијег конкретног значења: прва од унутрашњег квалитета радње, а друга од вањских момената. Низ је организован у напоредну конструкцију уз помоћ везника 'и', и чланови немају уза се пратилаца, те је низ сразмерно врло густ. Конструкција као целина није склона померањима у распореду саставних делова, па томе начелу подлежу и наш низ и његова управна структура. Не знамо узрок томе, али скрећемо пажњу на одрични облик предиката, и на општу чињеницу да одрична конструкција има посебан карактер.

(в) У трећем примеру: — ...Ћоркан и рибар су загазили у плићак, прихватили нагу девојку и *ојрезно* и *са снебивањем* као да је жива, и *з в у к л и ј е* из влажног песка — низом адвербатива опет је описан начин извршења радње управног предиката. Опет чини напоредну конструкцију организовану уз помоћ везника 'и', а заједнички пратилац 'као да је жива' појачава кохезију низа. Управни предикат измествив је из своје позиције, импостабилан у низ, и преносив у претпоставку: — ...Ћоркан и рибар су загазили у плићак, прихватили нагу девојку и *и з в у к л и ј е* из влажног песка *ојрезно* и *са снебивањем* као да је жива // — ...Ћоркан и рибар су загазили у плићак, прихватили нагу девојку и *ојрезно* *ј е и з в у к л и* из влажног песка и *са снебивањем* као да је жива.

(г) У: — Г л е д а л и с у с е *на ошћром лећњем сунцу*, онако *на дугу времену* и *изблиза* — од три адвербатива у низу прва су два у облику локатива с предлогом 'на', а трећи је лексички 'изблиза'. Прва два су пореклом локализацијске јединице које су апстракцијом прешле у сферу амбијенталних одредаба, а трећа је одредба начина. Конструкција није оптерећена даљим пратиоцима, па се односи могу посматрати у релативно чистом виду. Сада тек јасно увиђамо како се понаша управни предикат. А он је покретљив, тј. преносив међу чланове низа, као свакако и у постпозицију: — *На ошћром лећњем сунцу*, г л е д а л и с у с е онако *на дугу времену* и *изблиза* // — *На ошћром лећњем сунцу*, онако *на дугу времену* г л е д а л и с у с е, и *изблиза* // — *На ошћром лећњем сунцу*, онако *на дугу времену* и *изблиза*, г л е д а л и с у с е. — Препознајемо уобичајене тешкоће на које наилази пренесени елеменат приликом уклапања у нови амбијент.

(д) У: — ...*јућрос* и у *ћоку минуле ноћи* у којој нико од њих није много спавао, они с у с е *ћо сћо ћућа* п и т а л и како ће изгледати тај тренутак кад на капији дочекају команданта царевој војске — низ чине временски адвербативи повезани у напоредну конструкцију уз помоћ везника 'и', од којих је први лексичког карактера, а други у облику локатива са предлогом 'у' са протетичком конструкцијом у виду зависне реченице 'у којој нико...' — и конструкција за меру времена 'по сто пута'. Последњи је растављен од прва два субјектом и енклитичким деловима предиката 'они су се', и није у ближој синтаксичкој вези с њима. Низ је, најпре, могуће саставити измештањем из њега импостирираних елемената: — ...они с у с е *јућрос* и у *ћоку минуле ноћи* у којој нико од њих није много спавао, *ћо сћо ћућа* п и т а л и како ће изгледати тај тренутак кад на капији дочекају команданта царевој војске // — ...*јућрос* и у *ћоку минуле ноћи* у којој нико од њих није много спавао, *ћо сћо ћућа*, они с у с е п и т а л и како ће изгледати тај тренутак кад на капији дочекају команданта царевој војске. — Даље, у низ су импостабилни субјекат и предикат заједно: — ...*јућрос* они с у с е *ћо сћо ћућа* п и т а л и, и у *ћоку минуле ноћи* у којој нико од њих није много спавао, како ће изгледати тај тренутак кад на капији дочекају команданта царевој војске.

(ђ) У: — Све то р а д е мирно и без много речи, без силе и изазивања — од три члана низа први је лексички по карактеру а друга два у падежној форми. Прва два су повезана у напоредну конструкцију помоћу 'и', а потоњи им је придружен асиндетски. Сви описују начин извршења радње управнога глагола, али на различитим каналима. Прва два се тичу говорне активности, а трећи физичке — којом је праћена управна радња, и од које зависи њен квалитет. Управни глагол налази се у претпољу низа, а преместив је у његову унутрашњост и постпољс: — Све то мирно р а д е и без много речи, без силе и изазивања // — Све то мирно и без много речи р а д е, без силе и изазивања // — Све то мирно и без много речи, без силе и изазивања р а д е. — Последња верзија делује помало извештачено, а знамо разлог томе: предикат је у постпозицији изгубио нешто од своје интонациске и комуникативне вредности.

2) Није потребно улазити у даљу анализу да бисмо утврдили две непобитне ствари. Прва је да су наши адвербативи стварно неједнаки по облику и значењу, а ипак су повезани у релативно јединствен низ. Друга је: асиметрични низ лакше прихвата импостацију управнога глагола него низ састављен од структурно и семантички еквивалентних јединица.

3.2. Нешто је слабије потврђен низ падежних конструкција у адвербативној функцији:

— Авдага ради само навелико, зато магази н и ј е о т в о р е н а сваког дана, него њазарним даном редовно, а љреко недеље већ према послу и потреби ИА Ћупр 115; — Јер, у себи и исјод своје сјољашње љргавосји, хоца ј е б и о тешко потресен због несреће ИА Ћупр 132; — ...свет у њему гледа прототип свештеника и старешине уопште, онаквог какав с е у овој касаб и љод оваквим љриликама з а м и ш љ а ИА Ћупр 143; — ...али љре љога и мимо љога нико н е б и без пољребе и са љланом и љредвиђањем с т в а р а о посао ИА Ћупр 160; — Овај је, љочейком 19-ог века, а кроз дуги низ година, у близини Гренланда ловио китове МП Пол 43; — Па ипак смо на љшоме месју, насјрам Скоресбија, з а с т а л и и п р о в е л и на води љуна чейири сајта на месју, једно ради одмора, а друго и због необичних љприродних лејоља које смо имали пред очима и од којих нам је било тешко растати се МП Пол 44.

1) (а) (1) У првом нашем примеру низ приглаголских адвербатива састављен је од три члана са сличним временским значењем који заједнички уоквирују глаголску радњу. Са тога гледишта немамо разлога низ посматрати као асиметричну конструкцију. Али са конструктивног гледишта он је стварно асиметричан. И то из два разлога. Прво, ми смо наиме у ранијим анализама говорили о схематским формама типа 'не — него' као о асиметричним конструкцијама, па ћемо тај проблем оставити по страни. Али мимо тога наш низ има асиметричан карактер на ширем плану организације односа међу члановима. У другом делу схеме 'не — него' заступљена су два члана, повезана су-

протним везником 'а'. Они према првом '(није) сваког дана' чине ужу конструкцију, због чега низ добија асиметрични изглед. (2) У начелу схематизоване везе међу члановима, како смо већ имали прилике да се уверимо, нису склоне растављању. Али у овом случају издвојив део управне конструкције ипак је на неки начин преместив из претпоља у унутрашњост низа: — ...зато магази н и ј е о т в о р е н а *сваког дана*, него *йазарним даном* редовно, а *йреко недеље* већ према послу и потреби → — ...зато магази н и ј е *сваког дана* о т в о р е н а, него *йазарним даном* редовно, а *йреко недеље* већ према послу и потреби // — ...зато магази н и ј е *сваког дана*, него *йазарним даном* редовно о т в о р е н а, а *йреко недеље* већ према послу и потреби.

(б) У другом: — Јер, у себи и *исход своје сйољашње йргавости*, хоца је б и о тешко потресен због несреће — локални адвербативи са апстрахованим значењем чине асиметричан низ само утолико уколико имају различите падежне облике, и са различитим предлозима: 'у себи' — 'испод своје спољашње пргавости'. Семантички не само да су блиски, него се чине и као да су хомосигнификативни ('у себи' = 'испод своје спољашње пргавости'). Управни део конструкције преносив је у унутрашњост низа: — Јер, у себи хоца је б и о тешко потресен због несреће, и *исход своје сйољашње йргавости*.

(в) У: — ...свет у њему гледа прототип свештеника и старешине уопште, онаквог какав с е у овој *касаби* и *йод оваквим йриликама* з а м и ш љ а — два локална адвербатива разликују се по падежном облику и предлогу, и то је узрок асиметрије низа. Чланови су повезани у напоредну конструкцију помоћу 'и', и понашају се као изосигнификативне јединице. Управни предикат налази се у постпољу низа, а импостабилан је и међу његове чланове: — ...свет у њему гледа прототип свештеника и старешине уопште, онаквог какав с е у овој *касаби* з а м и ш љ а и *йод оваквим йриликама*.

(г) У: — ...али *йре йога* и *мимо йога* нико н е б и без *пойребе* и са *йланом* и *йредвиђањем* с т в а р а о посао — низ чине четири падежна адвербатива груписана у две парне конструкције са везником 'и'. Прва два члана разликују се и по значењу и по облику, јер први предлогом 'пре' и генитивом казује време, а други предлогом 'мимо' и генитивом има апстраховано локално значење. По томе је и тај део конструкције асиметричан. Али је асиметрија неутралисана лексичким идентитетом основне речи у генитиву 'тога'. Друга два адвербатива означавају начин, и образују по томе хомогену структуру. Али начинско значење постижу уз помоћ различитих конкретних сигнификата, те их то чини диспаратним, а низ асиметричним, као и по облику: први од ова два члана има облик генитива с предлогом 'без', а други је у облику инструментала са предлогом 'са'. У међупољу између два пара смештен је субјекат са делом предиката 'нико не би'. Овамо је преместив и остали део предиката из постпозиције, са ближим објектом: — ...али *йре йога* и *мимо йога* нико н е б и с т в а р а о посао *без пойребе* и са *йланом* и *йредвиђањем*.

(д) У: — Овај је, *йочейком 19-ог века*, а *кроз дуги низ година*, у *близини Гренланда* л о в и о китове — од три обележена падежна адвербатива два прва тичу се времена, и повезани су у напоредну конструкцију уз помоћ везника 'а'. Трећи има локално значење, и прикључен им је асиндетски. Значило би да прва два члана чине ужу конструкцију, а да су са потоњим повезани у ширу. Тако и јесте, али и у ужем делу влада структурна асиметрија међу члановима: први има облик инструментала 'почетком...', а други акузатива с предлогом 'кроз дуги низ година'. Управни предикат смештен је у постпозицији низа, али је импостабилан и међу његове чланове, и наравно у антепозицију: — Овај је, *йочейком 19-ог века*, а *кроз дуги низ година*, л о в и о китове у *близини Гренланда* // — Овај је, *йочейком 19-ог века*, а *кроз дуги низ година* л о в и о китове, у *близини Гренланда* // — Овај је, *йочейком 19-ог века* л о в и о китове, а *кроз дуги низ година*, у *близини Гренланда* // — Овај је л о в и о китове, *йочейком 19-ог века*, а *кроз дуги низ година*, у *близини Гренланда*.

(ђ) У последњем примеру: — Па ипак смо *на томе месту*, *насирам Скоресбија*, з а с т а л и и п р о в е л и на води пуна четири сата на месту, једно *ради одмора*, а друго и *због необичних природних лейоша* које смо имали пред очима и од којих нам је било тешко растати се — низ је растављен управним делом конструкције и груписан у два потпуно диспаратна пара чланова. Први од њих је у претпољу главног дела конструкције, састоји се од синтаксички некореспондентних падежних адвербатива за место 'на томе месту' и 'наспрам Скоресбија'. Чланови су хомосигнификативни, и значи да чине апонирану конструкцију, асиметричну по облику: први има облик локатива с предлогом, а други генитива и предлога 'наспрам'. Друга два су уклопљена у конструкцију 'једно, ...а друго', и повезани везником 'и' у врло хомогену напоредну структуру. Но међусобно су ипак диспаратни по облику и значењу: први је у облику генитива са предлогом 'ради', и са значењем сврхе, а други у генитиву са 'због', и значи узрок. Управни део конструкције са пратећим детерминаторима смештен је у унутрашњости низа, на месту најјачег прелома. Преместив је у постпоље и претпоље низа: — Па ипак смо *на томе месту*, *насирам Скоресбија*, једно *ради одмора*, а друго и *због необичних природних лейоша* које смо имали пред очима и од којих нам је било тешко растати се, з а с т а л и и п р о в е л и на води пуна четири сата на месту // — Па ипак смо з а с т а л и и п р о в е л и на води пуна четири сата на месту, *на томе месту*, *насирам Скоресбија*, једно *ради одмора*, а друго и *због необичних природних лейоша* које смо имали пред очима и од којих нам је било тешко растати се. — Прва верзија проградијентном експанзивношћу последњег члана низа учињена је донекле необичном; а потоња пати услед какофоничног сусрета поновљеног 'на месту'. Но то су споредни моменти који не поништавају факат слободнога кретања управног дела конструкције у односу на низ.

2) Управо учињена констатација може послужити и као закључак овога дела анализе: асиметрични низ не омета импостацију управног дела конструкције међу своје чланове.

3.3. Затекала су се у нашој грађи само још два примера ове врсте:

— Већина радикалне странке п р и м и л а ј е априлски устав, ако не *друкчије*, онда као *актиј њолиитичке нужде* СЈ Обр 216; — ...ми бисмо одбили од себе све оне Македонце који т е ж е ослобођењу од Турака *ишо љре* и *иошшо-иошо* СЈ Обр 254.

(а) У првом наведеном случају супкоординирани приглаголски низ чине прилошки адвербатив 'друкчије' и поредбени комплемент његов 'као акт политичке нужде'. Повезани су конструкцијом 'ако не — онда'. Схематизована конструкција, као и иначе, не прихвата ни овде стране елементе међу чланове низа, па је провера његове недисконтинуативности на тај начин у негативном смислу заправо извршена.

(б) У другом низ образују два прилошка израза за начин. Повезани су у напоредању конструкцију уз помоћ везника 'и'. Управни део конструкције уклопив је међу чланове низа, као што је преместив и у његово постпоље: — ...ми бисмо одбили од себе све оне Македонце који *ишо љре* т е ж е ослобођењу од Турака и *иошшо-иошо* // — ...ми бисмо одбили од себе све оне Македонце који *ишо љре* и *иошшо-иошо* т е ж е ослобођењу од Турака.

3.4. Овамо ћемо прикључити и следећу интересантну конструкцију:

— ...бити с у ђ е н код своје куће и од својих мештана, то је одговарало његовим појмовима правде СЈ Обр 234.

Адвербативи 'код своје куће' и 'од својих мештана' зависе од инфинитивно-партиципске конструкције 'бити суђен', која је апонирана субјекту реченице 'то', заправо своме прономинализатору. Адвербативи су под извесним условима пермутабилни са управним партиципом: — ...бити код своје куће с у ђ е н и од својих мештана, то је одговарало његовим појмовима правде // — ...бити код своје куће и од својих мештана с у ђ е н, то је одговарало његовим појмовима правде.

4. Приглаголски су по карактеру наравно и предикативи, па их наводимо у овом следу конструкција:

— Његов коњ б и о ј е виши од осталих, *иуџаљ*, *необично дуга* и *извијена враџа* ИА Ћупр 149; — ...он би се сјетио да ј е сироче, *без љраве зашџиџе* БЂ КДН 42; — Горе с у људи б и л и *сџочари*, *гола сирџиџа*, а крај *вучаран* и *близу љланине* БЂ КДН 97; — Пословник од 1902 б и о ј е ново издање оног пословника који је важио под уставом од 1888, али *са знаџно уџрошћеним законодавним љосџуџком* у *скуџиџини* СЈ Обр 230;

— Заселак ј е *зџџурен* и *осојан*, *без сунца*, али и *без веџра*, *богаџиџи* воћем и сеном него житом ИА Ћупр 117; — ...и сјећа се већ да ј е и он *малаксао* и *џри крају* као и *џа љрегладњела чељад љреџлашених очију* БЂ КДН 31; — Кад се сасвим раздани, видјело се да ј е стриц *Ниџо изгребан*, *блаџњав* и *џодераних чакџира* БЂ КДН 99; — Не знам како ни откуд, али све што ј е код нас б и л о *сџаро* и *неџознаџог љориџекла* везивано је за Римљане БЂ КДН 154; — Гај н и ј е *сџа(х)иџин*, већ *нашег*

Вука ПК Ј 86; — Острва с у *сшеновиџа, брдовиџа, са необично йроменљивим изреџаним конџурама и високим зашиљеним врховима* МП Пол 21;

— У помисли да ј е Швабо такорећи већ *џу, на йола саџа хода од вароџи*, ковач је налазио одлучности и решености да заиста изведе ствар до краја ИА Ћупр 136.

1) (а) У првој групи примера један од предикатива је номинална реч.

(аа) У првом од њих низ предикатива садржи три члана: први је придевска реч 'виџи (од осталих)', други именица 'путаљ', а трећи падежна конструкција 'необично дуга и извијена врата'. Низ је организован асиндетски, без ознака узајамног односа међу члановима. Предикат је без већих тешкоћа импостабилан међу чланове низа: — Његов коњ б и о ј е *виџи* од осталих, *џуџаљ, необично дуга и извијена вратиџа* → — Његов коњ *виџи* ј е б и о од осталих, *џуџаљ, необично дуга и извијена вратиџа* // — Његов коњ *виџи* од осталих, б и о ј е *џуџаљ, необично дуга и извијена вратиџа* // — Његов коњ *виџи* од осталих, *џуџаљ, б и о ј е необично дуга и извијена вратиџа*. — Невоља са антепонираним предикативима долази не од извештачености, већ од измењеног статуса тих јединица: оне са променом синтаксичких услова престају бити предикативи, и прелазе у категорију предикатоидних апозитива.

(аб) У другом: — ...он би се сјетио да ј е *сироче, без йправе заштитиџе* — од два члана низа један је именица у номинативу 'сироче', а други има облик генитива с предлогом 'без праве заштите'. Реченица је зависна, а редослед елемената није померљив.

(ав) У трећем: — Горе с у људи б и л и *сџочари, гола сиротиџа*, а крај *вучаран* и *близу џланине* — конструкција са предикативима у ствари је хетерогена. Први део је састављен из две именице 'сточари' и 'гола сиротиџа'. Други члан апониран је првом. Други део представља редуковану и депредикатизовану конструкцију са субјектом и предикативним низом састављеним од придева 'вучаран' и падежне конструкције 'близу планине'. Прва конструкција није подложна преради померањем чланова из забележених позиција. А у другом субјекат је уклопив међу чланове низа: — ... крај *вучаран* и *близу џланине* → — ...*вучаран* крај и *близу џланине* // — ...*вучаран* и *близу џланине* крај. — Извесна нота извештачености у потоњој варијанти нашег примера долази од осећаја да падежни атрибут боље пасује у постпозицију именице него у антепозицију.

(аг) У: — Пословник од 1902 б и о ј е *ново издање* оног пословника који је важио под уставом од 1888, али *са знаџно уйроџићеним законодавним йосџуџком у скуџиџџини* — поред номиналног предикатива '(ново) издање' стоји падежни 'са (упрошћеним законодавним) поступком...' Овај други делимично упућује и на први, и понаша се као његов квалификатор ('издање' — 'са упрошћеним поступком'). На извесан начин могућа је импостација управног дела реченице међу чланове низа: — *Ново издање* оног пословника који је важио под

уставом од 1888 б и о ј е пословник од 1902, али са *знајно ујрошћеним законодавним йосћуйком у скуйшћини*.

(б) У другој скупини налазе се конструкције у којима је комбинован придевски предикатив са падежним.

(ба) У првом од њих: — Заселак ј е *зайтурен* и *осојан*, *без сунца*, али и *без вејтра*, *богајији* воћем и сеном него житом — од пет чланова низа три су придевска, први и други 'затурен и осојан', и последњи 'богајији'; а два падежна 'без сунца, али и без ветра'. Прва два чине ужу конструкцију повезану везником 'и'; друга два су организована помоћу 'али и', а потоњи је придружен скупу асиндетски, као што су асиндетски организовани и скупови међусобно. Пратиоце има само потоњи члан низа, и то га чини експанзивним проградјентно. Субјекат је уклопив у низ, и то на месту највећег диспаритета, између прве и друге скупине чланова: — *Зайтурен* ј е и *осојан заселак*, *без сунца*, али и *без вејтра*, *богајији* воћем и сеном него житом.

(бб) У другом: — ...осјећа се већ да ј е и он *малаксао* и *йри крају* као и *йа йрегладњела чељад йрейлашених очију* — такође имамо три члана предикативног низа: придевски 'малаксао', падежни 'при крају', и поредбени комплетив 'као и та...'. Прва два повезана су везником 'и', а комплетив има сопствену ознаку везе 'као и'. Последњи члан опет је развијен до експанзивних размера. У низ је уклопив субјекат реченице, и то како између првог и другог, тако и између другог и трећег члана: — ...осјећа се већ да ј е *малаксао* и он и *йри крају* као и *йа йрегладњела чељад йрейлашених очију* // — ...осјећа се већ да ј е *малаксао* и *йри крају* и он као и *йа йрегладњела чељад йрейлашених очију*.

(бв) У: — ...видјело се да ј е стриц Ницо *изгребан*, *блайњав* и *йодераних чакшира* — опет су заступљена три предикатива, два придевска и један падежни. Чине заједно напоредну конструкцију у виду низа у набрајању. Субјекат је уз извесне тешкоће уклопив у низ: — ...видјело се да ј е *изгребан стриц Ницо*, *блайњав* и *йодераних чакшира* // — ...видјело се да ј е *изгребан*, *блайњав стриц Ницо* и *йодераних чакшира*.

(бг) У: — ...све што ј е код нас б и л о *сйаро* и *нейознајог йоријекла* везивано је за Римљане — низ је састављен од два члана, придевског и падежног предикатива, и они су повезани у напоредну конструкцију уз помоћ везника 'и'. Сем предиката као хипертагматског кондензатора, у конструкцији је садржан и адвербатив 'код нас'. Он је преносив у низ, иако нема карактер правог детерминатива низа, и дакле хипотагматског кондензатора: — ...све што ј е б и л о *сйаро* код нас и *нейознајог йоријекла* везивано је за Римљане.

(бд) У: — Гај н и ј е *сйа(х)ијин*, већ *нашег Вука* — придевски предикатив скопчан је са падежним уз помоћ схематског израза 'није — већ'. И поред овакве везе субјекат је уклопив у низ: — Н и ј е *сйа(х)ијин гај*, већ *нашег Вука*.

(бђ) У последњем те групе: — Острва с у *сйеновијта*, *брдовијта*, са необично йроменљивим *изрецканим конйурама* и *високим зашиље-*

ним врховима — низ је такође организован по угледу на низ у набрајању, а састављен је од два придевска и два падежна предикатива. Субјекат је изгледа уклопив на прелому између придевских и падежних чланова: — *Сшеновиџа с у, брдовиџа острва, са необично променљивим изрежканим конџурама и високим замишљеним врховима.*

2) Још једном се потврђује виша мобилност конструкција са асиметричним него са симетричним саставом низа, и растављивост таквих низова управо на прелому између диспаратних чланова.

5. Као тагмемске, постоје и таксемске конструкције са асиметричним супкоординираним низовима, тј. са низовима зависних реченица.

5.1. Преглед грађе започећемо од најмногобројнијих релативних реченичних низова.

5.1.1. Пошто је грађа сразмерно богата, одвојили смо двочлане низове од трочланих, па наводимо прве:

— Али докони и поднимљени касабалије са зида нису у ствари ни гледали ту р е к у *коју ђознају* одувек и *која нема* шта да им каже ИА Ћупр 113; — Ту је сад њена мисао. Не више у просторствима великог и богатог света, не чак ни на целом путу од Вељег Луга до Незука, него на том кратком и жалосном комадићу друма који води од мешћеме у којој ће је кадија привенчати за Мустајбегова сина, па до краја моста где се каменита стрмина спушта на уски п у т *којим се иде* у Незуке и *на који* она, то поуздано зна, *неће* никад ногом *стићи* ИА Ћупр 122-123; — А л и х о ц а, *који се није удаљавао* од свога дућана, али *коме* су људи *казивали* све што се говори и дешава пред каменитим ханом, само је тужно и сажално одмахивао руком ИА Ћупр 134; — И сам к о в а ч, *коме је било наређено* да ствар изврши и *који је био заузет* заглављивањем топова, као да се колебао и премишљао ИА Ћупр 135; — Многи је самац ту преседео сате и дане у тихом певању..., или просто у немом посматрању брзе воде, плаћајући свој харач томе з а н о с у *коме* сви *дугујемо* и *од кога* мало ко *може* да се отме ИА Ћупр 163-164; — Иди ти, брате, са о н и м *ко држи* кључеве од касе, *ком је* све у рукама БЋ КДН 63; — То да јдед у љутини само помене сунце, била је за њега највећа п с о в к а *која се даде* замислити и *коју је* икад *изрекао* БЋ КДН 111; — ...има нека г о м и л а камења, урасла у травуљину и ситно трње, *која* тамо *стоји* бог те пита откад и *око које се*, уза свако орање, *мора* заобилазити БЋ КДН 149-150; — То је она тешка, јесенска м а г л а *која* једног јутра изненада *осване*, и *коју*, истом кад добро застуди, љути зимски вјетрови у страшном урлику *расирише* и некуд далеко, далеко пред собом *ошјерају* ПК Ј 50; — То је била једна од оних, у новије време доста честих, економских е к с п е д и ц и ј а *које* заинтересоване државе *изашиљу* од времена на време у поларне крајеве ради каквог специјалног посла, и *које се* више не *обележавају* каквим нарочитим именом, као што

је то чињено са некадашњим, врло ретким и у оно време опасним поларним експедицијама МП Пол 3-4; — Одатле смо, кроз прави лавиринт од острва, ушли у романтични Герјангер-фјорд, опкољен високим б р д и м а, *која се дижу*, врло стрмо, до 1500 мет. висине и *из којих се сипуштају* у фјорд многобројни и јаки водопади МП Пол 7; — Између острва Лофотен налази се злогласни морски в р т л о г Малстром, *који је* у току векова *прогушао* мноштво људских жртава, и *за који су*, у тим крајевима, па и на целој свету, *везане* многобројне скаске и легенде МП Пол 10; — У Хамерфесту нас је чекала скандинавска е к с п е д и ц и ј а океанографа и моринских официра, *на чији смо брод ирешили и са којим смо* одатле заједно *иштовали и радили* све до повратка у Европу МП Пол 16; — Нађене ствари, које је том приликом прикупио Карлсен, пренесене су у Хаг, где је, у маринском музеју, реконструисана земуница са свима с т в а р и м а *које су у њој нађене*, а то се сад тамо *може* видети МП Пол 25; — Прва поларна експедиција после Баренца која је наишла на Шпицберг, била је о н а *коју је*, почетком 18-ог века, *водио* енглески морепловац Хјудзон, и *која је*, на једном већем чамцу, са двадесет људи *дојрла* до његове најсеверније тачке МП Пол 25; — ...излази из заклона и напада одмах, без обзира на о п а с н о с т и *којима се излаже*, а *које* га, напротив, све више *раздражују* МП Пол 37; — Па ипак смо на томе месту, наспрам Скоресби-сунда, застали и провели на води пуна четири сата на месту, једно ради одмора, а друго и због необичних природних л е п о т а *које смо имали* пред очима и *од којих* нам је било тешко растати се МП Пол 44; — О о б а в е ш т е њ и м а *која* нам је дао, а *од чега* смо много што-шта и ми сами непосредно *зашазили*, биће говора на другим местима у овој књизи МП Пол 48; — Њих су тиштали у с т у п ц и *које су морали* чинити круни, и *од којих* су неки *сипјали* у дречећој супротности са њиховим начелима СЈ Обр 215; — Они, странка народна, пристали су на један у с т а в *који је круна даривала*, и *којим се* народној скупштини *иосиављао* за татора сенат СЈ Обр 215; — Овај закон постао је иницијативом п р о ф е с о р а, *којих је* било доста у народној скупштини, нарочито међу радикалним посланицима, и *који су били огорчени* на средњошколски закон Ђорђевићеве владе још од његовог постанка СЈ Обр 237; — Ђорђевићева влада бојала се да се ово јемство не претвори у сталну д о п л а т у *коју би држава давала* друштву, и *која би иореметила* и иначе несигурну равнотежу нашег буџета СЈ Обр 241; — Закључен је зајам ради исплате летећег д у г а, *чију* тачну цифру ни министарство финансија *није знало*, али *за који се* обично узимало да износи између тридесет и четрдесет милиона СЈ Обр 248.

1) (а) (1) Две релативне реченице у првом наведеном примеру: 'коју познају одувек' и 'која нема шта...' — заједнички објашњавају управну именицу 'река', те их ваља са тога гледишта сврстати у кате-

горију хомофункционалних јединица. Наравно, као комуникативне јединице, оне то објашњење заснивају свака на свом тематском исходушту: прва говори о познатости 'реке' свакодневном посматрачу, а друга о неспособности њеној да му пружи неко ново сазнање. Но то није од значаја за сврставања низа који чине у ред асиметричних. Много је важније то што једна од њих управну именицу синтаксички третира као свој објекат, а друга као субјекат. Свака то постиже обликом заменичке речи која је употребљена у функцији зависног везника: 'коју' = 'реку' — 'познају'; 'која' = 'река' — 'нема шта (да им каже)'. Очекивали бисмо да овако упадљив диспаритет синтаксичких односа представља препреку за уврштавање реченица у јединствен низ, те да их морамо посматрати као синтаксички некореспондентне детерминаторе једне и исте управне јединице. Ипак није тако, него су две наше реченице организоване у супкоординирани низ, а њихов међу однос у том низу синтаксички је релевантан, зато обележен везником 'и'. Сада тек први пут јасно увиђамо да не само хомофункционалност, деоба идентичне синтаксичке позиције, већ и изофункционалност, везаност за једну и исту управну јединицу различитим синтаксичким односом, служи као основица за формирање супкоординацијских низова. Први низови су по односу чланова једног према другом симетрични, а други асиметрични. (2) Веза је, како врло добро видимо из претходне анализе, између релативне реченице и управне именице остварена посредством заменичког везника, а овај функционише анафорским упућивањем на именички садржај. Анафоричност прономинализатора у односу на претходећу именицу представља, јасно је, најозбиљнију сметњу за измену распореда у реченичној структури. То је разлог зашто управна именица није способна да се покрене из претпоља односних реченица према унутрашњости или крају низа. Део управне реченице међутим може се раставити од те именице, и он је покретљив према крају конструкције: — Али докони и поднимљени касабалије са зида нису у ствари ни гледали ту р е к у *коју* *познају* одувек и *која* *нема* шта да им каже → — Али докони и поднимљени касабалије је ту р е к у *коју* *познају* одувек и *која* *нема* шта да им каже, нису са зида у ствари ни гледали // — Али докони и поднимљени касабалије је ту р е к у *коју* *познају* одувек нису са зида у ствари ни гледали, и *која* *нема* шта да им каже. — Верзија са уметнутим делом управне реченице делује ипак сувише извештачено да би се могла признати као доказ импостабилности тога дела међу чланове низа. Морамо стога ту могућност одрећи као лингвистички факат.

(б) (1) У другом примеру: — ...где се каменита стрмина спушта на уски п у т *којим* се иде у Незуке и *на који* она, то поуздано зна, *неће* никад ногом *сћуићи* — зависне реченице такође су организоване у напоредању конструкцију помоћу везника 'и'. Али је опет њихов комуникативно синтаксички и структурно синтаксички однос према заједничкој управној именици 'пут' неједнак: прва инструменталним обликом заменичког везника упућује на садржај именице као простор којим се обавља кретање; у другој обликом акузатива с предлогом 'на' — као на место завршетка кретања. (2) Управна именица поново је ве-

зана за претпоље низа и није померљива према унутрашњости или крају његовом. Опет постоји одвојиви део управне реченице, и он је померљив према крају конструкције: — ...где се каменита стрмина спушта на уски п у т *којим се иде* у Незуке и *на који* она, то поуздано зна, *неће* никад ногом *стиуиити* → — ...где се на уски п у т *којим се иде* у Незуке и *на који* она, то поуздано зна, *неће* никад ногом *стиуиити*, *спушта каменита стрмина* // — ...где се на уски п у т *којим се иде* у Незуке *спушта каменита стрмина*, и *на који* она, то поуздано зна, *неће* никад ногом *стиуиити*. — Верзија са уметнутим делом управне реченице у низ опет је неиздржљиво извештачена, па утврђујемо да је импостација недопуштена.

(в) (1) У: — А л и х о ц а, *који се није удаљавао* од свога дућана, али *коме* су људи *казивали* све што се говори и дешава пред каменитим ханом, само је тужно и сажално одмахивао руком — низ релативних реченица уређен је као напоредна конструкција помоћу супротног везника 'али'. Први заменички везник упућује на садржај управне именице као свој субјекат ('Алихоца' = 'који' — 'се није удаљавао...'), а други као на бенефактивни даљи објекат ('Алихоци' = 'коме' — 'су људи казивали...'). (2) Одвојиви део управне реченице већ се налази у постпозицији низа. Тај део је на извештачачки начин преносив на почетак конструкције, али не и у међупоље између чланова низа: — **Само је тужно и сажално одмахивао руком** А л и х о ц а, *који се није удаљавао* од свога дућана, али *коме* су људи *казивали* све што се говори и дешава пред каменитим ханом.

(г) (1) У: — И сам к о в а ч, *коме је било наређено* да ствар изврши и *који је био заузет* заглављивањем топова, као да се колебао и премишљао — први члан низа односи се према управној именици као према бенефактивном дативском објекту, а други као према субјекту. Организовани су у напоредну конструкцију уз помоћ 'и'. (2) Одвојиви део управне реченице и овде је премештен у постпозицију низа, а лако га је вратити на почетак конструкције: — **Као да се колебао и премишљао** и сам к о в а ч, *коме је било наређено* да ствар изврши и *који је био заузет* заглављивањем топова.

(д) У: — Многи је самац ту преседео сате и дане у тихом певању..., или просто у немој посматрању брзе воде, плаћајући свој харач томе з а н о с у *коме* сви *дугујемо* и *од кога* мало ко *може* да се отме — низ следи за именицом 'занос'. Прва реченица из супкоординираног низа детерминише га и овом приликом као свој бенефактив, а друга као почетак аблативног кретања, овде апстрахованог и преиначеног у процес ослобађања од утицаја или сл. Управна конструкција је партиципска форма са својим пратиоцима, и није подложна одвајању од детерминисане именице — тако конструкција поприма имобилни карактер.

2) Није потребна даља анализа грађе да бисмо се уверили у неке важне чињенице. Прво, присупстантивни низови релативних реченица везани су искључиво за именичку постпозицију, па ова није у могућности да служи као критериј за проверу дисконтинуативности или

недисконтинуативности како симетричних тако исто и асиметричних низова. Друго, одвојив део управне конструкције — ако постоји — померљив је из претпоља, али само у постпоље; или обрнуто. Међупоље између чланова низа није позиција у коју управна структура може доспети, ни у деловима ни у целини.

5.1.2. Трочлани низови релативних реченица заступљени су мањим бројем примера него двочлани:

— Споро иде а чини му се да више никад неће прећи на другу обалу, да је овај м о с т, *који је* дика касабе и од свог постанка у најужој вези са његовом породицом, *на коме је одрасћао* и *пored кога* век *проводи*, одједном порушен на средини, тамо код капије ИА Ћупр 139-140; — Свакојачко су замишљали ствар, само не овако како се она одиграла, са овим ситним али оштрим и злоћудним о ф и ц и р о м, *коме је* рат *јосћао* прави живот, *који*, не мислећи на себе и не водећи рачуна о другима, све људе и земље око себе *види* само као средство рата и борбе, и *који се јонаша* као да за свој рачун и у своје име ратује ИА Ћупр 151; — Сва његова срећа што је макар заkasнио у т у ч у коју је *изазвао* кум Перо и *кога* су дотле *склејћали* жандарми, *везали* га и у ноге и у руке и *убацили* у школску дрварницу Бћ КДН 68; — Идеал коме ваља тежити, то је аутономна Македонија, — М а к с д о н и ј а *која није оцењена* од Турске, али *која је* аутономијом *обезбеђена* од деспотизма њене управе, — и у *којој је* свима народима у истој мери дато право слободног културног развијања СЈ Обр 254.

1) (а) (1) Од три релативне реченице у низу из првог примера једна објашњава управну именицу 'мост' као свој агенс ('мост' = 'који' — 'је дика касабе'), друга као простор у чијем се оквиру дешава њена радња ('мост' = 'на коме' — 'је одрастао'), а трећа као простор у чијој се близини обавља радња њеног предиката ('мост' = 'пored кога' — 'век проводи'). Различити облици заменичког везника упућују на разлике у односима, а низ чине мултилатерално асиметричним. Облик низа у набрајању ипак је форма која обезбеђује јединство низа, и истиче синтаксичку релеванцију односа међу члановима. (2) Одвојиви део управне реченице смештен је у постпозицију низа, а могуће је вратити га на почетак: — ...а чини му се да... је овај м о с т, *који је* дика касабе и од свог постанка у најужој вези са његовом породицом, *на коме је одрасћао* и *пored кога* век *проводи*, одједном порушен на средини, тамо код капије → — ...а чини му се да... је одједном *на средини, тамо код капије, порушен* овај м о с т, *који је* дика касабе и од свог постанка у најужој вези са његовом породицом, *на коме је одрасћао* и *пored кога* век *проводи*. — У међу поље између чланова низа овај део конструкције није уклопив.

(б) (1) У другом: — Свакојачко су замишљали ствар, само не овако како се она одиграла, са овим ситним али оштрим и злоћудним о ф и ц и р о м, *коме је* рат *јосћао* прави живот, *који*, не мислећи на себе и не водећи рачуна о другима, све људе и земље око себе *види*

само као средство рата и борбе, и *који се йонаша* као да за свој рачун и у своје име ратује — низ је опет састављен од три члана: први је у везу са управном речју 'официр' ступио као са својим бенефактивом, а друга два као са агенсом. Низ је према томе делимично асиметричан, што се тиче односа првог члана према друга два, а делимично симетричан, по односу између друга два члана. Везник је ипак поновљен и тамо где влада синтаксичка еквиваленција код чланова, вероватно као средство антиципације чланова низа. Организован је као низ у набрајању. (2) Заплетени односи међу члановима управне реченице не пружају могућност издвајања њеног дела и преношења из претпоља низа даље према крају конструкције.

(в) (1) У трећем: — Сва његова срећа што је макар закаснио у тучу у коју је *изазвао* к у м Перо и *кога* су дотле *склейћали* жандарми, *везали* га и у ноге и у руке и *убацили* у школску дрварницу — низ супкоординираних реченица састављен је из четири члана. Први члан низа према управној именици 'туча' односи се као према свом ближем објекту, дакле пацијенсу. Друга три члана низа не само да имају друкчији однос према управној именици, него је то и друга именица — субјекат претходног члана низа 'кум (Перо)'. Међусобно су оне хомофункционалне и објашњавају управну именицу као свој агенс. Друга три члана организована су у напоредну конструкцију по начелу низа у набрајању, при чему су уведена само једним зависним везником; првом су члану придружени такође помоћу 'и' у ширу сасвим несиметричну, и необичну конструкцију. (2) Нема могућности издвајања дела управне конструкције, и померања из претпоља низа у постпоље и сл.

(г) (1) У последњем случају: — Идеал коме ваља тежити, то је аутономна Македонија, — М а к е д о н и ј а *која није оцелљена* од Турске, али *која* је аутономијом *обезбеђена* од деспотизма њене управе, — и у *којој* је свима народима у истој мери дато право слободног културног развијања — прва два члана низа су хомофункционалне јединице које се према управној именици односе као према свом агенсу; трећа је са управном именицом повезана као са својом одредбом места реализације радње. (2) Опет је мрежа односа у управној реченици сувише густа те не допушта издвајање дела и померање из претпоља конструкције.

2) Један од анализираних примера указује на могућност формирања низа од јединица које не само да нису хомофункционалне, него не морају бити ни изофункционалне, тј. везане за исту управну јединицу.

5.2. Добро су потврђени и низови приглаголских асиметричних реченичних низова:

— З н а м о м и *гдје* нас боли и *шта* губимо, знамо добро ИА Ћупр 133; — Као да ми не в и д и м о *шта* нам се *сирема* и *каква* времена иду? ИА Ћупр 133; — И м и с л и о је само *какву* важност *може* да има овај доживљај за његову хронику и *колико* места *треба* да заузме у њој ИА Ћупр 152; — Још с е н е з н а н и *каква* је, ни *како* ће се у кући *слагати* БЂ

КДН 13; — Не треба се чудити честиту човјеку и мирну домаћину што никако не може да дође до себе у ова преокренута времена, кад ево ни лопов данас н е з н а *шћа* би и *куда* би БЋ КДН 52; — ...ја сам мислио о проћердаој земички коју сам тако брзо смазао да с е и н е с ј е ћ а м *кад* и *како* БЋ КДН 61; — П и т а л а ј е *да* *није* штогод болестан, *је ли* *доијао* каквог дуга, *да* *није* *дочуо* нешто лоше за неког у кући БЋ КДН 142; — Очима својим хтио је да в и д и *како* *смо* и *шћа* нам је година *донијела* БЋ КДН 164.

1) (а) (1) Две допунске реченице, у првом примеру, заједнички попуњавају отворену позицију од стране транзитивног глагола 'знати'. Та заједничка позиција бива међутим од стране зависних реченица попуњена означавањем различитих допунских аспеката: у првој од њих основицу чини значење места 'гдје нас боли', а у другој сам објекат управне, истовремено и зависне реченице 'шта губимо'. Оваква разлика у аспект допунског односа ствара асиметрију међу члановима, и поред идентитета њихове синтаксичке позиције. Но асиметрија не омета организацију низа као напоредне конструкције, што је овде учињено уз помоћ везника 'и'. (2) Управна реченица, супротно очекивању да ће њена антепозиција припадати ознакама синтаксичке доминације над низом, померљива је из претпоља и у међупоље и у постпоље низа: — З н а м о ми *гдје* нас боли и *шћа* губимо → — *Гдје* нас боли з н а м о ми, и *шћа* губимо // — *Гдје* нас боли и *шћа* губимо, з н а м о ми. — Зарезом смо у првој трансформисаној верзији обележили паузу између импостиране управне реченице и друге зависне. То сведочи о извесној структурној несагласности делова. Али ипак не можемо говорити о неприхватљивости конструкције са импостираним управним делом у низ.

(б) (1) У другом примеру: — Као да ми н е в и д и м о *шћа* нам се *сјрема* и *каква* времена *иду*? — у другој од две допунске реченице уз глагол 'видети' инсистира се на квалитету онога што описује зависна реченица; у првом се тај садржај једноставно приказује као објекат управнога глагола. Чланови су и овде повезани у напоредну конструкцију уз помоћ везника 'и'. (2) Исказна структура у којој су се нашле наше реченица има упитну форму, а упитне конструкције не трпе видљиву измену у позицијама саставних елемената. Бар не такву измену која се директније упитне речи.

(в) (1) У: — И м и с л и о ј е само *какву* важност *може* да има овај доживљај за његову хронику и *колико* места *ћреба* да заузме у њој — у првој допунској клаузи инсистира се на начину остварења њеног садржаја као основици за успостављање везе са управном; а у другој на количини. Повезане су опет уз помоћ везника 'и'. (2) Управна реченица преместива је из претпоља у међупоље и постпоље низа: — И само *какву* важност *може* да има овај доживљај за његову хронику, м и с л и о ј е, и *колико* места *ћреба* да заузме у њој // — И само *какву* важност *може* да има овај доживљај за његову хронику и *колико* места *ћреба* да заузме у њој, м и с л и о ј е. — Ако у по-

следњој верзији запажамо ноту извештачености, разлог је у великом структурном диспаритету делова конструкције: несразмерно мањи по обиму од зависног, управни део на крају конструкције осећа се деградираним.

(г) (1) У: — Још с е н е з н а н и *каква је*, ни *како ће се* у кући *слагати* — у првој зависној клаузи основицу везе са управним глаголом чини квалитет онога што описује клауза, а у другом начин остварења садржаја. Низ је организован помоћу поновљеног 'ни'. (2) Управна реченица је преместива: — Ни *каква је* још с е н е з н а, ни *како ће се* у кући *слагати* // — Ни *каква је*, ни *како ће се* у кући *слагати*, још с е н е з н а. — Ни овде, као ни у неким ранијим примерима, нисмо ставили зарез између управне и постпониране прве зависне клаузе, иако је правописом прописан. Хтели смо указати на пуну адаптираност клауза новим позицијама, тј. инверзивној структури.

(д) 1) У: — ...кад ево ни лопов данас н е з н а *шта би* и *куда би* — прва зависна реченица успоставља са управном везу приказујући сопствени објекат 'шта' као објекат управне; друга објектом управне чини податак о правцу кретања означеног својим предикатом. Координација зависних клауза у низу остварена је везником 'и'. (2) Управна реченица померљива је према унутрашњости или постпозицији низа: — ...кад ево *шта би* ни лопов данас н е з н а, и *куда би* // — ...кад ево *шта би* и *куда би* ни лопов данас н е з н а.

(ђ) У: — ...ја сам мислио о проћерданој земички коју сам тако брзо смазао да с е и н е с ј е ћ а м *кад* и *како* — реченице у супкоординаном низу редукване су до апсолутног минимума — до зависних везника. Тако висок ступањ редукције сведочи и о високој кохезији конструкције, па је јасно да у њој није препоручљива измена у позицијама елемената.

(е) (1) У: — П и т а л а г а ј е *да није* штогод болестан, *је ли* дошао каквог дуга, *да није* дочуо нешто лоше за неког у кући — све три зависне клаузе свој садржај једноставно приказују као објекат управнога глагола, али средња то чини обликом делиберативног питања, а прва и последња — потенцијалног. Асиметрија је више структурног него комуникативног карактера. (2) Управни глагол преносив је из антепозиције у међупозицију и постпоље: — *Да није* штогод болестан, п и т а л а г а ј е, *је ли* дошао каквог дуга, *да није* дочуо нешто лоше за неког у кући // — *Да није* штогод болестан, *је ли* дошао каквог дуга, п и т а л а г а ј е, *да није* дочуо нешто лоше за неког у кући // — *Да није* штогод болестан, *је ли* дошао каквог дуга, *да није* дочуо нешто лоше за неког у кући, п и т а л а г а ј е. — Трансформисане верзије наводе на поређење са управним говором, али то је ствар односа међу конструкцијама, а не прихватљивости или неприхватљивости наше. Са повећањем дистанце према својој матичној претпољној позицији, управна реченица смањује адаптабилну моћ, па је нпр. последња верзија слабо прихватљива.

(ж) У последњем: — Очима својим хтио је да в и д и *како* смо и *шта* нам је година донијела — први члан супкоординираног низа свој

однос са управним глаголом остварује преко начина остварења садржаја, а други преко заједничког објекта. Иако је управна реченица нешто развијенија него код других наших примера, ипак је преносива у међупоље и постпоље низа: — *Како смо*, очима својим хтио је да в и д и, и *шћиа* нам је година *донијела* // — *Како смо* и *шћиа* нам је година *донијела*, очима својим хтио је да в и д и. — Необичност трансформисаних конструкција долази од необичнога распореда елемената управне реченице; најпре адвербатив 'очима својим', па предикат 'хтио је', па предикатив са комуникативно доминантном глаголском речи 'да види'.

2) Поређење са конструкцијама у којима смо имали симетричне супкоординиране допунске низове показује заиста да су асиметрични истога реда по правилу мобилнији.

5.3. Из серије допунских и њима сличних реченичних низова остали су нам још следећи примери:

— То је пут који води из касабе у Незуке, а из Незука нема даље пута, јер нит и м а *куд* да се иде ни *кога* да *јућује* ИА Ћупр 118; — Бојим се да се примакнем осталој дјечи па се читаво вријеме врзмам око задивљалих живица и једва ч е к а м *кад ће* *викнући* на ручак па *да* се коначно *уклоним* на сигурно мјесто Бћ КДН 35; — ...мени је командир казао да сам ја и даље газда у овој кући и да у њој могу ра д и т и *шћиа хоћу* и *како хоћу* Бћ КДН 59;

— Он ни приближно није био с в е с т а н *како* унезвјерено изгледа и *до* *које* је мере *усћрашен* ИА Ћупр 147; — На другојме ће месту бити говора о т о м е *шћиа* је експедиција *урадила* и *какве* је чудне доживљаје *имала* МП Пол 48.

(а) Прва два примера необична су по томе што управни глагол не претпоставља нужно допунску реченицу у наставку конструкције.

(аа) (1) У првом: — ...јер нит и м а *куд* да се иде ни *кога* да *јућује* — глагол 'имати' у ствари функционише као глаголска спона, а две конструкције обележене зависним допунским везником отприлике као предикативне јединице. Али ми их узимамо овде у анализу јер објашњење које смо управо дали није сасвим убедљиво ('нит има кога да путује' — у управном делу има егзистенцијалну конструкцију у којој 'кога' обележава агенс, па ју је тешко свести на просту структуру са глаголском споном и предикативом), а друга алтернатива не постоји сем да их сматрамо допунским у ширем смислу. Но то је мање важан проблем за ову прилику. Важније је да је управни глагол транзитиван, и да се преко те врсте перспективизованости успоставља веза између зависне реченице и њега. У првом случају основица те везе јесте правац кретања, а у другом — агенс. Низ је организован помоћу везника 'и' у напоредну конструкцију. (2) Необичност конструкције и односа у њој нису повољан синтаксички амбијент за транспорт елемената из једне просторне позиције у другу.

(аб) (1) У другом нашем примеру: — ...и једва ч е к а м *кад ће* *викнући* на ручак па *да* се коначно *уклоним* на сигурно мјесто —

управни глагол 'чекати' такође је транзитиван, али није предвиђен на листи оних који реагирају декларативне реченице. Ипак су зависне клаузе у нашем низу по природи допунске, па их наводимо на овоме месту. Необичан је и састав низа, у којем прва клауза са управном успоставља везу преко временског значења везника, а друга више личи на последичну уз прву него на њој синтаксички еквивалентну допуну управнога глагола. Ипак, организација њихова у напоредну конструкцију уз помоћ везника 'па' приморава нас да их третирамо као облик асиметричне реченичне супкоординације. (2) Ни овде није допуштено померање елемената конструкције из забележених позиција.

(ав) У: — ...у њој могу р а д и т и *шћѝа хоћу* и *како хоћу* — реченични низ допуна је транзитивнога глагола физичке активности. Низ је скраћен редукијом потенцијално поновљеног управнога глагола. Тај глагол преместив је у своје потенцијалне позиције из којих је редукијом истиснут: — ...у њој могу *шћѝа хоћу* р а д и т и и *како хоћу* // — ...у њој могу *шћѝа хоћу* и *како хоћу* р а д и т и.

(ба) У: — Он ни приближно није био с в е с т а н *како* унезверено изгледа и *до које* је мере *ушћѝрашен* — управна реч није глагол већ придев 'свестан'. Прва реченица успоставља са њим везу преко начина остварења свог садржаја, а друга преко интензитета. Организоване су у напоредну конструкцију уз помоћ 'и'. Управна реченица преносива је из иницијалне позиције у медијалну и финалну: — *Како* унезверено изгледа, он ни приближно није био с в е с т а н, и *до које* је мере *ушћѝрашен* // — *Како* унезверено изгледа и *до које* је мере *ушћѝрашен*, он ни приближно није био с в е с т а н.

(бб) (1) У последњем примеру: — На другоме ће месту бити говора о т о м е *шћѝа* је експедиција *урадила* и *какве* је чудне доживљаје *имала* — реченични низ детерминишу заменицу 'то', али као атрибутивни пратилац у њеној допунској функцији уз управну именицу 'говор'. По првом односу низ је сличан адноминалним релативним, а по другом — допунским рекцијским присупстантивним каква је претходно анализирана конструкција. Прва реченица однос према управној речи успоставља преко објекта, а друга преко квалитета свог садржаја. Чланови низа повезани су у напоредну конструкцију везником 'и'. (2) У понашању управне реченице ова конструкција долази у исти ред са релативним реченичним низовима, али и са допунским. Наиме, управна реченица је растављива, и заменичка реч са припадајућим елементима остаје у претпољу, а одвојиви део може доспети у постпозицију, али и у међупозицију: — О т о м е *шћѝа* је експедиција *урадила*, на другоме ће месту бити говора, и *какве* је чудне доживљаје *имала* // — О т о м е *шћѝа* је експедиција *урадила* и *какве* је чудне доживљаје *имала*, на другоме ће месту бити говора.

6. Слабо су заступљени асиметрични супкоординирани низови приклаузалних реченица. Анализираћемо их заједно:

— Већ сјутрадан учитељица се толико ослободила и загосподарила над стрицем као да је он каква велика лутка којом се можеш и г р а т и *како хоћеш* и *колико хоћеш*, а да ти ипак ла-

ко не досади БЋ КДН 136; — Он с е селу од своје стране о д у ж и в а о *како је и колико је мог(а)о* ПК Ј 21; — Ти с е резултати с а о п ш т а в а ј у тамо *где њреба и коме њреба* МП Пол 4; — Ово б и последње б и л о утолико чудноватије, *што* код ових Ескима никад *нема* ни болести ни заразе, а сигурно *је* и то да нису долазили у додир са ловцима китова или дивљачи, да би од њих могли тако шта и тако брзо примити МП Пол 47.

(а) Управна реченица 'можеш се играти', у првом примеру, детерминисана је по начину — првим чланом супкоординираног низа, и по количини — у другом. Низ је организован помоћу 'и' у напоредну конструкцију. Управни глагол и овде је, као у једном од претходно анализираних примера, редукијом ограничен на управну конструкцију, а потенцијално постоји и у обе зависне реченице. Експериментално се може из управне позиције пренети и у један и у други члан низа: — ...којом се можеш и г р а т и *како хоћеш и колико хоћеш* → — ...којом се можеш *како хоћеш* и г р а т и и *колико хоћеш* // — ...којом се можеш *како хоћеш* и *колико хоћеш* и г р а т и.

(б) У другом примеру: — Он с е селу од своје стране о д у ж и в а о *како је и колико је мог(а)о* — организација је сасвим слична као у првоме. Чак је на сличан начин редукован глагол 'одуживати се' и уклоњен из низа. Редукован је и глагол у предикату првог члана низа, па и он мора бити реконструисан при експерименталној трансформацији: — Он с е селу од своје стране *како је мог(а)о* о д у ж и в а о и *колико је мог(а)о* // — Он с е селу од своје стране *како је и колико је мог(а)о* о д у ж и в а о.

(в) Слична је организација и конструкције следећег по реду наведеног примера: — Ти с е резултати с а о п ш т а в а ј у тамо *где њреба и коме њреба*. — Веза између чланова низа и управнога глагола остварена је преко месног, у првом, и бенефактивног значења везника, у другом члану низа. Управни глагол у потенцијалној појави поред зависних глагола има друкчији облик, па о томе ваља водити рачуна приликом трансформацијског експеримента. Интересантно је да при томе не вршимо заправо премештање, већ само реконструкцију предикатива у зависној реченици: — Ти с е резултати с а о п ш т а в а ј у тамо *где њреба саопштити, и коме њреба* // — Ти с е резултати с а о п ш т а в а ј у тамо *где њреба и коме њреба саопштити*.

(г) У последњем примеру конструкција има сасвим особен карактер: — Ово б и последње б и л о утолико чудноватије, *што* код ових Ескима никад *нема* ни болести ни заразе, а сигурно *је* и то да нису долазили у додир са ловцима китова или дивљачи. — Први члан низа повезан је са управним глаголом преко интензитетског детерминатора 'толико чудноватије', и има карактер поредбене реченице. Други члан нема ознаке зависности, а координацијска ознака 'а' може се схватити и као ознака напоредности са управном реченицом, па у том случају реченица коју уводи није члан супкоординираног низа. Али тематски односи упућују на везу са зависном реченицом (на то упућује и могућа реконструкција ознаке зависности: 'а *што је* сигурно и то

да нису...'). Конструкција је уоквирена рекосмо поредбеном формом '(утолико) чудноватије — што', па је размештај елемената непомерљив.

7. Крајњи је закључак да, најпре, асиметрични супкоординирани низови нису реткост у структурној организацији вишечланих конструкција; друго, да се формирају како на плану тагмемском (синтагматском), тако исто и на таксемском, реченичном; и треће, да су тагмемски низови, у целини гледано, схематичнији и слабије покретљиви од таксемских. Реченична структура је и у другим правцима приметно мобилнија од 'субреченичне', па је разумљиво што је као таква и у овом правцу посматрана.

Р е з ю м е

Радое Симић — Елена Јовановић

К ВОПРОСУ ОБ АСИМЕТРИЧНЫХ КОНДЕНСИРОВАННЫХ РЯДАХ

Статья, посвященная асимметричным конденсированным рядам, представляет в самом деле отдельную главу третьего выпуска *Сербского синтаксиса*, который готовится к печати и в котором речь идет о т.наз. 'особых структурах'. Среди этих структур имеют место и наши 'ряды', о которых говорится в данной статье. Авторы пришли к выводу, что, во-первых, асимметричные субкоординированные ряды не являются редкостью в структурной организации многочленных конструкций, что, во-вторых, они формируются как в плане тагмемном (синтагматическом), так и в плане таксемном (на уровне предложения), и что, в-третьих, тагмемные ряды, если рассматривать их как одно целое, схематичнее таксемных и менее подвижны, чем таксемные. Структура предложения и в других направлениях заметно мобильнее, чем структура словосочетания; поэтому вполне понятно, почему она, будучи таковой, является предметом настоящего исследования.

МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ
(Институт за српски језик, Београд)

ГРАМАТИЧКА ОСНОВА И НАСТАВЦИ ИМЕНИЦА ТИПА *ИМЕ-ИМЕНА*

У чланку се разматра питање односа између основе и наставка у деклинацији именица средњег рода типа *име-имена*, *дугме-дугмећа* и сл., од којег, по ауторовом мишљењу, зависи и сврставање оваквих именица у одређени деклинациони тип.

0. С морфолошке тачке гледишта, именице средњег рода типа *име-имена*, *дугме-дугмећа* вишеструко су спорне, пре свега из разлога дијахронијске нарави (уп. Станић 1949, Белић 1965). Спорна је, прво, морфемска сегментација падежних облика: *им-ен-а*, *име-н-а*, *им-ена* или *имен-а*; *име-ø* или *им-е*? Што се граматичке (морфолошке) анализе тиче, спорни су: 1а) основа ген. јд. — *им-*, *име-* или *имен-*; 1б) наставак ген. јд. — *-а*, *-на* или *-ена*; 2а) основа ном. јд. *им-* или *име-*; 2б) наставак ном. јд. — *-ø* или *-е*? С те тачке гледано, постављају се и следећа питања: 1) да ли у облику *имена* имамо инфикс и, ако имамо, да ли је то *-ен-* или *-н-*; 2) ако је *-ен-* одн. *-н-* инфикс, да ли је део основе или део наставка; 3) ако је *-е* у ном. јд. наставак, да ли је и у ген. јд. *имена* део наставка? Коначно, а због свега тога, спорна је и класификација оваквих именица у одређену деклинациону врсту.

1. У традицији је српске граматике XX века, оличеној у учењу Александра Белића (и његових настављача, пре свега Михаила Стевановића), да дели именице на четири деклинационе врсте, при чему се именице средњег рода типа *име-имена*, *дугме-дугмећа* издвајају у посебну, и то II врсту.¹ То је Белић чинио у својим средњошколским

¹ Узгред буди речено, у нашој граматичкој пракси уобичајено да се говори о деклинацији именица, а не о именичкој деклинацији, што није исто. Наиме, у првом случају долазимо у неугодну позицију да као деклинационе наставке именица наводимо, на пример, *-ог(а)* у ген. јд. типа *Црњицк-ог(а)* или *-ој* у дат. јд. од *Француск-а* — *Француск-ој* (уп. Мразовић-Вукадиновић 1990: 227, 232) или да причамо о једнакости вок. и ном. једине у *Мађарска* и сл. (уп. Станојчић-Поповић 2000: 87). У другом пак случају, имали бисмо термин који означава тип деклинације који је у опозицији са другим типовима деклинације, пре свега са придевском. Заправо, у српском језику и имамо само два основна, отворена деклинациона типа — именички и придевски (атри-

граматикама (уп. Белић 1934: 62–80), а тако и у својим универзитетским предавањима из историје језика (уп. Белић 1965: 27–30. На исти начин поступио је и М. Стевановић у обимној књизи објављеној 1964. г. под насловом *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजезичка норма)*, I².

Стевановић је образложио ово издвајање речима да „именице ср. рода *идље* и *шэле*, и поред потпуне једнакости њихових облика номинатива једине, у ген. и већини осталих падежа имају сасвим различите наставке [разред — М. Н.] за облик“ (1975: 189).

У посебну, II деклинациону врсту сврстава овакве именице и Ж. Станојчић (уп. Станојчић–Поповић 2000: 86–87). У првобитној верзији ове граматике (оној из 1989) наводе се у парадигми именица *име*, *кубе* падежни наставци који су у већини падежа заиста различити од оних које имамо код именица типа *йоље* (Станојчић–Поповић–Мицић 1989: 77). Међутим, у седмом издању ове граматике, оном из 2000. г., наставци именица II деклинационе врсте исти су као и код именица средњег рода I врсте, само им је, у више падежа, различита основа (Станојчић–Поповић 2000: 86).

2. Насупрот Белићу и Стевановићу, Радомир Алексић и Милија Станић сврставају именице типа *име*, *дугме* у I деклинациону врсту и њихову промену третирају само као подврсту (или подтип) I врсте (Алексић–Станић 1978: 120–121). На исти начин поступиле су, у новие време, ауторке *Грамаишке српскохрватског језика за сѝранце* (Мразовић–Вукадиновић 1990: 217–230), као и аутор *Српске грамаишке за средње школе*, I Р. Симић, који именице типа *време*, *дугме* сврстава у I врсту, али их издваја у „други разред“ (Симић 1996: 117–118). Образложење за овакав поступак може се наћи у чланку Милије Станића *Тийови именичких деклинација нашег језика* објављеном још 1949. г. (Станић 1949), који, узгред буди речено, није први који је изашао са оваквом поделом.³

3. Иако Станић (1949) истиче да је подела на три деклинационе врсте логична, ни издвајање именица типа *име*, *дугме* у посебну врсту

бутивне речи, редни бројеви, број *један*, поименичени придеви и др.) и маргиналне типове затворених скупова (личне замснице, бројеви 2–4 и др.).

² Овде се цитира треће издање из 1975.

³ „Овакву поделу дао је Пиро Будмани у својој *Grammatica della lingua serbo-croata* (Ilirica), Беч 1867“ (Ивић 1991: 146). Кратко, језгровито образложење за поделу српскохрватских именица у три деклинационе врсте може се наћи у савременој студији руске научнице Светлане М. Толстој „Морфонологические чередования в субстантивных парадигмах современного сербскохорватского литературного языка“, која, између осталог, каже: „Наиболее значимым или даже единственно релевантным для классификации следует считать набор флексий в парадигме, а все отличия от стандартного набора описывать как его автоматические (в большей или меньшей степени) модификации. Поэтому наиболее удачным надо признать деление с.-х. суц. на 3 класса, или три типа склонения“ (Толстој 1987: 179).

није, са Белићевог или Стевановићевог становишта, нимало нелогично. Белић, наиме, третира *-не*, *-ше*, *-ни*, *-ћи* у старим облицима ген. и дат. једнине (*имене*, *шелеше*, *имени*, *шелећи*) као наставке, што се види из његове констатације да је „у српскохрватском језику после прелаза *а* у *е* било још природније неголи у старијим епохама да се *-не*, *-ше*, *-ни*, *-ћи* и сл. осете као падежни наставци“ (1965: 28).⁴

Из овога произлази да се код ових именица основа „завршава самогласником, док се код именица I врсте завршава сугласником“ и да се њихови наставци „проширују према основи једним сугласником“ (Стевановић 1975: 229).⁵ То практично значи да се основа и наставци именица типа *име*, *дугме* разликују од оних које имамо код именица типа *село*, *поље* у свим падежима једнине и множине, што се види из следеће парадигме:

	sg.	(1)	pl.
<i>N</i> сел-о	име- <i>ø</i>		сел-а име-на
<i>G</i> сел-а	име-на		сел-а име-на
<i>D</i> сел-у	име-ну		сел-има име-нима
<i>A</i> сел-о	име- <i>ø</i>		сел-а име-на
<i>V</i> сел-о	име- <i>ø</i>		сел-а име-на
<i>I</i> сел-ом	име-ном		сел-има име-нима
<i>L</i> сел-у	име-ну		сел-има име-нима ⁶

После овакве анализе, јасно је да је парадигма именица средњег рода типа *име*, *дугме* толико особена да несумњиво представља посебан деклинациони тип, који је у потпуности различит од свих других (под условом, наравно, да занемаримо падежне завршетке, који нису ни морфематска, ни морфолошка категорија).

4. Друго је, међутим, питање да ли је, са синхронијске тачке гледишта (а управо њу истиче Белић у претходно наведеном цитату), извршена анализа ваљана. Са гледишта оних који не говоре о проширењу наставака — није. Наиме, они *н*, *ћи* из *имена*, *дугмећа* не виде као део наставака, већ као део основе, било да говоре о њеном про-

⁴ Занимљиво је да Станић (1949: 209) тврди како „ниједан од наших научника и граматичара није рекао, да се именице типа *име* и *шеле* разликују у наставцима од именица типа *село* и *поље*, нити је то било могуће, јер та разлика не постоји“. Истина је, међутим, да се још у Белићевој средњошколској граматичи (уп. Белић 1934: 72–73) наводе форме *илѐме-на*, *дугме-ћа* (ген. јд.), *илѐме-ну*, *дугме-ћу* (дат. јд.) итд., где је та разлика у наставцима очита.

⁵ Белић такође каже да се по другој врсти мењају „именице средњег рода са самогласничком осномом“ (1934: 63).

⁶ Идентична парадигма речи *име* дата је и у Станојчић–Поповић–Мишић 1989 (стр. 77), с тим што изостаје ознака за нулти наставак у ном, ак. и вок. једнине, који се иначе наводи за ном. јд. именица типа *ученик* и типа *ствар*.

ширивању у зависним падежима једнине (изузимајући ак.) и свим падежима множине, било да говоре о њеном скраћивању (у независним падежима једнине и ак. јд.). Чини се да су у праву, и то из неколико разлога. Прво, зато што већ имамо, код именица I врсте м. р., несумњиву појаву проширивања или скраћивања основе (тип *град-градови* одн. *грађанин-грађани*), док нема неспорних случајева проширивања наставака. Друго, зато што, изузимајући алтернативни наставак -ју у инстр. јд. именица типа *сѣвар*, у свим осталим деклинационим врстама постоје у једнини или само вокалски наставци (-а, -е, -и, -о, -у) или наставци који почињу вокалом (нпр. -ом/-ем), а овде бисмо имали наставке који почињу сугласником, и у једнини и у множини. Треће, зато што су за једнинске падеже у нашем језику (и то не само књижевном), изузимајући опет инструментал, карактеристични монофонемски наставци (уп. Ивић 1991: 141), док бисмо код *име-на*, *дугме-ѿа* и сл. имали у ген. и дат.-лок. бифонемски, а у инстр. трофонемски наставак. Четврто, можда спорно: *н* и *а* у ген. *имена* или *н* и *у* у дат.-лок. *имену* итд. представљају (бар по пореклу) две морфеме, па бисмо, сходно, томе, овде имали двоморфемске наставке -*н-а*, -*ѿ-а*, -*н-у*, -*ѿ-у* итд. уколико бисмо *н*, *ѿ* третирали као део наставка, што би се, опет, разликовало од деклинационих наставака једнине свих осталих именица у нашем језику. Коначно, ако *н* и *ѿ* третирамо као део основе, онда и код ових именица имамо консонантску именичку основу, као и код свих осталих у књижевном језику (изузимајући речи страног порекла типа *реѿо* и сл.).⁷

5. Због свега реченог (или подразумеваног) испада да су у праву они граматичари који *н*, *ѿ* у *имена*, *дугмеѿа* (или *с* у *небеса*, *в* у *ѿб-днева*, *р* у *вѣчера* : *вѣче* ср. р.) третирају као део граматичке, обличке основе. Ако је тако, а изгледа да јесте, онда се разлике између падежних наставака именица типа *село*, *ѿоле* и оних типа *име*, *дугме* своде само на ном.-ак.-вок. једнине, што се види из следеће парадигме:

	sg.	(2)	pl.	
<i>N</i>	сел-о	име-ѿ	сел-а	имен-а
<i>G</i>	сел-а	имен-а	сел-а	имен-а
<i>D</i>	сел-у	имен-у	сел-има	имен-има
<i>A</i>	сел-о	име-ѿ	сел-а	имен-а
<i>V</i>	сел-о	име-ѿ	сел-а	имен-а
<i>I</i>	сел-ом	имен-ом	сел-има	имен-има
<i>L</i>	сел-у	имен-у	сел-има	имен-има

Број различитих падежних наставака између им. *ѿрозор* и *село* већи је него између им. *ѿрозор* и *име*, па ипак се у најважнијим гра-

⁷ Уп. и широку аргументацију у Станићевом чланку (1949).

матикама и даље прве две именице сврставају у једну, а друге у две различите деклинационе врсте. Занимљиво је да се то чини и у оним приручницима у којима се говори о проширивању основе (а не наставака) и у којима је систем падежних наставака идентичан претходно наведеном.⁸ Мислим, међутим, да проширење наставака подразумева посебну деклинациону врсту (а искључује заједничку са *село, ђоле*), као што и проширење основе подразумева исту деклинациону врсту као *село, ђоле* (а искључује посебну). Разлог за одступање од наведених правила не треба, међутим, тражити само у традицији, већ и самој природи именица разматраног типа, која показује и неке друге особености. Овде пре свега имам у виду суплетивизам у исказивању множине као граматичког броја, који карактерише све именице средњег рода које означавају младунче, а и многе друге, које значе ствари, предмете, нпр. *буре* — *бурад* (поред *буреџа*), *дугме* — *дугмад* (поред *дугмеџа*) и сл.

Уз то, ту је и проблем ном.-ак.-вок. јд. који се завршава на вокал *-е*, што ни за једну од консултованих српско-хрватских граматика, осим оне за странце, није наставак (као да је реч о именицама страног порекла). Ако *-е* у ном. (ак., вок.) једине именица *време, име, дугме, џеле* и сл. није афиксална, наставачка морфема, онда то мора бити нулти наставак (*-ø*). Зашто се он онда не означава ни у приручницима који оперишу појмом нулте морфеме (Симић 1996, Станојчић-Поповић 2000, Хрв. грам. 1979)?⁹ С друге стране, како то да се у *Граматици српскохрватског језика за странце* ово *-е* раздваја у наведеним падежима цртицом од *им- (им-е)*, из чега се закључује да је *им-* основа а *-е* наставак, иако фонемски низ *име* остаје неокрњен у свим падежима једине и множине?¹⁰

Одговор на ова замршена питања ваља тражити у различитој морфемској анализи облика типа *имена, дугмеџа* и сл. За већину граматичара, како оних који говоре о проширивању наставака тако и оних који су присталице мишљења о проширивању основе, у таквим и сличним облицима имамо три морфеме: *име+n+a, дуг-*

⁸ Иста парадигма им. *име* дата је и у Станојчић-Поповић 2000 (стр. 86), с тим што опет изостаје ознака за нулти наставак у ном, ак. и вок. једине, који се наводи за ном. јд. именица типа *ученик* и *швар*. И у лексикону *Srpskohrvatski jezik* (Interpres, Београд 1972) именице типа *име, кубе* издвајају се у посебну, другу врсту, по којој се „мењају именице средњег рода које у свим облицима једине и множине, осим ном., акуз. и вок. једине, проширују основу, додаје се неки сугласник“ (стр. 390). И Гудков говори о именицама средњег рода „са проширеном основом“ (1981: 129) одн. „са проширењем основе у свим падежима осим номинатива, акузатива и вокатива једине“ (1989:211).

⁹ Насупрот томе, Ивић (1990: 301) изричито каже да „такве именице имају у ном.-ак.-вок. јд. наставак *-ø* у комбинацији с окрњеном основом“. Уп. и (за словеначки језик) *deklē-ø, plēte-ø* у Ђукановић-Марковић 2001: 36.

¹⁰ Маретић је тврдио да овакве именице немају наставак у ном. јд. (1963: 159). Станић, међутим, мисли друкчије: „Именице типа *име* и *џине* изједначиле су се у номинативу једине с именицама типа *џље, брање* и сл., т. ј. и једне и друге имају ном. јед. исти наставак (*е*), без обзира на то, што тај наставак код једног и другог типа именица није истог поријекла“ (Станић 1949: 204).

ме+и̋+a и сл.¹¹ Истина, то се може само посредно закључити из формулација типа „наставак за облик проширује [се] сугласницима *н* и *и̋*“ (Стевановић 1975: 227), „облик проширен сугласницима *н* и *и̋*“ (Станојчић–Поповић 2000: 86), „именице с уметком *и̋*“ (Хрв. грам. 1979: 143) и сл.¹²

6. Ауторке Граматике српскохрв. јез. за странце друкчије врше сегментацију наведених облика, па као резултат њихове морфемске анализе добијамо: *им-ен-а*, *дугм-еи̋-а*; морфеме *-ен-* и *-еи̋-* третирају се у граматичкој анализи као инфикси (Мразовић–Вукадиновић 1990: 228). Сходно томе, имамо и поменути наставак *-е* у ном., ак., вок. јд. (*им-е*, *дугм-е*).¹³ Подстицај за овакав поступак можда је могао доћи из прилика у руском језику¹⁴ и руској граматичкој литератури¹⁵ и/или из односа *дрво–дрвеи̋а* или *небо–неба* (јд.) : *небеса–небеса̋* (мн.) и сл.¹⁶ У сваком случају, у овој се граматичкој каже да „неке именице средњег рода имају проширену основу, најчешће инфиксом *-ен-* или *-еи̋-*“ (Мразовић–Вукадиновић 1990: 228), што се потврђује следећом парадигмом:

Једнина (3)

ном/ак/вок:	<i>ѝм-е</i>	<i>дљгм-е</i> ¹⁷
ген:	<i>ѝм-ен-а</i>	<i>дљгм-еи̋-а</i>
дат/лок/инст:	<i>ѝм-ен-у</i>	<i>дљгм-еи̋-у</i>

Множина

ном/ак/вок:	<i>им-ѐн-а</i>	<i>дугм-ѐи̋-а</i>
ген:	<i>им-ѐн-а̋</i>	<i>дугм-ѐи̋-а̋</i>
дат/лок/инст:	<i>им-ѐн-има</i>	<i>дугм-ѐи̋-има</i>

¹¹ Неважна је за ово разматрање чињеница да Белић и Стевановић не оперишу појмом и термином морфема, мада се сматра да је „въвеждането на понятието и термин морфема ... едно от найголемите достижения на езикознанието от последното столетие“ (Пашов 1999, 52).

¹² О замешателству у Хрв. грам. из 1997. в. ниже.

¹³ Могло би се, међутим, поставити питање: Како то да је *е* у ном. (ак., вок.) јд. наставак (*им-е*), а у ген. део инфикса (*-ен-*, *-еи̋-*)?

¹⁴ Мада, синхронизички посматрано, однос *име–имена* није потпуно идентичан односу *имя–имени* (уп., нпр., Рус. грам. 1970: 376).

¹⁵ С. М. Толстој такође тумачи *е* у *ѝресе*, *дугме* као наставак ном.-ак.-вок. јединице (1987: 180).

¹⁶ Овоме можемо додати и супстандардне одн. дијалекатске форме типа *ув-о* — *ув-еи̋-а* одн. *рам-о* — *рам-ен-а* и сл.

¹⁷ Нестандардни акценатски лик *дљгме* (по речницима се наводи само *дљгме*) можда је обична омашка или је аналошког порскла (уп. *брѣме*, *ви̋ме*, *ѝме*, *ја̋гѣ*, *ѝѝле*, *ѝлѣме*, *рѣме*, *с(ј)ѣме*, *и̋(ј)ѣме*, *ћѣбе* итд.).

У Хрв. грам. из 1997, у којој такође имамо три деклинационе врсте именица, каже се, поред осталог, да „именице *чудо ... небо ...* имају у множини и дуже облике који се добију тако да се основа про-
дужи уметком *-ес-*“ (стр. 142). И на следећој страни, у пододељку о „неједнакосложним“ именицама, читамо да се „у неједнакосложних именица може ... говорити и о уметцима *еиш, ен, ев, ес*“. Међутим, одмах иза тога следи „Узорак 23“ с насловом „*Именице с уметком иш*“ (стр. 143), иза којих, на малом одстојању, следе „*Именице с уметком -н-*“ и „*Именице с уметком -в-*“ (стр. 144).

Да ствар буде компликованија, у овој се граматички истиче како „неке именице (које све у ном. једн. пред *-е* имају *м*) имају двије (ало) основе: *бреме-* и *бремен-*. То су: *брѐме, њме, њлѐме, рѐме, сјѐме, шјѐме, вѐме, вриѐме ...* Оне се мијењају посве исто као основе на *-иш* (узорак 24)“ (стр. 144). Уз ово — две примедбе. Прво, у „узорку 24“ наводи се парадигма „именица са суфиксом на *це*“ типа *звонце-звонца/звонцеиша* (у множини само *звонца*), што никако није исто као *брѐме — брѐмена — бремѐна* и сл. Друго, ако се именице типа *брѐме* „мијењају посве исто као основе на *-иш*“, зашто и ове друге не би имале „*двје (ало) основе*“?

7. Нажалост, то није последњи проблем с којим се срећу граматичари при дескрипцији, морфолошкој анализи и класификацији именица типа *брѐме, дугме*. Поменућу, на крају, питање дефиниције оваквих именица, за које се каже: а) да проширују основу у већини падежа једнине и у свим падежима множине (а тако се обично чини у српским граматикама и приручницима);¹⁸ б) да скраћују основу у ном., ак. и вок. једнине (уп. нпр. Брозовић 1976, Ивић 1991);¹⁹ в) да „овдје (у неноминативним облицима) не постоји никакво проширивање или уметање, већ само очувана стара сугласничка основа“ (Станић 1949: 203). Слабост првога приступа огледа се, прво, у томе што полази од основе у ном. јд., иако граматичка литература, с правом, препоручује да се полазна граматичка основа издваја из ген. јд. (уп. нпр., Мразовић–Вукадиновић 1990: 217), и друго, у томе што се као примарна узима основа која се јавља у три, облички истоветна, падежа (ном.-ак.-вок. јд.), а не она која се налази у једанаест падежа (ген., дат.-лок., инстр. јд. и множина). Уз то, као што смо видели, граматичари се још нису дефинитивно определили за то да ли се та основа проширује формантима (граматичким морфемама) *-н, -иш* итд. или *-ен,*

¹⁸ В., нпр., Мразовић–Вукадиновић 1990: 228, Станојичић–Поповић 2000: 86. Уп. и (за словеначки језик) Ђукановић–Марковић (2001: 36), с тим што се овде говори о „*продужавању*“ основе и „*продужецима*“ *т, н, с*.

¹⁹ Говорећи о томе како су „*опћа и славистичка традиција замаглиле ... описе неких појава*“, Брозовић истиче да „*нема никаква уметања између основе и наставака у косим падежима код неједнакосложних именица, него те именице у NAV јд. крпе своју основу*“ (1976: 9). У одбрану традиције могао би се цитирати Даничић, који је још 1863. г. писао: „*Ова се основа крѣ и [проред — М.Н.] у облицима који немају наставака тако да само отпада крајње иш*“ (стр. 17).

-еиј итд. Ова примедба, само у обрнутом смеру, важи и за други приступ. Што се Станићеве тврдње тиче, она би могла важити за старосрпске (словенске) именице типа *име*, *шеле*, али не и за оријентализме типа *дугме*, *сирће* и сл., за чије се генитивне облике *дугмеџа*, *сирћеџа* никако не може рећи да чувају стару сугласничку основу, а то се не би могло рећи на за супстандардне облике типа *увеџа*, јер су се те именице накнадно, након фонетских промена и морфолошке адаптације, приклониле моделу *шеле-шелеџа*.²⁰

Због свега тога често се прибегава друкчијим формулацијама, нпр. „именице с неједнаким бројем слогова у означеним падежима [ном. и ген. јд.] (импарисилаба)“ (Станић 1949: 200); „неједнакосложне именице“ (Брозовић 1976: 9, Гудков 1981 и 1989, Хрв. грам. 1997: 143); „неједнакосложне основе“ (Симић 1996: 116), „именице са различитом основном ном. једн. и осталих падежа“ (Симић 1996: 118); „именице са варијабилном основном“ (Гудков 1981) или сл. Јасно је већ на први поглед да је термин „неједнакосложне именице“ (што је очигледно калк према „једносложне“, „двосложне“, „вишесложне“ и сл. именице) неодговарајући, јер се овде не ради о именицама различитог броја слогова, већ о основама одређене именице које немају исти број слогова у свим падежима (на што својим формулацијама упућују Станић и Симић).

8. Овим кратким и, по много чему, непотпуним прегледом аутор је покушао да образложи констатацију дату у првој реченици овога рада — да је практично све у вези с именицама типа *име*, *дугме* спорно. Колико је то, по свему судећи, тачно, показује и провизорна анкета спроведена међу појединим стручњацима за српски језик (претежно у Институту за српски језик САНУ) и студентима IV године на Катедри за српски језик Филолошког факултета у Београду, у којој је тражено да учесници у анкети одреде границу између основе и наставка у ген. *имена*, *дугмеџа* и ном. *име*, *дугме* искључиво по сопственом нахођењу одн. језичком осећању. Анкета је показала следеће резултате:

- 1) а) основа у ген. јд. је *име-*, а наставак *-на* — 24х²¹;²²
 б) основа у ген. јд. је *имен-*, а наставак *-а* — 18х;²³
 в) основа у ген. јд. је *им-*, а наставак *-ена* — 6х;
- 2) а) основа у ном. јд. је *име-*, а наставак *-џ*²⁴ — 40х;²⁵
 б) основа у ном. јд. је *им-*, а наставак *-е* — 7х.

²⁰ Станић, ипак, није сасвим на кривом трагу, пре свега због третирања основе из генитива (*имен-*, *дугмеџ-*) као полазне.

²¹ У једном случају одговор је био: *име|на*, али *дугме|џа*.

²² На основу овога резултата могло би се закључити да је Белић уистину био у праву кад је за савремени наш језик утврђивао наставке именица овога типа (уп. т. 3). С друге стране, однос 24 (-на) : 18 (-а) могао би, бар у неким случајевима, бити и последица граматичког знања учесника у анкети.

²³ У два случаја одговор је био двојак: *-а* и *-на*, а у два: *имен-а*, али *дугме-џа*.

²⁴ Означен само у четири одговора графемом *-џ*.

²⁵ У два случаја одговор је био: *име*, али *дугме|е*.

Проблем, међутим, није у оволикој различитости одговора и решења, већ у томе што се сваки од њих може аргументовано образлагати и бранити. Мада се оно не наводи у консултованој литератури, то важи и за решење 1в) (основа *им-*, наставак *-ена*) ако се има у виду помињани однос *дрво* — *дрвѣѣа* или *уво* — *увѣѣа*.

9. После свега, аутор је више у прилици да се опредељује за неко од понуђених одн. постојећих решења него да даје сопствена, једно због тога што су ствари и без њих сувише компликоване, а друго због очигледне чињенице да није ни лако доћи до кохерентног, једноставног и јединственог решења. Ту нам од велике помоћи не може бити ни могућност да код последњег разматраног питања не говоримо ни о „проширивању“ ни о „скраћивању“ основе, већ о полазној (немаркираној) основи (у свим падежима једнине, осим ном. и њему једнаким ак. и вок., и свим падежима множине) и измењеној (маркираној) основи (у ном.-ак.-вок. јд.), као нпр. код им. *ѣѣс*, где је полазна основа *ѣс-*, а измењена *ѣас-* (ном. јд., ген. мн.) или им. *нога*, где је полазна основа *ног-*, а измњена *ноз-* (у дат.-лок. јд.) итд. Такав приступ, иако није пука термилошка комбинаторика, показује се, недовољан за коначне одговоре на ово и на друга, такође спорна, али важнија питања. Кад се, уз то, узиме у обзир сва разноликост решења (експлицитно или имплицитно) садржана у граматичкој и другој литератури и резултати спроведене анкете, онда је, верујем, јасно зашто наредну анализу падежних облика именица типа *име*, *дугме* аутор сматра само као једну од могућних, при чему не искључује ни друге, можда подједнако валидне.

Прво — морфемска анализа:

(1) у ген. јд. *имена* — *им-ен-а*;

(2) у ном. јд. *име* — *им-е-ø*;

(3) *им-* је коренска морфема; *-ен-* и *-е-* су морфеме (дијахронијски — аломорфи једне морфеме) којима се обликује граматичка основа; *-а* и *-ø* су граматичке (флексивне) морфеме, тј. падежни наставци.

Посебност морфеме *им-* није, на први поглед, тако неспорна као *сел-о*, *ѣѣ-е*, у којима се огледа и израз и садржај (означитељ и означено), а потврђују их као лексичке морфеме и изведенице *сел-ски*, *сел-ак*, *ѣѣ-ски* и сл. Чини се, ипак, тј. упркос резултатима анкете, да је *им-* и са синхронијске тачке гледишта морфема као и *сел-*, *ѣѣ-*.²⁶ Њу посредно доказују суплетивни множински облици, који су тако карактеристични баш за именице разматраног типа, нпр. *дугм-е* — *дугм-ад*, *ѣѣ-е* — *ѣѣ-ѣѣ* — *ѣѣ-ад* и сл., деминутиви типа *ѣѣ-енце*, придеви типа *ѣѣ-ѣѣ*, потом *ѣѣ-ѣѣ* (са суфиксом *-ѣѣ*, уп.

²⁶ Са дијахронијске — то није спорно. Тако, рецимо, Стакић говори о суфиксу *-е* (<ѣ) у ном. јд. оваквих именица, што онда значи да су *им-(ѣ)*, *ѣѣ-(ѣ)* и сл. несумњиве морфеме (Стакић 2002: 92–93; уп. и тамо наведену литературу). С друге стране, Стакић напомиње да се именице овога типа „осећају данас као лексичке, неизведене речи“ (стр. 99).

гој-ешан, мал-ешан) и сл.²⁷ Због тога је Скок (1973, s. v. *вријеме*) и могао рећи да се „изведенице ... праве од двију основа *времен-* и *врем-*“, што Станић (1949: 204) не помиње, вероватно због чињенице да је ова друга много ређа, а код многих је именица уопште нема.

Друго — граматичка (флексивна) анализа:

(1) у ген. јд. *имена* граматичка (флексивна) основа је *имен-* а наставак *-а* (упркос резултатима анкете, у којој преовлађује *име+на*);

(2) у ном. јд. *име* граматичка (флексивна) основа је *име-* а наставак *-џ* (што убедљиво потврђују одговори добијени у спроведеној анкети, који сугеришу нулти наставак);

(3) *имен-* и *име-* су само различити изрази, форме једне граматичке (флексивне) основе, што значи да су *имен-* и *име-* две алооснове једне исте основе (*имен-*); простије речено, у ном. (ак.-вок.) јд. *име-* имамо измењену, и то окрњену основу.

Треће, полазећи од појмова *полазна (немаркирана) основа, измењена (маркирана) основа (алооснова)* и *алтернативна основа*, могу се све именице средњег рода поделити у три групе:

(1) именице с једном, неизмењеном основом у свим падежима (тип *село-села, ђоље-ђоља*);²⁸

(2) именице с два алоосновама, полазном (консонантском) и измењеним (вокалском) (тип *име-имена, дугме-дугмеџа*);

(3) именице с алтернативним основама, једносложном или двосложном (тип *јаје-јаја-јајеџа; дрво-дрвеџа-дрва; небо-неба-небеса*).²⁹

Четврто (и закључно), именице типа *име, дугме* имају у деклинацији само једну основу која се реализује у две алооснове, као полазна (генитивна) и измењена (номинативна) основа³⁰ и у већини падежа исте наставке као и именице типа *село, ђоље*. Сходно томе, ове именице чине само подтип, подврсту („други разред“ — Симић 1996: 118) именица I врсте.³¹

²⁷ Не знам да ли се за *времешан* може рећи да је изведено од скраћене основе, како Клајн тумачи новија образовања *времелов, с(ј)емевод* („у *времелов, с(ј)емевод* изостало је *-н-* из основе“), одн. „*сџаровремски* (уп. *временски*)“, које се наводи међу примерима у којима се скраћује други члан сложенице (Клајн 2001: 30). Ваља, ипак, приметити да Клајн наводи ове именице међу малобројним сложеницама у којима је „први део ... комплетна реч“ (стр. 22), али и као потврде за спојни вокал *е* (стр. 24).

²⁸ Термин „*неизмењена основа*“ употребљава и Гудков (1981: 129), али у другом чланку говори о именицама средњег рода које се деклинирају „са стабилном (непроменљивом) основом“ (1989: 211).

²⁹ Гудков указује на постојање „*двојак*е (алтернативне) деклинације именица *дрво, уво* и *сџакло*“ (1989 : 211).

³⁰ Што је, рецимо, мање него у *јунак-а* (полазна основа), *јунач-е* (измењена основа) и *јунац-и* (измењена основа).

³¹ Предложена флексивна анализа слаже се, практично до детаља, са Ивићевом (1991) одн. са парадигмом датом у Станојчић-Поповић (2000: 86). Она иде у прилог Станићевом одн. Ивићевом прикључењу именица типа *име, дугме* I именичкој деклинацији. С друге стране, Ивићево свођење именичке деклинације на две врсте (прикљу-

10. Мада превасходно синхронијска, ова анализа (и морфемска и морфолошка, флексивна), блиска је по резултатима дијахронијској, што аутор не сматра неком маном. Међутим, и она, и то готово у свакој од наведених тачака, може бити проблематична и подлегати сумњи и ревизији. А да су сумње у поједина сопствена решења имали и други граматичари, види се, на пример, из следећих речи руске научнице С. М. Толстој, која, издвајајући именице средњег рода типа *йрасе*, *дугме* у посебан „минимални парадигматски тип“, примећује: „Выделение этого типа предполагает трактовку финали *е* в И.-В.-Зв. как флексии; при трактовке этого *е* как компонента основы, как это принято во многих грамматических описаниях, этот тип парадигмы следовало бы модифицировать, заменив *е* флексией $\emptyset$, и считать еще одним парадигматическим типом“ (Толстој 1987: 181, у напомену).

Ово само још једном показује да ни морфолошка питања нису решена једном за свагда (како би се то, погрешно, могло закључити на основу српско-хрватске граматичке литературе³²) нити да су тако једноставна (како се то обично, често и потцењивачки, мисли). Сврха овога рада и била је, заправо, да укаже на једну и на другу врсту заблуде.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алексих–Станић 1978** Др Радомир Алексих — Милија Станић, *Грамаџика српско-хрватског језика за ученике гимназије*. Тринаесто издање, Београд.
- Белић 1934** *Грамаџика српскохрватског језика за други разред средњих и стучних школа*, саставио А[лександар] Белић, друго издање, Београд.
- Белић 1965** Др Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II св. 1: *Речи са деklinацијом*. Друго издање, Београд.
- Брозовић 1976** Dalibor Brozović, *O suvremenoj morfoložkoj normi hrvatskoga jezičnog standarda i o morfoložkim značajkama standardne novostokavštine uopće*, Jezik, XXIV, br. 1, 1–12.
- Гудков 1981** Владимир Гудков, *О множинским облицима неких именица са варијабилном (неједнакосложном) основом*, Наш језик, Београд, стр. 129–135.
- Гудков 1989** Владимир П. Гудков, *Две белешке о именичкој „неједнакосложној“ деklinацији*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXII/2, Нови Сад, стр. 209–213.
- Даничић 1863** Ђура Даничић, *Српска грамаџика III, Облици*, у Биограду.
- Ђукановић–Марковић 2001** Мр Маја Ђукановић и Мр Жељко Марковић, *Основи грамаџике словеначког језика*, Београд.
- Ивић 1991** Павле Ивић, „О деklinационим облицима у српскохрватским дијалектима“, у књизи *Из српскохрватске дијалектологије*, Ниш, 123–189.

чењем именица типа *ствар* именицама типа *йрозор*) није, и поред убедљиве лингвистичке аргументације, прихватљиво јер је непрактично, несврхисходно.

³² Овде се, наравно, не мисли на школске граматике, већ на универзитетске приручнике, научне граматике и граматике општег или академијског типа.

- Клајн 2002** Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Београд.
- Маретић 1963** Prof. Dr T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Treće, nepromijenjeno izdanje, za štampu priredili Mate Hraste i Pavle Rogić, Zagreb.
- Мразовић–Вукадиновић 1990** Pavica Mrazović — Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci — Novi Sad.
- Пашов 1999** Петър Пашов, *Българска граматика*, [Пловдив?].
- Рус. грам. 1970** *Грамматика современного русского литературного языка*, ответственный редактор Н. Ю. Шведова, Москва.
- Симић 1996** Радоје Симић, *Српска граматика за средње школе, I*, Београд.
- Скок** Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb 1971–1974.
- СХЈ 1972** *Srpskohrvatski jezik, Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja*, Beograd.
- Стакић 2002** Милан Стакић, „Плурал именица средњег рода прасловенских -et- основа у српском језику“, *Морфонологија и деривација*, Београд.
- Станић 1949** *Tipovi imeničkih deklinacija našeg jezika*, Rad JAZU 278, Zagreb, 195–212.
- Станојчић–Поповић–Мишић 1989** Живојин Станојчић — Љубомир Поповић — Стеван Мишић, *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд — Нови Сад.
- Станојчић–Поповић 2000** Живојин Станојчић — Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Седмо издање, Београд.
- Стевановић 1975** М[ихаило] Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, I*. Треће издање, Београд.
- Толстој 1987** С. М. Толстаја, „Морфонологические чередования в субстантивных парадигмах современного сербскохрватского литературного языка“, у књизи: *Славјанска морфонологија — Субстантивное словоизменение*, Москва.
- Хрв. грам. 1997** Eugenija Barić — Mijo Lončarić — Dragica Malić — Slavko Pavešić — Mirko Peti — Vesna Zečević — Marija Znika, *Hrvatska gramatika*. II. promijenjeno izdanje, Zagreb.

Р е з ю м е

Мирослав Николич

ГРАММАТИЧЕСКАЯ ОСНОВА И ОКОНЧАНИЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ ТИПА *ИМЕ* — *ИМЕНА*

В статье рассматривается вопрос об отношении между основой и окончанием в склонении существительных среднего рода типа *име* — *имена*, *дугме* — *дугмеџа* и т.п., от чего, по мнению автора, зависит принадлежность таких существительных к определенному типу склонения.

Автор предлагает следующее, одно из возможных, решение:

(1) в род. ед. ч. *имена* грамматической основой является *имен-*, а окончанием *-а*;

(2) в им. ед. ч. *име* грамматической основой является *име-*, а окончанием *-ø*;

(3) *имен-* и *име-* это только различные проявления, формы одной и той же основы.

Исходя из понятий (*немаркированная*) *основа*, *видоизмененная* (*маркированная*) *основа* и *альтернативная основа*, автор делит существительные среднего рода на три группы:

(1) существительные с одной, неизменной основой во всех падежах (тип *село* — *села*, *йолье* — *йольа*);

(2) существительные с одной основой, измененной в им.-вин.-зв. п. ед. ч. (тип *име* — *имена*, *дугме* — *дугмейѡа*);

(3) существительные с альтернативным основами (тип *јаје* — *јаја* — *јајейѡа*; *дрво* — *дрвейѡа* — *дрва*; *небо* — *неба* — *небеса*).

Автор считает, что существительные типа *име*, *дугме* имеют в склонении только одну основу (правда, измененнуы в им.-вин.-зв. п. ед. ч.) и в большинстве падежей одни и те же окончания, так же как у существительных типа *село*, *йолье*. Следовательно, данные существительные представляют только один подтип, разновидность существительных I склонения.

ДУШКА КЛИКОВАЦ
(Филолошки факултет, Београд)

О БИРОКРАТИЗАЦИЈИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У раду се дефинише појам бирократског језика, описују његове особине и оцртава домен његове употребе.*

О појму бирократског језика

Бирократски језик у српској средини вуче своје корене још из обреновићевских и аустроугарских канцеларија; свој процват, међутим, доживљава после Другог светског рата, као језик политичке бирократије у околностима владавине једне, комунистичке партије (Клајн 1996: 58). Он је последица дубоке бирократизације друштва, спроведене под плаштом самоуправљања (Луковић (1996: 151). Подстрек су му дали нарочито Устав из 1974. и Закон о удруженом раду из 1976. године, после којих следи нормативизација свих области живота, умножавање администрације и поплава разних законских аката, којих је само до 1980. написано више од милион и по (Клајн 1991: 164). Закон о удруженом раду представља не само законску основу бирократизованог друштва него и прототип бирократског језика: његове прве три реченице састоје се од 145 речи, изражавајући смисао који је могао стати у свега 14 речи! (Клајн 1991: 167).¹

Преко јавних гласила, у којима је говор политичара дословно преношен, бирократски језик је продро и у друге видове јавног језика. Осамдесетих година Бугарски констатује да бирократизација „представља данас највећи проблем нашег јавног језика, а уз то има одређених последица и изван сфера званичне употребе језичких средстава“

---

* Верзија овог рада на енглеском језику објављена је у *International Journal of the Sociology of Language*, 151 (2001), pp. 111–164. Рад је, иначе, завршен и предат у штампу крајем 1998. године.

¹ Да би било јасније о чему је реч, поменимо да је, по овом закону, *земљорадник* постао *индивидуални пољопривредни произвођач*, *занатлија* — *радник човек који обавља делатности личним радом средствима рада у својини грађана*, а *руководилац* — *радник који ради на његовима односно радним задацима на којима има посебна овлашћења и одговорности*. А називајући све запослене *радницима*, бирократија се, како примећује Клајн, „савршено закамуфлирала: нема више службеника, нема чиновника, дакле нема ни бирократије!“ (1991: 172).

(1986: 78–79); да се тзв. конференцијашки жаргон проширио из администрације и политике у јавно информисање, привреду, школство, законодавство и друге области друштвеног живота, улазећи чак и у приватни разговор (1986: 80). Клајн (1991: 165) бележи: „Канцеларијски изрази и празна реторика продрли су већ и у језик уџбеника за основну школу, и у деце писмене задатке, и у свакодневни говор сељака и других мање образованих људи“. Данојлић (1979: 16) наводи да је „језик катастарског уреда, агротехнике, политике, новина“ продор и у народни говор. Шкиљан (1987: 170) упозорава да је продор језика политике у средства масовног саобраћања и у образовање изазвао „опће осиромашење комуникацијских способности говорника код нас“.

На офанзиву бирократског језика реаговали су и лаици и језички стручњаци, понекад са подсмехом, али често и са гнушањем. Износи се да је то „вештачки, безизразан, до крајности умртвљен језик“ (Клајн 1991: 172); да је то „отуђен, вештачки, немушти језик“, који је „као загушљиви, загађени ваздух око нас“ (Витошевић 1982: 23); да је „неразумљив и успављујући“, да у њему „речи значе шта год хоћеш, то јест не значе ништа“ (Тимотијевић 1982: 91); да се састоји од окамењених, безбојних, истрошених синтагми, од језичких шаблона (Вуковић 1997).

Уочено је, такође, да језик политичке бирократије није случајно такав какав је. Истиче се да његова сврха није комуникативна, него ритуално-идеолошка (Клајн 1991: 165); да он служи само као показатељ говорникове групне, тј. идеолошке припадности (Ивас 1984), односно припадности друштву посвећених (Тимотијевић 1982: 91); да је он мимикрија, јер се њиме „прикрива лични став, избегавава опредељење“ (Трнавчевић 1982: 127); да је он „средство за прикривање истине и за завођење наивних“ (Симић 1996: 203).

Данојлић (1982: 253) примећује да је тај језик „ружан и неразумљив, пун насилничких обрта и дивљих нелогичности, али се тај језик не може поправити. Једино такав он је функционалан. Његови корисници немају избора: лажно мисле, наопако делају, па тако и говоре“. Бугарски (1986: 81–82) истиче да бирократски језик често прикрива тривијално или збркано мишљење, али и горе од тога — да је он потенцијално средство манипулације људима: „Вербална инфлација исувише често служи као димна завеса која прикрива одсуство стварне активности и истинског ангажовања, подстичући нерад и каријеризам и служећи као моћан бедем у одбрани привилегија“. Ратковић оцењује да тај језик не служи прокламованим циљевима него говорнику (1988: 238), због чега политичка порука „у површинском слоју носи један садржај — друштвено легализован — а у дубљем слоју други, супротан оном у површинском“ (1988: 221). Политичар намерно обликује поруку тако да буде тешко разумљива, чиме „из политичке комуникације искључује шире слојеве становништва, што му обезбеђује монопол у политичком одлучивању“ (1988: 241).

Од почетка деведесетих политика престаје да буде главно упориште бирократског језика (већ и Ратковић (1988: 245) примећује да по-

литички језик „изгледа [...] постаје нешто једноставнији и разумљивији“), и он се, у знатно блажој форми, сели у економију, остајући, међутим, и даље у масовним медијима и другим сферама употребе језика. Најпре ћемо видети шта то језик бирократије данас чини посебним, а затим ћемо рећи нешто о бирократизацији других области српског јавног језика.²

Особине бирократског језика

Издајамо следеће особине бирократског језика: (1) номиналност; (2) општост; (3) неодређеност; (4) експлицитност; (5) еуфемизам; (6) вишак речи; (7) квазинаучност, употребу речи страног порекла и помодних речи. Ове особине су међусобно повезане и преплићу се, тако да их је могуће и другачије класификовати. Треба такође приметити да оне нису истог реда: првих пет се односе, више или мање, на појмовни план језика (који се одражава и на плану форме), а последње две само на формални.

Примере наведене у овом раду прочитали смо у новинама, на разним натписима и упутствима, или чули на телевизији, радију и у разним неприватним разговорима. Они, дакле, илуструју оно што Бугарски (1995: 70–71) назива јавни језик. Забележени су у другој половини 1997. и првој половини 1998. Ради економичнијег цитирања ирелевантни делови су по потреби изостављени.

(1) Номиналност

Под номиналношћу подразумевамо употребу девербативних и деадјективних именица уместо глагола. Како примећује Радовановић (1977: 58), она је одлика нарочито оних функционалних стилова који су „инструмент интелектуализованих, а, по тематици, релативно уопштених и апстрактних домена језичке употребе“. Можемо рећи да је номинализација језички одраз постварења процеса и особина, јер се поствареним појмовима лакше ментално манипулише него процесима: они се лакше уочавају, упоређују, логички повезују и сл. Радовановић (1977) истиче да је један од видова номинализације и декомпоновање предиката — употреба глагола општег значења (копулативног или семикопулативног) и глаголске именице уместо одговарајућег пунозначног глагола, нпр. *вршиши утицај* уместо *утицајши*. Декомпоновање предиката омогућава да се податак о агенсу и пацијенсу, уколико је редундантан, не изрекне; у неким случајевима оно имплицира да је агенс нека институција

² Оно што се у српској лингвистици обично назива бирократским језиком, у англосаксонској литератури среће се под терминима *officialese* и *bureaucratese* — уз напомену да овај други термин не значи код свих аутора исто (нпр. док је за Bolingera (1980: 126) то жаргон бирократа, за Lutza (1989: 5) то је “basically [...] a matter of piling on words, of overwhelming the audience with words”, и синоним му је *gobbledygook*). Како се појам бирократског језика преклапа и са језиком политике, њему делимично одговара и термин *political language*. Неки аспекти исте појаве покривају се већ поменутиим термином *gobbledygook*, као и називом *doublespeak*. Bolinger (1980) појаве сличне неким од оних које проучавамо у овом раду обухвата термином *jargon*.

(Радовановић 1977). У бирократском језику, међутим, није реч о употреби номинализације, него о њеној злоупотреби.

Најпре, она се јавља преко потребе и мере доброг језичког укуса, често отежавајући праћење текста. Тако у следећем примеру имамо три непотребне глаголске именице: у циљу *ублажавања тешкоћа у обезбеђењу средстава за финансирање ошкуйа и јесење сејве* — што значи, једноставним језиком, да би држава лакше набавила новац за ошкуй и јесењу сејву. Јављају се, затим, номинализације које су не само безразложне него и неприродне: *Констиаировали смо да ће девалвација динара бићи врло стимулиативна на раст произвођње* уместо ... *да ће стимулисати раст произвођње*; *иако да је покривеност увоза извозом око 49 процената* уместо ... *да извоз покрива увоз око 49 процената*; *Најновије мере економске политике делују подстицајно на активне извознике* уместо *подстичу*. Уместо *Температура се снизила* или *сустила* слушамо и читамо *Температура је била у паду*. Нарочито чудно звучи пример који садржи глаголску именицу која се сама врло ретко јавља: *Ова изворска вода може се посебно користићи пијењем као додатно терапијско средство* уместо *може се пити*.

Једна од упадљивих црта бирократског језика јесу и изрази који се комбињују с глаголским / деадјективним именицама. Такав је израз у циљу уместо намерне реченице: у циљу *повраћка наше привреде у међународне токове* уместо *да би се наша привреда вратила у међународне токове*. Прекомерна употреба безличног израза *доћи до* (*Метеоролози очекују да ће током наредних седам дана доћи до престанка падавина* уместо *да ће падавине престати*) често је критикована и од стручњака и од лаика с добрим језичким осећањем. За такође веома чест израз *бићи присутан* Клајн (1991: 171) констатује да се употребљава не само за живе него и за неживе и апстрактне појмове (*присутно је незадовољство* и сл.), да се, супротно свакој логици, може компарирати (*Све је присутније уверење да...*), да се с овим изразом граде и противречни спојеви (*Присутно је изостајање с носла, Присутна је несташница*, чак и *Присутно је одсуство!*), да његова употреба осиромашује језик јер се занемарује читав низ других израза (*има, постоји, збога се, влада, јавља се* итд.).

Једна од последица прекомерне номинализације јесте и гомилање генитива, што јако смањује читљивост реченице. Клајн (1991: 170) наводи реченицу са чак 11 генитива; такви случајеви су данас ретки, обично их има између два и пет: *Предвиђено је, иакође, да министарство трговине сачини анализу структуре* (1) *цена* (2) *домаћег и увозног гаса* (3) *ради оцено* (1) *реалности* (2) *нивоа* (3) *садашњих цена* (4) *тог производа* (5). Интересантно је да механизам уланчавања генитива делује тако аутоматски да се они јављају и тамо где им није место: *Представници науке о свињарству из Енглеске и Данске изнели су најновија искуства технологије вештачког осемењивања свиња* уместо *из технологије*, или: *дефициј азота земљишта* веома је велики уместо *дефициј азота у земљишту*. Реченицу са много генитива

ва нарочито је тешко разумети онда кад постоји и координација с везником *и*, јер може бити нејасно ком синтаксичком нивоу припада; тако у примеру *Говорећи о њојшеби њресџрукџурисања југословенске њриверде и њсловања домаћих фирми у складу са савезним Законом о њпредузећима ...* није јасно да ли је њсловање везано за њојшебу или за њресџрукџурисање.

Употребом глаголске именице избегава се именовање агенса, односно носиоца стања; то може бити економично, али може бити и начин да се они прикрију. Тако, на пример, у реченици *Указано је и на нужности сѝречавања избегавања њореза и других облика јавних њприхода* није јасно — а веома је важно! — ни ко избегава да плати порез, ни ко то треба да спречи. Или, у примеру *Нужна је рационализација у свим областима ванѝривреде* није јасно ко треба да изврши ту рационализацију.

Ако се агенс и именује, он постаје маргинални учесник у ситуацији: именица која га означава нема више статус субјекта, него неког другог реченичног члана — обично одредбе за место. Ефекат је еуфемизам: слушаалац или читалац имају утисак да су ствари речене „заобилазно“. Тако се говори о *хроничном недостџајку новца код већине њојпрошача* уместо да *већина њојпрошача нема новца*. Или: *Услед њтаквих њшекулација је разумљиво њиџо је код многих грађана дошло до нервозе, ња и сѝраха ...* уместо да су се многи грађани унервозили, ња и уџлашили. Или: *Код увозних њпроизвода* као *њиџо су кафа и чоколада, дошло је до даљег расџа цена* уместо *Кафа и чоколада су њоскуџеле*. Именица која означава агенса може добити и статус агентивне одредбе, са истим, еуфемистичким ефектом: *Тај захџев је још увек њприсуџан од сѝране међународне заједнице* уместо општријег *Међународна заједница њо још увек захџева*. Маргинализовати се може и пацијенс; у следећем примеру он постаје неодређени чинилац ситуације, уведен предлогом веома општег значења: *Акџуелни њпремијер њоводом сѝања у Црној Гори њоказао је уздржаности и немешање* уместо *Акџуелни њпремијер се није мешао у сѝање у Црној Гори*.

Један од видова номинализације јесте и употреба предлошко-падежних конструкција уместо придева и прилога. Тако *изузеџно значајно* постаје *од изузеџног значаја*, веома безбедан — *на високом сѝеџену безбедности*, низак — *на ниском нивоу, истиџи (као нењиџо) — на нивоу (нечега)* итд. *Поџиџуно* постаје *у њоџиџуности*, *многo* *одлучније* — *са много више одлучности* итд.

Номинализација (уз своју последицу — уланчавање генитива) један је од знакова препознавања бирократског језика. Она је начин да бирократски језик „побегне“ од свакодневног начина изражавања (оног који би говорници српског језика назвали „природним“) — али не на било коју страну, него према интелектуалном стилу. Номинализацијом се бирократски језик издиже од једноставности, лепи себи етикету посебног, „прави се важан“. Видели смо, такође, да она може послужити и за пређуткивање или маргинализацију централних уче-

сника у ситуацији, нарочито агенса или носиоца стања, често да би се постигао еуфемизам.

(2) *Опшћност*

Под општошћу подразумевамо категоризацију појмова на нивоу вишем од основног³, што је такође једна од особина апстрактног мишљења, односно интелектуалног језика. Виши појам се уводи зато што је економичан: њиме се обухвата низ сличних појава чије разлике нису релевантне. Тако, на пример, термин *обавезе* у економији обухвата све оно што треба дати — држави или пословном партнеру, тако да може да се односи на порезе, новчане и робне дугове итд. Категоризација на вишем нивоу се, међутим, у бирократском језику злоупотребљава.

Најпре, виши појам није увек економичан, јер су вештачки створени општи изрази по правилу дугачки. Тако се *увоз* и *извоз* замењују дужим изразом *стољнојтрговинска размена*. Са *увозницима* и *извозницима* још је горе: то су *учесници у стољнојтрговинској размени*. Сврху економичности нема ни употреба имена више категорије уместо једног јединог нижег појма. Тако, на пример, *приход* постаје *реализација*, што доводи до апсурдних конструкција: *Произвођачке фирме неразумно се гуше, због чега остварују мању реализацију*.

Општи термин се у неким контекстима може употребљавати у свом општем значењу, а у другим контекстима у врло конкретном. Таква је именица *активност*, која поред свог општег значења (*активност* *Савезне владе на стварању повољнијег амбијента за половање привреде*) може, на пример, означавати и „производњу“ (*У бродоградњи је дошло до насртава санкцијама прекинутих активности*), и „нападе“ (*Терористи су појачали активности, нарочито на граници са Албанијом*). И помодни израз *створиши* / *испуниши услови* за (*нешто*) може да значи веома различите ствари. У примеру *Филиповић је указао на потребу стварања услова за наш повећани и ефикаснији извоз на то тржиште* он је можда оправдан, јер подразумева већи број радњи у економској сфери. Али кад на извлачењу лота водитељка каже *Комисија је оценила да су испуњени сви услови и да извлачење може да почне*, тај израз значи, једноставно, да су све лоптице у бубњу; а у примеру *Последња два-три дана створили су се услови да се прихрањивање ишенице може обавиши* он значи да се земља довољно осушила.

Неки изрази имају толико опште значење да ни у једном контексту не значе ништа одређено. Такав је израз *системска решења* (нарочито у склопу изрази *Треба ићи на системска решења* — где се неод-

³ Те термине употребљавамо у духу новије когнитивистичке теорије: основни ниво категоризације је онај на којем човек добија највише информација са најмање когнитивног напора. Том нивоу категоризације припадала би, на пример, *столица*; *кухињска столица* припадала би подређеном, а *наметнај* надређеном нивоу (в. Taylor 1989: 46 и даље).

ређеност појачава и једним безличним и једним несвршеним глаголом), затим изрази *унајређење привредног система, ефикасна реализација јединствене политичке, услови привређивања* и сл. Много критикован израз у том смислу јесте и *субјекти*, који треба да обухвати и институције и појединце који су активни у друштву.

На вишем нивоу могу се категоризовати не само појединачни појмови него и читава ситуација. За ово друго служи, рецимо, већ поменути израз *створишти услове (за нешто)*. Ево сада једне типичне бирократске реченице која је толико општа да може покрити огроман број ситуација: *Покренули смо акцију у циљу што бољег сагледавања ове проблематике како би се почело организовано сузбијање негативних тенденција*.

У бирократском језику се злоупотребљавају и изрази општег значења када је реч о, када се ради, у иштању је и сл., јер се употребљавају уместо израза који означавају конкретне и непосредне односе. Тако се у следећем примеру израз *када је реч о* може заменити предлогом у: *закони који су веома рескриптивни према овој делатности посебно када је реч о организацији штрајка или именовању директора школе* уместо *закони који су веома рескриптивни у организацији штрајка или именовања директора школе* или, још боље, *закони који учитељима и наставницима не дозвољавају да штрајкују и именују директора школе*. Израз *када је у иштању* у следећем примеру значи *поводом*: *комисија која би давала Привредној комори Југославије препоруке како да реагује када је у иштању царињење одређених производа* уместо ... *како да реагује поводом царињења* или, боље, ... *како да царини одређене производе*. Док у овим примерима употреба поменутих општих израза има еуфемистички ефекат, у следећем примеру општи изрази *ради се о* и *у погледу* потпуно су непотребни: *Сви чланови Уједног одбора имали су неодељени утисак да се ради о нешто повољнијем тренду у погледу укућних финансијских резултата* уместо ... *да су укућни финансијски резултати нешто повољнији*.

Изразе који припадају вишим нивоима категоризације читалац често не може да „спусти“ на уобичајен ниво, па је остављен у сфери апстракција за које не може тачно да зна шта значе. Он тада има утисак да се ствари „замагљују“. На тај начин општи изрази могу служити прикривању или ублажавању релевантних података. Они могу служити и „блефирању“: иза паравана општег израза може стајати нешто компликовано, али и нешто тривијално. Пошто само попиљалац порук зна истину, примаоцу је остављено да пипа у мраку.

Општост бирократског језика се огледа још на једном плану: све појаве се грубо класификују у две групе: *позитивне (повољне)* и *негативне (неповољне)*. *Повољан* може да значи *леп* (*Временски услови су повољни*); ако нешто *повољно* делује на (*нешто*), може да значи да оно то *ублажава* (*Чај повољно делује на ујале и катар дисајних органа*). *Позитивно* може да значи *добро, корисно* (*Банкари су оценили као веома позитивно привођење посла на изради нацрта*), а *негативно* — *лоше, шешко, забрињавајуће* (*Судар између старог и новог да-*

нас се *прелама* много *жешће* него *што* смо *тога* свесни, са *негативним* *последикама*). Ове речи, будући неодређене, служе и као еуфемизам: ако се нешто *позитивно* *одражава* на (*нешто*), онда то значи да га *поспешује*, *убрзава*, *олакшава*: *Ове мере позитивно ће се одразити на процес својинске трансформације*; ако се *неповољно* *одражава*, значи да *смањује*, *гуши* и сл.: *Уколико се настави тенденција пада увоза, то би могло да се неповољно одрази на индустријску производњу и извозну динамику*.

На овај начин бирократија ствара црно-белу слику света, у којем постоје појаве које се одобравају и појаве које се не одобравају. Употребом израза који важе за читав распон ситуација укида се степен, нијанса, осиромашује се језик и насилно уједначавају различита искуства.

Вратимо се сада на декомпоновање предиката. Можемо рећи да је и оно својеврсно категоризовање радњи на веома високом нивоу. Шта је, наиме, заједничко радњама именованим глаголима *прейтицајти*, *илаћајти*, *анализирајти*, *ућицајти* и др.? То што се све оне *врше* (*вршиш прейтицање / илаћање / анализу / ућицај* итд.). Штавише, у питању је *експлицитна* категоризација на вишем нивоу, јер се истовремено именује и категорија основног нивоа (глаголском именицом) и виша категорија (глаголом општег значења). Рекли бисмо чак да способност декомпонованог предиката да пренесе информацију о институционализованости, односно овлашћености вршиоца радње потиче управо од те експлицитне категоризације: такав начин називања радњи подразумева да свака од њих припада одређеном, друштвено устављеном, систему радњи.

Експлицитна категоризација врши се и код именица. Реч је о томе да се из једног именичког појма изводи њему надређен појам и именује именицом, а првобитна именица постаје њена одредба. Тако уместо *снег* добијамо *снежни покривач*, а уместо *иланина* — *иланинске пределе*, што се стиче заједно у реченици *У вишим иланинским пределима дошло је до формирања снежног покривача* — уместо једноставнијег *На вишим иланинама пао је снег*. Изрази настали експлицитном категоризацијом се код именица, као и код глагола, групишу. Тако уместо *јаркова* добијамо *јарковске њоршоре*, уместо *ресџорана* — *ресџоранске њоршоре*, уместо *илакара* — *илакарске њоршоре*. До каквих резултата може довести тај механизам категоризације, види се у примеру *СИЗ за њоршорно њодручје Кнез-Михајлове улице*, где се појам простора именује чак трипут! *Зима* и *лејш* постале су *зимски* и *лејшњи њериод*, а (*неко*) *време* — *временски њериод*, чиме се уклапају у друге изразе с помодном речју *њериод* (*њорџекли*, *овај*, *џекући*, *наредни* и сл.). Пошто *конгрес* подразумева скуп, он постаје *конгресни скуј*, у изразу *конгресни и уметнички скујови*. С обзиром на то да се у изразу насталом експлицитном категоризацијом кључна појава именује одредбом, а фокус је на именици општијег значења која нема такве конотације као почетна именица, он може имати еуфемистички призив: такви су *њорџесџни скујови* (или *њорџесџне активностџи*) када су употребљени уместо речи *њорџесџи*.

Еуфемистички призвук има и израз *новчана средства* уместо *новац* (који још може бити и *финансијска средства* или само *средства*). Девизе су по правилу *девизна средства*, а *ствари* — *материјална добра*. *Порези* су *јореска давања*, *јореска оштерећења* или *јореске обавезе*. *Храна* је постала *јрехрамбена роба* — вероватно да би се нагласила њена паралела са другим врстама робе; *ремонт*и су *ремонтни радови*, а *реконструкција* — *реконструкцијски радови*, како би се истакла њихова паралела са другим врстама радова — *грађевинским*, *грубим* и сл. *Реанимација* је постала *реанимациони јосћујак* — да би се експлицитно истакло да у медицини постоје и друге врсте поступака. Ради сличног паралелизма, уместо *синдиката* имамо *синдикалне организације*.

Једна од именица општег значења која под свој кишобран окупља више нижих појмова јесте и *делатност*, па се фирме баве *јољојпривредном* и *јрерађивачком делатношћу*, а не *јољојпривредом* и *јрерадом*. Туризам је постао *јуристичка привреда*, да би се експлицитно уклопио у друге гране привреде. Друштвени мозаик чине и разне *области*, нпр. *области јавне јојрошће*, *јољојтрговинске размене*, *индустрије*, *јорџа*, *науке*, *културе*, *услуга* и сл.

Широко се употребљава и виши појам *центар*: *школе* су постале (*васијино*-)*образовни*, *научно-наставни* или *школски центри*, *болнице* — *клиничко-болнички центри*, а сврставају се уз *јорџске центре*, *јрржне центре*, *центре за одмор и рекреацију*, *јуристичке центре* итд. (Клајн 1991: 175; Клајн 1996: 59).

Примере експлицитне категоризације (уз нешто другачије, слободније одредбе) срећемо и код назива установа: *обданишћа* су *јредшколске установе* — вероватно да би се експлицитно уклониле у друге врсте установа. Сличан начин категоризације среће се и код назива занимања односно радних места, где су виши појмови *радник*, *зјослени*, *јријадник (неких) органа*, *јредставник (неких) органа* и сл. Тако је *васијшач (у врјшима)* — *радник јредшколског васијшања* и *образовања*, *учијећи* и *наставници* су *зјослени* у *основним* и *средњим школама* и *домовима ученика*, а неко ко би се, вероватно, звао *редар* — *радник безбедности*. *Полицајац* је *јредставник органа реда* или *јријадник органа унутрашњих јослова* (последња три назива служе као еуфемизми). Сличан је случај и са називима фирми: оне су *радне организације*. Упечатљив пример је *Занатско јроизводно-услугна радна организација „Радна жена“ Београд*, где ниједна од речи у овом подужем називу не говори чиме се, заправо, бави то предузеће — а то је шивење!

Понекад именица надређеног нивоа има посебну конотацију или значењску нијансу, па су оне разлог њене употребе. Тако *рашчишћавање* постаје *акција рашчишћавања*, јер реч *акција* имплицира одлучног и агилног организатора, као и масован одзив (асоцира на *радне акције* и остатак је из њиховог времена). На свој начин специјална је и именица *јроцес*, која може имплицирати дуготрајност радње, ако не са неизвесним исходом, а оно свакако уз мноштво препрека. Тако

уместо *својинска трансформација* налазимо *процес својинске трансформације*, уместо *интеграција* — *процес интеграције* итд. Са своје стране, именица *појава* често имплицира спорадичност неког догађања, обично непожељног, па има еуфемистички призивок. Тако читамо да на *пржишћу* има *појава* *неојправданог повећања цена*, или да се *уочавају појаве* *увоза свега и свачега, на шћићу домаће индустрије*. За разлику од ње, именица *пракса* имплицира да је нешто постало обичај (опет по правилу непожељан): *пракса* *кршења колективног уговора* и сл.

Именица *послови* имплицира да постоји служба која се бави одређеном делатношћу, односно која је надлежна за нешто. Тако имамо *Градски секретаријат за инспекцијске послове* — уместо *Градски секретаријат за инспекцију* или, боље, *Градска инспекција*; имамо *директора за послове безбедности Центра „Сава“* (што, заправо, значи да се Центар „Сава“ бави безбедношћу!). Именица *пштање* имплицира да је о нечему неко нешто говорио на неком састанку, скупу и сл., тако да имамо *размену мишљења о пштањима међусобних односа* и *неадекватно решено пштање царина* — у оба случаја је та реч вишак. Именица *услови* говори нам да нешто утиче на нешто друго; тако постоје *услови влажностии, услови смањеног пржишћиа* итд. Нарочито су чести *временски услови*, као у примеру *Јесењи пољопривредни радови обављају се интензивно, јер су временски услови* *веома повољни* (наравно, реч је само о томе да је време лепо). Напоменимо да се категоризација неке појаве као узрока неке друге често подразумева из самог контекста: *Повољни услови влажностии су током чиставог периода омогућавали* *нормално клијање, ницање и даље развиће усева* — информација о узрочности даје се двапут.

Експлицитна категоризација може да отклони двосмисленост почетне именице. Тако, на пример, именица *сајам* може означавати и место на којем се одржава скуп посвећен продаји и куповини робе, и сам такав скуп: *На Београдском сајму* (прво значење) *одржан је сајам аутомобила* (друго значење). За ово друго значење уведен је израз *сајамска манифестација*, који је недвосмислен. Слично томе, *школа* може означавати и зграду и институцију. Да би се експлицирало да је реч о овом првом значењу, употребљава се израз *школски објекти*: *Избеглице морају да се иселе из школских објектиа да би ђаци могли да похађају наставу*. Треба приметити да се у овом другом случају двосмисленост отклања и у самом контексту: глагол *иселити* се довољан је да значење именице *школа* ограничи на зграду.

Напоменимо, на крају, да експлицитној категоризацији подлежу и придевски и прилошки појмови: тако *велики* постаје *великих размера, сорије* — *успоренијим темпом*, а *шћо* *више* — у *шћо* *већем обиму*.

Чему служи експлицитна категоризација именичких појмова? Овако експлицитно подведени под општије категорије, именички појмови приказују се као елементи чврсте и јасно дефинисане друштвене и државне организације. Имплицира се, дакле, да су, упркос својој великој сложености, друштво и држава прецизно организовани и да је

сваки њихов аспект „под контролом“. Другим речима, бирократија помоћу ових израза саму себе рекламира као способну, дораслу тешким задацима који се пред њу постављају. У неким случајевима, видели смо, циљ употребе ових израза је еуфемизам.

(3) Неодређеност

Језик поседује средства помоћу којих оно што није релевантно може да се остави неизреченим. Као и у досадашњим случајевима, та легитимна језичка средства у бирократском језику се злоупотребљавају.

Неодређени, најпре, могу да остану учесници у ситуацији. Средства постизања такве неодређености могу бити лексичка и граматичка. У ове прве спадају изрази *поједини, разни, и други, један од* итд., као и неодређене заменице (*неки, некакав* итд.). Треба, такође, приметити да се и значење општих заменица (*сви, све, сваки* итд.) граничи с неодређеношћу, јер тиме што се именују сви заједно (или све заједно) не именује се нико (ништа) појединачно. Неодређен може бити агенс: *Позивамо све научне, културно-школске и друге институције, као и разне организације младих да се организовано суорганизује свим девијантним појавама; или: демонстрације професионалног деловања појединих група младих*. Неодређен може бити пацијенс: *Насилништва ујозоравају да је неопходно учинити све да би се заштитили грађани*. У следећем примеру неодређени су и пацијенс и агенс: *Смањење јавне употребе је један од основних задатака свих*. Неодређен може бити и инструмент: *Овој друштвеној психологији треба се суорганизовати свеобухватном акцијом, од нивоа породице до нивоа целокупног друштва*. О неодређености бирократског језика вероватно најбоље сведоче лексеме *извесни* и *одређен* које су од значења потпуне одређености развиле значење потпуне неодређености (Клајн 1991: 169–70; Клајн 1996: 58).

Неодређеност агенса постиже се и граматичким средствима. О номинализацији у том контексту већ смо говорили; остаје нам да поменемо безличне изразе, пасив и употребу првог лица множине. Ови први су, на пример, *потребно је, неопходно је, треба*, имперсонално има / нема, *доћи до* и сл. Тако у примеру *Потребно је онемогућити и сваки облик организовања и испољавања ових по друштво опасних идеологија и покрета* остаје нејасно ко треба да онемогући опасне идеологије и покрете. Граматичка и лексичка неодређеност лако се комбинују: у примеру *Неопходно је учинити све да би се заштитили грађани* не каже се ни шта тачно треба да се учини ни ко то треба да учини. Слично је и у следећем примеру, у којем се комбинују безлични израз, номинализација и лексичка средства: *Констатирујући да је последњих дана дошло (само од себе?) до пораста курса немачке марке на црном девизном тржишту и да су се јавиле бројне спекулације (ко спекулише?) у појединим (којим?) јавним гласилима и кроз разна (која? где?) „стручна тумачења“ о томе да је дошао крај стабилности...*

Агенс остаје неименован и употребом пасива: *У саопштењу се додаје да је у расправи подржана (ко је подржао?) намера (чија?) да се решења траже (ко да их тражи?) и на страни јавних расхода и указано (ко?) да она морају бити селективна и дубље испражена (ко?).* Безлични израз и пасив лако се комбинују; тако у примеру *У аграру истичу да нема много доследности у прокламованој политици о трајнијој стабилизацији ове гране* остаје неизвесно ко је обећао а обећање није испунио.

Што се самог облика пасива тиче, понекад се партиципски пасив употребљава и тамо где би природнији био рефлексивни: *Економска и финансијска стабилност енергетских предузећа је потгоржана у прва три месеца ове године* уместо *потгоржала се*. Тежња ка партиципском пасиву иде дотле да се трпни придев гради чак и од непрелазних глагола, као у примеру *На састанку је разговарано*; глагол *разговарати* непрелазан је (*разговарати о нечему*) и исправан је једино уопштени агенс обележен речцом *се*: *На састанку се разговарало*. Следећи пример наводи на помисао да партиципски пасив можда наговештава да је агенс неко надлежан, овлашћен, неко „званично место“, док би рефлексивни пасив имплицирао да се радња врши некако „сама од себе“: *И поред проблема у производњи, очекује се да ће за јесењу сезону бити обезбеђене довољне количине минералних ђубрива*.

Неодређеност агенса може да се постигне и употребом глагола у облику првог лица множине. Ево једног примера са поменутим средствима у комбинацији: *У аграрној политици има (безлично) доста импровизација, често празних обећања итд. Нису успостављени (партиципски пасив) трајнији реални паритетни цена аграрних производа и ипак, домаћа производња се не подстиче (рефлексивни пасив) потребним финансијским средствима, наводно у име слободе тржишта пошто гушимо (1. л. множине) домаћу производњу*.

Поменимо још и то да се битни учесник у ситуацији може именовати, али неким реченичним чланом са маргиналнијим статусом; тако се узрочник ситуације може именовати одредбом за околности уместо субјектом, чиме се његова улога замагљује: *Може се десити да и при мањим мразевима биљке изгубе лишће* уместо *Може се десити да и мањи мраз оштети лишће*.

Бирократски језик, дакле, прећуткује или замагљује битне учеснике у ситуацији. Обично је то агенс, који би требао да сноси одговорност за (не)извршење именоване радње, али и пацијенс, који по правилу означава оно што агенс треба да уради. Непознат може да остане и инструмент, који означава средство за постизање циља. Бирократски језик овде, дакле, говори мање него што треба.

Под неодређеношћу бирократског језика, међутим, подразумевамо још једну појаву, нешто теже уочљиву. Реч је о употреби таквих лексичких и граматичких средстава којима говорник избегава изјашњавање о извршености радње и достизању циља, тако што између садашњег тренутка и извршења радње поставља посредничку радњу и обавезује се једино на њу (како на то указује Ратковић (1988), ово је

била једна од битних одлика политичког језика). Од лексичких средстава употребљавају се нарочито глаголи *дойринети* / *дойриносити* и *уиџаџи*. Тако се у примеру *Побољшаћемо и саобраћајне везе са свим селима како бисмо дойринели смањењу иселавања с овог подручја* имплицира да неко други треба да обави главни посао, а да говорник треба само да да свој (скромни) прилог — иако је тај говорник нико други него Скупштина општине! Ово избегавање обећања по сваку цену доводи и до апсурдних резултата: *Ова мера требало би ... да коначно дойринесе стабилизацији на тржишту уља* — уместо једино логичног коначно да стабилизује. Од раширене употребе овог глагола створио се и клише *огроман / велики дойринос*: *Победа „Партизана“ представља огроман дойринос афирмацији нашег сиорџа у свеју* — уместо *Победа „Партизана“ афирмише наш сиорџ у свеју*. Глаголу *дойриносити* сличан је и глагол *уиџаџи*: *Градски органи на основу садашњих олашћења на жалост не могу да уиџу на поштицање одговарајућег нивоа комуналног реда* — уместо не могу да обезбеде комунални ред.

Циљ се одлаже и употребом израза *сџворити* услове за (не-ишџо): *Он је исџакао да је за увоз енергенџа неопходно обезбедити око милијарду и сто милиона долара прецизирајући да је, ујаво заџо, поџребно сџворити услове за рационално поџрошџу свих видова енергије* — уместо једино логичног рационално трошити све видове енергије. У исту сврху употребљавају се и изрази учинити све (да) и уложити најоре (да): *Влада Република Србије ће учинити све да исџољене џоремећаје уклони и да се сџање на тржишту у најкраће време у поџуностџи стабилизује* — уместо ... ће џоремећаје уклонити и стабилизовати сџање на тржишту. Ево како изгледа троструко ограђивање: *Влада народног јединсџва улаже најоре* (какве? колике?) *да обезбеди услове* (зашто само услове?) *да се заусџави* (сама од себе?) *садашња велика миграција сџановнишџва са села* — уместо чини џо и џо да заусџави миграцију. У сврху избегавања обећања употребљава се и глагол *џокушџи*, који се по аутоматизму употребљава и тамо где га контекст не дозвољава: *Зџџо је и било крајње време да се формира једно овакво џело сџстављено од екџераџа разних сџрука који ће џокушџи џревенџивно да делују* — он, наиме, стоји у нескладу да хитношћу ситуације.

Постоји, затим, читав низ глагола којима се именује само почињање радње, не и њен успешан завршетак, тј. остварење резултата (који се имплицитно одлажу на неодређено време): *џокренуџи иницијџиву за (неишџо), кренуџи са (нечим), џредузеџи (све) мере за (неишџо)* и сл. Такав је пример *Неопходно је да се џредузму мере за бољу организованост наџуџа џољоџривредних џредузеђа на свеџском тржишту* — уместо да се боље организује или, са одређеним агенсом, да џај и џај боље организује. Ограђивање по сваку цену и овде може произвести апсурдну реченицу: *Оцењено је да су уџврђени џарџџџи цена у џољоџривреди нарушени код џојединиш џроизвода, џа је неопходно џокреџџџе иницијџиве за џџихово хџџно џреисџџџивање* уместо *џа их је неопходно хџџно џреисџџџивање*. Ево једне успеле ком-

бинације: *Зашто би требало* (када?) *ишло* *ће* да се *предузму* мере (ко?) *које би допринеле* (само допринеле?) да *осигуравајуће* куће *послују* на *принципима* који *важе* у развијеним земљама — уместо *Тај и тај треба* да наведе *осигуравајуће* куће да *послују* на *принципима* који *важе* у развијеним земљама.

Посредништво између садашњег тренутка и жељеног циља може се постићи и употребом именице са одговарајућим значењем. Тако, на пример, реченица *Заједнички је подржано одређење да се одлучно настави са пољопривредним убрзаног привредног раста, ценовне и валутне стабилности* треба да гласи ... да се одлучно настави са убрзаним привредним растом, ценовном и валутном стабилношћу, јер се у првој варијанти говорник обавезује само на то да ће водити поменућу политику, не и да ће она донети резултате (закрпа одлучно не повећава његову одговорност). У примеру *Синдикат Србије подржава активно-сти* *које је влада предузела на реформи пореског система* Синдикат тражи знатно мање него да је рекао да *подржава реформу пореског система*, јер би у том случају од владе тражио и достизање циља.

Одлагање резултата радње постиже се и помоћу граматичких средстава. То су, пре свега, потенцијал и компаратив. Ево их у комбинацији: *То би допринело унапређењу пољопривредног задругарства и уреднијем снабдевању широке пољопривредне* — где се говорник троструко ограђује (једанпут лексички — глаголом *допринети*, и двоструко граматички — потенцијалом и компаративом), уместо: *То ће унапредити пољопривредно задругарство и обезбедити уредно снабдевање робом широке пољопривредне*. У примеру *Указао је на потребу доследног спровођења у пракси владиних и мера Народне банке Југославије, како би се што ефикасније постигли планирани циљеви* имплицира се да је могуће и неефикасно постизање циљева, тј. њихово непостизање, па компаратив не значи увећану, него умањену особину: *што ефикасније* је мање од *ефикасног*, а *ефикасно постизање циљева* је мање од *једноставног* али извесног *постизања циљева*.

Избегавање изјашњавања о резултату радње постиже се, на још суптилнији начин, употребом несвршеног глагола, који само именује радњу (средство које је, како утврђује Ратковић (1988), у политичком језику обилато коришћено): *Проблем зајошњавања треба да се решава коришћењем средстава од продаје друштвеног и државног капитала* — уместо да се реши (садашњи проблем једном за свагда); *У расправи је подржана намера да се решења израже и на страни јавних расхода* — уместо *поираже* (у одређено време) или, још боље, *нају* (са успешним исходом).

И сами циљеви радњи одређују се индиректно: уместо *ћи* и *ћи* *циљеви*, каже се *циљеви везани за то и то*: како би се *што ефикасније постигли планирани циљеви* економске *пољопривредне* за ову годину, у првом реду они *везани за повећање производње и извоза* — *циљеви* су само повећање производње и извоза, а не нешто везано за њих. *Циљеви* се могу и односити на нешто: *Југословенска индустрија је способна да оствари планиране циљеве* економске *пољопривредне* за ову го-

дине, пре свега *оне који се односе на повећање производње и извоза* — где су истакнуте речи чист вишак. Или: *Констатовано је да се циљеви у погледу резултата привређивања и одржавања стабилности успешно остварују* уместо *да се резултати привређивања побољшавају а стабилности (чега?) учвршћује*. Слично посредно именовање имамо и у следећем примеру: *Та банка би се приоритетно ангажовала на пословима у вези са унапређењем југословенског извоза* — уместо *на унапређењу југословенског извоза*.

Одлагање постизања циља постиже се и избегавањем предлога *ради*, који експлицитно означава сврху, циљ. Њега може заменити предлошки израз у *правцу*, који означава само усмереност према нечему. Тако имамо *реформу јореског система у правцу смањења обавеза из зарада запослених* уместо *реформу јореског система ради смањења обавеза из зарада запослених*, у ком случају би се могло очекивати веће смањење поменутих обавеза. Предлог *ради* може се заменити и изразом неодређеног значења у вези с тим: *Оцењено је да је неопходно покрећење иницијативе за хитно преиспитување цена. У вези с тим Координациони тим ће доставити одговарајуће анализе и сугестије надлежним органима* — уместо *ради тога*.

Говорник избегава одговорност и употребом глагола *закључити* уместо *одлучити*, као и именице *одређење* уместо *одлука* или *намера* (што бележи и Клајн 1991: 197–199). У примеру *У расправи је одржано одређење Савезне владе да се крене са реформама у области јавне инфраструктуре* не само што се не каже јасно да је у питању одлука него се она тиче само почетка активности, не и њеног успешног окончања. У примеру *Тим стручњака Завода чврсто стоји на уверењу да се у систему здравствене заштите уведу мере ... упркос томе што је уверење чврсто*, тај тим стручњака не усуђује се и да *предложи* да се уведу мере.

Помоћу ових средстава, дакле, бирократа обећава мање него што би требало: да ће започети неку радњу, не и да ће је завршити; да ће обавити посредничку радњу између садашњег тренутка и оне којом се достиже циљ, не и ову другу. И само именовање циљева често му тешко пада. На тај начин он успешан завршетак радње одлаже на неодређено време, „пере руке“ од одговорности и избегава могућу казну због тога што није извршио оно што је обећао.

Механизам комплементаран избегавању одговорности јесте преувеличавање својих заслуга или труда. Оно се постиже пре свега употребом глагола *остварити* / *остваривати*, који имплицира да је оно што је урађено или добијено успех; он се, међутим, не употребљава само уз именице које значе достигнуће, већ и уз именице умеренијег значења: *Остварује се солидан принос шећерне репе*, па чак и уз именице које значе некакав губитак: *У преради хемијских производа остварен је пад производње за 11,4 одсто*; Клајн (1991: 171) бележи и израз *остварити губитке*! Он, дакле, може значити и „достићи“, али и само „добити“ или „имати“; шта стварно значи зна само пошљалац. Тако у примеру *Југословенска привреда остварила је вредности сопногровинске*

размене око седам милијарди долара не знамо, заправо, да ли је то много или мало. Офанзиву глагола *остварити* / *остваривати* бележи још Лукић (1982: 100), уз напомену да „толико помињање остваривања наводи на мисао да се у ствари врло мало жељеног остварује“. Сличну сврху има и глагол *залагати се*: *У њом циљу залажемо се да Влада Републике Србије донесе њосебан њрограм* — говорник се, уствари, ни за шта не залаже, само *предлаже*.

Сличну функцију блефирања има и израз *чинити* / *улагати на- њоре*, за који Вуковић (1997: 59) примећује да може значити и *раду- кати* и *ринити*; шта тачно значи, зна, наравно, само пошљалац. У примеру *Председник је ујознао руководиоци Синдиката са наѡорима које Влада Србије чини на оживљавању ѡроизводње* — да уместо *на- ѡора* стоји ... *са оним шњо Влада Србије чини* ... могло би се разгова- рати о томе да ли су то *наѡори* или предузете активности не заслужи- ју тај назив.

У овом случају, дакле, бирократским језиком се казује више од онога што је истина: креира се нека друга стварност, у којој је говор- ник вреднији, агилнији, успешнији него што заправо јесте.

(4) Експлицитност

Експлицитност смо већ помињали у контексту експлицитне кате- горизације именичких појмова. На први поглед, ова особина је су- протна неодређености, јер је сврха експлицитности управо већа јасно- ћа и недвосмисленост. У бирократском језику, међутим, експлицит- ност најчешће значи редундантност.

Експлицитност је нарочито уочљива онда кад се именује и оно што се подразумева из значења већ употребљене речи. Тако, на при- мер, *мере* се по дефиницији *предузимају*, али се у бирократском јези- ку то свеједно експлицира, као у примеру *да настави са ѡредузима- њем ѡјачаних мера и активношћи* — уместо *са ѡјачаним мерама*. Такође, *мере* по дефиницији имају практичне циљеве, али се то изри- чито и каже у изразу *оѡеративне мере за усѡстњављање макроеко- номске равнѡјесје* (уз примедбу да већина људи не зна на шта се тачно односи придев *макроекономски*). *Дугови* подразумевају да је не- ко нешто узео а није платио, па опет се то трипут говори у примеру *због неизмиренних дуговања великих ѡѡшрошача за ѡреузету, а неѡла- ћену енергију*. *Циљеви* су нешто чему се свесно тежи, дакле планира- ни су, али се и то мора изрећи: *како би се шњо ефикасније ѡѡстигли ѡланирани циљеви економске ѡѡлиѡишке за ову годину*. На сличан на- чин, *циљеви* могу бити и *заирѡтани*. Један симпозијум који би требао да се зове *Ка бољој основној школи* зове се *Чиниоци и индикатѡри ефикасношћи и методе унаѡређења основног васѡиѡања и образова- ња*, јер се експлицитно именује и оно што се подразумева: да се у основној школи деца васпитавају и образују (тако да је *основно васѡи- ѡање и образовање*, у ствари, *основна школа*); да се, ако је реч о уна- пређењу неке институције, подразумева да се говори и о њеним мана- ма (што чини излишним први део назива: *чиниоци и индикатѡри ефи-*

касносћи); да унајређење (или, још боље, њобољшање) подразумева одређене методе. Понекад се једна радња разбија на две које се подразумевају: *иа ће активност Координационог тима убудуће бити ир-венствено концентрисана на утврђивање и реализацију развојних ци-љева у овој области* — краће, *на развој ове области*. Експлицитност може бити употребљена као средство да говорник избегне да се изја-сни о извршењу радње (што смо већ помињали у вези са неодређено-шћу бирократског језика). Тако је у следећем примеру: *У расправи је подржано одређење Савезне владе да се крене са реформама у области јавне њојрошње и наглашена нужност реализације њог кон-цейпта*, једна радња — *реформисање јавне њојрошње* — разбијена на своје две фазе — почетак и њену реализацију — које би се у нормал-ним околностима морале подразумевати. Међутим, говорник је тако формулисао реченицу да је извесна само прва фаза — а и она само на изглед, јер је агенс остао непознат!

Понекад се експлицира и оно што се подразумева из говорне си-туације. Тако, на пример, наслов једног административног формулара је *Захтев за остваривање права на њомоћ за ојрему новорођенчета*. Истакнуте речи значе, једноставно, добијање — уз додатну информа-цију да тражилац на то можда има право, што се ионако мора поткре-пити одговарајућим документима.

У бирократском језику, дакле, експлицира се и оно што се под-разумева, тако да већа експлицитност не повлачи за собом и већу ја-сноћу поруке. Таква порука је чак и мање јасна јер је дужа. Бирократ-ски језик у овом случају говори *више* него што је потребно. Зашто?

Прималац очекује да је све што је речено релевантно, тако да на први поглед дужи говор значи и информативнији говор. А за други поглед најчешће се нема времена! Тиме се пошљалац у очима неугог света прави паметан и образован. Али експлицитност има још једну сврху: говорник као да жели да каже да се ништа не препушта случа-ју, да се ствари морају доследно разјаснити чак и онда када постоји ма и најмањи наговештај да би их неко могао недовољно или погрешно разумети. Он се, дакле, рекламира не само као паметан него и као прилежан и одговоран.

(5) Еуфемизам

Видели смо да већ и експлицитна категоризација може имати еуфемистички ефекат, а еуфемизму је блиска и сама неодређеност. Сада ћемо размотрити неке изразе којима је једини циљ околишно именовање непријатних и непожељних појава.

Тако је, на пример, једна од непријатних а честих појава поку-пљење, које се у сврхе ублажавања назива *корекција цена, нивелација цена* или *ојиклањање диспаритетна цена*. Први израз имплицира мање измене, као да је у питању *корекција обрва* — иако може бити реч и о стопостотном повећању; друга два израза конотирају стручност, одно-сно научност — као да се покупљење оправдава некаквим економ-

ским законитостима. Дејалвација динара је, слично томе, *корекција курса динара* или *нивелација курса динара*. Интересантно је да би сваки од наведених еуфемистичких израза могао да значи и супротно — снижавање цена, односно ревалвацију динара, али стварно никад не значи. Наиме, ако се мисли на снижавање цена, онда се тако и каже. *Повећањим цене* још се каже *довести их на (неки) ниво*: У наредном периоду би требало извршити ревизију цена енергената и *довести их на ниво* којим би се обезбедила бар *проста* репродукција електроенергетског система; снижавање неоправдано повећаних цена зове се *враћање цена на првобитни ниво*.

Интересантно је, такође, да *нивелација* значи две супротне ствари: снижавање — кад је реч о курсу динара, и повећање — кад је реч о ценама. Слично је и са речју *стабилизација*: она значи заустављање раста — кад је реч о ценама, и заустављање пада — кад је реч о курсу динара. Ово стоји у опречи са тежњом ка избегавању двозначности коју смо раније забележили, па можемо закључити да је тежња ка еуфемизму јача од тежње ка прецизности.

Порез и *дажбине* су, на бирократски начин, *накнаде*. Због насилне замене правог израза еуфемистичким, појављује се граматички немогућ склоп *накнада на цигарете*, у којем именица *накнада* преузима рекцију именице *порез*. У примеру *Влада је наложила Републичкој ујрави јавних прихода да предузме све мере за обезбеђење ајсолућног првенства у најлашћим обавезама према држави*, истакнути израз је еуфемизам за да *најтера* предузећа да *плаћају порез*. *Недовољно новца* је *неадекватно финансирање*, *увести струју* је *преузети струју* из других електроенергетских система, а масовно *отпуштање радника* — велики *притисак на евиденцију незајослених*. *Оскудица* је *тежак материјално-финансијски* (синоними!) *положај*. *Редак* је *минимално усташен*: *Имамо систем репресивне најлашће преза, с минимумом усташености контроле*. У реченици *Требало би поново преиспитати одредбе нове царинске тарифе и прилагодити их реалној ситуацији*, ова последња синтагма значи „*немаштини домаћих предузећа*“. За осетљиво ухо које није навикло да слуша како производња струје, или било која друга производња, уништава околину, срочен је следећи исказ: *Можемо констатиовати да се ЕПС [Електропривреда Србије] као систем сада први пут квалитативно претворило у ујравцу еколошке стандардизације, односно поштивања такозваног еко-киловата, што значи да функционише систем активног ујрављања кључним аспектима еколошке штеђе коју чини ова производња*. Он, заправо, значи да је *ЕПС* сада *први пут* у стању да *појрави највећи део еколошке штеђе* коју *ствара производња струје*.

У следећој реченици еуфемистички ефекат се постиже употребом речи страног порекла и глаголом који од праве опасности прави могућу: *Опасност од већих хемијских акцидентата постоје све присутнија и претњи да угрози животној средину* значи да су хемијски удеи све чешћи и угрожавају животној средину. Средство за ублажавање је и потенцијал, који се у следећем примеру комбинује с изразом

општег значења који је и сам еуфемизам: *Уколико се настави тенденција пада увоза, то би могло да се недовољно одрази на индустријску производњу и извозну динамику — уместо ... то ће смањити производњу и извоз.* Неодређеност и еуфемизам се лепо комбинују и у следећем примеру: *Кад је реч о девизном тржишту, већ се може говорити о одређеном* (каквом? коликом?) *криминалном понашању* (уместо: криминалу) *појединих* (којих?) *група које располажу девизама у готовини.*

Једна група еуфемизама односи се на полицију и одржавање реда. Тако су *полицајци* — *кадрови полицијске структуре или припадници органа унутрашњих послова. Сила су репресивне мере, а кажњавајући — деловајући.*

Еуфемизам је језичко средство које делује као шећерни омотач горке пилуле: слушалац је прогута и не осетивши какав укус она, заправо, има. Појаве које би, именоване правим речима, навеле слушаоца да бурно реагује, ублажене пролазе много мање запажено.

(6) Вишак речи

Вишак речи смо досад помињали као последицу експлицитности. Могло се, такође, приметити да су изрази са еуфемистичким призивом често — а свакако не случајно! — дужи од израза које замењују. Вишак речи се у бирократском језику ствара и заменом једне речи вишечланим синонимом: *зејтин* је *јестиво уље* (ваљда за разлику од *лож-уља*), *илаша* је *лични доходак*. Клајн (1991: 176) бележи да су некадашњи називи *кришеница*, *венчаница* и *умрлица* замењени синтагмама *извод из матичне књиге рођених* (*венчаних*, *умрлих*). *Струја* је *електрична енергија*, а *илајући* (*некоме*) — *измирати своје обавезе* (*према некоме*), тако да се *илајући* струју бирократски каже *измирати своје обавезе за електричну енергију*. *Ускоро* је у *догледном року*, *ислајте* из *буџета* су *извршавање расхода буџета*, итд.

Синоним је, дакле, срочен тако да изазива страхопоштовање својом дужином, али често и тиме што садржи и неку реч страног порекла која није широко усвојена (по правилу опет дугачку): *сјречавајући* постаје *превентивно деловајући* или *имати превентивно дејство*, *ограничавајући* — *бити лимитирајући фактор*, *не дозвољавајући* (*некоме нешто*) — *бити рестриктиван* (*према некоме у погледу нечега*), (*не*) *ислађивајући* *илаше* на време — (*не*) *пошћивајући динамику* *ислаше* *илаша*, *илан* (*јавне пошћивање*) је *програма реализације* *пошћивање* (*јавне пошћивање*), *извоз* је *реализација* *извозних послова* и сл. (Приметимо да прва четири синонима имају и еуфемистички призив.) Да *водовод* *производи воде* *колико год може* званично се каже *Водовод до максимума користи све производне и дистрибутивне капацитете*, и сл.

Вишак речи се ствара и понављањем исте информације — у оквиру исте реченице или унутар текста. Тако реченица *да је нередовним ислашама динамика ислаше личних доходака пошћуно пореме-*

ћена значи да су због нередовних плата плате нередовне. У реченици *Прерађивачки део индустрије њогођен је негати́вним њоследицама неадекватне либерализације размене са иностранством* други део може се изрећи на знатно краћи начин: *њогођен је либерализацијом увоза*. Наиме, *неадекватна* у овом случају значи „штетна (по нашу индустрију)“; а да је штетна, речено је већ синтагмом *негати́вне њоследице*; ове се, пак, имплицирају глаголом *њогођен је*. Једна иста ствар се, дакле, именује трипут (уз додатни непотребно уопштени израз: *размена са иностранством* уместо *увоз*). У следећем примеру делови текста спојени конектором *њоред њога* практично су синоними: ... *да се организовано суйројстџаве свим девијантним њојавама које у својој основи носе насилничко њонашање и идеологије суйројне кулџури и њтрадицији нашег народа. Њоред њога, њојребно је онемогуђијии и сваки облик организовања и исџољавања ових њо друштво ојасних идеологија и њокрејџа* (приметимо да и у оквиру првог дела текста *девијантне њојаве* представља само виши појам у односу на *насилничко њонашање*, па је и то понављање информације).

Још један механизам за стварање вишка речи јесу тзв. *и*-групе (како их назива Ратковић (1988), уз оцену да су оне једна од основних особина политичког говора; *везник и* је, наиме, сачињавао око 10% свих речи у политичком тексту!). Реч је о групама од две или, ређе, три речи везане везником *и*, којима се реченица могла повећати до било које произвољне дужине; један од типичних примера био би: *шџо брџи развој њроизводних снага и савладавање економске и друшџивене заосџталосџи и бирократијског монојола и љривилегија* (Ратковић 1988:65). Ивас (1987) их назива „двочлани говорни облици“, и истиче да, захваљујући томе што представљају ритамске целине, остављају утисак потпуности и заокружености, који слушацац са плана облика преноси и на план смисла. А пошто повећавају количину текста, имплицирају и већу важност садржаја.

Обично се састоје од синонима: *џа је њојребно њоошџиријии криџеријуме који се односе на безбедносџи и сигурносџи џлинских аџараџа; обезбеђење средсџтва за реконсџрукцију и њојравку џуџева; У сџречавању и љресецању узрока ових њојава њосебна улога љриџада њородици, итд.* По принципу синонимије створени су и клишеи *мере и аџџивносџи, њослови и задаџи, како и на који начин* и сл. Други принцип стварања *и*-група јесте садржавање једног појма у другом: *људски и сџваралачки њоџенџијали земље* (први појам је садржан у другом); *економска и финансијска сџтабилносџи енергетџских љредузеџа* (други појам садржи се у првом). Једна фабрика се зове *Фабрика омојног џаџира и амбалаџе*, као да омотни папир не спада у амбалажу. У оквиру исте реченице могу се наћи *и*-групе настале по оба принципа: *шџо су у љрошлосџи веома Chesџо били џаџадани за недо-вољну и неадекватну љодрџку* (синоними) *џовећању љроизводње и љривредне аџџивносџи земље* (први појам се садржи у другом). *И*-групе су ретко трочлане: *Само еџфикасном реализацијом јединсџевне њолиџике и оџџклањањем дисџариџеџа џена могу се обезбедџи развој, модернизација и веџа љроизводња*. Овај трочлани израз је ту

да, привлачећи пажњу на себе, замагли поруку реченице — да треба повећати цену струје (што је додатно прикривено еуфемизмом *отклањање диспарититета цена*).

Данас су *и*-групе знатно малобројније и бенигније него оне у наведеној реченици из политичког текста. Оне служе првенствено као „украси“: њима се бирократски језик одваја од уобичајеног начина изражавања, овог пута у правцу квазиестетичности. Међутим, *и*-групе и отежавају комуникацију. Најпре, њихов ритам има успављујући, готово хипнотички ефекат, који слаби примаочеву пажњу. Оне, затим, наводе примаоца на погрешан пут, стално га изневеравајући: полазећи од претпоставке да је све што је речено релевантно, он се труди да открије смисао употребе додатне речи. Напор му се, међутим, обично не исплати, јер она не носи никакву нову информацију. У случају кад се један појам из *и*-групе садржи у другом, читалац се пита зашто је из ширег појма изведен баш тај ужи а не неки други. Та његова дилема обично остаје без одговора. Најзад, *и*-групе представљају и начин манипулације читаоцем: пошто на плану ритма остављају утисак потпуности, оне симулирају потпуност и на смисаоном плану, која уопште не мора да постоји.

Бирократски језик, дакле, намерно оставља читаоца пред муко-трпним послом да разгрће непотребне делове текста не би ли скупио које зрице смисла. Зашто? Дужа порука у нормалним условима значи и информативнију поруку, тако да се пошибалац на тај начин претвара да је рекао више него што јесте. Другим речима, вишак речи служи за симулирање информације. Он, међутим, може служити и прикривању информације; или, како каже Бугарски (1995: 37): „Може бити да је он [политички, тј. бирократски језик] често толико клишети-зиран и репетитиван, синтаксички и фразеолошки оптерећен а раван и немаштовит управо због тога што најбоље делује када пажња његових 'конзументата' ослаби, па разне нејасноће и двосмислености могу да прођу незапажене“. У оба случаја читалац не може да открије превару без већег напора.

(7) *Квазинаучност, ујошреба речи сцраног јорекла и јомодних речи*

У бирократском језику налазимо неке елементе научног језика. Један од њих јесте повлачење првог лица једнине, са конотацијом објективности и непристрасности. То се чини пре свега употребом пасива; напоменимо овде да је та његова конотација „научности“ разлог што се он у сврхе маскирања говорника у бирократском језику радије употребљава него прво лице множине, које конотира фамилијарност. Да би звучао објективно, говорник ће, такође, уместо *Нисам знао да ...* радије рећи *Нисам имао никакву информацију о (нечему)*. А у следећем примеру, из научног језика преузет је обрт који симулира одмереност: *Кад је реч о девизном тржиштју, већ се може говорити о одређеном криминалном понашању јојединих група*.

Клајн (1991: 82) примећује да се „у духу ‘ученог’ изражавања, реченица непотребно отежава стварањем сложених израза с апстрактним именицама као што су *однос*, *функција* и сл. Последњих година, на пример, везник *него* само што није ишчезао, потиснут гломазним спојевима у односу на и у *јоређењу са*“, нпр. *Температура је за три степенa нижа у односу на јучерашњи дан* уместо *три степенa нижа него јуче* и сл. Још један омиљен псеудоучени израз је у *функцији*: *Царине су у функцији заштитне домаћих произвођача* уместо *Царине штитне домаће произвођаче* и сл.

Квазинаучни (или квазифилозофски) призвук има и именица *чињеница*, која је толико општег значења да не носи никакву информацију, јер је све чињеница: *Највећи резултати су заправо баш они у оживљавању производње и у чињеници да се у банке враћају дејонени* уместо *Највећи резултати су оживљавање производње и враћање дејонената у банке*.

Квазинаучност се постиже и употребом логичких конектора који, међутим, често само симулирају логички однос. Један од њих је *самим тим*: *иа ће електронско пословање омогућити најажурнију претрагу података, а самим тим и врхунски ниво судства*; врхунско судство, међутим, подразумева и друге ствари осим ажурне претраге података. Сличан је и следећи пример: *што је проузроковало нерационалну потрошњу струје, а самим тим и погоршање економско-финансијског стања енергетских предузећа*, у којем логичка веза такође није очигледна: енергетска предузећа су продавала више струје, па није јасно зашто су дошла у тешко финансијско стање.

Употребом ових средстава говорник жели да изазове страхопоштовање обичног света, који је научио да верује да је наука неприкосновена и да доводи до „објективних“ истина. Заодевајући свој исказ плаштом научности, он га унапред штити од сваког испитивања и критике.

Квазиученост се постиже и употребом речи страног порекла које нису довољно познате или звуче претенциозно. У бирократском тексту оне читаоцу најјаче боду очи, па је то, вероватно, разлог што добродошлице страних речи проглашавају највећом опасношћу по наш јавни језик. Иако бирократизација језика, празнословље, неразумљивост нису инхерентно повезани са страним речима (како упозоравају Тимотијевић (1982: 90) и Бугарски (1986: 78–79)), бирократски језик заиста воли да се њима подичи. Неколико примера са страним речима већ смо навели у претходној тачки, а овде додајмо да се, на пример, *смањење новчане масе* зове *контракција новчане масе*, а *смањење расхода* — *редукција*. *Избегавање плаћања пореза* постаје *пореска евазија* (у свим овим случајевима употреба стране речи има и еуфемистички ефекат). Ако докторка каже *Ми максимално форсирамо здравствено-васпитни рад*, то значи да се у највећој могућој мери *труди да болесника образује*, али звучи стручније. Квазинаучност се постиже и употребом стручних термина, чије је значење већини лаика непознато: *Индекс раста физичког обима производње у бродоградњи је био 113,1 одсто*.

Стране речи (нарочито оне из енглеског као престижног) имају још једну конотацију: модерност, пословност, тежњу ка променама према западноевропском узору. Тако се у контексту *власничке трансформације* (што је еуфемизам за *приватизацију*) говори о *екстерним деоничарима* у случају *непошћуног одзива инсајдера*. Такође се истиче да би *организовано, на нивоу савезне владе, требало ираиити реализацију аранжмана о испоруци нафте из Кине и гаса из Русије* (треба приметити да *аранжман* има исту рекцију као *договор, уговор*). Истиче се и да је *домаћа бродоградња искључиво извозно оријентисана* — тј. производи само за извоз.

Употребом страних речи, дакле, бирократа хоће да покаже да је образован и да држи корак са светом. То му је, такође, начин да свој говор одвоји од уобичајеног начина изражавања, овог пута у правцу интелектуализације или пословности.

Поред страних речи, „украси“ бирократског језика су и помодне речи (понекад, али не нужно, и саме страног порекла), које имају свој „рок трајања“: кад се „излижу“, замењују се другима. Тако је последњих година пожељно што чешће употребљавати реч *примерен* (тако да *Све је примерено роковима који су одређени* значи да нема застоја), а узрочност се по правилу изражава речју *условиити / условљен*, уз обавезну номинализацију (нпр. *Укућан раст цена на мало и широкова животића у априлу условљен је сезонским растом цена пољопривредних производа* уместо *Цене на мало и широкови животића порасли су због раста цена пољопривредних производа*). О речима *период, остварити, присуитан, позитиван* већ смо говорили у другим контекстима. Модерне су и речи *приориитет(ан), формирати, реализовати, интензивно, ниво* (тако су *на нивоу Републике Србије приноси већи од 7 милиона тона, а код сваког иаџијента најважније је процениити који ниво знања може да прихвати*), *реалан* (па *фабрика има два или три иућа више запослених него што је реално пошребно*, а *треба створити реалне мотиве за извоз*) и др. „Стара“ реч може уз себе добити нови квалификатив; поменули смо већ *оперативне мере*, у које су се претвориле већ „истрошене“ *мере* и тако добиле нови полет.

„Украс“ бирократског језика је и конструкција *имати (нештио)* за циљ: *Ове појаве за циљ имају негацију и разбијање породице* уместо *Циљ ових појава је негација и разбијање породице*. Поменимо још и употребу трпних или радних придева тамо где би нормалније звучали обични придеви: уместо *већи* каже се *повећан*, уместо *јак* — *појачан*, уместо *исти* — *непромењен*, уместо *чест* — *учестио* и сл.

Поменути „украсима“ бирократски језик проглашава самог себе за нарочитог и одваја се од говора обичног света, у правцу квазиинтелектуалности. А сталном променом речи (које често означавају важне појмове, квалитете или односе у друштвеном животу) он жели да се покаже еластичним, напредним, прилагодљивим новим приликама. У озбиљнијем случају, употреба новог израза може бити симулација стварне промене (појава коју бележи и Бугарски (1995: 37)).

Можемо закључити да бирократски језик није хаотичан: он има не само своју лексику и фразеологију него и своју граматику и семантику; он се, дакле, може учити. И када говори више, и мање, и другачије од обичног језика, он то чини систематски и по дубокој логици. Ниједна његова особина није случајна, јер је скројен по мери манипулације.

У својој бирократској манифестацији, језик служи као униформа: да означи друштвени статус и моћ попиљеоца и његову припадност друштву посвећених. Служи и као параван и искривљено огледало: један део стварности скрива, а други преиначава. Служи, даље, и као заклон: да попиљеоца сакрије од могуће критике. Он, затим, делује и као анестетик: када ублажава шок од непријатне истине. Служи, најзад, и као перје за кићење: попиљеоца представља као образованог и компетентног, прилежног и одговорног.

Размере бирократизације језика

Како смо напоменули на почетку овог рада, бирократски језик је производ пре свега економске, и — у мањој мери — политичке бирократије. Али ствараоци бирократског језика могу бити и припадници других врста бирократије — нарочито научне и стручне. Наиме, научни језик, односно језици појединих струка, бирократизовани су у мери у којој теже ексклузивности, саморекламарању, истицању образованости (или чак прикривању необразованости) својих твораца. (У том смислу, и не без ироније, могли бисмо рећи да се бирократски и научни језик узајамно „обогаћују“.) Тако Шкиљан (1989: 77), у контексту онога што он назива „фетишизација језика“, даје пример (из сопственог научног рада!) реченице од 78 речи. Од струка чији је језик у великој мери бирократизован поменимо агрометеорологију (чије смо примере већ имали прилике да наведемо) и медицину. Тако се, на пример, једноставна истина да човек осећа јак бол и да не може да покреће ногу на бирократски начин формулише *У свим овим случајевима доминира бол и немогућност покретања и померања ноге* — када номинализација служи за постизање квазиобјективности. Ко једе калоричну храну, удебљаће се; квазинаучно, то се каже *Уношење хране велике калоријске вредности је основа гојазности*. А ако човек воли друге људе и није у сукобу с њима, онда *доживљава друге у позитивној перцепцији и интърперсоналне релације као неконфликтне*. И све то у рубрици „Домаћи лекар“ у једном дневном листу!

Сиђимо сада ниже низ лествицу друштвене моћи. Упоредо с тим силаском мењају се и циљеви бирократизације језика: она више нема манипулативне сврхе, него представља језички манир. Наиме, на бирократски начин проговара и обичан човек-небирократа — онда када жели да свој исказ учини достојним изношења већем аудиторијуму. Што је прилика званичнија и његов говор упућен већем броју слушаца, говорник тежи да га у већој мери формулише по бирократском узору. Тако велемајстор који на телевизији коментарише првенство Југославије у шаху, констатује да је у *партији Марковић-Андрић дошло до ефектне победе Марковића*. Тренер фудбалске екипе, комен-

таришући једну утакмицу, каже: *Види се, мало и нервозе је присујно*. На питање новинара да ли је веровао у успех наше кошаркашке репрезентације, један од њених чланова одговара да је *био скејтишк у погледу усјеха*. По која бирократска фраза омакне се чак и књижевнику, кад говори јавно, и о ономе о чему се обично говори бирократским језиком: *улишћање стираног фактора у решавање проблема на Косову*. Чак и свештеник, препричавајући у недељној проповеди из Светог писма причу о једном болеснику, каже да су у његовом понашању биле *присујне негативне крајносји*! На бирократски начин човек ће проговорити и онда кад је слушаца једна једина особа, али кад говори као званично, а не приватно лице. Тако, на питање једног родитеља управнику базена да ли има групе за пливање за малу децу, овај одговара да *предшколска група није засјујљена*.

Напоменимо, најзад, да бирократизацију јавног језика поспешује и слаба језичка култура: Савић (1982: 185) износи податак да 77 одсто Југословена није прочитало ниједну књигу (ситуација се, сигурно, није променила набоље ни после дезинтеграције те Југославије)⁴. Другим речима, већини Југословена је језик јавних гласила деценијама био, и још увек јесте, готово једини узорак — па и узор — књижевног језика; а он је, видели смо, у знатној мери бирократизован. Тако се те две појаве преплићу: онај ко је склон бирократизацији језика често је склон и језичким грешкама различитих врста. Због тога је у пракси тешко разлучити где престаје бирократизација језика а где почињу језичко незнање и необразовање.

ЛИТЕРАТУРА

Bolinger, Dwight (1980). *Language — The Loaded Weapon*. London and New York: Longman.

Бугарски, Ранко (1986). *Језик у друшћу*. Београд: Просвета.

Бугарски, Ранко (1995²). *Језик од мира до раша*. Београд: Словограф.

⁴ Луковић (1996: 152) истиче да је бирократизацији језика погодновало масовно пресељење необразованог становништва из села у град. Ево како књижевник Милован Данојлић описује како оно усваја бирократски језик: „Бирократски жаргон долази одозго, из градске цивилизације, шири се преко општила, чији је углед у тој [сеоској] средини непољуљан, разноси се преко јавних скупова, митинга и конференција, па како да му необразован а отворен дух одоли? У име чега? Ако у том језику нису истина, наука, мера углађеног изражавања, где су? Језик успешније средине, коликогод извештачен и неразумљив био, или баш зато, надвладао је немоћну, збуњену природност. [...] Неприродност се простодушном човеку чини као одлика једне културе која несумњиво стоји изнад његове, аграрно-чобанске, прегажене током историје. А бирократска реторика издаје се за језик науке саме [...]. Што је најважније, озваничена је, посвећена. Ко хоће да буде раноправан неимар савремене повести, ваља да ту реторику усвоји. Она ће му помоћи да се приближи најпозванијима и најодговорнијима, онима који држе коцке у рукама, који мисле за друге“ (1979: 16). Наведимо у овом контексту натпис на једној пекари: *Вршимо услугу печена јагњића и прасића на дрва*, у којем не само да фамилијарни тон јагњића и прасића (уз то још и на дрва!) стоји у оштром нескладу с уштогљеним и неприродним *вршимо услугу* *печења*, него је и сам овај бирократски израз неуко формулисан: „правилно“ бирократски би било *вршимо услуге* (са именицом у множини).

- Витошевић, Драгиша (1982): Испозабораваљасмо се! *Актуелна питања наше језичке културе* [зборник], 19–24. Београд: Просветни преглед.
- Вуковић, Бранко (1997). *Наше језичке бољке*. Подгорица: Покрет дд.
- Данојлић, Милован (1979⁴). *Мука с речима*. Београд: Независна издања.
- Данојлић, Милован (1982). Писац и језик. *Актуелна питања наше језичке културе* [зборник], 253–259. Београд: Просветни преглед.
- Ивас, Иван (1984). Политички жаргон. *Културни радник*, XXXVII (4), 151–172.
- Ивас, Иван (1987). Двочлани говорни облици у јавном говорењу. *Говор*, IV (1), 53–70.
- Клајн, Иван (1991). Избор речи и обрта; Значење речи. *Језички приручник* [зборник], 145–184, 185–199. Београд: Радио-телевизија Београд.
- Клајн, Иван (1996). Лексика. *Српски језик на крају века* [зборник], М. Радовановић (редактор), 37–86. Београд: Институт за српски језик САНУ / Службени гласник.
- Лукић, (1982). Језик у праву. *Актуелна питања наше језичке културе* [зборник], 99–103. Београд: Просветни преглед.
- Луковић, Милош (1996). Специјални стилови. *Српски језик на крају века*, М. Радовановић (редактор), 143–157. Београд: Институт за српски језик САНУ / Службени гласник.
- Lutz, William (1989). *Doublespeak*. New York: Harper Perennial.
- Радовановић, Милорад (1977). Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика). *Јужнословенски филолог*, XXXIII, 53–78.
- Ратковић, Марина (1988). *Лингвистичка анализа јолиничког језика (у документима 13. конгреса СКЈ)*. Необјављен магистарски рад, Филолошки факултет, Београд.
- Савић, Ангелина (1982). Језик наш свагдашњи. *Актуелна питања наше језичке културе* [зборник], 185–191. Београд: Просветни преглед.
- Симић, Радоје (1996). *Политички дискурс (инфлација речи у самоуправном друштву СФРЈ и језичка профилакса)*. Београд: МХ „Актуел“.
- Taylor, Robert (1989). *Linguistic Categorization*. Oxford: Clarendon.
- Тимотијевић, Коста (1982). Однос према туђицама. *Актуелна питања наше језичке културе* [зборник], 89–93. Београд: Просветни преглед.
- Трнавчевић, Захарије (1982). Мимикрија у јавном говору изабраних. *Актуелна питања наше језичке културе* [зборник], 125–127. Београд: Просветни преглед.
- Шкиљан, Дубравко (1987). Механизми конституирања политичког исказа. *Језик јолишке* [зборник], С. Врховец-Вучемиловић (уредник), 155–171. Загреб: Центар за идејно-теоријски рад ГКСКХ Загреб.
- Шкиљан, Дубравко (1989): *Лингвистика свакодневице*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.

S u m m a r y

Duška Klikovac

ON THE BUREAUCRATIZATION OF SERBIAN

This article covers the bureaucratization of the Serbian language over the last several decades. Emphasis is placed on seven features of bureaucratic language that make it less transparent and comprehensible to the receiver: (1) nominalization, (2) generality, (3) indefiniteness, (4) explicitness, (5) euphemisms, (6) wordiness, (7) quasi-scientific character and the use of words of foreign origin and of fashionable words. The author concludes that the general purposes of using such language include (a) the need to avoid responsibility for promises made, (b) the need to distort reality, to make it seem better than it really is, and (c) to show the speaker/writer as being responsible, diligent, and well educated, whether this is true or not.

МИЛАН ШИПКА
(Сарајево)

О КТЕТИЦИМА СРПСКИ И СРБИЈАНСКИ У СВЈЕТЛУ ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКЕ НОРМЕ

Неспоразуми и колебања у пракси око значења и употребе придјева *српски* и *србијански* у везама као што су *српска* (или *србијанска*) *влада* и сл., подстакли су наше језичке стручњаке да проговоре о том наизглед једноставном, а у суштини тешком и замршеном питању. У овом раду детаљно се анализирају та два придјева и њима сродне именице *Срби* и *Србијанци*, па се на основу те анализе, уз осврт и на досадашње радове о истој теми, указује на узроке неспоразума, изазваних вишезначношћу самих тих лексема, али и на могућности њиховог превладавања и усклађивања с лексичко-семантичком нормом савременог стандардног језика.

1.1. Недоумице у вези са значењем и употребом придјева *српски* и *србијански*, па и именица *Срби* и *Србијанци*, често се јављају у говорној пракси, посебно у новинарском стилу. Многима, наиме, није јасно да ли треба говорити и писати *српска* или *србијанска влада* и сл. Колебањима доприноси и вишезначност именице *Србијанац*, која је у вези с такође вишезначним придјевом *србијански*. Све је то понукало наше језичке стручњаке да изнесу своја мишљења о придјевима *српски* и *србијански*, али и о именицама *Срби* и *Србијанци*, како би покушали уклонити постојеће дилеме у вези са значењем и употребом тих ријечи и тиме одговорили на бројна питања из праксе. Досад су о томе писали: Егон Фекете, *Семантичке разлике и уједињене вредности придева српски и србијански* (*Наш језик*, XXIII/5, Београд, 1978: 199–209), а још прије њега и познати хрватски лингвист Петар Скок, *Придјевске изведенице од географских назива* (*Језик*, Загреб, бр. 2, 1954: 33–37), затим Мирослав Николић, *Срби и Србијанци* (*Језик данас*, Нови Сад, 5/1998: 13–15), Иван Клајн, *Србијанци као Индијанци* (*НИН*, Београд, 6. IX 2001: 35) и Милан Шипка, *Српска или србијанска влада?* (у часопису *Дијаспора*, који излази у Шведској).

1.2. На мишљења и интерпретације изнесене у овим радовима освртаћемо се у току даљег излагања како бисмо, уз темељиту анализу проблема, покушали да дођемо до што прецизнијег одговора на често постављана питања у вези са значењем и употребом придјева *српски* и *србијански* и именица *Срби* и *Србијанци*, и то, прије свега, са

становишта лексичко-семантичке и стилске норме савременог стандардног језика.

Размотримо посебно сваку од поменутих лексема и на крају, уз закључак, понудити упутства за њихову употребу у стандардној говорној пракси.

2.1. Придјев *српски* у везама ријечи као што су *српски језик*, *српска култура*, *српска историја*, *српски народни обичаји*, *српске народне ђесме* и сл. (све у значењу: *језик Срба*, *култура Срба*, *историја Срба*, или пак *језик*, *култура*, *историја српског народа*, итд.) нормално се употребљава без икаквих неспоразума, јер је јасно да је тај придјев у вези са етнонимом *Срби*, па се по томе све оно што припада Србима може означавати као *српско*. Неспоразуми настају тек кад се придјев *српски* употријеби у везама какве су *српска влада*, *српски премијер*, *српска скупштина* (у значењу: *Влада Србије*, *премијер Владе Србије*, *Скупштина Србије*) и сл. Таква употреба посебно је карактеристична за новинарски (журналистички) стил савременог стандардног језика, тј. за језик новинара у „средствима јавног информисања“ (у штампи, на радију и телевизији). Ево само неколико таквих примјера, избљежених са страница дневног листа *Политика*:

— *Пошпредседник српске владе у Прешеву* (28. I 2001, 7). — *Изаја пошпредседника српске владе холандском листу* (9. VI 2001, 2). — *Председник СРЈ инсистира на утврђивању одговорности српске владе* (25. VIII 2001). — *Иншерву српског премијера атинском листу* (3. IX 2001, 2). — *За бивше српске министре полиције и здравља и даље важи послинички имунитет* (8. IX 2001, 7). — *Округли сто о српској полицији* (27. X 2001, 13). — *Не само српски ушав, већ и српски злочини сјадају овде код нас и овде ће се о њима морати судски расправљати* (1. XI 2001, 16).

Тако је у другим београдским листовима, па и у дневницима радио-телевизијских станица у Србији и Републици Српској. Ту се често може чути: — *Српски министар правде Башић изјавио је...* — *Српски премијер Ђинђић примљен је код председника Буша...* — *Српска делегација боравила је данас у Њујорку...* итд.

На такву употребу придјева *српски* реагују многи читаоци, сматрајући да би у свим случајевима кад се нешто односи на Србију, а не на (све) Србе, требало употребљавати придјев *србијански*, дакле: *србијански премијер*, *србијанска влада*, *србијански министри*, *србијанска полиција*, *србијански ушав*, *србијанска делегација*...

На значење и употребу придјева *србијански* у наведеним везама ријечи осврнућемо се касније (в. т. 2.2). Сада би требало утврдити може ли се у таквом контексту употребљавати и придјев *српски*, и да ли је таква употреба уопште правилна.

Речник Мајнице српске (РМС), уз одредницу *српски* даје овакво објашњење: „*који се односи на Србе и Србију*: ~ земља, ~ народ, ~ језик и др.“ (књ. V, Н. Сад, 1973: 977). Тако је и у *Рјечнику ЈАЗУ (RJA-ZU)*: *српски* је „*који pripada Srбу или Srbinу (а i Србији)*“ (XVI, Zagreb,

1956–1958: 320a). Према томе, придјев *српски* има два значења: једно, које се односи на националност у цјелини (Србе), а друго — на територију гдје живи већина Срба (Србију). Будући да је и од једне и од друге именице (*Срби* и *Србија*) могуће, сасвим правилно, извести исти придјев, као што је у нас и придјев *руски* изведен од *Рус(и)* и *Русија*, па по томе има двојако значење: „*који се односи на Русе и Русију*“ (РМС, књ. V, Нови Сад, 1973: 587a), употреби тога придјева у оба значења, дакле — и другом (територијалном), мада је рјеђе, не би се могло приговарати, барем не са становишта творбе. У том смислу говори се и пише: *српска влада*, *српски њремијер*, *српски министјри*, *српска њолиција*, *српски усџав*, *српско њржњишће* у значењу: *Влада Србије*, *њремијер* (или *њредсједник*) *Владе Србије*, *министјри* у *Влади Србије*, *њолиција* (*Републике*) *Србије*, *Усџав* (*Републике*) *Србије*, *њржњишће* (*Републике*) *Србије* итд. Ово утолико прије што су синтагме *српски њремијер*, *српски министјри* и сл. краће од пуних, „званичних“, назива, па више одговарају журналистичком стилу, у коме се углавном и употребљавају. Проблем је у томе што се оно прво (етничко, национално) значење придјева *српски*, које је и знатно чешће и обичније, а и старије, намеће само по себи, чак и упркос контексту, па то изазива недоумице. У неким случајевима двозначност је тешко избјећи. *Фекеће* 1978 (: 203) каже да је „ова бинарност елсмената који улазе латентно у семантички план придева језички понекад незгодна, нарочито када би било потребно истаћи да, рецимо, 'српска народна скупштина' не значи — 'скупштина Срба' (национално), већ 'скупштина државе (републике) Србије' (регионално)“. О уклањању оваквих недоумица мора се, свакако, водити рачуна, па ће о томе детаљније бити говора у даљем излагању (в. т. 3).

2.2. Управо да би се избјегле све могуће недоумице, они којима смета употреба придјева *српски* у везама какве су *српска влада*, *српски њремијер* (у значењу: *Влада Србије*, *њремијер Владе Србије*) и сл. предлажу, као замјену, придјев *србијански*, јер сматрају да у том случају не би могло бити забуна, пошто тај придјев има „територијано значење“, то ће рећи да је извсден од хоронима, тј. имена (земље и државе) *Србија*, па је по томе *србијански њремијер* исто што и *њремијер Србије*. Тако би, онда било и *србијанска влада*, *србијански министјри*, *србијанска њолиција*, *србијански усџав* итд. Ово, захтијева објашњење и коментар.

2.2.1. Придјев *србијански* — за разлику од *српски*, који се употребљава у разним исправама и широј писменој комуникацији још од XII стољећа (в. примјере у *RJAZU*, XVI, 1956–1958: 320–322) — новијег је постања. Први пут је забиљежен тек средином XIX стољећа, као одредница у другом издању Вукова *Српског рјечника*, 1852, с њсмачким и латинским објашњењем: „*von Serbien, Serbiae*“, што упућује на значењску везу с именом земље (*Србија*). Касније ће то *Broz-Iveković* 1901 потврдити и на нашем језику, додајући, уз Вуково, и своје објашњење: „*što pripada Srbiji*“, уз један примјер, опет Вуков, из предговора Рјечнику: „*Na ovu knjigu ima prenumeranata i iz Srbijanskih namastira*“ (*Broz-Iveković*, II, Zagreb, 1901: 455). Према овом би тумачењу били са-

свим у праву они који сматрају да све оно што се односи на Србију као земљу и државу треба означавати придјевом *србијански*. Дакле: *србијанска влада, србијански премијер, србијански министри, србијанска полиција, србијански устав, србијанско правосуђе* итд.

2.2.2. Тумачења дата у другим нашим рјечницима уз одредницу *србијански*, а и анализа творбе тога придјева, упућују, међутим, на још једно његово значење, које је у вези с именицом *србијанац*. Тако се у *RJAZU* придјев *србијански* тумачи као „*adj. poss. koji ili što pripada Srbiji ili Srbijancima*“ (XVI, Zagreb, 1956–1958: 188), а *Србијанац* је, према овом рјечнику, као и према *Буку и Броз-Ивковићу*, „*čovjek iz Srbije ili koji živi u Srbiji*“ (ib.). Ни та чињеница још не доводи у питање исправност захтјева да се умјесто *српска влада* говори и пише *србијанска влада* и сл., јер она припада у исто вријеме и земљи и људима који у њој живе, дакле и Србији и Србијанцима (у значењу који овој посљедњој лексеми приписују поменути рјечници). Проблем настаје кад се узме у обзир још једно (овај пут „етничко“) значење лексеме *Србијанац*. Неки наши рјечници, наиме, приписују јој такво, и само такво значење. Тако је, према *Русић-Канзрги*, *Србијанац* „(*opp.* Србин пречанин, Србин Босанац) *Serbianer m, Serbe aus Serbien*.“ (II, Београд, 1928: 996), што значи: „Србин из Србије“ (насупротив Србима пречанима, тј. војвођанским Србима, Србима Босанцима и др.), као што је *Србијанка*: „*Serbianerin f, Serbin aus Serbien*“ (ib.) — „Српкиња из Србије“. У *РМС* јасно стоји да је *Србијанац*: „*Србин из Србије (у ужем смислу)*“, а *Србијанка*: „*Српкиња из Србије (у ужем смислу)*“ (V, Београд, 1973: 959). Ту су већ могуће забуне. Ако, према том истом рјечнику, *србијански* значи: „*који се односи на Србијанце, Србијанке и Србију*“ (ib.), онда тај придјев упућује на припадање само Србима из Србије, а не и другим становницима Србије (у ужем смислу), на једној страни, али и Србији, а тиме и свим грађанима Србије (у ширем смислу), на другој. Двозначност (и противрјечност значења) је очигледна. Кад се каже или напише: *србијанска влада, србијански премијер, србијански министри, србијанска полиција, србијански устав, србијанско правосуђе* итд., није јасно (или не мора бити јасно) на шта се то односи. Стога се и овом рјешењу могу ставити исти приговори које они што се за њега залажу стављају везама *српска влада, српски премијер, српски министри* итд.

2.2.3. Има још један разлог због кога се везе *србијанска влада* (у значењу *Влада Србије*) и сл. не прихватају. То је одбојност неких Србијанаца, тј. Срба из Србије, према лексемама *Србијанац, Србијанка, Србијанци*, па онда и *србијански*. Управо о томе пише Мирослав Николић у већ поменутом чланку *Срби и Србијанци*, а за њим и Иван Клајн у НИН-у под насловом *Србијанци као Индијанци*. Тако Николић 1998 (: 14) каже:

„У време жучне предизборне кампање (чини ми се претпоследње), у некада врло гледаној (а у међувремену укинutoј) емисији једне независно-зависне београдске телевизијске станице напао је један по-

литичар другога ... да вређа народ у Србији називајући га *Србијанцима*...”

„Пошто у нашем језичком осећању и навикама нема назива *Србијанац* и придева *србијански*“ — наставља овај аутор, и сам Србијанац — „ми их доживљавамо као нешто страно, туђе, чак и национално увредљиво. Чини нам се као да неко хоће тиме да нас одвоји од осталих Срба или чак да нам узме наше национално име и да га замени географским, територијалним. С друге пак стране, Срби (и други истојезички народи) изван Србије, које ми такође најчешће именујемо по земљи или покрајини у којој живе, нпр. Црногорци, Херцеговци, Босанци, Крајишници и други, желе да називом *Србијанци* и придевом *србијански* пре свега прецизирају о којим се Србима ради, имајући у виду чињеницу да су Срби ‘срећан’ народ који живи у више држава. Кад, на пример, Херцеговац каже *Србијанци* или *србијанска влада*, он тиме не жели да каже да ми нисмо (и) Срби, односно да влада није (и) српска, како се то у нас обично доживљава, већ да су Срби и становници Херцеговине и да нас подсети на чињеницу да није само влада у Београду *српска*, већ да је то и она у Републици Српској, као што је била (или је то још увек) и у неким другим српским земљама“.

Николићева су објашњења разложна, али она ипак указују на постојећу одбојност Србијанаца према самом том називу и од њега изведеном придеву *србијански*. На то, посредно, упућује и *Фекеће* 1978 (: 199). Он на почетку свога чланка о придјевима *српски* и *србијански* каже:

„Писац једне монографије о туристичким одликама Србије употребио је у свом тексту придев *србијански* у оваквим синтагматским спојевима: *србијанске ђесме*, *србијанско Подриње*, *србијанско-босанска републичка граница*, *србијанске бање*, *источносрбијанска бањска регија* и сл. Један читалац нам је с тим у вези поставио питање — да ли је придев *србијански* добро употребљен или је, напротив, место њега, ваљало узети придев *српски* (*српске ђесме*, *српске бање*) итд.“

Тако смо суочени с два различита (и супротстављена) мишљења. Једни сматрају да све оно што се односи на Србију (као земљу и државу) треба означавати придевом *српски* (*српске ђесме*, *српске бање*, *српско Подриње* и сл., па би по томе било и *српска влада*, *српски премијер*, *српски министри*, *српска ђолиција*, *српски усћав*, *српско штржишће* итд., што осјећају као једино „правилно“. Употреба придева *србијански* у оваквим синтагмама њима смета, па то сматрају неправилним. Насупрот томе, други мисле да би овдје требало употребљавати управо придев *србијански*, јер он — за разлику од придева *српски*, који указује на припадање нацији у цјелини (свим Србима) — изведен од имена *Србија*, па стога означава припадање територији и држави под тим именом — има, дакле, „територијално“, а не „етничко“ значење. Како пресудити у овом спору и шта препоручити као оријентацију за стандарднојезичку праксу? Прије него што одговоримо на то питање задржаћемо се још мало на настанку, творби и значењу придева *србијански*.

2.2.4. Тај је придјев изведен непосредно од именичке основе хоронима *Србиј(а)* помоћу наставка *-ански*, како је назначено у *RJAZU* (XVI: 188), дакле: *Србиј* + *ански* > *србијански*, или пак, што је вјероватније, посредно, преко етника *Србијанац*: *Србијан(ац)* + *ски* > *србијански*, како то објашњавају савремени граматичари, нпр. *Babić 1986* (т. 1322 и 1406) и већ поменути *Фекеше 1978* (: 202), као и, на нивоу самог творбеног модела, *Сивановић 1964* (: 577). Пошто (окрњена) основа етника (*Србијанац*) садржи и (неокрњену) основу хоронима од кога је тај етник изведен (*Србија*), ктетик *србијански* ослања се семантички на обје те лексеме, па означава нешто што се односи и на Србију и на Србијанце. На исти начин настали су и ктетици *белгијански* < *Белгијан(ац)* + *ски* (пored *белгијски*), *мексикански* < *Мексикан(ац)* + *ски* (пored *мексички*), *јорџијански* < *Порџијан(ац)* + *ски* (само тако) и сл. (Остале примјере овога типа творбе наводи *Николић 2000*: 500). Различита семантичка структура ктетика *србијански* у односу на ктетик *мексикански* и сл. произлази из разлика између етника *Србијанац* и *Мексиканац*, односно *Србијанци* и *Мексиканци*. А оне су у томе „што се реч *Мексиканци* употребљава и као име *народа*, док се за означавање припадника српског народа употребљава друга реч, али истог корена, *Срби...*“ (*Николић 1998*: 14). Осим тога, као што је већ речено (в. т. 2.2.2), етник *Србијанац* изведен правилном творбом од основе *Србиј(а)* и суфикса *-анац*: *Србиј(а)* + *анац* > *Србијанац*, може да има двојако значење: може да се односи 1) на сваког становника Србије (без обзира на националну припадност), на шта упућују објашњења у неким нашим рјечницима (*Вук 1952*, *Broz-Iveković 1901*, па и *RJAZU*), али и 2) само на Србе из Србије (у ужем смислу), према објашњењима других наших (новијих) рјечника, као што су *Ристичић-Канџа 1928* и *РМС 1973*. Све се то, нормално, преноси и на ктетик *србијански*.

Овакав семантички развој лексемâ *Србијанац* и *србијански* одраз је друштвених односа у којима су оне настале и у којима су се употребљавале. У XIX стољећу, наиме, формирана је нова српска држава (прво као кнежевина, па онда као краљевина). У њој су живјели већином Срби, али сви Срби нису живјели у Србији, него и у Црној Гори, као и у крајевима под турском окупацијом, односно Аустро-угарској монархији. Отуда и потреба да се Срби и територијално означе, као Србијанци, Црногорци, Босанци, Херцеговци, Војвођани („пречани“), Крајишници, односно Крајинци (Далматинци, Личани, Кордунаши, Банијци, Славонци) итд. Заједничко им је било то што су се сви национално осјећали (и изјашњавали) као *Срби*, а поменути су се етници схватили само као територијалне ознаке. Те су се релације, мање-више, одржале и до данас, па се исказују и у значењима ктетика *српски* и *србијански*, који су основни предмет нашег разматрања.

3. Пошто су са становишта творбе оба та ктетика (*српски* и *србијански*) потпуно правилна, стандардна, а у говорној се пракси семантички нису ни јасно издиференцирала, остаје да се о њима, тј. о њиховим значењима и употреби, суди са становишта лексичко-семантичке норме савременог стандардног језика.

3.1. У нашој науци о језику још нису довољно разрађени, нити су утврђени и стручно и друштвено овјерени, општи и посебни критеријуми нормирања на различитим нивоима језичке структуре, а посебно у лексички. Ипак има појединачних радова из подручја нормативистике, на које се у разматрању појединих питања, као што је ово у вези са значењем и употребом ктетика *српски* и *србијански*, можемо до некле ослонити. У том погледу може нам послужити рад Ивана Клајна *О критеријумима за семантичко нормирање речи*, објављен у часопису *Наш језик* (Клајн 1998). Слиједећи те критеријуме размотрићемо проблем о коме је овдје ријеч и покушати да укажемо на могућа рјешења.

Супротстављајући се неоснованим забранама и самовољним пуристичким интервенцијама у домену употребе ријечи и њихових значења, Клајн 1998 (: 139) поставља четири основна правила „као неку врсту основних смерница за нормативну семантику“. То су:

„I) значење речи се одређује на основу употребе код добрих писаца, а не на основу етимологије, првобитног значења, нити логичким закључивањем;

II) под добрим писцима подразумевају се они које лексикографи узимају за грађу, а резултати њиховог рада изнети су у великим једнојезичким речницима;

III) свака реч, у начелу, може имати и више (неке и много више) од једног значења;

IV) у току језичког развоја могу се јавити нова значења, док нека ранија излазе из употребе (остајући и даље доступна писцима као архаизми).“

Прва два правила (критеријума) — који, заправо, чине цјелину, јер је друго само образложење првога, па се стога могу узети и као једно правило — неће нам у тражењу конкретних рјешења у овој прилици бити од велике користи, и то из више разлога. Прво, што је тешко у језику „добрих писаца“ наћи (све) примјере о којима ми расправљамо. Друго, што је и сам тај принцип подложен преиспитивању, јер је стандард „безбојни просек“ (М. Ивић), па се као такав мора утврђивати на основу широке ексцерпције грађе из свих стилова савременог стандардног језика, а не само из дјела „добрих писаца“, поготово не ако се при томе мисли само на истакнута пера лијепе књижевности. И сам Клајн 1998 (: 139) истиче да се другом његовом правилу може замјерати, јер — „састављачи доброг модерног речника сигурно неће за корпус одабрати неки уски круг савршених стилиста, него ће настојати да направе уравниожен и што је могуће шири избор из књижевности, стручне литературе, штампе, а по могућству и радио-телевизијског и говорног језика“. Општи критеријуми за утврђивање језичког стандарда, међутим, биће предмет ширих преиспитивања другом приликом. У процјени стандардности ктетика *српски* и *србијански* у различитим синтагмама, што је основни предмет овога рада, као довољна основа за просуђивање може, уз примјере које смо

сами забиљежили у говорној пракси, послужити грађа из наших рјечника, коју је ваљано побилежио и класификовао *Фекеће* 1978.

Треће и четврто Клајново правило, а посебно детаљна објашњења дата у његовом раду, могу се директно примијенити, и провјерити, на нашим примјерима, па ћемо стога у даљим разматрањима од тих правила (критеријума) полазити, ослањајући се на њих и у извођењу коначних закључака.

3.2. Размотрићемо прво треће, а потом четврто правило да бисмо утврдили какав је однос лексичко-семантичке норме према употреби ктетика *српски* и *србијански* и шта би се у том смислу могло препоручити као оријентација за праксу.

3.2.1. Анализирана грађа, посебно она коју наводи *Фекеће* 1978, показује да су обје те лексеме вишезначне. Ктетик *српски* употребљава се (1) најчешће у значењу које упућује на везу с етнонимом *Срби*, тј. на нешто што припада томе националном корпусу (у цјелини), као у примјерима: *српски језик*, *српска историја*, *српска култура*, *српски манасићи*, *српски народни обичаји* и сл., али у неким случајевима упућује и (2) на везу с хоронимом *Србија* (у ширем смислу), као у примјеру: *српско-црногорска граница* (= граница између Србије и Црне Горе) и сл. Ктетик *србијански* употребљава се у још више значења. Он упућује (1) на везу са хоронимом *Србија*, тј. на припадање Србији као земљи и држави или уопште на некога или нешто што је у било каквој вези са Србијом (у територијалном смислу), и то а) обично и најчешће, поготово раније, на Србију у ужем смислу (у границама некадашње Кнежевине и Краљевине), као у примјерима: *србијанске вароши*, *србијанска војска*, *србијански Турци*, *србијански ђролетшери*, *србијански говори*..., у опозицији, рецимо, према ктетику *војвођански*, нпр. *србијанске и војвођанске вароши*, *србијански и војвођански говори* и сл. и б) у новије вријеме, на Србију у ширем смислу, дакле на територију садашње Републике Србије, као у наведеним примјерима: *србијански усташ*, *србијанска влада*; и (2) на везу са етником *Србијанац*, и то опет у два значења: а) „Србин из Србије“ и б) „становник Србије (уопште)“, на шта упућују примјери а) *србијански ојанци* — „шилјкани“ (= опанци какве носе Срби из Србије), *србијанска ношња* (= ношња Срба из Србије) и сл., или б) *србијански ђредсџавници* (= представници Србијанаца уопште, без обзира на националност), мада је ова два значења тешко разлучити (они се обично мијешају у истим синтагмама, па све зависи од ширег контекста, а неријетко и од тога како их ко схвати).

Све су то, међутим, у лексиси нормалне појаве. На то упућује и треће Клајново правило, па с тога становишта нема разлога да се било које од наведених, у пракси овјерених, значења ктетика *српски* и *србијански* доводи у питање и оспорава. Ни негативан емоционални однос према ктетику *србијански*, што је у вези са етником *Србијанац*, односно *Србијанци*, о чему пише *Николић* 1998, а, позивајући се на њега, још и *Клајн* 2001 и *Шийка* 2002, није довољан разлог да се та лексема проскрибује и искључи из стандарднојезичке употребе. Уоста-

лом, та одбојност је, по свему, новијег датума, а има, вјероватно, везе и с лошим искуствима с тзв. *ужом Србијом*, коју су у оно вријеме, пола у шали, пола у збиљи, скраћено називали *УЖАС*, али и са свакојаким другим подвајањем српског националног корпуса, због чега Срби у другим крајевима не воле да буду *босански Срби*, *хрватски Срби* и сл., већ кажу, кад је потребно да се то истакне, да су *Срби из Босне*, *Срби из Хрватске* или *Срби из Крајине*, *Крајинци*, *Крајишници* и сл. Иначе у прошлости, изван тога друштвеног и политичког контекста, ријечи *Србијанац* и *србијански* нису биле емоционално негативно обиљежене. И сам Вук Караџић називао је себе Србијанцем. У наслову прве граматике нашег савременог језика стоји: *Писменица сербскога језика, њо говору њосѣнога народа најписана Вуком Сѣефановићем Сербиианцем (у Виенни, 1814)*. Ни данас никоме не смета кад Изворинка Милошевић пјева: *Ја Влаиња, а ти Србијанац...*, или кад чујемо, такође у пјесми: *Јелек, анѣерија и ојанци, њо томе се знају Србијанци* итд. У свим тим случајевима *Србијанац* значи једноставно: „Србин из Србије“, или „становник Србије“, што се све преноси и на изведени ктетик *србијански*.

Овим још нисмо одговорили на питање постављено на почетку: Треба ли говорити и писати: *српска влада*, *српски љремијер* и сл. (кад се мисли на Владу Србије и њеног предсједника), или пак *србијанска влада*, *србијански љремијер* (у истом значењу). Потражићемо стога одговор уз помоћ четвртог Клајновог правила, односно критеријума.

3.2.2. Да се подсјетимо, то правило гласи: „У току језичког развоја могу се јавити нова значења, док нека раније излазе из употребе (остајући и даље доступна писцима као архаизми).“ Овако уопштено, ни оно нам, нажалост, не може бити од користи у оцјени стандардности употребе ктетика *српски* и *србијански* у наведеним синтагмама. У разради датих општих правила, међутим, неке Клајнове напомене могле би се, бар у начелу, примијенити и на наш случај. Говорећи о промјенама значења ријечи, он каже: „Које се промене значења ... не могу сматрати оправданима? У одговору на то питање морамо поћи од чињенице да је најважнија функција језика комуникација, или простије речено — споразумевање. Стога нећемо погрешити ако међу неоправдане иновације у значењу сврстамо пре свега оне које могу довести до неспоразума, или макар до непрецизности у изражавању“ (Клајн 1998: 140). Мада се то односи на неоправданост употребе придјева *значајан* умјесто *знајан* и сл., ни наш случај није далеко од тога, јер и он може довести, и доводи, до неспоразума, а у сваком се случају ту ради о „непрецизности у изражавању“. Одиста, кад се каже *српска влада*, то може бити схваћено двојачко: као „Влада Србије“, али и као „Влада Срба“, тј. „влада која припада (свим) Србима“, или „која је састављена (само) од Срба“ и сл. Ако, дакле, цитирани Клајнов критеријум прихватимо као оправдан, и ако га уопшtimo, онда би у том свјетлу одговор на питање постављено на почетку овога рада могао бити овакав:

3.2.2.1. Ктетик *српски* односи се прије свега, и најчешће, на нешто што припада Србима (као народу или нацији), па га стога, уколико постоје друге могућности јаснијег одређења, није добро употребљавати у другом значењу, које је у вези са хоронимом *Србија*. Зато се, кад се мисли на Србију, не могу препоручити везе као што су *српска влада*, *српски премијер*, *српски министри*, *српски устав*, *српска полиција*, *српско шржшиће* итд. У праву је *Фекеће* 1978 (: 206) кад упозорава да је придјев *српски* „примарни детерминатив у оним случајевима кад се хоће да каже да се нешто односи на *Србе уопште*“. И управо због тога, да не би долазило до неспоразума, сасвим је оправдано избежавати његову употребу у другом значењу — наравно, уколико постоје друге могућности да се јасније и тачније изразимо.

3.2.2.2. Ктетик *србијански* свакако је у чвршћој семантичкој вези с хоронимом *Србија* (преко етника *Србијанац*), али прије свега и најчешће, готово редовно, у ужем смислу, па се ни он због тога не би могао безрезервно препоручити за употребу у везама које упућују на Србију у ширем смислу, дакле на Републику Србију (с покрајинама), на шта се управо мисли кад се каже: *србијанска влада*, *србијански премијер*, *србијански министри*, *србијански устав*, *србијанска полиција*, *србијанско шржшиће*. И овдје је разлог избегавања могућих неспоразума и тежња за јаснијим изражавањем — опет, наравно, ако за то постоје друге могућности.

3.2.2.3. А могућност да се умјесто *српска влада* или *србијанска влада* и сл. употребеби друга конструкција, која је потпуно јасна и не може изазвати никакве недоумице, па ни реаговања из праксе, стварно постоји. То су: *Влада Србије*, *премијер (Владе) Србије*, *министри у Влади Србије*, *Устав (Републике) Србије*, *полиција (Републике) Србије*, *шржшиће Србије* итд. На ту могућност указује и *Фекеће* 1978 (: 209). На крају исцрпне анализе прикупљене грађе, он каже да се данас „радије место придева употребљава у оваквим приликама квалификативни генитив (*Влада НР Србије*, *Извршно веће НР Србије*, *Друштво преводилаца НР Србије* итд., а не *српска влада*, *српско извршно веће*, *српско друштво преводилаца* итд.), па је утолико пре и проблем употребе придева *српски* : *србијански* све више превазиђен“.

Уз ово треба додати да примјери из актуелне језичке праксе (2.1) показују да тај проблем још није „превазиђен“, па је стога било потребно да се поново детаљно размотри и укаже на могућности његовог стварног превладавања. Осим тога, ктетик *србијански* може се употребљавати, и употребљава се, кад се односи на Србију у ужем смислу (у прошлости и садашњости), кад, рецимо, треба рећи да се нешто односи на ту територију, или њен дио, насупрот другим (српским) територијама (Војводини, нпр.). Могућа је, додуше, употреба ктетика *србијански* у ширем значењу, кад се односи на Србију у цјелини. Таква употреба све више превладава, нарочито у говорној пракси изван саме Србије. У том би се случају могла прихватити двозначност, уз услов да се значења контекстом могу јасно разлучити, као у случају *србијанско-босанска* или *србијанско-црногорска граница*,

на једној страни, и *србијанско-војвођанске конироверзе*, на другој. Отуда ни став нормативаца према везама као што су *србијанска влада*, *србијански премијер* (подразумијева се: „Влада Србије“ и „премијер Владе Србије“) не би смио бити ригидан како се не би десило да пракса демантује норму. Стога ће се дискусија о томе, вјероватно, наставити. Далеко смо, дакле, од тога да је проблем „пресвазиђен“.

4. На самом крају треба рећи још и то како наша анализа показује да се овакви случајеви не могу рјешавати само на основу творбе, или етимологије, већ да их је потребно сагледати и процијенити и са становишта лексичко-семантичке и стилске норме савременог стандардног језика. Зато би и сама та норма морала бити много разрађенија, прецизнија и јаснија, а у сваком би се случају морала и верификовати (стручно и друштвено), што би могао бити један од важнијих задатака Одбора за стандардизацију српског језика. То једнако вриједи и за опште принципе и правила нормирања свих спорних случајева у нашој стандарднојезичкој пракси данас.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Babić 1986 — Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*, JAZU — Globus, Zagreb, 1986.
- Broz-Iveković 1901 — *Rječnik hrvatskoga jezika. Skupili i obradili Dr. F. Iveković i Dr. Ivan Broz*, sv. I–II, Zagreb, 1901.
- Вук 1852 — *Српски рјечник ишћумачен Њемачкијем и Латиинскијем ријечима. Сакупио га и на свијет издао Вук. Сћеф. Караџић*, Беч, 1852.
- Клајн 1998 — Иван Клајн, *О критеријумима за семантичко нормирање речи*, Наш језик XXXII/3–4, Београд, 1998: 134–147.
- Клајн 2001 — Иван Клајн, *Србијанци као Индијанци*, НИН, Београд, 6. IX 2001: 35.
- Николић 1998 — Мирослав Николић, *Срби и Србијанци*, Језик данас, Нови Сад, 5/1998: 13–15.
- Николић 2000 — Мирослав Николић, *Обраћни речник српскога језика*, Београд, 2000.
- Ристичић-Кангрга 1928 — *Речник српскохрватског и немачког језика, други део: српскохрватско-немачки*, израдили Dr. phil. Светомир Ристић и Јован Кангрга, Београд, 1928.
- RJAZU — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*, dio XVI, Zagreb, 1956–1958.
- РМС — *Речник српскохрватског књижевног језика*, књига пета, Матица српска, Нови Сад, 1973.
- Skok 1954 — Petar Skok, *Pridjevske izvedenice od geografskih naziva*, Jezik, Zagreb, br. 2/1954: 33–37.
- Стевановић 1964 — Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевноејезичка норма)*, Увод, Фонетика, Морфологија, Научно дело, Београд, 1964.
- Фекете 1978 — Егон Фекете, *Семантичке разлике и уједињене вредности придева српски и србијански*, Наш језик XXIII/5, Београд, 1978: 199–209.
- Шипка 2002 — Милан Шипка, *Српска или србијанска влада?*, Дијаспора, часопис за културу, Södertälje (Шведска), бр. 25/V, 2002: 2.

S u m m a r y

*Milan Šipka*ON THE ETHNIC DESIGNATIONS „SRPSKI“ AND „SRBIJANSKI“ IN THE
LIGHT OF LEXICAL AND SEMANTIC NORMS

The author elaborates on the meanings of the adjectives „srpski“ and „srbijanski“ in general and in the phrases where both these adjectives refer to the republic of Serbia (both country and state) in particular. The latter can be seen in the examples such as *srpska* (or *srbijanska*) *vlada* 'the government of Serbia'. The author takes into consideration the existing body of literature about this subject (authors such as: E. Fekete, M. Nikolić, I. Klajn, and M. Šipka) and analyzes the instances of ambiguity involving „srpski“ and „srbijanski“ (as in the example above). Using the lexical and semantic norms of the contemporary standard Serbian language, the author points to the possibility of differentiating the usage of these two adjectives. He also emphasizes the need of further elaboration and verification of the linguistic standardization criteria in general and in the field of the lexicon (lexical meaning and usage) in particular.

СРЕТО ТАНАСИЋ
(Београд)

СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК И ДИЈАЛЕКТИ*

Српски језик као органски идиом, познато је, има више дијалеката, који се међусобно више или мање разликују и који су, опет, више или мање удаљени од стандардног српског језика. Ове чињенице су значајне и за разумијевање настанка и развоја модерног српског стандардног језика, а треба их имати у виду када се размишља о изграђивању језичке културе. Иако се у вези са овим посљедњим као примарни задатак јавља учење стандардног језика, није неважно питање, посебно у настави, колико пажње треба посвећивати упознавању са карактеристикама завичајног говора, како се упознавати са најбитнијим особинама других српских дијалеката и како у свему овоме успоставити релације дијалекат — стандардни језик — супстандард, без поједностављеног свођења на опозицију правилно—неправилно.

Промјене до којих је у посљедњој деценији двадесетого вијека дошло у вези са стандардним језиком који баштинимо од Вука Караџића и који се на српској страни од Другог свјетског рата званично називао српскохрватски језик оставиле су нужно посљедице и на плану даљег описа и изграђивања стандардног српског језика, али и на плану проучавања дијалекатског комплекса. Цијепање заједничког стандардног језика довело је и до потребе да се каже који су дијалекти српскога језика, што је научна дијалектологија већ и учинила¹. Ово ће условити и потребу разјашњавања на појмовно-терминолошком плану. Све то ће се у одговарајућој мјери одразити и на наставу српскога језика. Већ сада се може са сигурношћу утврдити да у новим околностима нема више потребе да се у нашим школама говори о кајкавском и чакавском дијалекту. Они нису ни српски ни српско-хрватски дијалекти, већ су хрватски дијалекти. Њихово искључивање из видокрута српске дијалектологије, па и из наставе српскога језика, ни на који начин не омета утврђивање односа српски стандардни језик — народни говори неће се сукобљавати ни са програмом наставе књижевности: у њему свакако неће бити дјела написаних на несрпским дијалектима.

* Рад представља нешто измијењену верзију реферата који је прочитан на Петнаестом конгресу Савеза славистичких друштава Југославије одржаном у Нишу од 11. до 13. октобра 2001. године.

¹ У том смислу в. рад Ивић 1998.

Као што је познато, стандардни језици настају на различитим основама. Савремени српски стандардни језик заснован је на народној основици, и то на централним српским говорима који припадају источнохерцеговачком дијалекту. Између различитих могућих избора Вук Караџић се определио управо за тај под утицајем друштвених и историјских околности. Већ више од сто година српска наука процјењује и оцјењује позитивне и негативне стране овога избора и сигурно је да се сви озбиљни научници слажу у једном: да се не може определијелити без резерве ни за једну ни за другу страну у томе².

Свакако је у сагледавању односа стандардни језик — народни говори релевантна чињеница да ли се ради о дијалектима који се налазе или се не налазе у основици савременог српског стандардног језика. Када су посриједи дијалекти који су учествовали директно у стварању нашега стандардног језика, ту се јавља много мање проблема и у настави српског језика. Говорници ових дијалеката већ са учењем матерњег језика у доброј мјери овладавају и стандардним језиком; ту је пред наставником мање проблема у обучавању ђака стандардног српског језику. Међутим, нису ријетки случајеви да ученици са ових говорних подручја, и не само ученици, упорно погрешно вјерују како је управо њихов језик најчистији и најправилнији. Прво што би ученици у погледу односа стандардни језик — дијалекат на часу требали да науче јесте то да нема бољег и лошијег дијалекта, да један дијалекат сам по себи, па ни по томе што је ушао у основицу стандардног језика, није бољи ни правилнији од другог. Сваки дијалекат је подједнако добар јер се на свакоме његови носиоци добро споразумијевају и углавном немају потребе за посуђивањем из других дијалеката. Потом је потребно указати на разлоге који су утицали на то да се српски стандардни језик гради управо на основици источнохерцеговачког и шумадијско-војвођанског дијалекта. У томе се треба клонити било каквих заблуда о овоме избору — у било коме смјеру текле те заблуде³.

У наставку рада ја ћу се задржати нешто детаљније на неким питањима односа стандардног језика и српских дијалеката у настави српскога језика и књижевности из перспективе ових говорника чији су дијалекти „покривени“ стандардним језиком. Ту је, на једној страни, питање како и колико у школи треба овим ученицима говорити о другим српским дијалектима, с којим се они, у правилу, не сусрећу у свакодневном животу, и, с друге стране, како им треба представљати разлику између њиховога дијалекта и стандардног језика. То разматра-

² Сажето и са више страна освјетљена су многа питања која су релевантна и која се покрећу у вези са Вуковим радом на стварању нашег савременог стандардног језика у раду Николић 2000, гдје се заинтересованим читаоцима нуди и краћи избор релевантне, углавном новије литературе о овој проблематици.

³ Током цијелога двадесетог вијека овим питањем бавили су се многи наши значајни филолози, а оцјене су зависиле и од актуелних погледа на однос стандардног језика и националне културе, али и од актуелних политичких прилика и др. Понекад се и код истих научника уочавају извјесне разлике о овим питањима у текстовима који су настајали у различитим раздобљима.

ње ће бити усмјерено на синтаксички и лексички план језика — прво, зато што ми се чини да су (и) та два плана погодна за успостављање релација између ова два језичка идиома и, друго, што су они били мање у „првом плану“ код разматрања ове проблематике. Иначе, сам проблем односа дијалеката и стандардног језика у настави и досада је код нас са више аспеката испитиван⁴.

Када су посриједи дијалекти који нису у основици стандардног српског језика, мислим да је потребно да се ученици упознају са најбитнијим њиховим карактеристикама на свим нивоима граматике. Сматрам, наиме, да би синтаксичке карактеристике одређеног дијалекта биле ученицима погодне за успостављање слике о њему. Такве карактеристике могу се за многе говоре наћи у дијалектолошким описима њиховим. Овдје би увијек добро дошла и умјетнички вриједна књижевна дјела написана на датоме дијалекту или дјела чији јунаци говоре локалним језиком⁵. Ученицима би свакако било интересантно да се, рецимо, на основу језика у Станковићевој *Кошћани* сачини синтакса падежа. Ово дјело својом умјетничком вриједношћу учинило је да локални говор не буде препрека за његово доживљавање и код говорника са другим дијалекатским основицама. Слично би се могао у школи искористити и *Петријин венац* Драгослава Михајловића⁶. Поред тога што ће ученици на занимљив начин и „уживо“ упознати одређене карактеристике ових говора, ова дјела могу лијепо да се искористе и као аргументација за раније изнесену истину да нема „добрих“ и „лоших“, односно „правилнијих“ и „неправилнијих“ дијалеката.

Када су у питању дијалекти које „покрива“ стандардни српски језик, и данас се неријетко може чути мишљење како између њих и стандардног језика стоји знак једнакости, без икаквих ограда. Из овога као логично произилази да ђаци у школи требају само да бубају правила стандардног језика, а да они већ знају тај језик, па зато лако долази и до чуђења шта се и зашто се има учити о своме језику кад га већ знамо. Да није баш такав однос ни између ових дијалеката и стандардног језика, па да није све тако једнострано ни у погледу учења језика у школи, лако се може показати и на језичким нивоима нижим од синтаксичког, али и на синтаксичком. Уосталом, знамо да између стандардног језика и „његових“ дијалеката није било потпуне једнакости ни у вријеме успостављања савременог српског језичког стандарда, посебно је не може бити данас, сто педесет година касније.

⁴ Такав један рад на страницама овога часописа објавио је Дешић 1981, са доста запажања која су актуелна и данас. Таквих радова било је и раније и касније, до најновијих дана, нпр. Ђупић 2001, а, ево, и на овоме конгресу слушамо реферате на ту тему.

⁵ Тако у овдје поменутом раду Дешић истиче како би било интересантно (и корисно) у Нишу са ученицима обрађивати језик Стевана Сремца, у Врању — језик Боре Станковића — стр. 166.

⁶ У ту сврху наставнику може лијепо послужити и рад о генитиву у романима Драгослава Михаловића — Ракић 1996.

Током вијека и по свога трајања стандардни језик се и аутономно развијао и тиме још више осамостаљивао од своје дијалекатске основице.

У чврстој вези са овим схватањем јесте и донедавно често инсистирање на одмјеравању каквог језичког феномена према стању у оним нашим говорима који су у основи стандардног језика — да би се одредила прихватљивост тога феномена у стандардном језику. Када бисмо се чврсто држали овога критеријума, онда наш стандардни језик не би могао да прати потребе које пред њега поставља савремени све сложенији друштвени живот. Илустрације ради, овдје се може подсјетити на све чешћу потребу, посебно у неким функционалним стиловима, да се уз исказивање пасивне дијатезе експлицитно искаже граматичким средством и агенс. Држећи се доброга осјећаја за народни језик на коме је заснован наш стандардни језик, не бисмо могли задовољити ту потребу, јер је, познато је⁷, у српском језику инструментал агенса нестао. Ипак данас се у српском језику агенс све чешће исказује новим граматичким средством⁸ — генитивом са предлогом *од*: Траже од мене да их поменем колико да *не буду заборављени* од нас (Д. Ненадић, *Дорошје*).

Нису, међутим, разлике на синтаксичком плану између стандардног језика и, рецимо, источнохерцеговачког дијалекта само такве које су настајале у процесу аутономног развоја стандардног језика. Има и таквих синтаксичких појава које нису из дијалекта преузете у стандардни језик. Такве синтаксичке јединице обично у језичкој пракси функционишу равноправно са оним које садржи стандардни језик. И на њих би требало више указивати и у настави. Овдје се може поменути доста широко распрострањена појава помјерања помоћног глагола из предиката према почетку реченице и његово уклапање у именску синтагму на начин који није карактеристичан за стандардни језик:

Ја *смо* и он отишли раније.

Јелена *су* и Марко ипак стигли.

Ова појава је у говорима и нешто обимнија од случаја који илуструје овај са помоћним глаголом помјереним из уобичајеног положаја. Судећи према томе што се оваква конструкција јавља и код оних говорника датог дијалекта који су завршили основну и средњу школу, могло би се тврдити да се овим феноменом настава матерњег језика не бави довољно, или бар не довољно успјешно.

Има и на плану синтаксе падежа таквих конструкција које не припадају стандардноме језику⁹, има и реченица, рецимо безличних, које нису карактеристичне за синтаксу стандардног српског језика. Наставник српског језика би морао да уочи шта све на синтаксичком плану носе његови ученици из своје дијалекатске средине и да им на

⁷ О томе се детаљно говори у Ивић 1954.

⁸ У вези са овим питањем в. и рад Танасић 1993.

⁹ О томе се може видјети у радовима Петровић 1972, и Пижурица 1967 (за одговарајуће говоре потпунији опис).

часовима синтаксе, и језика уопште, на то скреће пажњу. Наставници имају прилике и могућности да то учине на различите начине.

Када је ријеч о синтакси, овдје желим да споменем још неке случајеве размимоилажења дијалекатске базе и стандардног језика. Један такав случај представља појава тзв. потенцијала II или потенцијала за прошлост, какав је у сљедећем примјеру: Ја *бих био дошао* да си ме позвао. Ова проширена форма јавља се као конкурент „обичном“ потенцијалу у домену прошлости. Он се јавља и у говорима који улазе у основицу стандардног српског језика и код великог броја писаца¹⁰. Међутим, наша нормативна граматика није га укључила у стандардне облике у синтакси глагола. Наведен је и разлог за то — исту функцију успјешно обавља и обични потенцијал, који је свакако чешћи и у народним говорима¹¹.

Даље, наша савремена граматичка литература и експлицитно искључује из стандардног језика једну модалну глаголску конструкцију која је раније имала одговарајући статус у стандарду. То је конструкција имперфекта глагола *хитјети* + инфинитив:

Да не бјеше под оним именом, | *Не хиташе се бојати* од
урока.

Да уз цара сједијаше, | ... | *Шиташе* царев везир *бити*.

Да код краља сједијаше, | ... | Ђенерал му *хиташе бити*.
(Г. вијенац)

Доиста га *суситигнути хиташе*. (Н. пјесма)

М. Стевановић, говорећи о синтакси имперфекта, каже да је данас ова конструкција изван стандардног језика¹². Овај примјер наводимо управо зато што је погодан за илустрацију односа између дијалекта и стандардног језика. Није свака конструкција која је карактеристична и за дијалекат који улази у основицу стандардног језика могла задржати мјесто у стандардноме језику, макар она била и честа код једног таквог писца какав је Његош, а присутна је и у народној поезији. За разлику од прве конструкције — потенцијала, којој вријеме још није пресудило, ова друга је засигурно изгубила позицију стандарднојезичког изражајног средства. Ипак би и њу наставник морао знати,

¹⁰ Подробно о овоме облику потенцијала говори се у Радовановић 1978.

¹¹ Стевановић 1991, 719–720. У граматичи Станојичић–Поповић 2000, у поглављу о морфологији, наводи се образац за творбу овога „потенцијала прошлог“ и истиче да се он ријетко употребљава (стр. 121), а у поглављу о синтакси, у одјељку о употреби потенцијала, наводе се и два примјера за овакав потенцијал без икаквих коментара: *Да јој је дошао муж, она би му рекла била* зашто је то учинила; *Сав тај крај он би био најрадије сјалио или йрдоао* — стр. 396. У одређивању статуса потенцијала прошлог у стандардном српском језику не треба да има улогу то што данас хрватски лингвисти наводе да је он одлика хрватског језичког стандарда, а да га нема у српском језику — в. Окука 1999, 289.

¹² Стевановић 1991, 663–664.

знати њено право значење. То није спој семантике глагола *хитјети* и глаголског облика имперфекта, већ конструкција са својим значењем које се најадекватније може исказати обликом потенцијала глагола који је у овој конструкцији исказан инфинитивом. Наставник би требао да зна ову конструкцију зато да би могао ученицима протумачити њену употребу у народној пјесми и у Његошевом стиху.

Посебно је интересантно на часовима српског језика и књижевности говорити о лексици из народних говора. Овдје понајмање има разлога за етикету *неправилно*. Лексика из народних говора представља праву ризницу знања о животу, раду и обичајима народа некога краја. Посебна лексика за одређене области народнога живота која се јавља у некоме крају, или посебно значење неке лексеме која се јавља и у другим говорима, па и стандардном језику, говоре нам о условима живота, и о дјелатности, и о вјеровањима и обичајима, и о погледу на свијет код људи датога краја.

Овом приликом задржаћу се мало детаљније код два таква примјера. Први се тиче начина именовања једнога детаља код човјека за који српски језик нема посебну ријеч ни у књижевном језику ни на ширем подручју народнога језика. То је размак између два предња горња зуба. У многим говорима источнохерцеговачког типа тај детаљ се именује ријечју *сѣрѹга*¹³. У говору дијела босанске Посавине (који је, такође, источнохерцеговачки) за то постоји посебна лексема: *рѣјечница*.¹⁴ Ако за ову потоњу и нисам баш сигуран зашто је смишљена баш тако (лијепо), свакако је јасна асоцијација по којој је тај детаљ назван у Херцеговини и Црној Гори: ето гдје се све огледа начин живота људи ових наших крајева.

За други примјер наведићу употребу лексеме *воденица*. Два велика српска рјечника — РСАНУ и РМС¹⁵ — немају сасвим идентичан приступ у обради ове лексеме, што је и разумљиво с обзиром на њихове различите карактеристике. У РСАНУ на првом мјесту се каже и то да ријеч *воденица* значи и млин уопште, а у РМС стоји да је то *млин који покреће вода*. Кажем, ово што се дата ријеч дефинише на различите начине може бити потпуно разумљиво. Међутим, са становишта теме овога рада важнија је чињеница да се у једноме дијелу српскога народа ријечју *воденица* заиста означава сваки млин, па и млин за кафу. Забиљежен је чак и примјер са синтагмом *воденица на ветшар* (РСАНУ). А то све свједочи о чињеници, која није само за лингвисте интересантна, да су становници тих крајева вијековима мљели жито само на воденици, да су им друге врсте млина просто мало закасниле.

¹³ Тако је у Црној Гори, у Ускоцима — Станић 1991. И у околини Требиња овај детаљ у зубима назива се *сѣрѹга*, о чему ме је информисао мр Саво Пујић, а такође и у говору кладањских Ера, у источној Босни — према информацији др Слободана Реметића. Исто је и у Циви, како ме је обавијестила др Милица Радовић-Тешић.

¹⁴ О *рјечници* више в. у Танасић 1995.

¹⁵ Види РСАНУ, кв. 2, и РМС, кв. 1.

Ако се говори о начину живота, о дјелатности, о старим занатима, обичајима и вјеровањима људи неког краја, то се не може ваљано чинити замјењујући народну лексикку неком другом, стандардном. Тако ни у школи не треба тражити од ђака да не употребљавају народне ријечи за такве појмове; управо треба чинити обрнуто. Права је прилика да се преко овакве лексике ученици упознају и са обичајима свога краја и, такође, да се увјере у чињеницу да народни језик, и зато што није пропуштен кроз стандарднојезичку норму, представља највећу ризницу народне културе. И управо на оваквим примјерима ученицима се може показати и то да народни говори и стандардни језик и нису у односу узајамнога искључивања, да сваки има своје домене функционисања, а да је наша потреба да научимо да се у одговарајућим приликама служимо једним или другим језичким идиомом.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Дешић 1981 — Милорад Дешић, *Улога локалног говора у развијању говорне културе ученика*, Наш језик XXV/3, Београд, 162–166.
- Ивић 1954 — Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструменџала и њихов развој*, САНУ, Београд.
- Ивић 1998 — Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLI/2, Нови Сад, 113–132.
- Николић 2000 — Мирослав Николић, *О односу између народног и књижевног језика*, Књижевност и језик XLVII/3–4, Београд, 51–59.
- Окука 1999 — Милош Окука, *Хрватски конџра српски*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLII, Нови Сад, 277–301.
- Петровић 1972 — Драгољуб Петровић, *О говору Змијања IV део. Синџакса*, Зборник за филологију и лингвистику XV/2, Нови Сад, 151–213.
- Пижурица 1967 — Мато Пижурица, *Употреба ђадежа у говору Роваца*, Прилози проучавању језика III, Нови Сад, 141–176.
- Радовановић 1978 — Милорад Радовановић, *Пошениџал II у српскохрватском језику*, Зборник за филологију и лингвистику XXI/2, Нови Сад, 153–161.
- Ракић 1996 — Софија Ракић, *Употреба гениџива у језику два романа Драгослава Михајловића*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXIX/2, Нови Сад, 199–208.
- РМС — *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Матица српска, Нови Сад.
- РСАНУ — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, (досад издато) I–XVI, САНУ и Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Станић 1991 — Милија Станић, *Ускочки речник*, I–II, Научна књига, Београд.
- Станојчић–Поповић 2000 — Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамаџика српскога језика*. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, Београд.
- Стевановић 1991 — Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II. Синџакса*, Научна књига, Београд.
- Танасић 1993 — Срето Танасић, *Инструменџал за живо у пасивним конструкцијама*, Наш језик XXIX/3–4, Београд, 173–181.
- Танасић 1995 — Срето Танасић, *Ријечница — враџа ријечима*, Расковник XXI/81–82, Београд, 93–100.
- Ћушић 2001 — Драго Ћушић, *Насџава језика и дијалекат*, Зборник Института за педагошка истраживања XXXIII/33, Београд, 346–350.

Р е з ю м е

Срето Танасич

СТАНДАРТНЫЙ ЯЗЫК И ДИАЛЕКТЫ

Сербский язык как органический идиом имеет несколько диалектов, отличающихся друг от друга в большей или меньшей степени, а они же в большей или меньшей степени отделены от стандартного сербского языка. Приведенные факты важны для понимания процесса формирования и развития современного сербского стандартного языка, а также для удачного решения вопросов языковой культуры. Когда речь идет о поднятии уровня языковой культуры, ясно, что тогда преимущественной задачей должно явиться изучение стандартного языка и обучение стандартному языку. Однако, в данном случае не менее важным является вопрос о том, в частности в процессе преподавания сербского языка, сколько внимания следует уделять ознакомлению слушателей с особенностями говора родного края, как ознакомиться с основными особенностями других сербских диалектов, и как при этом устанавливать отношения типа *диалект — стандартный язык — просторечие (субстандарт)*, исключая упрощенный подход, основывающийся на оппозиции *правильно — неправильно*.

Автор в настоящей работе пытается, на материале синтаксиса и лексики, внести вклад в поиски ответа на затронутые вопросы.

СТАНА РИСТИЋ

(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ИНФОРМАЦИЈЕ О ГРАМАТИЧКОЈ ЛЕКСИЧКОЈ СПОЈИВОСТИ У ДЕСКРИПТИВНОМ РЕЧНИКУ*

У раду је на више примера из Речника САНУ показано како би се у традиционални опис граматике и лексичке спојивости могли применити принципи системске лексикографије и интегралног описа језика

1.1. У раду су разматрани традиционални лексикографски поступци у представљању граматичке и лексичке спојивости, као битних карактеристика јединица лексичког система које регулишу правила њихове употребе у говору и писању. Карактеристике овог типа испољавају се као ограничења спојивости одређене лексеме са другим лексичким јединицама или њиховим облицима у реализацији појединих значења. Оне припадају домену семантичке валенције или домену модела управљања (рекције), а начин њиховог евидентирања у дескриптивним речницима морао би да одражава одређена семантичка и граматичка правила неопходна за активно учење језика (матерњег и страног).¹

1.2. Анализом лексикографских поступака у евидентирању граматичке и лексичке спојивости у Речнику САНУ покушали смо да утврдимо у којој мери они установљују и прописују наведена правила, а с тим у вези и у којој мери се речници овог типа могу препоручивати и употребљавати као приручници за активно овладавање језиком. Бавили смо се и следећим питањем: да ли је и у којој мери традиционална лексикографија у домену представљања граматичке и лексичке спојивости допринела успостављењу теорије интегралног описа језика

---

* Рад представља реферат који је изложен на Петнаестом конгресу Савеза славистичких друштава Југославије, који је одржан у Нишу од 11. до 13. октобра 2001. год.

¹ За усвајање правила употребе одређене лексеме веома су важне и њене карактеристике које се тичу конгруенције, чија би правила требало установљавати у граматички и дескриптивној лексикографији, на шта је, на примерима именица одређених типова, указао Љубомир Поповић у своме раду (2000: 65–80).

² Битне карактеристике теорије интегралног описа језика, изграђиване у Московској семантичкој школи, представљене су у делима Ј. Апресјана. Мислимо пре свега на два дела овог аутора: Апресјан 1995, том I и II, а битне карактеристике системске лексикографије представљене су на примерима лексикографских портрета неких лексема руског језика у зборнику Системски опис лексике 1995 и у Речнику синонима (Апресјан 1999).

и системске лексикографије², као и представљању лексикографског портрета и лексикографског типа.³

1.3. Интегрални опис језика, без обзира на различита теоријска и практична усмерења, најопштије речено, обједињује речник и граматiku у представљању језичких јединица, узимајући у обзир и њихове нетривијалне граматичке, семантичке, прозодијске, комуникативне и прагматичке карактеристике. Зато се, у односу на традиционалну лексикографију, повећава број информација и у домену граматичке и лексичке спојивости, чиме се знатно допуњује инвентар правила и олакшава учење језика. Тим пре, што су и на теоријском и на практичном плану нађена решења за записивање информација свих језичких нивоа јединственим метајезиком, са ограниченим инвентаром јединица и у лексикону и у синтакси. Тако се дошло до семантичких примитива, ограниченог броја јединица лексикона лингвистичког метајезика, и до пропозиционих модела, ограниченог броја предикатно-актантних структура синтаксе тог језика. У Московској семантичкој школи преовлађује став да лингвистички метајезик мора најпре испунити улогу јединственог, унифицираног средства у опису једног језика, и да се такав језик заснива на површинској семантици природног језика. Зато се у својства метајезика интегралног описа следбеника ове школе употребљава скраћени и унифицирани природни језик. Њега карактеришу реалне синтаксичке конструкције и речи одређеног језика у њиховим обичним значењима. Овакав јединствени семантички метајезик могао би да се узме као еталон коме треба тежити у изграђивању и усавршавању лингвистичког/лексикографског метајезика за описивање системских карактеристика јединица свих језичких нивоа.

2.1. У даљем излагању, представљајући лексикографске поступке и метајезик дескриптивног Речника САНУ, као најрепрезентативнијег дела српске традиционалне и новије лексикографије, показиваћемо и њихов статус у односу на лексикографске поступке и метајезик системске лексикографије. При томе имамо у виду оне сегменте у речницима у којима се представљају информације које по терминологији системске лексикографије припадају следећим зонама: зони спојивости и зони модела управљања.

2.2. Неке од наведених информација и начине њиховог представљања показавћемо на примеру делова два речничка чланка из Речника САНУ⁴. Истакнути делови речничких чланака лексеме *мислити* и *млад* уз свако појединачно значење представљају ограничења њихове

³ Лексикографски портрет представља се на фону одређеног лексикографског типа истичући с једне стране заједничке карактеристике групе лексема (прозодијске, семантичке, синтаксичке, комуникативне и др.) — унификација, а са друге индивидуалне особине одређене лексеме — индивидуализација или лексикографско портретисање.

⁴ Делове метајезичког описа лексема у овим и другим примерима истаћи ћемо болдом, а дефиниције ћемо дати у курзиву, како се иначе дају Речнику. Изоставићемо примере и фразеолошке изразе, који могу бити предмет посебног разматрања са становишта метајезичке улоге и допуњавања информација у лексикографском опису језичких јединица.

граматичке и лексичке спојивости, чиме се регулишу граматичка и семантичка правила употребе наведених лексема.⁵

2.3.1. За глагол *мислити* дају се информације које се тичу модела управљања — облици рекцијских допуна за обавезне семантичке валентности глагола (углавном сви истакнути делови у загради испред дефиниције):

мйслити, -йм (дијал. ијск. *мишљети*) **несвр. I. 2. а.** (о неком, о нечем, на некога, нешто) *имати у мислима, у йаме-йи (некога, нешто), размишљати (о неком, о нечем) ...*; **4. а.** (нешто, ретко о нечему) *желейи некоме нешто; йрипремайи, смишљати (обично нешто зло): мислити зло (о злу), не мислити добро*; **5. б.** (обично са допуном на нешто) *имати нешто у виду, йомишљати на нешто ...* **б. а.** (па неког, на нешто) *води-йи рачуна о неком, о нечем*; **б. покр.** (за неког, за нешто, ретко за неким, за нечим) *биyi забринуйи за некога, за нешто ...*; **в.** (за некога, за нешто) *водиyi бригу, бринуyi се ...*

2.3.2. Информације о моделу управљања изостају ако глагол којим се дефинише има исти модел управљања као глагол који се дефинише:

мислити I. 1. *умом, разумом сйварати мисли, долазити до идеја, судова, закључака, размишљати; расуђивати ...*; **3. а.** *имати неко мишљење о нечем, биyi неког мишљења; б. верова-йи; замишљати; сматрайи, држати.*

2.3.3. Дата је и информација о ограничењу семантичке спојивости:

мислити I. 4. а. (нешто, ретко о нечему) *желейи некоме нешто; йрипремайи, смишљати (обично нешто зло): мислити зло (о злу), не мислити добро.*

2.3.4. Представљене су и морфолошке карактеристике глагола у реализацији одређеног значења:

мислити I. 3. в. (обично у 2. л. јд. презента, ретко безл. са логичким субјектом у дативу) *чинити се, изгледайи*: Мислиш све ће /ветар/ из корена извалити; Мисли му се да цијели догађај својим очима гледа ...

Последњи случај употребе гл. *мислити* показује да се дају и информације о безличној употреби, која се обично реализује и као посебно значење (модално у наведеном значењу гл. *мислити*). Уопште, употреба у одричним, упитним и модалним реченицама и у различитим типовима уводних конструкција, углавном је и сигнал реализације посебног, граматикализованог значења одређене лексеме, што је и разлог да се оваква употреба евидентира на одговарајући начин. Информације овог типа представљају основне елементе дефиниције функцијских речи (партикула, прилога и везника) (в. нпр. у Речнику САНУ

⁵ О типовима информација и њиховој организацији у дескриптивном речнику в. Ристић 1995/96: 67–75; 1995: 53–60; 1995а: 233–240.

партикуле: *ли, не, е, ево, ејџо, ено*, затим модалне глаголе *моћи, морати* и др.).

2.3.5. Рефлексивност глаголских облика представља се у издвојеном делу речничког чланка, под римским бројем II. ~ (мислити) се 1. а. *размишљати о нечем тражећи неко решење ...*, а даје се и информација и за узајамно повратно значење.

2.4.1. За придев *млад* дате су информације о ограничењима лексичке спојивости:

мла̑д², **мла̑да**, **мла̑до** (одр. **млади**, **-а**, **-о**; комп. **млађи**) (дијал. **мнад**); супр. **стар 1. а.** *који је у раном добу живота (о људима и животињама), који се развија, који није почео да ствари ...*; **в.** (обично у вези са „луд“, „зелен“) 1) *који још није доспигао духовни развој зреле особе, неискусан, наиван због младости ...*: Био сам млад и зелен; Младо-лудо, па ће јурнути у пропаст; 2) *који одражава такву особу, својствен таквој особи ...*; 3) *који је без искуства ...*; **г.** (уз **именицу старац**) 1) *који је још у снази, крейак бодар ...* 2) *који је пре времена изгубио особине младости, прерано остарео, оронуо ...*; **б. ист.** (као **први део у називима организације, удружења и сл.**) *који се бори за остварење неког националног ... програма ...*

2.4.2. Велики број информација односи се на морфолошке карактеристике придева у реализацији појединих значења (употреба у облику компаратива, у именичкој служби, са ознаком рода и броја):

млад 1. д. (у комп.) 1) *који се касније родио ...* 2) *уз име (презиме) неке особе да би се она разликовала од старије особе истог имена (презимена), обично из исте породице, заједнице и сл. ...*; **7. (у комп.) а.** (понекад у именичкој служби) *нижи по рангу ...*; **8. (у именичкој служби у одр. виду) а.** (ређе комп.) **м мн.** *млађи нараштај, омладина ...* **б.** (младо с, у мн. **млади м**) *младунче ...*; **в. (и комп.) м мн.** *момак и девојка ...*; **г. (у комп. у сва три рода, а у мн. м)** *заст. слуга ...*

3.1. Све друге релевантне информације којима се регулишу правила употребе одређене лексеме, уколико нису посебно истакнуте метајезичким описом, одређеним лексикографским поступком или посебном техничком назнаком дају се у дефиницији и у примерима који се одабирају по утврђеним правилима. Уопште, у дескриптивним реченицама поред метајезика који је заснован на традиционалној граматичкој и лексикографској велику улогу у представљању лексема имају и одређени лексикографски и технички поступци: редослед информација, употреба заграда, различити типови слова, начини дефинисања, типови дефиниција и др.

3.2. Редуковане информације које се тичу модела управљања допуњавају се примерима који одговарају зони цитата у системској лексикографији. Захтеви за одабир примера у традиционалном дескриптивном речнику засновани су више на параметрима хронолошке, територијалне, функционално-стилске и жанровске заступљености и зато

би их требало кориговати и допунити параметрима који одражавају граматичко-семантичке карактеристике лексема, односно њихову семантичку валентност и спојивост. Примери би с једне стране морали да илуструју модел, а са друге сва варирања у оквиру модела: морфо-лошка, синтаксичка, семантичка функционално-стилска, комуникативна и др. (да илуструју јакe семантичке позиције лексеме).

3.3. Информација о обавезним рекцијским допунама и релевантним карактеристикама саме лексеме у Речнику САНУ даје се обично у заградама које претходе дефиницији и другим типом слова, а информације о ограничењима спојивости дају се обично у заградама после дефиниције и истим типом слова као дефиниција (в. истакнуте делове у наведеним речничким чланцима). Тако се уз општа правила употребе сваке појединачне речи која следе на основу одређивања њеног граматичког статуса, датог у делу леме пре дефиниције (в. заглавља наведених речничких чланака, т. 2.3.1. и 2.4.1), у овим деловима дефиниције (у глосама) по правилу дају додатна правила везана за реализацију одређеног значења. Ако се узме у обзир и значајна улога примера — цитата у допуњавању информација о моделу управљања и спојивости, очигледно је да су речнички чланци, урађени по правилима традиционалне дескриптивне лексикографије, у великој мери допринели утемељењу системске лексикографије, и то како у опису лексикографских типова, тако и у опису лексикографских портрета.

4. Представљање семантичке валентности преко рекцијских допуна, као и њихове обавезности/факултативности у дескриптивним речницима, значајно је не само за двојезичну лексикографију и установљење правила при учењу страног језика, него и за успостављање системских односа међу лексичким јединицама унутар једног језика. Такве информације, поред осталог, указују и на релевантне разлике међу синонимима.

4.1. За глагол *жалити се* важно је навести валентност адресата „некоме“, док ту валентност не показују његови синоними *ројити* и *плакати*. У Речнику САНУ, у коме је гл. *жалити се* 1 дефинисан на следећи начин: (на некога, нешто или без падежне допуне) *изражавати незадовољство, нерасположење, тужити се, жадати се*, ова валентност није наведена, иако је пример показује: *Жали му се Лазар на крвника*. Међутим, она се, како показује Матичин речник и као што смо већ истакли, не реализује код глагола *плакати* 4 у значењу 'жалити се', за које је евидентирана допуна „на некога“ (*Плаче на ње сва Херцеговина*).

4.2. Разлике између синонимских глагола могу се испољити и у начину исказивања валентности, нпр. исказивање адресата акузативом „некога“ за гл. *информисати*, *извесити*, односно дативом „некоме“ за њихове синониме *саопштити*, *објавити* и сл.

4.3. За неку лексему је навођење валентности обавезно, нпр. за именицу *творца* (неке теорије, уметничког дела и сл.), јер се не може употребити без допуне, док те обавезне валентности нема код њеног синонима *аутор* (*Аутор је примио хонорар* : **Творац је примио хонорар*).

раp). У Матицином речнику за именицу *творца* информација о наведеној обавезној валентности дата је у оквиру дефиниције на следећи начин: *онај који је нешто створио (у односу на то дело), аутор ... (Учинити нејравду творцу наше књижевности).*

4.4. Разлике међу синонимима могу се испољити и као изразивост/неизразивост валентности, што би требало евидентирати у дескриптивној лексикографији. Нпр. глагол *сејтовати* реализује семантичку валентност адресата „некоме“, који се синтаксички ретко реализује, него се реализује у виду рекцијске допуне „некога“ (*Мајка га оиет сејтује; Навалили су га сејтовати* — Матичин речник). Код његовог синонима гл. *саветовати*, на који је гл. *сејтовати* упућен и чије је значење одређено као 'давати савет (некоме)', та валентност се и синтаксички реализује, па је обично: *Саветовао је пријатељу (пацијенту, колеги и сл.)* мада су у Матицином речнику наведени само примери типа: *саветовати децу и сл.*, односно са допуном „некога“.

4.5. Требало би по правилу издвајати случајеве апсолутне употребе лексеме, за коју је иначе обавезна допуна, од случајева факултативности допуна, нпр. једно од значења гл. чекати: *Ја чекам* — у ситуацији дугог ишчекивања да неко уради нешто. Оваква употреба лексеме обично је и сигнал њеног посебног значења, па је и то разлог више да се представи на одговарајући начин, што се иначе не чини у Речнику САНУ. Апсолутна употреба се не издваја него се представља у истом делу речничког чланка у коме се описује дата лексема са допунама, а информација, која се даје формулацијом „без (падежне) допуне“, двосмислена је: може значити факултативност допуне или апсолутну употребу лексеме. Тако је нпр. употреба гл. *навикнути* у примеру: *Има кад хоће и да навикне и да се разжљути кад није нешто у реду*, дата уз примере који илуструју основно значење представљено на следећи начин: 1. а. (са допуном на некога, некога или без допуне) *крајко или мало викнути, подвикнути (грдећи, карајући некога, зајоведајући некоме)*. Међутим, наведени пример показује нарочиту, апсолутну употребу гл. *навикнути* у конструкцији са безличним обликом глагола *имати* у модалном значењу 'моћи', чиме се сигнализира да није у питању факултативност допуне глагола у основном значењу, него његова апсолутна употреба са другачијим значењем: 'вичући изразити негодовање'. Или, нпр. апсолутна употреба не издваја се ни код гл. *жалити се* у примеру типа: *Добро је. Знаш ... да се људи не жале*, у коме је она маркирана и исказом нарочите структуре са уводном конструкцијом и негацијом и у коме реализује посебно значење 'имати потребу, навику за изражавањем незадовољства, нерасположења'. У Речнику САНУ она је представљена уз значење *жалити се* 1. *изражавајући незадовољство, нерасположење, шужити се, јадају се* (в. *жалити се*, т. 4.1).

4.6. Представљањем обавезне валентности често се показује или сужено, спецификовано значење лексеме, односно ограничење њене спојивости, или проширено значење лексеме у односу на специфично. Нпр. за секундарна значења лексеме *носилац* (*улоге, особине, медаље,*

исправе, тийиуле, листе и сл.; в. *носилац* у Речнику САНУ) и за опште секундарно значење лексема *арена* 'место дешавања неког догађаја, обично драматичног' (*арена радничког йокрејџа*), то је обавезна валентност „нечега“. У Речнику САНУ секундарно значење **арена 2.** није адекватно представљено: фиг. *йойришије, йоље умног рада, културног йаакмичења и сл.*, поред осталог и зато што је релевантна информација о обавезној семантичкој валентности сужена и дата као део дефиниције.

5. У дескриптивним речницима, као што је већ показано на примеру речничких чланака лексема *мислиџи* и *млад*, дају се информације које по системској лексикографији припадају зони спојивости. Оне се у Речнику САНУ углавном наводе после дефиниције као напомене о ограничењу лексичке, семантичке или морфолошке спојивости и дају се истим типом слова као дефиниција. У даљем излагању размотрићемо још неке случајеве.

5.1. По већ утврђеним правилима требало би нпр. за гл. *радоваџи* се дати информацију да субјекат може бити и човек и виша животиња, зато што већина глагола осећања ограничава спојивост само на субјекте са значењем човека. Међутим информације овог типа у Речнику САНУ изостају уз глаголе истог типа: *мислиџи, мрзеџи, волеџи* и сл. Оне нису адекватно ни доследно дате ни за значења глагола *жалиџи*, док се у неким другим случајевима информације о ограничењима спојивости сличног типа наводе (в. пр. **млад 1. а**, т. 2.4.2).

5.2. Ограничења семантичке спојивости требало би навести и за једно од значења глагола *йосеџиџи*, у коме само именице са значењем културних објеката попуњавају његову валентност циља (посете) (*йосеџиџи музеј, йозоришије, изложбу*), за разлику од синонимних глагола *ойиџи, доџи* (у *музеј, у йозоришије, на изложбу*), код којих смисао 'посете' не мора бити обавезно повезан са културним садржајем. У Речнику Матице српске код гл. **посетити 1**, који је дефинисан на следећи начин: *доџи куда или коме и задржаџи се йамо неке време, обиџи, йоходиџи*, није истакнута наведена разлика између синонимних глагола нити је дата било која информација у вези са назначеним ограничењем циља посете, па су и синонимни гл. *доџи, обиџи и йоходиџи* употребљени у дефиницији без икаквог ограничавања.

5.3. У реализацији појединих значења код неких лексема јављају се случајеви ограничења више типова спојивости (граматичке и лексичке нпр.), што се, наравно, мора представити на одговарајући начин. Међутим, у речницима су у овим случајевима информације често непотпуне. Тако је у Речнику САНУ за лексему **мрав 2** мн. у значењу 'мравци', у додатном делу дефиниције дата информација о ограничењу лексичке спојивости „најчешће уз глаголе: подилазити, пролазити, проћи и сл.“, али је изостала информација о ограничењу морфосинтаксичке — граматичке спојивости, с обзиром на то да лексема *мрав* дато значење у споју са наведеним глаголима реализују само ако се они употребе у конструкцији са логичким субјектом у акузативу. Да изостала информација није системска грешка, види се по томе што

она није изостала код лексеме *мравци* на коју је упућено значење *мрав* 2. Тако и овај пример са тривијалним показатељима услова за реализацију датог значења лексеме *мрав* потврђује да одсуство системности у нашој дескриптивној лексикографији у многим случајевима није резултат неуоченог и недефинисаног статуса одређене појаве, него недовољне пажње и акрибичности лексикографа.

5.4. Информације о спојивости, иако се по правилу дају у блоку дефинисања не чине интегрални део дефиниције, него посебне зоне пре и после дефиниције. На традиционално схватање о издвојености овог типа информација указује и препорука у Упутствима за израду Речника САНУ да се оне не представљају као интегрални делови дефиниције, него као њени додатни делови. Наводе се и примери лексема чија значења треба представити на следећи начин: *вирити кришом гледати (обично кроз узан отвор)* и *блед који нема природног руменила, који је без животиње боје (о лицу, кожи и сл.)*, у којима издвојени делови у загради дефиниције, у терминологији савремене и системске лексикографије, указују на спојивосне карактеристике наведених лексема, односно на ограничења њихове семантичке и лексичке спојивости.

6.1. Ово правило и многа друга разматрана правила установљена су у српској традиционалној лексикографији, али се не примењују доследно, чиме се оглушује о системност и типско представљање, као важне принципе не само интегралног него и сваког другог системског описивања језичких јединица.

6.2. За системско представљање лексичких јединица српског језика у домену граматичке и лексичке спојивости неопходно је издвојити и показати опште семантичке опозиције које леже у основи већине лексикографских типова. Многе од њих су универзалне и већ су издвојене у описима других језика, што може да представља значајну олакшицу за граматички и лексикографски опис српског језика.⁶

6.3. Тако се нпр. зна да велики део семантичких особености по којима се разликују глаголи једног синонимског реда проистиче из њихове актактне структуре. Разлике се обично тичу радње, стања и својства субјекта, стања и својства објекта, својства адресата, циља, инструментала, средства, места, времена и др. Само одређивање валентности глагола и семантичких улога — актаната, као деликатног синтаксичког и лексикографског проблема, олакшано је тиме што су у савременим лингвистичким истраживањима издвојене семантичке класе глагола карактеристичне за многе језике. На основу тога би се и глаголи српског језика могли сврстати у одређене семантичке класе, од којих ћемо само неке навести: глаголи делатности чија се радња завршава са постигнутим циљем (*писати, читати, правити, рушити*); глаголи разнородне радње са једним циљем (*радити, војевати*); интерпретациони глаголи који исказују оцену нечега (*погрешити, клеветати*); глаголи процеса који немају субјекта агенса (*расити, шетети, повећавати се, смањивати се, дувати, горети*); путативни глаголи (*сма-*

⁶ О опозицијама које су већ истражене в. Апресјан 1999: V–VI.

шрајти, мислити (нешто), рачунајти, сумњати); глаголи стања (*десити се, збити се*); просторног положаја (*висити, лежати*) и др.

6.4. Утврђено је да су у синонимском реду глагола и именица, који означавају емоције апсолутно регуларне разлике по фактору који изазива емоције, по интелектуалној оцени тог фактора од стране субјекта, по карактеру, дубини и интензивности емоција, по жељама које оне изазивају, по начину њиховог испољавања и сл.

6.5. За разликовање јединица у синонимском реду именица којима се означавају природни објекти истиче се да важну улогу има разликовање по облику, боји, размери, по унутрашњој структури, начину употребе и сл. У синонимском реду именица које означавају артефакте наведеним разликама могу се додати и разлике по функцији и намени предмета.

7. У даљем истраживању и лексикографском раду неопходно би било издвајати опозиције карактеристичне за српски језик и утврђивати системске разлике међу јединицама у синонимским редовима. Многе информације овог типа већ су дате у дескриптивним речницима српског језика, али без строго утврђених правила, па их је тешко уочити и систематизовати. У строжијим лексикографским описима, каква је и системска лексикографија као најпримеренија традиционалној дескриптивној лексикографији, прописују се правила за издвајање и описивање релевантних информација, при чему је евидентно груписање информација у зоне распоређене у одређеним деловима речничког чланка. Информације о граматичкој и лексичкој спојивости, које су у системској лексикографији бројне и исцрпно представљене у зони модела управљања и зони спојивости, у српској дескриптивној лексикографији нису бројне и, како смо показали на примеру Речника САНУ, делимично су представљене у глосама — додатним деловима на почетку или на крају дефиниције.

8. У дескриптивној лексикографији све информације морају бити дате таквим метајезиком који ће разумети и корисници са општим (школским) лингвистичким знањем. Зато се у српској дескриптивној лексикографији употребљавају термини школске граматике, који су са традиционалним лексикографским терминима у основи лексикографског метајезика. Метајезик српске дескриптивне лексикографије, заснован на традиционалној граматичкој и лексикографији⁷, није потпуни изграђен, па се за практичне потребе допуњава одговарајућим поступцима који чине неразводни део лексикографског метајезика. За допуњавање и даље изграђивање лексикографског метајезика, свакако би требало преузимати јединице семантичког метајезика системске лексикографије примерене опису лексичких јединица српског језика, типу речника и његовим корисницима.

⁷ Незаемењивост неких традиционалних термина показује и чињеница да у савременом Речнику синонима Ј. Апресјана, урађеном по принципима системске лексикографије, традиционални термини чине 20 до 25% од свих специјалних термина (Апресјан 1999: XVII).

ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан I 1995 Апресян, Ю. Д., *Лексическая семантика, синонимические средства языка*, Школа „Языки русской культуры“, Издательская фирма „Восточная литература“ РАН, Москва.
- Апресјан II 1995 Апресян, Ю. Д., *Интегральное описание языка и системная лексикография*, Школа „Языки русской культуры“, Москва.
- Апресјан 1999 Новый объяснительный словарь синонимов русского языка, Первый выпуск, 2-е издание, исправленное. Под общим руководством академика Ю. Д. Апресяна, Школа „Языки русской культуры“, Москва.
- Матичин речник *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад.
- Поповић 2000 Поповић Љубомир, Бивалентни контролори конгруенције: проблем лексикографског описа конгруенције граматичког и семантичког слагања, *Научни састајанак слависти* у Вукове дане, 29/1, Београд, 65–80.
- Речник САНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVI, САНУ, Београд.
- Ристић 1995/96 Ристић Стана, Нормативност и лексичко нормирање у дескриптивној лексикографији, *Наш језик XXXI/1–5*, Београд, 67–75.
- Ристић 1995 Ристић Стана, Лексичке јединице као носиоци стилске информације, *Научни састајанак слависти* у Вукове дане 23/2, Београд, 53–60.
- Ристић 1995а Ристић Стана, Неки аспекти нормирања у лексикографији, *Научни састајанак слависти* у Вукове дане 24/1, Београд, 233–240.
- Системски опис лексике 1995 *Теоретическая лингвистика и лексикография: опыты системного описания лексики*, „Русские словари“, Москва.
- Упутства *Упућства за обраду Речника САНУ*, штампано после израде прве књиге речника у Институту за српски језик у Београду.

Р е з ю м е

Стана Ристић

ИНФОРМАЦИИ О ГРАММАТИЧЕСКОЙ И ЛЕКСИЧЕСКОЙ СОЧЕТАЕМОСТИ В ДЕСКРИПТИВНОМ СЛОВАРЕ

В настоящей работе автор показал, на материале Словаря Сербской академии наук и искусств (САНУ), что информации о грамматической и лексической сочетаемости являются составной частью описания лексических единиц сербской традиционной лексикографии. Однако, все еще не определены параметры, которые могли бы обеспечить подробность и системность описания. Тут речь идет о необходимых условиях для определения правил, которые могли бы значительно содействовать активному усвоению лексики сербского языка. Способ обработки грамматической и лексической сочетаемости в данном Словаре свидетельствует о том, что еще не выработан лексикографический метаязык и что в сербской лексикографии отсутствуют моделирование и системность, являющиеся главными постулатами современных лексикографических приемов. Эти приемы давно уже стали частью традиции развитых лингвистических центров, среди которых выделяется русская системная лексикография, которая могла бы стать нашим самым близким и самым подходящим образцом.

СТАНИМИР РАКИЋ
(Београд)

О КОНВЕРЗИЛИ СЛОЖЕНИХ ПРИДЕВА У ИМЕНИЦЕ

Сложенице се од одговарајућих фраза разликују акцентом, спојеним писањем или посебним значењем. У граматицама енглеског језика се посебан значај придаје критерију акцента и семантичком критерију због непоузданости критерија спојеног писања (нпр. сложеница *word-formation* се може писати и одвојено *word formation* и са цртом *word-formation*). У традиционалној енглеској граматици је нарочито истицан семантички критериј изолације значења којим се сложенице разликују од фраза (нпр. *blackboard* не значи исто што и *black board*, а *blackberry* исто што и *black berry*); овај критериј је чак проглашаван за главну демаркацију сложеница према фразама (в. Јасперсен 1942: 134).¹ Bloomfield (1933: 227) је, међутим, одбацио овај критериј указујући да многе фразе имају исто тако специјализовано значење. Већина лингвиста ипак прихвата да је изолација или специјализација значења један од главних критерија у одређивању сложеница од којих изгледа ниједан није нужан.²

У српском језику сложенице се пре свега разликују јединственим акцентом и спојеним писањем. Семантички критериј који је толико ценила традиционална грамика у српском језику није ни довољан ни нужан. Тако нпр. фразе *велика зверка*, *забрањено воће*, *црвени карџон*, *йрав угао*, *сайунска ојера*, *луда кућа*, *уски кругови* имају изоловано зна-

¹ Јесперсен наводи чланак Brugmann-a 'Das Wesen des sogenannten Wortzusammensetzungen', *Berichte d. sachs. Ges. d. Wiss. phil. hist. Kl.* 52 (1990), стр. 359.

² Према Lyons-у (1977) појава специјализације значења је неминовна у нормалној употреби језика. Сложенице често настају као синтаксичке фразе, али у процесу утврђивања стичу мање или више посебно значење. Тај процес Lyons назива институционализацијом (в. Lyons 1977: 524, Bauer 1983: 48). Тако нпр. *telephone box* може да значи кутију која је слична телефону, кутију на којој се налази телефон, која функционише као телефон итд., али се ипак та значења игноришу и издваја као главно значење телефонске говорнице. Меу (1975: 62) указује на то да је специјализација значења сложеница само једна манифестација арбитрарности језичког знака уопште. Утврђене сложенице се разликују од простих лексичких јединица тиме што њихов првобитни избор обично није арбитраран, већ мотивисан значењима или делом значења конститутивних елемената, али кад већ једном постану конвенционални знаци и за сложенице је важан једино однос укупне форме према укупном значењу.

чење, а нису сложенице. Примери сложеница *мојѠорбицикл*, *ауѠомеханичар*, *брајѠубица*, *бродовласник*, *злогоља*, *сијѠносойсиѠвеник*, *новоградња* итд. показују да семантички критериј није ни нужан. Неки аутори ипак указују на то да је за настанак сложеница од пресудног значаја промена значења саставних делова, а да потом долази до промене у акценту, а понекад и у гласовном склопу сложеница (в. Стевановић 1981: 399). Овај утицај семантичког фактора је тешко формално доказати у синхроној језичкој равни; сам Стевановић наводи пример града *Бања Лука*, чији назив може бити и двочлан и једночлан: *Бањалука*, иако је значење назива измењено, тј. не значи више Банова Лука.

Познато је да је у српској лингвистици Александар Белић посебан значај придавао семантичком критерију, сматрајући чак да он може да служи и као нормативни принцип у творби речи. Према Белићу, детерминативне именичке сложенице у српском језику морају задовољавати семантички критериј, тј. разликовати се од фразе посебним значењем — једино такве сложенице су у духу српског језика (Белић 1936). Белић није пружио неки систематски преглед, већ је наводио примере сложеница сутеришући како треба схватити њихово значење да би се оно разликовало од значења одговарајућих именичких фраза. Тако *дрворѠд* није ред дрвећа него 'место са дрвећем у редовима', *брзовѠз* није брзи воз него „оно што брзо вози“, *сенѠкос* није кошење сена, него „сенокосно место“ или „сенокосно време“. „У нашем језику, писао је Белић, могао би бити начињен придев *водѠйад*, нпр. *водѠйадо* време 'време када вода пада; *вѠдойад* би према томе могао значити 'време када вода пада' или 'место где вода пада' или сл., исто онако као што *лисиѠйад* значи 'време (месец) када лист пада (опада)...

Белић је сматрао да је велика већина детерминативних именичких сложеница резултат поименичавања придева. Услед конверзије све овакве сложенице су егзоцентричне, тј. не означавају оно што означава њихова глава. Промена акцента често прати ову конверзију, али то не мора увек да буде случај. Понекад је довољна само промена функције; тако именице *кривѠдрика*, *белѠшљива*, *риѠѠкоса*, *вукѠѠлак* задржавају придевски акценат (Белић 1949: 42). Белић наводи да у знатном броју случајева именице постале од придева „имају акценат на првом слогу и дужину на последњем: *лисиѠйад*, исп. придев *лисиѠйад*, *сѠнѠкрѠш*, *сѠхѠзид* (врста зида), ... *риѠѠѠв* и *риѠѠѠв* (придевски акценат) и сл.“ (Белић 1949: 42).

У овом прилогу скрећемо пажњу на три чињенице. Прво, Белић је настојао да појединим сложеницама са позиција нормативне граматике пропише шта оне треба да значе. Тако он одређује да *добрѠвоља* значи „особину онога који је добре воље“, *злѠвоља* „онога који је зле воље“, *главѠбоља* „онога који има болест главе“, *брзовѠз* „оно што брзо вози“ или „место (пруга) којом се брзо вози“ итд. (в. Белић 1950). Значење речи се наравно не може прописивати, па ма колико да се Белић упињао да покаже да *йѠробрѠд* може значити само „крај или место којим се броди“ (Белић 1936) или у најбољу руку „оно чиме се броди“, а не изравно парни брод (Белић 1950), речници данас

управо бележе једино то значење речи. Слично томе *з'двоља* је ипак само *'зла воља'*, *глав'дбоља* *'бол у глави'*, а *в'ддойад* *'пад воде'*.

Друго, лако је уочити да у највећем броју случајева уопште не постоје одговарајући сложени придеви из којих би се конверзијом изводиле именице. Тако не постоје синхрони придеви *сунцокрећ*, *риболов*, *йароброд*, *зловоља*, *добровоља* који би представљали исходниште конверзије. Уколико је друга компонента глаголска именица, конверзија је у принципу могућа јер се могу замислити придеви типа *сунцокрећ* са значењем особине онога што се окреће према сунцу, али је чињеница да таквих придева ипак нема. Речници додуше бележе постојање придева са другом глаголском компонентом: *брз'дйлей*, *брз'дрек*, *брз'дйрк*, *край'дрек*, *лей'дрек*, *мал'дрек*, *слай'дхран*, *сам'дхран*, *слай'дрек* итд., али не постоје и именице исте грађе, тј. не постоји правило конверзије таквих придева у именице. Једини изузетак, колико је нама познато, је пар *злогук* адј. — *злогук* им., али тај изузетак није довољан за формулисање правила.

Тако долазимо до нашег трећег запажања: није тачна Белићева тврдња да се од сложених придева лако граде одговарајуће именице (Белић 1950: 171). Конверзија сложених придева у именице има извесну плодност једино уколико друга компонента означава неки део биљке или животиње. Тако се у речнику Деановића и Јернеја (1982) могу забележити следећи примери конверзије:

- бјел'дбрк адј. — бјел'дбрк м.
- бјел'дгуз адј. — бјел'дгуза ж. (зоол.)
- бјел'дног адј. — бјел'днога ж. (бот.)
- бјел'длист адј. — бјел'длоист м. (бот.)
- црн'дреп адј. — црн'дреп м. (зоол.)
- дуг'дбрк адј. — дуг'дбрк м.
- оштр'длист адј. — оштр'длисти м. пл. (бот.)
- злат'дглав адј. — злат'дглав м. (бот.)
- злат'дуст адј. — злат'дуста ж. (бот.)
- жу'дотрн адј. — жу'дотрн м. (бот.)

У овом списку именице означавају у великој већини биљне и животињске врсте које се у датим примерима конверзијом дефинишу преко својстава појединих делова тела. Људи се обично не класификују према деловима тела, већ према неким етничким, културним или идеолошким карактеристикама, па конверзија придева у именице према својствима делова тела није прагматички оправдана. У (1) налазимо додуше *бјелобрк* и *дугобрк*, али се бркови и брада само условно могу схватити као делови тела — они се могу одстранити, а носе се зависно од обичаја и моде.³

³ Постоје нпр. изведенице *белокайац* и *црнокошуљаш*, али се оне заснивају на фолклорним и идеолошким обележјима. У енглеском језику постоји сложеница *redskeen* за означавање америчких Индијанаца, али је она проскрибована као табу јер се сматра увер-

Можемо закључити да правило конверзије сложених придева у именице има извесну продуктивност једино уколико именичка компонента означава део тела биљке или животиње. Уколико то није случај, конверзија сложеног придева у именицу никако није могућа. Тако се придеви типа *многодчлан*, *многодлик*, *многодсџран*, *вишесџран*, *вишесџрук* никако не конвертују у именице. Конверзија придева у именице у српском језику подлеже дакле стриктним ограничењима и никако не може имати онај опсег и примену како је то претпостављао Белић.⁴

ЛИТЕРАТУРА

- Bauer L. 1983. *English Word-Formation*, London and New York, Longman.
 Белић, А. 1936. О грађењу нових речи, *Наш језик*, год. IV, св. 6.
 Белић, А. 1949. *Савремени српскохрватски књижевни језик*, II део: Наука о грађењу речи, Научна књига, Београд.
 Белић, А. 1950. О сложеницама, *Наш језик*, књига I, нова серија, св. 5–6.
 Bloomfield, L. 1933. *Language*, Holt, Rinehart и Winston, New York.
 Deanović, M. и J. Jerneja 1982. *Hrvatsko ili srpsko-talijanski rječnik*, peto izdanje, Školska knjiga, Zagreb.
 Jespersen, O. 1942. *A Modern English Grammar on Historical Principles*, part IV, Morphology, Copenhagen.
 Lyons, J. 1977. *Semantics*, vol. 1, 2. Cambridge University Press, Cambridge.
 Mays, W. J. 1975. *Compound Adjectives in English and the Ideal Speaker-Listener*. North Holland, Amsterdam.
 РМ — *Речник српскохрватског књижевног језика I–VI*, Матица српска, Нови Сад, прва три тома са Матицом хрватском, Загреб.
 Стевановић, М. *Савремени српски језик I*, четврто издање, Научна књига, Београд.

S u m m a r y

Stanimir Rakić

ON CONVERSION OF COMPOUND ADJECTIVES INTO NOUNS

The author discusses Belić's views of determinative nominal compounds as conversions of compound adjectives and finds that Belić was wrong on three accounts. Firstly, in that he tried to prescribe what determinative nominal compound should mean what is an utterly futile and useless undertaking, and secondly in assuming that there are always synchronic compound adjectives which may serve as bases of conversion. His third mistake was the unwarranted assumption that there is always a rule of conversion which can turn compound adjectives into nouns. The author shows that some productivity in Serbian has only a rule of conversion which turns compound adjectives into nouns denoting some animal and plant species.

дљивом. Провинцијализми типа *голошијан* у српском језику, које још бележи РМ, такође се готово више не употребљавају јер се сматрају агресивним и увредљивим. Према данашњем језичком осећају такав назив се односи првенствено на кокош или певца.

⁴ Можемо претпоставити да још једна околност утиче на конверзију придева у именице које означавају животињске врсте. Биљне и животињске врсте представљају јасно одељене скупове који се уочљиво издвајају управо по одликама неких својих делова тела. Ова уочљива денотативна веза олакшава конверзију (1). Слична денотативна веза постоји и у случају именица *белокајан* и *redcoat*.

РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ
(Филолошки факултет, Београд)

ПРИЛОГ СЕМАНТИЧКО-ДЕРИВАЦИОНОМ РЕЧНИКУ СРПСКОГА ЈЕЗИКА

Деривационо гнездо придева *добар*

Почетком 2000. године Матица српска и Институт за српски језик САНУ засновали су пројекат Лингвистички речници. На предлог Даринке Гортан-Премк у оквиру тог пројекта отпочеће се са израдом Речника деривационих гнезда српског језика. Речник ће се радити на основу будућег једнотомног речника српског језика Матице српске; овај прилог урађен је на основу Речника српскохрватскога књижевног језика МС. Деривационо гнездо придева *добар* има за циљ илустрацију концепције овог будућег речника. Концепцију је осмислила Даринка Гортан-Премк и за њу је до сада добила подршку на два међународна научна скупа и од више лингвиста који су се одазвали на пробни оглед.

Легенда:

⇒ иза лексикографске обраде лексеме *знак за деривациони по-тенцијал лексеме*

0 испред леме *знак за основну, неизведену реч*

S испред леме *знак за сложенице*

s испред броја *знак за дериваџ од сложенице*

PS испред леме испред леме *знак за полусложенице*

ps испред броја *знак за дериваџ од полусложенице*

Pг испред леме *знак за префиксне творенице*

pr испред броја *знак за дериваџ од префиксне творенице*

1 испред леме *знак за првостејени дејиваџ односно дериваџ од основне речи, дериваџ од доминантне гнезда, од 0*

2 испред леме *знак за другостејени дериваџ односно за дериваџ изведен од дериваџа означеног са 1 који је даџ непосредно или нешџо раније испред посмајраног другостејеног дериваџа*

3 испред леме знак за *шрећестејени* дериваџи односно за дериваџи изведен од *другостејеног* дериваџа означеног са 2 који је даџи *нејосредно* или *нешџо* раније *исџред* *јосмаџраног* *шрећестејеног* дериваџа

4 испред леме знак за дериваџи *четврџог* *стејена* односно за дериваџи изведен од *шрећестејеног* дериваџа означеног са 3 који је даџи *нејосредно* или *нешџо* раније *исџред* *јосмаџраног* дериваџа *четврџог* *стејена*. И даље.

Индекси, бројеви у доњем рубу латиничких слова S, PS, Pt, као и бројеви 1,2,3,4 и даље знак *броја* дериваџа *одређеног* *стејена*

У фуснотама датим иза неких одредница образложена је њихова лематизација.

Деривационо гнездо придева *добар*

0 *добар*, добра, добро 1.а. који је *јозитивних* особина, ваљан. б. који је *јлемениџих* особина. 2.а. *јриличан*, *знатџан*, велик. б. који је *јуне* или *јрејуне* мере. 3. *јак*, *здрав*. 4. *јмућан*; *угледан*. 5. *родан*, *јлодан*. б. *користџан*. 7. *лековитџи*. 8. *скуџи*. 9. *јгодан*, *јријатџан*. ⇒

S₁ *добр-о-воља* ж *добра* воља, добро *расјоложење*. ⇒

s₁<S₁ *добровољ-ан*, -љна, -љно 1.а. који *врџи* *шџо* *јо* својој вољи без *ујошребе* силе, *драговољан*. б. који се *оснива* и који *јостоји* на *јринџију* *добровољностџи* *рада* маса. 2. који је *добре* воље, *доброг* *расјоложења*. ⇒

s₂<s₁ *добровољно*¹ *прил.* на *добровољан* начин, *јо* својој вољи, без *обавезе*, *јо* *своме* *хџењу*.

s₂<s₁ *добровољн-ост*, -ости ж особина *онога* *шџо* је *добровољно*.

s₁<S₁ *добровољ-аџ*, -љца м *онај* који *није* *обвезник* *него* *добровољно* *суделује*, *учесџвује* у *раџу*; *добровољни* *учесник* у *каквој* *акџији*. ⇒

s₂<s₁ *добровољач-(ч)ки*² *добровољачки*, -а, -о који се *односи* на *добровољце*.

s₂<s₁ *добровољч-ев*, -а, -о који *јријада* *добровољцу*.

s₁<S₁ *добровољ-ити* се, -овољим се, *несвр.* *јостџајџи* *добре* воље, *јостџајџи* *расјоложен*.

s₁<S₁ *добровољ-ство* с *добровољачка* *служба* у *раџу*; *добровољно* *учесџвовање* у *било* *каквој* *акџији*.

¹ Прилоге постале од придева третирамо као деривате иако су они настали кон-верзијом према облику придева *средњег* рода.

² Дијахрониџки приказ творбеног процеса, упрошћено дат, изгледао би овако: *добровољџ* + *џски* > *добровољџски* > *добровољачки*. Мислимо да свему томе нема места у синхрониџском творбеном *рашчлањавању*. Из синхрониџске перспективе, творбена граница може се приказати овако: *добровољач-(ч)ки*. У заграду се стављају гласови који се због дисимилаџије губе. Биће потребно ово проверити и утврдити различитим психолингвистичким тестовима.

S_2 **добр-о-дева**, ж бот. покр. биљка из њородице звонаца *Samprula persicifolia*.

S_3 **добро-дошао**, -шла, -шло који је дошао у њрави час; њоџре-бан, користиџан. $\Rightarrow$

$s_{11} < S_3$ **добродошл-ица**³ ж 1. њоздрав коме њри доласку. 2. чаши вина или ракије шџио се даје ономе који дође. 3. покр. особа која је добро дошла.

S_4 **добр-о-душан**, -шна, -шно а. који је добре душе, доброга ср-ца, доброђудан. б. који изражава доброђудности. $\Rightarrow$

$s_{11} < S_4$ **добродуш-је** с в. добродушности.

$s_{12} < S_4$ **добродушно** прил. на добродушан начин.

$s_{13} < S_4$ **добродушн-ост**, -ости ж особина онога који је добродушан.

S_5 **добро-звучап**, -чна, -чно који добро, њријајџно звучи. $\Rightarrow$

$s_{11} < S_5$ **доброзвучн-ост**, -ости ж особина онога шџио добро звучи.

S_6 **добро-знан**, -а, -о који је уоџишџе добро њознаџ.

S_7 **добро-љубив**, -а, -о који љуби, воли добро.

S_8 **добро-намерап**, -рна, -рно а. који има добре намере, који дру-гоме жели добро. б. који изражава, исџољава добронамерности. $\Rightarrow$

$s_{11} < S_8$ **добронамерн-ост**, -ости ж особина онога који је доброна-меран.

S_9 **добро-сретан/добро-сређан**, -тна/-ђна, -тно/ђно који је добре сређе, сређан. $\Rightarrow$

$s_{11} < S_9$ **добросретн-ик/добросређн-ик**⁴ м добросређан човек.

$s_{12} < S_9$ **добросретн-ица/добросређн-ица** ж добросређна жена.

S_{10} **добро-стојап**⁵, -јна, -јно који добро сџиоји, имуђан. $\Rightarrow$

$s_{11} < S_{10}$ **добростојп-ик** м онај који имовином добро сџиоји, иму-ђан човек.

S_{11} **добро-суседски**, -а, -о који се односи на добре суседе; у коме се очџиују односи добрих суседа.

S_{12} **добро-твор** м 1. онај који добро џвори, који чини коме до-бро, који џружа џмођ, зашџишџу, доброчица. 2. онај који даје веђу суму новца или осџавља неку имовину добрџворном друшџву. $\Rightarrow$

³ Могуће је и другачије постављање границе: *добродош-лица*. Место творбене границе у оваквим случајевима утврдиће се посебним испитивањима.

⁴ У науци још није решено да ли су именице овог типа настале деноминално, творбеним формантом *-ник* или деадјективно додавањем форманта *-ик*. Предлажемо синхронџски семантички приступ под којим се подразумева анализа значења деривата. На пример, *сређник* је онај који је *сређан* — именица је настала од придева додавањем творбеног форманта *-ик*. *Раскошник*, међутим, није онај који је *раскошан* него онај ко-ји воли *раскош* — именица је постала од друге именице додавањем творбеног форман-та *-ник*.

⁵ Лексема *сџиојап* није забележена у РМС; она је застарена; потврђена је у Рјечнику ЈАЗУ.

$s1_1 < S_{12}$ **добротвор-ан**, -рна, -рно **1.** који чини добра дела, који *пружа помоћ сиромашнима*. **б.** који је намењен *добročинству*, који *служи у хумане сврхе*.

$s2_1 < s1_1$ **добротворно** прил. на *добротворан начин*, као *добротвор*.

$s2_2 < s1_1$ **добротворн-ост**, -ости ж особина онога који је *добротворан*; „*помоћ, помагање*“.

$s1_2 < S_{12}$ **добротвор-ка**⁶ ж она која *добро твори, доброчини*теља.

S_{13} **добро-о-ћуд**, -а, -о в. *доброћудан*. $\Rightarrow$

$s1_1 < S_{13}$ **доброћуд-ан**, -дна, -дно **а.** који је *добре ћуди, добре нарави*. **б.** који *изражава доброћудност*. $\Rightarrow$

$s2_1 < s1_1$ **доброћудн-ица** ж *доброћудна женска особа*.

$s2_2 < s1_1$ **доброћудно** прил. на *доброћудан начин*, *добронамерно*.

$s2_3 < s1_1$ **доброћудн-ост**, -ости ж *својство онога који је доброћудан*.

S_{14} **добро-хотан**⁷, -тна, -тно **а.** који *жели добро друге*, *добронамеран*. **б.** који *изражава доброту*. $\Rightarrow$

$s1_1 < S_{14}$ **доброхотн-ик** м онај који је *доброхоћан*.

$s1_2 < S_{14}$ **доброхотно** прил. на *доброхоћан начин*, *добронамерно*.

$s1_3 < S_{14}$ **доброхотн-ост**, -ости ж особина онога *што је доброхоћно, добронамерно*.

S_{15} ***добро-чинити**⁸ $\Rightarrow$

$s1_1 < S_{15}$ **добročин** м *добро дело, добročинство*. $\Rightarrow$

$s2_1 < s1_1$ **добročин-ац**, -ица *добротвор*.

$s2_2 < s1_1$ **добročин-ка** ж *добротворка*.

$s2_3 < s1_1$ **добročин-ство** с особина онога који *добро чини*; *добро дело*.

$s1_2 < S_{15}$ **добročини-лац**⁹, -иоца м *добротвор*.

$s1_3 < S_{15}$ **добročини-лица** ж *добротворка*.

$s1_4 < S_{15}$ **добročини-тељ** м *добротвор*. $\Rightarrow$

$s2_4 < s1_4$ **добročинитељ-ица** ж *добротворка*.

$s2_5 < s1_4$ **добročинитељ-ка** ж *добротворка*.

S_{16} **добру-рад**, -а, -о који *шежи добру*.

$1_1 < 0$ **добр-аи**, -ана, -ано *добрахан*. $\Rightarrow$

$2_1 < 1_1$ **добрано** прил. *добрахно*.

$1_2 < 0$ **добр-ахан**, -хна, -хно *приличан, повелик*. $\Rightarrow$

⁶ Именица *добротворка* могла је настати и од мотивног придева *добротворан*. Склонији смо, међутим, уверењу да је ова именица настала додавањем моционог форманта -ка.

⁷ Лексема *хоћан* није забележена у Р МС; она је застарела; потврђена је у Рјечнику ЈАЗУ.

⁸ Глагол је конструисан да би се објаснио настанак деривата *добročинилац, добročинилица, добročини*тељ, *добročини*тељица и *добročини*теља.

⁹ Могуће је двојачко творбено рашчлањавање: радни глаголски придев + -ац или глаголска основа + -лац. Са синхронизаког становишта друго нам је уверљивије.

$2_2 < 1_2$ **добрахно** прил. *досѣа, љрилично, добро.*

$1_3 < 0$ **добр-ити (се)**¹⁰ $\Rightarrow$

$2_3 < 1_3$ **добри-јан**, -ана м *добричина.*

$2_4 < 1_3$ **добри-ковић** м *добар човек.*

$\text{Pr}2_5 < 1_3$ **з-добрити (се)**¹¹

$\text{Pr}2_6 < 1_3$ **о-добрити**, одобрим сврш. *љризнајѣи као добро, ваљано, љошврдијѣи вредносѣи нечега; сагласијѣи се с ким или чим.* $\Rightarrow$

$\text{pr}3_2 < \text{pr}2_6$ **одообр-авати**, -обравам несвр. и уч. *љрема одобријѣи.* $\Rightarrow$

$\text{pr}4_1 < \text{pr}3_2$ **одобрава-лац**, -аоца м *онај који одобрава, који се слаже с ким, с чим.*

$\text{pr}4_2 < \text{pr}3_2$ **одобрава-ње** с гл. им. од *одобравајѣи.*

$\text{pr}4_3 < \text{pr}3_2$ **одобрава-тељ** м *одобравалац.* $\Rightarrow$

$\text{pr}5_1 < \text{pr}4_3$ **одобраваатељ-ски** прил. у знак *одобравања, с одобравањем.*

$\text{pr}3_3 < \text{pr}2_6$ **одообр-ење** с дозвола, *љривола, љрисѣјанак.*

$\text{Pr}2_7 < 1_3$ **по-добрити (се)**, подобрим се сврш. *љосѣјајѣи добар, бољи, љобољшајѣи се.* $\Rightarrow$

$\text{pr}3_4 < \text{pr}2_7$ **подобр-авати (се)**, -добравам (се) несврш. и уч. *љрема љодобријѣи (се).*

$\text{Pr}2_8 < 1_3$ **пре-добрити (се)**, предобрим (се) сврш. *љосѣјајѣи љредобар.*

$\text{Pr}2_9 < 1_3$ **раз-добрити (се)**, раздобрим се, сврш. *љосѣјајѣи добар, бољи.*

$\text{pr}3_5 < \text{pr}2_9$ **раздобр-авати (се)**, -добравам (се), несврш. и уч. *љрема раздобријѣи (се).*

$1_4 < 0$ **добрим** прил. *на добар, на леј начин.*

$1_5 < 0$ **добр-ина** ж покр. *добар живојѣи, благосѣјање.*

$1_6 < 0$ **добр-ић**, -ића м покр. еуф. *злић, зли љришић.*

$1_7 < 0$ **добр-ица** ж *она која је добра, добричица.* $\Rightarrow$

$2_{10} < 1_7$ **добрич-ав**, -а, -о *који је добре и мирне ћуди.*

$1_8 < 0$ **добр-ичина** м *човек добре и благе ћуди.*

$1_9 < 0$ **добр-ичица**¹² ж *добрица.*

$1_{10} < 0$ **добро**¹³, с 1.а. *нејокрејѣи имање, љосед. б. културно и маѣеријално благо. 2.а. сѣварна или морална корисѣи, благосѣјање; љо-*

¹⁰ Реконструисано према *здобријѣи (се).*

¹¹ Префикс з- аломорф је префикса с-.

¹² Настанак именица *добричина* и *добричица* може се објаснити на неколико начина. Ове именице су могле настати деноминалном творбом — додавањем творбеног форманта *-ина* односно *-ица* на творбену основу именице *добрица (добриц-)*. Могле су настати и девербативном творбом помоћу творбене основе глагола *добријѣи (добри-)* и творбеног форманта *-чина* односно *-чица*. Најзад, можда су настале деадјективно на начин који смо описали у тексту. Одлучили смо се за последњи творбени тип због семантике ових именица, јер дефиниције њихових значења упућују на помисао да су им придеви мотивне речи.

¹³ Именицу *добро* сврставамо у деривате придева *добар* иако је она настала супстантивизацијом.

вољни живојни услови, уживање. б. ир. зло. 3. особина онога који је добар, добројша. 4. одмила о ономе који је изразио мио и драг. 5. фиг. добра дела. $\Rightarrow$

$2_{11} < 1_{10}$ добар-це, -а и -ета с дем. од добро; имање.

$1_{11} < 0$ добро, прил. 1. како треба, како је ред да буде; како је пожељно; право. 2. посве, пошћуно. 3. израз за одобравање, за сагласност: нека буде тако, слажем се. $\Rightarrow$

$Pr2_{12} < 1_{11}$ з-добра прил. добрим, лејим начином, мирним иућем.

$Pr2_{13} < 1_{11}$ по-добро прил. досћа, ирилично добро. $\Rightarrow$

$Pr2_{14} < 2_1$ по-добрано прил. иодобро.

$Pr2_{15} < 1_{11}$ пре-добро прил. на иредобар начин, одвећ, сувише добро.

$1_{12} < 0$ добр-овати¹⁴, добрујем несвр. 1. добар бићи. 2. добро и у слози живећи. $\Rightarrow$

$2_{16} < 1_{12}$ доброва-ње с гл. им. од добровати.

$1_{13} < 0$ *добр-ост¹⁵, -ости ж особина онога који је добар, добројша. $\Rightarrow$

$2_{16} < 1_{13}$ доброст-ив, -а, -о а. добар, благ, милосћив, милосрдан. б. који изражава, очистије, исољава доброју. $\Rightarrow$

$3_7 < 2_{16}$ добростиво прил. на добростиив начин, милосћиво.

$3_8 < 2_{16}$ добростив-ост, -ости ж особина онога који је добростиив.

$1_{14} < 0$ добр-ота ж 1. особина онога који је добар, иријатељско расиоложење према људима, сиремност на иружање помоћи, илеме-нићност. 2. оно што је добро, ваљаност, вредност. 3. гоћовост на услуге, услуга, љубазност.

$1_{15} < 0$ добр-оћа ж необ. в. добројша.

$Pr1_{16} < 0$ по-добар¹⁶, -бра, -бро 1.а. досћа, ирилично добар; ирилично јак, снажан. б. (у служби именице) онај који је досћа, ирилично добар. 2. досћа велик, овећи.

$Pr1_{17} < 0$ пре-добар, -бра, -бро одвећ, сувише добар.

Коментар. Гнездо има сто лема. Скоро све су преузете из Речника српскохрватскога књижевног језика Матице српске. Лексеме добротинић и доброт конструисане су да би се објаснили даљи творбени процеси.

¹⁴ Глагол добровати је могао настати и девербативно, од глагола добрић и тада би он био другостепени дериват придева добар.

¹⁵ Именица доброт је по Рјечнику хрватскога или српскога језика Југословенске академије знаности и умјешности последњи пут потврђена у 18. веку. Ми је овде дајемо да бисмо објаснили даље деривате који су из ње изведени.

¹⁶ Одлучили смо се да настанак прилога иодобро и иредобро вежмо за прилог добро иако је било могуће представити их и као деривате придева иодобар односно иредобар.

У гнезду је 16 сложеница са својим деривационим гнездима, 17 првостепених деривата, 16 другостепених, 8 трећестепених, 3 четворостепена и један петостепени дериват.

Од 16 сложеница укупно их је 11 које имају првостепене деривате. Сви су они настали суфиксацијом. Именице *добровоља* и *добročин* имају по четири првостепена деривата, а остале сложенице мање. Од 16 сложеница има укупно 23 првостепена деривата. Четири сложенице имају другостепене деривате. То су *добровоља*, *доброшвор*, *доброћуд* и *добročин*. Именице *добровоља* и *добročин* имају чак по четири другостепена деривата. Од сложеница је изведено 13 другостепених деривата. Сложенице имају само два трећестепена деривата, оба од именице *добročин*, а четворостепених и даљих деривата нема.

Од 17 првостепених деривата, 9 је именица, 4 придева, 2 глагола и два прилога. Именице означавају особину онога који је добар или носиоца особине мушког или женског рода. Од 4 придева, 2 су настала суфиксацијом, а 2 префиксацијом. Свима њима изриче се субјективна оцена, односно умањен или увећан степен особине која се означава придевом *добар*. Глаголима се означава радња одн. стање у вези са стицањем доброте, а прилози означавају начин вршења радње при коме се испољава особина исказана основним придевом.

Од 16 другостепених деривата, 6 је глагола, 5 прилога, 3 именице и 2 придева. Пет глагола је настало префиксацијом, а 1 суфиксацијом. Њима се најчешће означава радња у вези са стицањем доброте. Три прилога су настала суфиксацијом, а два префиксацијом и углавном имају значење субјективне оцене. Именице и придеви су настали суфиксацијом.

Три трећестепена деривата су именице, три глаголи, а три прилози. Сва три четворостепена деривата *одобравалац*, *одобравање* и *одобраваитељ* изведена су од глагола *одобравати*. Од истог трећестепеног деривата придева *добар* настао је и једини петостепени дериват у гнезду, а то је прилог *одобраваитељски*.

Гнездо придева *добар* показује низак степен семантичког варирања. Изузимајући сложенице из анализе, запажа се да су само именица *добро* са значењем *имање* и глагол *одобрити* са својим деривационим системом настали као резултат не само творбеног, него и семантичког варирања. Семантика свих осталих деривата најчешће је у вези са стицањем или поседовањем особине исказане мотивним придевом.

ЈОВАНКА РАДИЋ
(Учитељски факултет, Јагодина)

СТАТУС СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ОБРАЗОВАЊУ*

Свест о потреби овладавања књижевним језиком свога народа и о потреби његовог неговања огледа се, поред осталог, у степену заступљености књижевног језика у наставним плановима и програмима за различите ступеве образовања. Српски народ се, бар у начелу, у томе не разликује од других савремених европских народа. Ипак, проблеми са којима се Срби у вези са тим сусрећу говоре да на организационо-просветном плану постоје пропусти. Пођимо од циљева образовања. Међу основним циљевима образовања у западноевропским земљама налази се поштовање културног идентитета и неговање матерњег језика, што значи да је развијање љубави према матерњем језику циљ образовања, уграђен у све наставне предмете. Код нас језик на општеобразовном плану није добио тако значајно место, али на потребу за његовим очувањем и неговањем указују, бар формално, други параметри.

Српски језик у основној и *Српски језик и књижевност* у средњим школама, у списку предмета, као и у свим званичним документима (наставни планови, ђачке књижице, дневници, сведочанства и сл.) налази се на првом месту, испред осталих наставних предмета. Рекло би се по томе да је у нашим наставним плановима овом предмету dato место које му и припада као предмету који проучава матерњи језик, примарно национално обележје сваког народа. И на Филолошком факултету у Београду прва у низу међу студијским групама је Група за српски језик и књижевност. Међутим, да ли садржина одговара форми, да ли се и колико у наставној пракси настоји постићи основни образовни циљ овога предмета, — неговање и развијање љубави према матерњем језику, овладавање српским књижевним језиком као наставним језиком и као наставним предметом. Полазећи од уверења да се изражајне, естетске, али и друге вредности једнога језика најпотпуније испољавају у језику књижевног дела, матерњи језик изучава се заједно са књижевношћу (националном и преводном) у оквиру истог предмета. Међутим, јединство наставе језика и књижевности, на коме се

---

* Рад је прочитан на XV конгресу Савеза славистичких друштава Југославије (Ниш 2001).

упорно и углавном на штету језика инсистира, није нашло правог одраза у наставним програмима ниједног нивоа образовања. Делови програма посвећени језику су јасно одвојени од делова посвећених књижевности.

Језичком градиву, које је подељено на граматику и правопис, у млађим разредима основне школе, где је предмет *Српски језик* заступљен са пет часова недељно (190 годишње), посвећено је око 15 часова у I разреду, око 40 у II и III и око 45 часова у IV разреду.¹ У свим разредима је за садржаје из књижевности програмиран двоструко већи број часова (40, 80, 80, 80). Питање је колико су наши учитељи са два семестра наставе српског језика на учитељским факултетима овладели језичком материјом да би је преносили ученицима кроз, на овом нивоу пожељено, јединство наставе језика и књижевности. Друкчији однос између језичких и књижевних програмских садржаја карактерише наставни програм за старије разреде основне школе. Једино је на том нивоу образовања језик у само малој мери подређен књижевности (V разред: 65 језик и 65 књижевност, VI разред: 50 : 55, VII разред: 50 : 55, VIII разред: 45 : 55), али и даље подређен. Ипак, поставља се питање, зашто се и овде предмет назива *Српски језик* ако је више простора дато књижевности? Да ли зато што су књижевна дела предвиђена за обраду писана српским језиком? Јасно је да ни овде програмски садржаји не одговарају називу наставног предмета.

Српски језик се у средњим школама изучава у оквиру предмета *Српски језик и књижевност*. У називу је, како видимо, истакнут прво језик. Међутим, у програмима се најпре наводе садржаји из књижевности, којима је у свим разредима и свим образовним профилима дато много више простора. У гимназији општег типа за књижевност је у другом разреду планиран 91 час, а за српски језик (са општелингвистичким садржајима) 30 часова, у трећем 90 часова књижевности, према 34 часа језика, у четвртм 80 према 30. Исти је однос и у гимназијама друштвено-језичког (друга година 91 : 30, трећа 110 : 35, четврта 95 : 35) и природно-математичког смера (друга година 75 : 24, трећа 69 : 25, четврта 80 : 30). Но, ако се пође од тога да се основна знања о језику стичу у основној школи (што се, судећи по обиму опште неписмености, ипак, не дешава), традиционално слаба заинтересованост за проучавање српског језика као матерњег може бити задовољена са, у просеку, непуним часом недељно, колико је и предвиђено за скоро све образовне профиле. Ту би се могла добити општелингвистичка сазнања о значају књижевнојезичке норме и о неговању језичке културе, изградити ставови о српском књижевном језику, о језичкој толеранцији итд.

¹ У оквиру још увек важећих наставних планова из 1991. године, програми за *Српски језик* у основној школи објављени су у *Просвећеном гласнику* XXXIX/4, стр. 4–6 (I и V разред) и XL/2, стр. 1–16 (остали разреди), а за *Српски језик и књижевност* у гимназијама различитих профила у *Просвећеном гласнику* XL/3, стр. 2–14.

Међутим, досадашња искуства говоре да се планирани програмски садржаји у већини средњих школа у Србији не поштују у наставној пракси, да се веза са лингвистичким садржајима у већини случајева трајно прекида већ по завршетку основне школе. То потврђује анкета са 117 студената прве године Учитељског факултета у Јагодини (55 са завршеном гимназијом и 62 са осталим четворогодишњим школама). Анкета је укључила следећа питања:

1. *Да ли сће и колико у средњој школи обрађивали садржаје из српског језика и правописа?*

2. *Да ли су у вашој школи испитивана и оцењивана знања из обрађиваних програмских садржаја из области језика?*

3. *Код вас је у досадашњем школовању развијан афинитет према изучавању: а) мајерњег језика, б) књижевности, в) језика и књижевности?*

Само 20% студената који су завршили гимназију је одговорило да су садржаје из српског језика обрађивали једном недељно, или да су обрађивали („темељно“) све, и језик и књижевност, дакле онолико колико је планирано програмима. Њих 35% је одговорило да су ове садржаје обрађивали 1 или 2 пута месечно, двоструко мање од предвиђеног, 35% да су српском језику посветили највише два-три часа годишње (неколико њих да су пажњу посвећивали само правопису, у вези са писменим задацима), односно да су језик радили „мало“, „у недовољној мери“, „врло мало“, „у малим количинама“. Њих четворо (двоје са завршеном гимназијом друштвено-језичког смера) је одговорило да за четири године нису посветили језику и правопису ниједан час. Тридесет процената студената (19) из осталих средњих школа је казало да за четири године школовања њихови наставници ниједан час нису посветили језику или правопису. Велики број (око 20%, њих 14) је дао одговор да се језику посвећивало 1–2, или 3–4 часа годишње. Да се језику посвећивао 1 час месечно одговорило је око 15% (11), а тек десетак процената (6 студената) тврди да су се у њиховој школи садржаји из језика предавали 2–3 часа месечно, колико је програмом предвиђено. Велики број неодређених одговора (12) указује на то да наши средњошколци не разликују шта је језик и граматика, а шта правопис.²

Српски језик у нашим средњим школама још лошије пролази када дође на ред испитивање и оцењивање. Наиме, и тамо где су програмски садржаји из језика бивали заступљени, није се инсистирало на њиховом усвајању; та знања се нису проверавала и оцењивала. Са-

² Професори средњих школа, учесници на овом славистичком скупу, у дискусији су необрађивање градива из језика често образлагали и оправдавали тиме што је програм из књижевности преобиман и не оставља простора за било шта друго (не само за граматiku, већ и за културу изражавања). Други су, опет, недостатке садашње концепције наставе језика и књижевности у средњој школи оправдано видели у томе што се не омогућава континуираност наставе ни једне ни друге области. Језик се чешће заобилази из разлога што су програмске теме из књижевности најчешће целовите, што их је тешко прекидати и уводити у наставу садржаје који са њима нису повезани.

мо 11 студената, од 118 анкетираних, је одговорило да је испитивано и из тог дела градива, што говори да је настава граматике, и када је има, формализована.

У складу са овим су и резултати са пријемног испита на јагодинском Учитељском факултету и изјашњавања студената о свом афинитету према изучавању језика или књижевности (3. питање). Скоро 70% свршених гимназијалаца наводно воли само књижевност, 15% воли матерњи језик (да у питању није било овога „матерњи“, вероватно би их било и мање), а остали (15%) су казали да имају подједнако развијене афинитете и према језику и према књижевности. Међу студентима који су дошли из техничких школа много је већи проценат оних који воле само књижевност, око 85% (54 студента), док само 4 воле језик, и исто толико и језик и књижевност.

Слично стоји са афинитетима студената који су се 2001/2002. године уписали на студијску Групу за српски језик и књижевност београдског одељења Филолошког факултета у Крагујевцу. На питање *За уџб на ову студијску групу ојределили стје се из афинитетџа према:* а) *језику* б) *књижевности*, — од 48 анкетираних, њих 23 је заокружило књижевност, 19 језик, док 6 студената није могло да раздвоји своје опредељење за језик или књижевност.³

*

Јасно је да је у нас на свим нивоима образовања афинитет према језику на изузетно ниском нивоу, што је узрочно-последично везано са општедруштвеном небригом о језику. Разумљиво је отуда што је све мањи број оних који се опредељују за студије српског језика. То потврђује и податак да је за Групу за српски језик и књижевност у Београду ове године интересовање било испод нивоа који је Факултет предвидео. Јасно је и да се за студије матерњег језика добрим делом опредељујемо не према афинитетима, већ случајно, при чему, можда није престрого рећи, понекад једноставно залутамо. Код малог броја уписаних у току студија превагне интересовање за језик над почетним (или и трајним) интересовањем за књижевност. То за последицу, поред осталог, има и недовољан број језичких стручњака, стручних наставних, и не само наставних, кадрова. Овакву запуштеност језика понекад индиректно потпомажу и стручњаци из књижевних научних и наставних области, који као да заборављају да без језика нема књижевности, да је нецивилизовано неговати књижевност на запуштенем језику, са недовољно писменим, или неписменим народом. Примера ради, на београдској Катедри за српску књижевност је у предлозима нових наставних планова последњих година константан захтев за смањењем језичких предмета на

³ Овакав статус матерњи језик изгледа има и у другим словенским земљама: „Дипломирани филолози који се нађу као професори у средњим школама скоро без изузетка [...] предлађу својим ученицима анализу фабуларне структуре књижевног текста, јер сами нису у стању да анализирају његову језичку, граматичку структуру“ (Зузана Тополињска, *Кад Срби уче срјски...*, Актуелни проблеми граматике српског језика, Суботица–Београд 1999, 159–164).

студијској Групи за српску књижевност и језик. Ако се то усвоји, повећаће се број средњошколских наставника који „прескачу“ наставне јединице из језика и наставиће се сужавање простора за наставу српског језика, још увек најнационалнијег предмета у образовању. Ко ће имати од тога користи? Ово би имало смисла само ако би то водило одвајању студија књижевности од студија матерњег језика, стварању стручњака којима би се поверавала настава књижевности, односно настава матерњег језика у средњим школама.⁴

Чињеница је да све ово што се дешава са нашим књижевним језиком траје врло дуго, и чињеница је да се добро зна и упорно преглутује то да је добар део нашег народа, независно од степена образовања, недовољно писмен. Кад би се на свим нашим факултетима на пријемном испиту полагао српски језик, како се то на пример ради у Европи, мало би наших средњошколаца уписало факултет. Све ово указује на то да је наставу језика и наставу књижевности у средњим школама потребно што пре издвојити у посебне предмете, те уважити чињеницу да јединство наставе језика и књижевности у пракси не постоји.⁵ (На другој страни, обезбеђивање поштовања програмских садржаја не треба више везивати за делатност школских надзорних органа.) Само тиме би се избегла мајоризација књижевних дисциплина над језичким под плаштом формалног јединства наставе језика и књижевности.⁶

За хитност предложеног решења има више крупних разлога, а најкрупнији се тичу државних и националних интереса. Ма колико српски језик био у прошлости угрожен, данас се он, изгледа, нашао у тежој ситуацији него икад. У време када језик постаје главно национално обележје цивилизованих народа ми се не можемо договорити како да га дефинишемо, заштитимо, одредимо му ваљано место у школским програмима, како да научимо друге да нас по њему препознају. Тамо где је национално осећање најпотребније, у језику, ми га не умемо пронаћи. Зато, суштински, језика данас и нема у темељима српске националне културе.

⁴ За одвајање лингвистичких студија од студија књижевности недавно су се zaloжиле З. Тополињска (*Кад Срби уче српски...*, 159–164) и уз њу Даринка Гортан-Премк (*Још о томе кад Срби уче српски*, Актуелни проблеми граматике српског језика, Суботица–Београд 1999, 159–167). Д. Г. Премк се залаже и за одвајање наставе језика од наставе књижевности у гимназијама, па и у свим другим средњим школама (Исто).

⁵ Настава језика је од наставе књижевности била одвојена у некадашњим језичко-преводиљачким смеровима. Одвојена настава језика и књижевности данас се успешно реализује у Филолошкој гимназији у Београду и у Гимназији у Сремским Карловцима.

⁶ Покушај популаризације језика организовањем такмичења за ученике основношколског и средњошколског узраста не мења ништа битно у степену опште писмености, ни у развијености афинитета према језику. Припреме за ова такмичења, како сазнајемо од учесника у анкети са Учитељског факултета, организују се ван редовне наставе и њима је обухваћен мали број ученика са такмичарским склоностима. Тиме се поново само формализује настава српског језика.

ИВАН КЛАЈН, *Творба речи у савременом српском језику*

Први део: Слагање и префиксација

У издању Завода за издавање уџбеника из Београда, Матице српске из Новог Сада и Института за српски језик САНУ објављен је почетком 2002. г. први део студије проф. Ивана Клајна, дописног члана САНУ, *Творба речи у савременом српском језику. Први део: Слагање и префиксација*. Ова књига представља прво дело „Прилога граматички српског језика“ (како стоји у њеном наднаслову), а припремљена је у оквиру програма Одбора за стандардизацију српског језика. Реч је о обимној аналитичко-синтетичкој расправи, која је аналитичка и синтетичка у двојаком погледу, тј. у односу на досадашња, релативно обимна србистичка и сербокроатистичка истраживања, и у односу на грађу која се презентира.

У првом делу *Творбе речи* обрађени су слагање и префиксација. Одељцима о овим типовима творбе речи претходи *Увод* (5–14), у којем је објашњено шта се подразумева под творбом речи и који су њени поступци, наведени су и подаци о избору грађе и изворима, као и какав је ауторов однос према синхронијском и дијахронијском приступу творби речи.¹ С овим последњим у вези, ваља истаћи ауторову начелну синхронијску оријентацију, али не апсолутизовану, већ уравнотежену, што је учинило његове анализе и класификације творбених типова једноставнијим и природнијим, за разлику од Бабићевог крутог синхронизма, заправо механицизма.²

Иза *Увода* следе два велика одељка: I. *Слагање* (15–172) и II. *Префиксација* (173–300). У ова два одељка обрађена су два начина творбе речи (што се види и из њихових наслова), који су се у досадашњој српској граматичкој литератури најчешће третирали као један — слагање. Оба ова поглавља, као и њихови пододељци, почињу елаборацијом творбеног питања о којем се говори и прегледом ранијих мишљења, што је све пропраћено ауторовим опаскама и коментарима. Ово истичемо због познате слабости српске лингвистике која овај сег-

¹ Узгред, слажемо се с тиме што је *творба* речи 'претпостављена' *грађењу*.

² Уп. Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb 1986.

301–305)⁵ и достигнућа савремене лингвистике, али се не либи да за многе спорне или нејасне примере или категорије примера уместо, у нас уобичајеног, „тако ил’ никако!“, изрази резерву и према сопственом тумачењу одн. да га релативизује. Приказивачу је врло близак и разумљив ауторов опрез изражен у неким случајевима, на пример у вези са мотивацијом сложеница на *-болан* типа *умоболан*, *грудоболан* и сл. (стр. 95), а ни на многим другим местима аутор се не устеже да напише „вероватно“, „пре ће бити“, „може бити“ и сл.

После искуства које је имао с акцентом сложеница у *Образном речнику српског језика*, приказивачу је потпуно разумљиво и што примери у књизи (најчешће) нису акцентовани, а слаже се и с разлозима због којих то није учињено. Остало је, међутим, помало неодређено на које „данашње градске говоре“ и на које говорнике мисли аутор кад каже да је њихов акценат толико далек од „вуковско-даничићевске“ норме.⁶

Ако неакцентованост примера и узмемо као извесну (ситну) ману, она је потпуно занемарљива у односу на огромне добити које наша наука стиче студијом проф. Ивана Клајна. Навешћемо само неке:

1. Први нут имамо на једном месту комплетно и детаљно обрађену творбу сложеница (укључујући и оне са префиксоидима и суфиксоидима и скраћенице) и префиксацију у српском језику, уз детаљну и поуздану анализу, одговарајућу класификацију и обилату егземплификацију (готово увек пробраним и добро одабраним примерима из савременог српског одн. српскохрватског језика).⁷

2. Коначно је издвојена префиксација као засебан творбени тип, који ваља разматрати одвојено од слагања (како је код нас обично чињено) и од извођења (како се понегде чини, јер представља *афиксацију*). С тим у вези, аргументовано су и с разлогом (мада, наравно, не први пут) раздвојени предлози и префикси као различити језички елементи, будући да су предлози речи а префикси афиксалне морфеме.

⁵ Иако обиман, списак литературе могао је бити, бар унеколико, већи; уп. *Библиографију радова из морфологије и творбе речи (1950–2000)* М. Радовић-Тешћих и В. Ломпар, објављену у претходном двоброју „Нашег језика“ (стр. 345–379).

⁶ Клајн, „примера ради“, наводи неколико акцената које даје Стевановић, „без икаквих варијаната или дублета“, за које верује да би код већине данашњих Београђана „изазвале [треба: изазвали] чуђење“. Међу њима има и оних који су случајне омашке, као *кобасичџ* (изд. из 1975, као и РСАНУ, *кобасичџ*), као што су у Клајновој књизи омашке (или, тачније, штампарске грешке) *предњенечанџ*, *зайоведник*, *исјоведник*, *поклдник* и сл., с дугосилазним акцентом у финалном слогу уместо дужине (стр. 14, ф. 4). Важније од тога је питање шта аутор подразумева под појмом „данашњег Београђанина“, будући да је то и овај приказивач, код кога акценти типа *биљдјед*, *добродшлица*, *коњокрадица*, *немашићина*, а поготову *сјићнеж* и *сјџреж* не изазивају никакво чуђење.

⁷ Понекад, додуше, наилазимо и на понеки неуспели или ретки окازیонализам (нпр. *бодоносац* 'онај који доноси бодове'), непознати покрајинизам (нпр. *гребедјед*) или речи које сам аутор из потенцијалних преводи у активне (нпр. *шросмислен*, *четворосмислен*). Аутор, међутим, редовно указује на статус који наведена реч има у српско(хрватско)м лексичком корпусу.

3. Убедљиво је доказано да слагање није тако периферан начин творбе речи у српском језику како би се то могло закључити из наше раније граматичке литературе (мада се, наравно, не може равнати са деривацијом), која му је посвећивала релативно мало пажње. Истина, из Клајнове књиге сазнајемо да су многе наше сложенице пуки преводи страних (нпр. немачких).

4. Убедљиво је показано да су данас тзв. ендоцентричне (по Белићу — есоцентричне) сложенице исто тако „српске“ колико и егзоцентричне (ексоцентричне) и да је покушај старих граматичара да им се оспори књижевнोजезички статус био не само узалудан него и неоправдан.

5. При пут имамо на једном месту обрађене сложенице свих врста речи. На тај начин показано је колико је слагање, као творбени тип, својствено и заменицама, бројевима, прилозима, а не само именицама (које се у нашој граматичкој и научној литератури највише разматрају). Показало се, још једном, да је овај начин творбе врло редак код глагола.

6. Посебну вредност ове студије представља стил којим је писана, њена изванредна композиција и прегледност. Она се чита лако и течно, а сваки њен пасус логички се наставља не претходни или из њега проистиче. Ова лакоћа читања (упркос строгом научном инструментарију примењеном у књизи и научном језику којим је писана) резултат је изванредног и ширем кругу читалаца познатог Клајновог стила (а „стил је сам човек!“), као и изванредног његовог познавања материје о којој пише („јасно у глави, јасно на папиру!“).⁸

7. Иако додате само као узгред и ненаметљиво, сматрамо драгоценим и Клајнове нормативистичке напомене — лексиколошке, творбене и правописне природе.

Све ово не значи да се приказивач слаже баш са сваким детаљем написаним у овој књизи,⁹ а претпоставља да би стручњак верзијирању у ову област могао имати и неку озбиљнију примедбу (или бар

8 Ипак, за оне који читају књигу на прескок (а не у континуитету) или јој приступају *ad hoc*, извештан проблем могу представљати нека техничко-концепцијска решења. Тако, рецимо, од странице 15. до 172. (дакле на 157 страна!) нема поглавља које, макар и случајно, почиње на новој страни; примери, чак и кад су бројни, нису издвојени (али су зато истакнути курзивом); потпоглавља, штампана полумасним словима (болдом), имају у наслову скраћенице, нпр. „3. 2. 1. Тип ПоС + Ио + суфикс З“, за које се разрешења морају тражити у тексту на 40. стр. итд. Да би олакшао сналажење читаоцу, аутор је неретко прибегавао истицању делова текста подвлачењем (као на писаћој машини), што није тако уобичајено у (штампаним) књигама, али се показало као корисно (а при томе не изгледа ни тако ружно). Но, за читаоца који у тренутку хоће да нађе оно што га занима, најважнији је и најкориснији обиман „Регистар речи“ (307–372), у којем су наведени чак примери из фуснота.

⁹ Рецимо, новија образовања типа *временов*, *с(ј)емевод* наводе се међу малобројним сложеницама где је „први део ... комплетна реч“ (стр. 22), као потврде за спојни вокал *е* (стр. 24, овде само *временов*) и међу примерима са скраћеном основом („у *временов*, *с(ј)емевод* изостало је *-н-* из основе“, стр. 30), па остаје помало нејасно шта је посреди.

друкчије виђење ствари). Приказивач, такође, не пориче могућност сасвим друкчијег приступа овој материји и потпуно друкчије концепције. Међутим, њему се управо допада Клајнов приступ и његова концепција. И више од тога, он сматра да је студија Ивана Клајна *Творба речи у савременом српском језику* — *Први део: Слагање и префиксација* најуспелија у својој врсти на српском и, уопште, српскохрватском језичком подручју и да по много чему надмашује све што је досад на пољу ових типова творбе речи код нас написано (укључујући и Бабићев одељак о сложеницама у књизи *Творба ријечи у хрватском књижевном језику*, који практично у свим елементима заостаје за Клајновим делом). Истовремено, то је једна од најзначајнијих и најкориснијих књига из науке о српском језику уопште која се код нас појавила последњих година.¹⁰

Због свега реченог (а и онога што у овоме тексту није поменуто), са нестрпљењем и занимањем очекујемо други део студије Ивана Клајна о творби речи у савременом српском језику, у којој ће бити обрађена деривација.

Мирослав Николић

---

¹⁰ Похвале свакако заслужују и: уредник издања Марина Николић-Добрић, ликовни уредник Аида Спасић, технички уредници Драгутин Њежић и Драган Тадиновић, као и Давор Палчић за компјутерску обраду текста.

ПРВОСЛАВ РАДИЋ, *Турски суфикси у српском језику*, изд. Институт за српски језик САНУ, Библиотека ЈФ, књ. 17, Београд 2001, стр. 211.

Књига П. Радића *Турски суфикси у српском језику* представља резултат ауторовог дугогодишњег рада на овој проблематици — почев од докторске дисертације посвећене балканистичким суфиксима, рада на потпројекту Филолошког факултета *Развојни процеси у савременом српском језику* (руководилац проф. др Ж. Станојчић) те више реферата саонштених на научним скуповима. Отуда потиче и њена видљива концепцијска једноставност. Чине је два дела којима претходи ауторова *Реч унајред* (стр. 7–15). Први (и већи) део посвећен је суфиксима *-чија/-џија, -лија, -лук, -ана* и ситнијим појавама са учешћем суфикса: *-ли, -башиа, -и, -иле, -дар/-џар, -суз, -џик*. У другом (нешто краћем) делу пажња се усмерава на: суфиксне деривате, хибридне речи, конкурентне суфиксе, формално-граматички статус изведеница, па се тако и насловљавају поједина поглавља. Посебан одељак су *Турски суфикси у Вуковом Српском рјечнику* (166–175). Домете и основне резултате свога истраживања Радић је сажео у одељку необавезујуће названом *Уместо закључка* (177–190). Следи на крају *Résumé* (на француском), *Литература* и *Индекс цитираних аутора*.

Поднаслов књиге: *Са освртом на стање у македонском и бугарском*, сугерише нам додатну и, свакако, битну димензију истраживачке анализе.

Скоро петовековни период турске владавине на Балкану оставио је снажан утицај на српски и остале словенске језике. Тај утицај се понајвише одразио на лексичком и творбеном плану. И док су турцизми (у које се убрајају и сви оријентализми) често били предмет лексичких, семантичких или етимолошких анализа, дотле су потпуније творбене анализе биле у другом плану. Ова књига управо показује колико је уплив турског језика оставио трага на творбеном систему српског језика, овога пута у делу именичке суфиксације.

Радићеве анализе показују да су се творбене именичке морфеме турског порекла углавном од 17. и 18. века обилније наметнуле као значајно творбено средство у лексици српског језика и захватиле како народне говоре и разговорни језик, тако и текстове књижевноуметничке вредности. Фазу готових турских позајмљеница у преузимању лексике наследила је фаза нових образовања у којима су се турски су-

фиксални елементи спајали са домаћим лексичким основама. То је наравно реметило природан развој српског језика.¹ У овом контексту треба поменути и висок степен Вуковог толерисања турцизама и поред тога што је сматрао да се највећи број турцизама може „без сваке муке ишћерати из нашег језика“ (у предговору Српског рјечника из 1818), али је исто тако, и у истом тексту, истицао да је боље узимати туђе речи „него ли наопако нову градити“.

Проценат броја турцизама се доиста у наше време значајно смањио, као и продуктивност појединих творбених модела са формантима турског порекла, али је тај број — што произилази и из Радићеве расправе — још увек приметан.² Радић с правом истиче стилски аспект, експресивност као важан фактор при данашњој употреби како готових турских позајмљеница (одавно познатих, понекад чак незаменљивих, у стандардном језику³) и образовања насталих спајањем домаћих основа и суфикса турског порекла. Учешћу и опстанку турских суфикса погодује и социolingвистичка клима у појединим областима живота. Ту пре свега спада новокомпоновани турбо и етно-фолклор, народске забаве праћене естрадним оријенталним музичким мелосом ниске уметничке вредности, који се шири и смитује на разним тв-каналима и многобројним радио-станицама. Аутор је забележио, разматрајући суфикс *-лук*, и индикативан пример најновијих песама певача (чак и) забавних мелодија Здравка Чолића: „Љубав је ко *рашлук* / слатки *безобразлук* / пада глава на *јаслук* / ... љубав то је *мамурлук*“.

У књизи се, иначе, најпре дају продуктивнији суфикси: *-чија/-чија*, *-лија*, *-лук*, *-ана* (тур. *hane*). Први међу њима је најфреквентнији и, како истиче аутор, без обзира на природу финалних основинских варијаната на морфемском споју, његова варијантност се у савременом српском своди на једну, преовлађујућу форму: *-чија* (нпр. *инијережија*). Закључци ове врсте посебно су драгоцени, јер представљају корак напред у односу на досадашња сазнања, они су, заправо, проистекли из праћења најновијих праваца развоја творбеног система језика. Радић посебну пажњу поклања семантичким категоријама творбених речи које обједињује исти суфиксални формант. Тако се, рецимо, за творенице са суфиксом *-чија* утврђују три семантичке категорије. Прва — обухвата изведенице које значе носиоца какве делатности, односно вршиоца радње у ужем и ширем смислу. Већина наведених примера ове групе: *чајчија*, *млекачија*, *ћумурчија*, *бонбончија*, *калдрм-*

¹ Данас се то у извесној мери и на сличан начин дешава и са појачаним утицајем енглеског језика.

² Да је то тако, сведочи и овај неологизам настао учешћем суфикса турског порекла: Недавним усвајањем тзв. омнибус закона ... *досманлије* су учиниле још један далекосажан и погубан корак (К. Чавошки „Глас јавности“, 8. 2. 2002, стр. 4). Употребом турског суфикса аутор текста (иначе, професор универзитета) у критици политичке коалиције чији сам није присталица, погрдно ју је назвао желећи да направи алузију на турску самовољу.

³ Да ли би се, на пример, лако могле заменити следеће турске позајмљенице: *бакар*, *баруи*, *боја*, *дугме*, *кашика*, *маказе*, *јајуче*, *ракија*, *чарайа*, *чекић*, *челик*, *чесма* и др.

чија и сл. нестаје или застарева у савременом језику заједно са занимањима која потискује модерна производња и нове технологије. (Ипак, засад опстаје, нпр. *трамвајија*.) Друга — обухвата изведенице које значе особу са каквом доминантном особином. Ова семантичка категорија има шири употребни дијапазон данас: *бунџија*, *винџија*, *клойација*, *галамџија*, *кавгаџија*, *инаџија*, *џироџија* итд. Али и међу њима има подоста оних које представљају само ретке индивидуалне употребе (*оговорџија*, *џодвалџија*, *џуџија*, *димџија*...), настале, додуше, по утемељеном творбеном моделу. Трећа семантичка категорија у Радићевој анализи — обухвата изведенице које значе особу са доминантном цртом припадања, потицања, учествовања у нечему (а наведени примери ће показати да није најсрећније дефинисана јер су семантички сувише слични онима из друге категорије: *мобаџија*, *зборџија* — ова им. се јавља и у 2. групи, *сијелџија* — у 2. категорији има *дангубџија* итд.).

Да би се утврдила продуктивност одређеног творбеног модела битно је установити не само да ли постоји у стандардном вокабулару више речи насталих тако, него — што је за савремено стање одређеног творбеног модела посебно важно — установити да ли модел захвата и нове лексичке основе. Иако се аутор у прикупљању грађе више ослањао на речнике, ипак је пратио и стање у медијима, радио- и ТВ-емисијама, посебно забавног карактера, филму, сленгу и сл. У тим језичким слојевима, кад је реч о суфиксу *-џија*, настају нове хибридне речи типа: *хамбургерџија*, *камионџија*, *дуванџија*, *нафџија*, *џеналџија*, *саксофонџија*, *џобоганџија*, *букаџија*, *бунџија*, *дркаџија*, *каблаџија*, *комџија*, *џуџија*, *џумџија*, *џуџија*, *џуџија*, *џуџија*, *џуџија*, *џуџија*, *џуџија* и др. Како за овај суфикс тако и за остале Радић примећује да њихово присуство, нарочито у новим творбама, појачава степен експресивности (ироније, хумора, пејоративности...), што посебно важи за разговорни језик и жаргон. Кад је у питању новокомпоновани оријентални мелос, речи турског порекла често прате музику.

Стилски разлози при употреби лексике са турским суфиксима приоритетни су, закључује аутор. Упоређење са стањем у савременом македонском и бугарском потврђује исто ово.

Што се тиче суфикса *-лија*, аутор саопштава да се у „турској“ фази развоја језика овај префикс наметнуо као моновалентан, замењујући, нарочито при творби етника, више домаћих суфикса. Тако су стандардизовани етници *Ниџија* (поред неприхваћених *Ниџанин*, *Ниџевчанин*, *Ниџевљанин*, *Ниџевац*), *Сараџија* (поред *Сарајевац*), *Санџаклија*, *Новојазарлија* (поред *Новојазарац*). Широка распрострањеност образовања са *-лија* у овим случајевима однела је превагу, или је добила статус равноправног дублета, и при нормирању у најновијим правописима (Матичину из 1994, Симићеву). Но, и поред тога, закључује се у раду, да суфикс *-лија* није битно нарушио домаћи творбени систем, чак ни у категорији етника, јер је већина творби остала у домену локализама и архаизама.

За именичке изведенице са суфиксом *-лук* аутор закључује да су најчешће у категорији апстрактних именица (*јоганлук, тврдицлук, не-сџашлук, лојовлук, себичлук, мајсџорлук, идиојлук* итд.). Велики број пејоративних речи са овим суфиксом појављује се на ширем балканскословенском терену. На основу савремених примера из новинског језика Радић констатује да су ове изведенице са пејоративном компонентом оживеле у условима бурног политичког и ратног стања последње деценије (*блесавлук, мамурлук, кабадахилук, режимлук, про-сџаклук*).

Кад је реч о изведеницама са суфиксом *-ана*, у српском књижевном се уочавају три слоја: стари лексички слој архаизама и локализама (*ђумрукана, мусafirхана*), постојани лексички слој без правих лексичких еквивалената (*барујана, кафана, шећерана*) и новији лексички слој са хибридним образовањима (*елекџрана, куглана, шойлана, хидроелекџрана*) којима је продуктивност овога суфикса делимично обновљена.

Остали суфикси припадају ситнијим творбеним појавама и већина изведеница са њима је лексикализована па у савременом језику имају статус архаизама, историзама, покрајинизама.

Занимљив део рада представљају поглавља *Суфиксни дериваџи* (109–130) и *Хибридне речи* (131–140) а посебно се издваја и поглавље *Конкурентни суфикси* (141–165), где се показују конкурентни творбени односи између домаћих и страних суфикса. У анализи суфиксне конкуренције, како примећује аутор, значајну улогу игра како суфикс тако и основинска реч.

У својим анализама аутор није пропустио да укаже и на формално-граматички статус посматраних изведеница.

Закључићемо. Књига П. Радића *Турски суфикси у српском језику* написана је на завидном научном нивоу, акрибично и пажљиво. У њој је изнето доста занимљивих и вредних запажања, дато нових података и тумачења, чиме се отишло корак даље у испитивању творбених језичких појава насталих под утицајем страног језика — овога пута турског. У даљем бављењу овом проблематиком аутор би, чини нам се, могао више пажње посветити испитивању фреквентности турцизама у савременим литерарним текстовима, с једне стране, и тзв. историзима, који ће и даље остати саставни део нашег ширег лексичког фонда, јер се без њиховог познавања не би могле успешно пратити читаве области нашег историјског и културног развоја.

Милица Радовић-Тешић

РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2001.¹

Књига пред нама састоји се из две целине — прва је посвећена творби придева којима се означавају људске особине у савременом српском језику, а друга семантици ових придева.

Део посвећен творби придева састоји се из следећих одељака: 1. *Прелиминарна разматрања* (11–17), 2. *Простии придеви са значењем људских особина* (18–48), 3. *Секундарни простии придеви* (49–68), 4. *Изведени придеви са значењем људских особина* (69–143), 5. *Опште одлике творбе придева са значењем људских особина* (144–161). Део рада посвећен семантици обухвата више поглавља (тачније, њих 14). Навешћемо само нека: 2. *Семантичка анализа придева и њен однос према анализи именица* (165–168), 3. *Примарне семантичке реализације придева са значењем људских особина* (169–180), 6. *Хијерархијска структурна придева са значењем људских особина* (193–216), 10. *Перспективизација придева са значењем људских особина* (239–242).

У приказивању ћемо се задржати на оним моментима који се нама чине интересантним и иновативним.

1.1. У одељку рада посвећеном структури деривационог система простих придева са значењем људских особина² ауторка разматра именице мушког рода са значењем носиоца особине (*nomina attributiva*) изведене формантом -ација: *брзација*, *шуйација*. Ове именице сврстава у именице субјективне оцене. Она их затим упоређује са другим именицама које имају исти формант (*бојација*, а можемо додати и *млекација*), али које, за разлику од њих, немају пејоративно значење. Због овога, поставља се питање где лежи субјективна оцена, у творбеној основи или у суфиксу? Ауторка затим каже да именицама субјективне оцене не сматра само оне са именичком творбеном основом и суфиксима субјективне оцене. „Именице субјективне оцене схватамо шире, јер субјективна оцена не произлази само из суфикса, односно (нај)мање проистиче из њега. И придевска творбена основа може подразумевати субјективну оцену. Субјективна оцена се заснива на томе

¹ Књига је објављена у Библиотеци Јужнословенског филолога, н.с., књ. 18.

² У даљем тексту користимо скраћеницу аутора — ЉО — са значењем људске особине односно људских особина.

што из склопа људских особина издвајамо (...) најупечатљивију и себи дозвољавамо да скуп својстава неке особе сведемо само на то једно, да додавањем неког именичког суфикса изградимо именицу и да особу назовемо тим именом“ (32).

1.2. Интересантно је запажање да се семантичка вредност форманта мења у зависности од значења (односно значењских компоненти) мотивног придева. Уколико се форманти субјективне оцене додају на творбену основу придева којима се изражава пожељна особина постиже се хипокористичност, а уколико се додају творбеној основи придева који значе непожељну особину постиже се деминутивност. Међутим, ауторка наводи придеве са значењем „апсолутног степена особине“ — *брз*, *жив* — и каже да додавањем форманта субјективне оцене оваквим придевима не можемо добити значење умањености особине. Напротив, овако се добија значење појачаног степена изражености особине, односно та се особина наглашава (*брзичав*), уноси се хипокористичност (*живуљаси*) или придев остаје неутралан (*живахан*) (исп. стр. 151).

1.3. Испитивање односа између мотивних речи и деривата довело је аутора до следећих закључака: иако између мотивне речи и деривата постоји и формална и значењска веза, у свести говорника (до овог закључка аутор је дошао анкетом) не постоји и психолошка веза међу њима. Изведени придеви не стоје у психолошкој вези са својим мотивним речима, већ са својим синонимима и антонимима. „Изгледа да се устаљени, општеприхваћени деривати временом појмовно одвајају од мотивних речи. И поред морфолошке везе, семантичка веза слаби, јер се иза мотивне речи и деривата налазе самостални, различити појмови. У логичком смислу, проста и изведена реч су у равноправном положају. Семантички осамостаљена реч ступа у логичке везе са својим антонимима, синонимима и сличним значењски сродним речима ... На формалном плану, сваком говорнику је јасно да придев *јамеџан* потиче од именице *јамеј* и да су ове лексеме у блиској вези. На значењском плану појам који стоји иза лексеме *јамеџан* не везује се за памет, већ, на пример, за појам који стоји иза лексеме *глуп*“ (160).

Сада ћемо прећи на део рада посвећен семантици придева ЉО.

2.1. У поглављу посвећеном семантичкој анализи придева ЉО ауторка нас упознаје са њиховом специфичном семантичком структуром; због тога се у анализи њихове семантичке структуре не могу користити методе применљиве у анализи именица (компоненцијална анализа на пример). Ауторка испитује примарне семантичке реализације придева ЉО уз помоћ теорије прототипа. Када за некога кажемо да је *лей* ми вршимо несвесно поређење са апстрактном, прототипичном особом, па заправо мислимо да је неко *лей* у односу на *ирошћошћий* (исп. стр. 169).

Придеве са значењем физичке особине ауторка дели на оне са значењем пожељне и непожељне особине. На основу броја придева у свакој од ових група она закључује: „пажњу описивача нечијег изгледа, чини се, највише привлаче физички деформитети, а одмах за њима

и изражени, наглашени делови тела. То доказује да при описивању вршимо поређење са прототипом. Запажамо оно што прототип нема или оно што је сувише истакнуто у односу на прототип. У другом су плану (...) особине које свако од нас (па и прототип) има у неком степену, па се и диференцијација међу људима заснива углавном на степену изражености тих особина“ (171).

У анализи примарних семантичких реализација придева са значењем духовних особина ауторка примењује (и надограђује) идеју А. Вјежбицке; Вјежбицка је, наиме, емоције дефинисала пеко ситуација у којима се испољавају. Везивањем особина за поједине ситуације Р. Драгићевић структуру пожељне духовне особине своди на: **који је + (вредносно плус) у ситуацији**, а структуру непожељне духовне особине на: **који је — (вредносно минус) у ситуацији**. Потврда за овакав теоријски приступ је и начин дефинисања придева (нпр. дефиниција придева *јуначан* у Речнику Матице српске — *срчан у ојасносџи*) (исп. стр. 173–174).

2.2. Испитивање хијерархијске структуре придева ЉО захтевало је проналажење централних чланова ове категорије. Један од начина (за проналажење ових централних чланова) који је ауторка применила била је анализа прототипа, а други анализа упутница. Анализа прототипа (извршена на основу анкете) показала је да су прототипични придеви *добар* и *лей*. Анализа упутница³ (или инпут анализа) издвојила је као централне придеве *јак* и *слаб* (придеви интензитета). Као закључак, ауторка каже: „Придевима *добар*, *лей*, *јак* и *слаб* приступамо двојачко. То су централни придеви ЉО, али истовремено, и за нас можда још важније, овим придевима се изражавају кључне семе придева ЉО, које нам омогућавају да сагледамо основне правце развоја полисемантичких структура придева ЉО. То су семе *који је љозитиван* — *који је негативан* и *који се испољава у изразитом, максималном сџејену* — *који се испољава у минималном сџејену*. На основу неке од ових сема, или њиховим укрштањем, већина придева ЉО развија систем својих семантичких реализација“ (215–216).

Занимљиво је размишљање о придеву *зао*; анализом прототипа овај придев је доспео на листу чланова блиских централним придевима *добар* и *лей*. Према резултатима анализе, то је једини придев са значењем непожељне особине који је близак наведеним централним члановима. Р. Драгићевић наводи два разлога за овакву ситуацију: „Први је тај што је злоба она непожељна особина усмерена од појединца ка другим људима коју најтеже подносимо, нарочито ако је уперена ка нама ... То што је неко ружан или глуп не доживљавамо с толиким подозрењем као што доживљавамо злобу. Ова особина заузима примат у односу на све друге негативне особине“ (204). Други разлог лежи у чињеници да је овај придев други могући антоним придева *добар*, тачније његов неправи антоним; ситуација са именицом *зло* је другачија, она је прави антоним именице *добро*, јер „према придеву

³ О овој анализи в. стр. 206.

лош не стоји одговарајућа именица. *Зао*, у ствари, нема антонима, нема супротстављену позитивну вредност која је семантички у потпуности компатибилна с њим. Када би такав придев постојао, он би био позитиван, па самим тим и неутралан члан опозиције, за који би се, с обзиром на важност ове особине, везивале бројне асоцијације говорника које су сада везане за маркирани придев *зао*“ (204–205).

2.3. У поглављу рада посвећеном перспективизацији придева ЉО, пратимо могућност сагледавања „значењског садржаја придева ЉО из ужег угла — са становишта конкретне ситуације и из ширег угла — са становишта већег броја различитих ситуација“ (239). Различите перспективе за анализу придева ЉО можемо да сагледамо у синтагмама у којима се употребљавају ови придеви: у синтагми *храбар сведок* особина храбрости везује се за једну, конкретну ситуацију (најужа перспектива), и испољава се као тренутна особина; у синтагмама *храбар родитељ/војник* (шира перспектива) особина је везана за одређене друштвене улоге, понавља се, па је зато трајнија; у синтагми *храбар човек* (најшири ниво перспективизације) храброст означава трајну особину, јер је везана за многе ситуације (исп. стр. 240–241).

Жеља нам је да ову књигу препоручимо лингвистима, јер пружа обиље корисних лингвистичких података (како из области творбене семантике, лексичке семантике, лексикологије, тако и из синтаксе); препоручујемо је и свима онима који су заинтересовани за људску психологију, јер сматрамо да је корисна у и том смислу што нам пружа увид у неке несвесне механизме људског мишљења.

Александра Марковић

МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ, *Обратни речник српског језика*, Београд 2000.*

1. *Пројекат Лингвистички речници* засновали су Матица Српска и Институт за српски језик САНУ почетком 2000. године. Одмах је у овај пројекат, као први његов потпројекат, као основа за све даље речнике, укључен Обратни речник Мирослава Николића, чија је израда већ била при крају и који је почетком 2001. изишао из штампе.

2. *Обратни речник* садржи преко 163 000 лема, одредница¹ преузетих из Речника српскохрватског књижевног језика МС, који чини основу грађе, и из још 15 других наших речника и енциклопедија; извештај број речи унео је и сам аутор. „Ауторова је намера била, како се у Уводним напоменама каже, да у овај речник унесе што је могуће више речи које спадају у савремени српски књижевни језик, као и супстандардне и нестандардне речи (у стандардном облику) шире распрострањености, поготову оне које могу бити занимљиве и од значаја за кориснике због којих се овакви речници и праве, а да изостави баласт (разне дијалекатске фонетске варијанте, непознате и неуобичајене архаизме, лоше, натегнуте оказационализме и сл.)“ (стр. IX). За разлику од многих других речника овога типа, овај речник није само попис речи инверзно поређаних по алфabetу; он садржи и потребне лексикографске информације, као што су лематска форма, коју је у многим случајевима аутор морао утврђивати друкчије у односу на решења у постојећим дескриптивним речницима (а лексикографи знају да је није увек лако утврдити), затим прозодијска обележја, акценат речи, које је, такође, аутор у немалом броју случајева морао поправљати у односу на решења из ексцерпираних речника, даље, речник садржи ознаку за морфонолошку измену обличке основе, податак о екавској и ијекавској форми, додатне коментаре уколико су потребни, и што је најважније, ознаку извора из кога је преузета реч. А ова ознака извора није пуки

* Издавачи: Матица српска, Институт за српски језик САНУ и Палчић (извршни издавач), стр. VII–XIV+1–1395.

¹ „Треба, међутим, имати у виду да број лема није исто што и број лексема, јер су, нпр. *сув* и *сух* у нашем речнику две леме (а ради се о варијантама једне лексема), као и *време* и *вријеме*, *демокрај* / *демокрајта* и сл. Но, и поред тога, *Обратни речник* представља у овој тренутку вероватно најпотпунији (што не мора да значи и најоптималнији) инвентар речи српског језика“, М. Николић, Обратни речник, Београд 2000, Уводне напомене IX.

библиографски податак; она упућује на речник у коме можемо наћи семантички садржај, семантичку структуру дате лексеме; нпр., без овога податка и стручњаку кориснику овога речника не би било јасно зашто је аутор дао као две придевске леме **задружни** и **задружан** (мада је у Речнику САНУ дат само облик неодређеног вида као лематска форма, што је, да оправдамо наше дескриптивне лексикографе, више у складу са нашом лексикографском традицијом још од Рјечника хрватскога или српскога језика ЈАЗУ него са нашом, и не само нашом лексикологијом и принципима утврђивања посебних јединица лексичког система).

3. Обим речника и идентификационих параметара у њему, као и могућности њихове даље компјутерске обраде, готово да обавезују самога аутора на нове речнике. Ево, шта мислим да нам аутор може брзо подарити.

Прво. Давањем ових лексема алфабетским редоследом према иницијалној грамеми добили бисмо преко нам потребан акценатски речник; њиме би се служили сви који се професионално баве говором, говорењем. Такав акценатски речник, верујем, аутор би нам могао брзо подарити². То је једно што произилази из Обратног речника.

Друго је, а аутор нам је обећао да ће то припремити³, посебна студија са анализом статистичких података које Обратни речник пружа. Та би нам анализа пружила многе интересантне податке. Нпр., податке о односу вокала и консонаната као финалних грамема, што би индиректно сигнализирало и односе међу категоријама речи; податке о фреквентности финалних диграма, триграма, тетраграма, пентаграма, хексаграма и даљих вишесложних грама, што би, претпостављамо, показало да су диграми фреквентнији од сложенијих грама, а да су дужи грамови стабилнији и равномерније дистрибуирани; однос вокалност-консонантност у овим грамима, а претпостављамо да су диграми двовокални и двофонсонантни ретки у лексичком систему, први, вероватно ређи

² А касније, када за то буду боље и сређеније језичке прилике, овај би речник, и обратни и алфабетски, био поуздана основа за различита ревидирања вуковске акценатске норме и нова акценатска нормирања. Идеја о нормирању давнашња је и стална, а, чини ми се, стална је и непромењена Белићева оцена да се она не може променити. Ево шта је Белић у своме правопису из 1950. о томе рекао: „Унесено је, на захтев читалаца ранијих издања овог речника, и акцентовање речи. И ту има разлика у изговору различитих крајева наше земље; међутим једне акцентуације коначно утврђене ми још немамо. До данас је владала акцентуација изнесена у Вуковим делима онако како ју је обрадио Даничић. Најважнија би измена морала бити о дужицама на крају речи, нарочито у отвореним слоговима које се обично скраћују. А и оне се не скраћују свугде и не свугде потпуно. Зато је и то остављено неизмењено. Само онда када се какав акценат императивно намећа, а он је отступао од Вукова-Даничићева, он је стављан на прво место, а Вуков-Даничићев стављан је у заграду. То је било у мањем броју случајева; иначе се акценат, нарочито онај који се укоренио у београдским књижевним круговима, стављао или као напоредни или се стављао као спореднији (у заграде). Тамо где није било обележених досада акцената, акценат је стављан према данашњем изговору речи до којег се могло доћи“ (Изабрана дела Александра Белића, једанаести том (свеска 2), Правописи — Правопис из 1950, стр. 581, Београд 1999).

³ Ibid., аутор каже: „Детаљнији статистички подаци биће објављени накнадно“.

од других; посебно би били интересанти подаци о кореспонденцији леве и десне стране речи, односно о кореспонденцији префиксних и суфиксних морфема и о компатибилности префиксних морфема са појединим категоријама речи⁴; и на крају, и најинтересантије, статистички подаци о прозодијским обележјима. Узгред да кажем: од аутора Обратног речника чула сам да је фреквентност краткоузлазног акцента готово равна фреквентности свих других акцената узетих заједно (приближно 48% : 52%) и да је незнатна фреквентност дугосилазног (свега око 3,55%); а да сам тај податак раније знала, не бих се све ове године чудила Вуковом систему од три акцената и једне дужине датом у првоне Српском рјечнику и његовим речима „Глас је првога знака (‘) двојак, које се особито може познати у једнаким ријечима“⁵.

Треће, кад се све ово уради, ако буде снаге и воље, могло би се стићи и до нормативног граматичког речника, речника у коме би биле дате све карактеристике речи релевантне за творбу граматички правилних реченица.⁶

4. Другоме је потпројекту *Пројекта лингвистички речници* — Семантичко-деривационом речнику српскога језика, чијој се изради већ приступило, Обратни речник основа за творбену сегментацију са синхроничног становишта. Без њега се то ваљано не би могло урадити. А из овога ће речника, верујемо, настати: дескриптивни речник савременог српског стандардног језика чија ће лева страна бити устројена по деривационим гнездима, као и различити двојезични речници којима је лева српска страна дата по деривационим гнездима. Ови ће речници бити од изузетне вредности и опште употребне и научне.

5. Речник морфема српскога језика трећи је потпројекат *Пројекта лингвистички речници*. Њему су основа прва два потпројекта. У њему би морфемска сегментација била извршена са синхроничног становишта, али уз давање података о изменама морфема у историји српскога језика. Статистичке анализе података из овога речника показале би фреквентност појединих врста морфема, компатибилност морфема, морфемску комбинаторику уопште.

6. Обратни је речник основа и за нашу дериватологију, и за дескрипцију семантичко-морфолошке деривације, и за њено изучавање; и на једноме и на другоме посао је већ увелико одмакао.

7. Да сведемо. Обратни је речник основа свих даљих лингвистичких речника и свих даљих дериватолошких испитивања. Срећни смо што га имамо.

Даринка Горџан-Премк

⁴ Исп. сличне анализе статистичких података у речнику *Retrogradny slovník slovenštiny*, J. Mistrík, Bratislava 1976; исп. и Д. Г. Премк и Г. Јовановић, *Jozef Mistrík, Retrogradny slovník slovenštiny*, ЈФ XXXVI, Београд 1980, 191–195

⁵ Српски рјечник (1818), Просвета, Београд 1969, Предговор, XXXVI.

⁶ Нпр., то би могао бити речник као *Грамматический словарь русского языка*, А. А. Зализняк, Москва 1977; исп. Г. Јовановић и Д. Г. Премк, А. А. Зализняк, *Грамматический словарь русского языка*, ЈФ XXXVII, Београд 1981, 287–291.

НАШ ЈЕЗИК

ИЗДАЈЕ

ЛИНГВИСТИЧКО ДРУШТВО у БЕОГРАДУ

УРЕЂУЈЕ

БОДИСЛАВ ПЕТРОВИЋ

ГОДИНА I СВЕСКА 1

БЕОГРАД

1932

Издавач: Институт за српски језик САНУ

Компјутерска припрема за штампу: Давор Палчић (*palcic@EUnet.yu*)
Штампа: Чигоја штампа, Београд

ISSN 0027-8084
UDK 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXIV/3—4

**БЕОГРАД
2002/2003**

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК, мр Владо ЂУКАНОВИЋ,
др Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, др Мирослав НИКОЛИЋ, др Асим ПЕЦО,
др Љубомир ПОПОВИЋ, др Милица РАДОВИЋ-ТЕШИЋ, др Стана РИСТИЋ,
др Живојин СТАНОЈЧИЋ, др Срето ТАНАСИЋ, др Драго ЂУПИЋ,
др Егон ФЕКЕТЕ

Секретар:
мр Александра Марковић

Уредник:
др МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ

Према Мишљењу Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије
бр. 413-00-1715/2001-01 ова публикација је од посебног интереса за науку.

НАШ ЈЕЗИК, часопис за српски књижевни језик, покренуло је 1932. године Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уредио седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од књ. X/3–4 до XXI/1–2 уредник часописа био је Михаило Стевановић, а у перноду од 1975. до 1996. г. (књ. XXI/3–XXX) Митар Пешикан. — *Наш језик* излази у четири годишње свеске, које чине једну књигу. Издаје га и прима рукописе Институт за српски језик САНУ, Ђуре Јакшића 9. Рукописи се не враћају. Претплату у износу од 200 динара за књигу уплатити на жиро-рачун Института бр. 40806–603–4–864. Цена појединачне свеске износи 100 а двоброја 200 динара.

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81

НАШ језик / уредник Мирослав Николић. — Год. 1, бр. 1 (1932/1933) — год. 8, бр. 1 (1941); Н. С. Књ. 1 (1949/1950)— . — Београд : Институт за српски језик САНУ, 1932/1933– (Београд : Чигоја штампа). — 22 cm

Тромесечно

ISSN 0027–8084 = Наш језик

COBISS.SR-ID 615951

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXIV

Св. 3–4 (2002/2003)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

О неким Вуковим месним и временским придевским одредбама (МИЛКА ИВИЋ)	173
Поводом неких непроменљивих речи (ИРЕНА ГРИЦКАТ)	177
Природни и граматички род именица (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ) . . .	181
О проблему конверзије придева у именице (СТАНИМИР РАКИЋ) . . .	195
Реконструкција сугласника у критичком издању Горског вијенца (РАДМИЛО МАРОЈЕВИЋ)	209
О неким паралелама између лужичкосрпског и српскохрватског језика (БОГДАН Л. ДАБИЋ)	234
Једна српско-украјинска топономастичка паралела – <i>Семегњево</i> : <i>Семигінів</i> (АЛЕКСАНДАР ЛОМА)	244

Прилози

Предлог кодекса употребе српског стандардног језика (МИЛАН ШИПКА)	253
О класификацији функционалних стилова у нашој стручној литератури (ДУШКА КЛИКОВАЦ)	272
О значењу речи <i>йаведрина</i> (АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ)	276

Прикази

Уз четврту књигу Лингвистичких огледа Милке Ивић (СРЕТО ТАНАСИЋ)	281
Александар Младеновић, Повеље кнеза Лазара (текст, коментари, снимци) (БРАНКИЦА ЧИГОЈА)	286
Милица Радовић-Теших, Именице с префиксима у српском језику (ЖИВОЛИН СТАНОЈЧИЋ)	290
Jezik i demokratizacija (Zbornik radova) (МИЛАН ШИПКА) . . .	293

In memoriam

Никола Родић (1940–2003).	311
-----------------------------------	-----

INDIANA UNIVERSITY

JUN 15 2005

LIBRARY

BGG-6808'BB

МИЛКА ИВИЋ
(САНУ, Београд)

О НЕКИМ ВУКОВИМ МЕСНИМ И ВРЕМЕНСКИМ ПРИДЕВСКИМ ОДРЕДБАМА

У раду се указује на неједнакост у некадашњим (вуковским) и садашњим употребним могућностима појединих лексичких јединица коришћених за придевску детерминацију по критерију места/времена и при том се осветљавају регулативни принципи тог феномена.

Кључне речи: савремени стандардни српски, српски Вукове епохе, појмовна дистинкција непостојано/постојано као оперативни фактор на језичком плану, придеви *оближњи* и *иђеђашњи*.

Још пре две деценије, поредећи факта сопственог (стандардног) језика с одговарајућим датостима (стандардног) енглеског, Владимир Ивир (Ivir 1983, стр. 8), је изнео, између осталог, и следеће запажање: мада се иначе говори *оближња зграда*, неће се рећи **оближњи човек*. Даљих адекватних осветљавања ове умесно уочене чињенице није досада било у стручној литератури, иако их она итекако завређује.

Та је чињеница важна пре свега зато што она својим постојањем даје још један доказ више исправности данас широко распрострањеног уверења у теоријској лингвистици о томе да се човеково појмовно разликовање ефемерног и постојаног потврђује као оперативни фактор у најразличитијим сегментима језичког испољавања¹. Наиме, у случају на који се Ивир обазрео, немогућност да се каже **оближњи човек* проиходи из тога што је употреба придевске речи *оближњи* условљена обавезним изостанком асоцијације привремености, тј. та реч је данас специјализована за то да ближе одређује појаве овог света искључиво у смислу 'који (није привремено, већ) стално ту у близини лоциран'.

Наглашавање податка 'данас' у оваквом контексту излагања резултат је мог неиспуштања из вида те околности да таква семантичка маркираност није том придеву била одувек својствена. Њу поставити у жижу пажње такође је важан научно-стручни задатак који нам ваља обавити уколико желимо остварити оно што је неопходно с тачке гле-

¹ Више обавештења о актуелним виђењима тог феномена у језичкој науци заинтересовани могу наћи у раду Ogawa 2001.

дишта унапређивања србистичких студија — потпунију обавештеност о развоју српске лексике у раздобљу од Вукових до наших дана.

Вук и његови савременици имали су, пре свега, на располагању не једну него две обличке верзије исте придевске лексеме — *оближњи* и *ближњи*. Обе су при том биле неутралне на разликовни критериј ефемерно/постојано, о чему сведоче примери као што је, рецимо, овај, из Вуковог језика: *Црни Ђорђе расишише ОБЛИЖЊИМ ВОЈВОДАМА ње њођу сваки с неколико одабраних момака...* (Вук, Ист. сп. I, стр. 46), или овај, који је преузет из једног документа чији је потписник Карађорђе: *Поради шћо боље можеш да се шај БЛИЖЊИ НАРОД сав возбуди и ослободи, нека бију Турке шћо више могу* (Карађорђе, Документи I, стр. 552).

Пређени развојни пут српског стандардног језика доделио је, једном речју, разматраној лексичкој јединици овакву судбину: њена обличка варијанта *ближњи* искључена је из придевске употребе (а из именичке ипак није — уп. и данас прихватљиво: *Љуби БЛИЖЊЕГА СВОГА као самога себе*), док је варијанта *оближњи* подвргнута процесу ресемантизовања чији се исход оличава у неспособности тог придевског облика да исказе лоцираност непостојаног карактера.

Изнаенађење неупућенима донео би свакако већ сам увид у ондашњи инвентар придевских образовања изведених од месних прилога — били би импресионирани његовим богатством: *Благодареније богу у нас сада све је у шћихосћи у свим ОВАМОШЊИМ НАХИЈАМА* стоји забележено, на пример, у једном напису чији је потписник Карађорђе (Карађорђе, Документи II, стр. 1135). Од израза *овамо* и *онамо* данас се, по правилу, придеви више не изводе; изузетак је у том погледу само израз *шћамо* — уп. следећи пример из разговорног језика: *Код ТАМОШЊЕ ЦРКВЕ граде сад нов љуш*.

Није, међутим, ништа мање различит од данашњег ни некадашњи инвентар придевских облика који се изводе од временских прилога. Вуков језик је имао, пре свега, неке прилоге које данашњи стандардни језик не познаје — на пример *ономлани* у значењу 'пре две године'. Од тог *ономлани* изведено је придевско образовање *ономлањски*, израз који је Вук итекао употребљавао — употребио га је, рецимо, у једном свом писму митрополиту Рајачићу: *Ако ... њо својему лањскоме и ОНОМЛАЊСКОМЕ ПРЕМИЛОСТИВОМ ОБЕЋАЊУ дођу-сћишће да на њој нашћамјам...* (Вук, Преп. VI, стр. 247). Али чак и онда кад се ради о таквим придевским образовањима за ближу детерминацију по времену које нисмо „забаталили“ (како би Вук рекао), већ се и даље њима служимо, ми не можемо унапред, тј. без претходно обављене одговарајуће анализе, тврдити да им је садашња употреба у стандардном језику идентична са ондашњом. Вук је, рецимо, у једној прилици ово изјавио: *Сад уочи Лучина дне, кад се наврше чейири године како је ПРЕЂАШЊИ ВЛАДИКА ОВДАШЊИ умрѐо...* (Вук, Преп. VI, стр. 110). За данашње говорне представнике српског језичког стандарда придев *йређашњи* има оно значење које РМС, уз ту одредницу, наводи под (а), тј. као основно: „који је био пре, раније,

који се односи на прошлост“. У наведеном примеру, међутим, њиме је исказана информација коју РМС помиње под (б), а која гласи: „који је временски непосредно испред онога о којем је реч, претходни“. Такву информацију, судећи по оциени изреченој током мале анкете коју сам спровела (бирајући одговарајуће говорне представнике садашњег језичког стандарда), придев *ипређашњи* данас није више меродаван да преноси. Једном речју, то придевско образовање је, очигледно, током протеклог развојног периода претрпело такав процес ресемантизације у чијем је исходу његов почетни значењски опсег унеколико сужен, поједностављен.

Све што сам досад рекла о несаобразностима наше некадашње и садашње лексичке ситуације речено је, у ствари, с предумишљајем — овим: да се подстакну и друга, слична испитивања која би ишла за тим да за поједине типове детерминативних речи утврде да ли су им, и која, семантичка „кретања“ била, у означеном развојном периоду, преовлађујућа.

Лексеме разматране овом приликом указују својом судбином на то да је еволутивни процес који је њих захватио водио ка напуштању расплинутијег, амбивалентнијег значењског опсега у корист ужег, одређенијег. Било би свакако од не малог теоријског интереса стећи бројније, продубљеније увиде у то да ли је такав развојни исход остварених семантичких промена у тој посебнијој области вокабулара нека изнимна, српска језичка специфичност или се, напротив, ради о појави ширег, универзалнијег карактера.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Вук, Ист. сп. I: Вук Стеф. Карацић, *Историјски списи I. Сабрана дела Вука Карацића XV*, Београд 1969.
- Вук, Преп. VI: Вук Стеф. Карацић, *Прейуска VI*, изд. Љ. Стојановић, Београд 1912.
- Ivir 1983: Vladimir Ivir, *A contrastive Analysis of English Adjectives and their Serbo-Croatian Correspondents, with Pedagogical Materials by M. Vilke, New Studies 2*, R. Filipović ed., Zagreb, Institute of Linguistics.
- Карађорђе, Документи I: Велибор — Берко Савић, *Карађорђе. Документи I (1804–1809)*, Горњи Милановац 1988.
- Ogawa 2001: Yoshiki Ogawa, The stage/individual distinction and (in)alienable possession, *Language* Vol. 77, № 1, 1–25.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика Матице српске.*
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ.*

S u m m a r y

*Milka Ivić*ON THE USE OF SOME ADJECTIVES FOR SPATIAL/TEMPORAL
MODIFICATION IN VUK'S LANGUAGE

Pointing to the fact that in Vuk's times it was possible to say not only *obližnja zgrada* 'the adjacent building' but also *obližnji čovek* 'the man who is in the vicinity', which contradicts the present-day situation in Standard Serbian, the author claims that the responsibility for such difference belongs to the subsequent adoption of the conceptual distinction 'temporariness'/'permanence' as regulating factor depriving *obližnji* of the possibility to denote a temporary spatial relation. She also focuses the subsequent resemantization of the adjective *pređašnji* calling attention to the importance of further investigations in the same direction for both a better understanding of the evolution of the Serbian vocabulary in the last two centuries and the theoretical implications of it.

ИРЕНА ГРИЦКАТ
(САНУ, Београд)

ПОВОДОМ НЕКИХ НЕПРОМЕНЉИВИХ РЕЧИ

Речи *већ*, *још* и *ћек* могу бити прилози, везници или речце, са различитим семантичким службама.

1. У оквиру ове граматичке класе анализираће се три недетерминативна прилога: *већ*, *још*, *ћек*. Говориће се о њиховим семантичким потенцијалима и о импликацијама које они, условно, уносе у исказе.

Ове лексеме имају, најпре, своја полазна значења. На пример: *већ* као прилог — рус. *уже*, фр. *déjà*, нем. *schon*, енгл. *already*. *Већ* као везник појављује се у друкчијим значењима: рус. *но*, а, фр. *mais*, нем. *aber*, енгл. *but*. Код ове речи је, дакле, недвосмислена раздвојеност на прилог и везник, тако да су то данас хомоними. *Већ* се јавља и као речца: „Имам предосећање ... већ та твоја предосећања“; или друкчије: „Већ што си научио, него ћеш морати знати да и примениш то своје знање“. Овде *већ* није ни *уже* ни *но*, и не може се семантички изједначити ни са једном другом речцом. Овакве синтаксичке целине преводиве су на друге језике на разне начине, специфичне за њих, помоћу родних речи, парафразирањем, ексламацијама и др. Контекстуалне чињенице понекад стварају овде разне значењске специфичности тешко податне за било какву идентификацију.

Имамо у виду да ни иначе није ретко да се исте речи појављују као прилози, као везници и као речце, при чему поједине међу њима фигурирају у две, а неке у све три класе. (Рецимо, *кад* је и прилог и везник, али и речца у *кад ѿад*). Њихове припадности класама донекле се и преплићу услед дубинских семантичких сродности, а разликују се понекад по акцентованом и неакцентованом изговору. Колебања и неједнакости при опредељивању, поготову у лексикографским обрадама, сами по себи указују на сложеност проблематике.

2. Ако се каже „Он је већ са пет година знао добро да чита“ и „Он је још са пет година знао добро да чита“, *већ* и *још* у ова два примера изгледали би једнаки по значењу. У *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* под *већ* 1. а. читамо: „казује се да се нешто догодило или догађа рано, обично раније него што би се очекивало“, и нема дефиницијског додатка *још*; а под *још* 2. а. стоји

„кад се истиче да је нешто било рано, или у раној фази нечега“, и као синоним је додато *већ*. Примери: „А *већ* онда бијаше у њега необична снага“ — „Ову сам ја песму певао још 1833. г.“.

Разгледаћемо следеће примере:

- а) *Већ* је Аристарх претпоставио да се Земља окреће око Сунца;
- б) Још је Аристарх претпоставио да се Земља окреће око Сунца;
- в) Тек је Аристарх претпоставио да се Земља окреће око Сунца.

У примерима под а) и б) конотира се да је оваква научна претпоставка створена врло рано (пошто је А. живео давно), док се под в) изричито наглашава ко је био први ко је изнео ову хелиоцентричну супозицију. Видимо да се а) и б) разликују од в) по томе што се у њима као главна конотација подразумева управо рани моменат достизања до хелиоцентричне идеје у историји људске мисли. Али се и а) и б) између себе разликују. Под а) (*већ*) постоји конотација („другог степена“) — да је релативно кратко трајало недомишљање о хелиоцентризму, а под б) (*још*) — и то да у нашој садашњој информисаности дуго траје знање о тој истини. Тиме се жели казати да се временска линија поделила (одавно) на два дужински неједнака одсечка, захваљујући „прелому“ који је (у окарактерисаном смислу) начинио један мислилац. Ова подељеност се јаче истиче ако се том давнашњем мислиоцу ода посебно признање у смислу да је у његово време тешко било домишљати се како је Сунце а не Земља средиште окретања: то се имплицира употребом друкчијег адверба, тј. *шек*.

И још једна конотација („трећег степена“) састоји се у чињеници да се у сваком од ова три примера, по самом смислу општег контекста, испољава идеја о тешкој докучивости кретања Земље око Сунца, а то ће рећи семантичка координата *ишак*: упркос тешким околностима за схватање неких космичких закона, дошло се и до њих.

3. Прилози *већ*, *још* и *шек* могу стајати и у аналогним реченицама са садашњим временом: „Он *већ* разуме“ значи да је он достигао потребан ступањ разумевања, тј. прошао је онај одсечак времена кад је био без разумевања. „Он *још* разуме“ — није изгубио разумевање, налази се у временском одсечку где има његовог разумевања. Довде је видљива аналогија са раније разгледаним случајевима код којих је било употребљено прошло време. Дакле: са *већ*: временска линија је отпочела, са *још* — та линија и даље траје.

„Он *тек* разуме“ — уколико се нагласак стави на *шек*, значење је: млад је, незрео, почела је линија разумевања, али та линија касни, разумевање је засад непотпуно. Ако се нагласи подмет *он* у „Он *тек* разуме“, добија се сасвим друкчија конотација, тј. како је он тај изузетак који је дорастао до истинског разумевања.

Са будућим временом прилози мање-више померају своја значења, а конотације се мењају. „Он *ће* *већ* разумети“ — пре њега није било потребног разумевања, мада се знало где би га требало тражити али само уз неког бољег мислиоца. „Он *ће* *још* [и] разумети“ — ту се ствара израженија нијанса допусности: некако *ће* разумети, премда те-

шко; уколико се нагласи подмет — значење је: он ће бити последњи који ће разумети, последњи на линији разумевања. „Он ће тек разумети“ — опет у зависности од реченичног нагласка, тј. ако се нагласи *шек*, онда то значи да му предстоји разумевање, засад га још нема; ако се нагласак стави на подмет, значење је: он ће бити тај који ће разумети, за разлику од својих претходника.

4. Видели смо примере са прилозима за време стављаним уз реченични подмет одн. прирок. Међутим, извесне друкчије комбинације дају могућност за сагледавање неких других синтаксичко-семантичких улога ових овде одабраних прилога. Различите референце, као и њихово даље нијансирање, јављају се у овој проблематици у зависности од мање уобичајеног распореда речи у реченици. Тада се преплићу граматичке класе, могу се укрстити припадност прилогу, везнику и речци.

У прилогу *већ* значењска служба јесте саопштење о временском аспектима дочеканости: „Прекујче је већ добио њено писмо“, „Већ прекујче је добио њено писмо“. Али, како је на почетку споменуто, могу постојати и сасвим друкчији редоследи речи. „Имам предосећање ... већ та твоја предосећања“ — понављаш ми та своја предосећања, већ си ми о томе говорио. Или: „Већ што си научио, него ћеш морати знати то и да примениш“ — знамо да си научио, то је већ знано, перфектуирано, али даље долази то да мораш примењивати своје ново знање. — Ту *већ* постаје речца.

Основно значење прилога *још* јесте додавање, како временско, тако и просторно. Нпр.: „Сви су посустали, један тркач још издржава“, „Сви су посустали, још један тркач издржава“. И ова се лексема, зависно од синтаксичке комбинације, јавља као речца. „То ћемо завршити до недеље ... где је још недеља“. Или: „Како је радио, још је добро прошао“. Овакво *још*, са својим контекстима, није лако недвосмислено дефинисати. Оно примарно значење додавања у различитим реченичним конструкцијама манифестује се као јаче наглашавање самог временског чиниоца изнетог у исказу; а од таквог фактора појачаног вредновања потичу и друге могућности појачавања неког од значењских елемената. „Где је још недеља“ — треба и даље доста чекати до недеље. „Још је добро прошао“ — отприлике: додајмо резултат који и није био за очекивање.

Реч *шек* је позајмљеница из турског језика; *tek'* у турском значи „само“, „издвојено“, „посебице“. Њен значењски развој у српском језику — у правцу прилога, везника и речце — такође пружа доказ о могућностима, како граматичког, тако и асоцијативног разграновања. Примери: „Не знам ко је крив, тек он није“; разуђивањем садржаја овог исказа који је попуњен стављањем *шек*, долази се до смисла како разни људи могу бити криви, али само он сигурно није. „Увредићеш га тиме, тек да знаш“ — можеш радити шта хоћеш, само знај да ћеш га тим поступком увредити. „Тек то је занимљиво“ — о свему можемо претпостављати да ли је занимљиво или није, али једино о овоме не сумњамо да јесте. Поменута „посебност“ у *шек* може се претворити у

чисту наглашеност, не и у изузетост: „Нама свима је тешко, како ли је тек њој“.

5. После овакве анализе која би могла да буде проширена и на друге и друкчије лексеме, долази се до следећег закључка.

Представници променљивих речи већином могу проширивати своја значења, добијати и преносну семантику зависно од суштине својих денотација, они су подложни преласку у фигуративност (*лав* = јунак, *црн* = жалостан). А помоћне или граматикалне речи (то вреди такође и за предлоге, нпр. *до*, *за*, али не и за цело *са*, јер се у *са* констатују две разне етимологије) поседују способност да на свој начин развијају у реченицама семантичку дисперзију. То онда није фигуративност, али је доказ да у њима постоји семантичка потенција за стварање конотација. Према томе, у језику постоје, с једне стране, речи које су већ саме по себи, контекстуално или ван контекста, у стању да трајно проширују значења, и, с друге стране, такве које у резултату варирања синтаксичких устројстава уносе шире значењске промене у контекст.

Р е з ю м е

Ирена Грицкат

В СВЯЗИ С НЕКОТОРЫМИ НЕСКЛОНЯЕМЫМИ СЛОВАМИ

Слова *већ*, *још* и *иш* употребляются в сербском языке либо как наречия, либо как союзы, или как частицы. В отличие от классов склоняемых слов, которые могут принимать переносные значения, фигуральность — данные вспомогательные слова несут в себе возможность, в зависимости от порядка слов в предложении или иных факторов при их применении (ударность, безударность) придавать целым словосочетаниям специфические коннотации.

МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ
(Филолошки факултет, Београд)

ПРИРОДНИ И ГРАМАТИЧКИ РОД ИМЕНИЦА

У чланку се разматрају питања природног и граматичког рода именица и њихов међусобни однос. Посебна пажња посвећена је природном роду, који аутор посматра више као лексичко-семантичку, а мање морфолошку (граматичку) категорију. У чланку се такође разматра начин утврђивања именичког рода.

0. Међу граматичке (морфолошке) категорије именица убрајају граматичари *род*, *број* и *јадеж* (в. нпр. Симић 1996:112-116, Хрв. грам. 1997:101-103, Станојчић-Поповић 2000:78-79).¹ Мада се о именичком роду учи и у школи (истина најчешће само укратко и површно), много штошта у вези с њим остаје и даље спорно, почевши од његове дефиниције и категоризације до појединачних нормативистичких питања. О томе сведоче релативно бројни научни и стручни радови посвећени роду именица у нашем језику, а посебно разлике у приступу и тумачењу именичког рода које се запајају већ при површном и селективном увиду у научну литературу, одн. у одговарајућа поглавља у граматицама и приручницима. Ми ћемо се у овоме раду осврнути само на основна питања рода као граматичке (конкретније морфолошке) категорије, а то значи на питања (I) природног рода, (II) граматичког рода и (III) именичког рода уопште.

I. Природни род.

1. Аутору овога прилога чини се као најспорнији, најконтроверзнији начин поделе на тзв. природни и тзв. граматички род именица, уобичајен у нашим (и не само нашим) граматицама.² И не само да

¹ С родом је на неки начин повезана и категорија „живо/неживо“, али она није општег карактера, будући да су у српско(хрватско)м језику њоме обухваћене само именице једне (прве) врсте, само једног (мушког) рода и да се очитује само у контрасту $Asg=Gsg : Asg=Nsg$. Узгред напомињемо да термин „живо/неживо“ (уп. и Кристал 1999, s. v. *živ*) није најпрецизнији јер називи за биљке (рецимо *багрем*, *дуд*, *јавор*, *јасен*, *хрст* итд.) нису обухваћени овом категоријом, мада су биљке биолошки живе. Зато би можда боље било употребљавати антонимски пар *биће/небиће* (у недостатку бољег, тип руског *не/одушевленность*).

² Уп. нпр.: „Род код именица је двојак – природни и граматички“ (Стевановић 1975:176).

нам се чини спорном подела, већ и само тумачење појма природног рода именица.

1.1. Већина граматичара не даје дефиницију рода као граматичке категорије, па ни природног рода именица (мада му посвећује сразмерно доста пажње и простора), већ нас о њему обавештава посредно, описно. Рецимо, у реченици „Именице као што су: *човек, дечак, младић*... по природи својој су мушког рода јер означавају бића мушког рода“ (Стевановић 1975:176) објашњено је само зашто су те именице природног мушког рода, али не и шта је природни род као граматички појам. Ако, потом, прочитамо реченицу: „Prirodni muški rod imaju imenice koje su nazivi/imena bića muškog pola“ (Мразовић–Вукадиновић 1990:192),³ сазнаћемо само које именице имају природни мушки род, али опет не и шта је то. Уместо (очекиване) дефиниције природног рода именица, у лексикону СХЈ 1972 налазимо дефиницију „природног рода“ бића (као „правог“)⁴ и разлог за поделу на мушки и женски род именица: „Prirodni rod, pravi rod, karakteristika po kojoj se međusobno razlikuju bića. Po prirodnom rodu bića se dele na muška i ženska. Prema tome postoje i dva prirodna roda [вероватно именица – М. Н.]: *muški i ženski* ... Pored prirodnog postoji i gramatički rod ... gde se imenice obično prema svom glasovnom sklopu razvrstavaju u ova dva roda“.⁵

1.1.1. Јасно је из овога бар то да се тзв. природни род именице одређује на основу пола њоме именованог бића, дакле на основу значења.⁶ Међутим, ако је тачно да „prirodni muški rod imaju imenice koje su nazivi/imena bića muškog pola“, зашто су онда именице (*шо*) *мушкарче* и (*шо*) *момче* „изузеци“ (Мразовић–Вукадиновић 1990:192), тим пре што се и за њих каже да су природног мушког рода? Да ли су, сходно томе, (*шај*) *девојчурак* и (*шај*) *цуреџак*, који се, заједно са (*шо*) *девојче*, такође помињу као изузеци, „природног женског рода“, а ако јесу – зашто су изузеци и од чега? Од правила да „prirodni ženski rod imaju imenice koje su nazivi/imena bića ženskog pola“ свакако нису.

1.1.2. Станојчић такође каже да су, нпр., „именице: *ошац, син, браћ, дед, учићел; коњ, вук, лав* – мушкога рода, јер означавају бића мушкога пола“ (2000:78), али у случају „непоклапања“ граматичког (како га он схвата) и природног рода овај други одређује према атри-

³ Слично и Симић 1996:112 („Именицама мушког рода обележавају се мушка жива бића, женски род се односи на женска жива бића, а средњи род на недорасла бића, младунчад. То је *природни* род.“) одн. Кликовац 2002:65 („Неке именице имају и природни род: то су именице које означавају бића.“).

⁴ У Речнику МС је *род* у значењу '(с)пол' потврђено само примером једног граматичара, М. Стевановића. Иначе, ово бркање појмова и термина *пол/род* довело је и до, на први поглед, нелогичних исказа попут „двополни тип именице“, што се, додуше, може објаснити неком врстом елизије исказа „именице које означавају бића двају полова“.

⁵ Ипак, и ове су дефиниције боље и јасније од оне дате под одредницом *природан* у Речнику МС: „природни род грам. *мушки и женски род који се не њоклаја увек с граматичким родом*“.

⁶ Уп.: Pôrozený rod se může uplatnit jen u substantiv označujících životné substance“ (Чешка грам. 2001:232).

буту, а не према значењу. Тако се за им. типа *таша, деда, владика* и сл. каже да су „природног мушког рода, јер је атрибут уз њих као атрибут уз именице *човек, учитељ*: добар *таша*“ (Станојчић–Поповић 2000:79).

Дакле, им. *оцац* и *дед* су природног мушког рода јер означавају бића мушког пола, а им. *таша* и *деда* истога су рода зато што се уз њих употребљава атрибут као и уз *оцац, дед*. То би онда требало да важи за им. *мајка, кћерка / мајин, кћи*, мада из формулације дате на 79. стр. цитиране граматике није јасно да ли су им. *мајин* и *кћи* уопште природног женског рода или (само?) граматичког. Уп.: „Атрибут уз њих [именице као што су *ноћ, сивар, љубав, радост* – М. Н.] показује да су граматичког женског рода: лепа *ноћ*, као лепа *жена*, лепа *кућа*. На исти начин [разред М. Н.] одређен је и род именица *мајин* и *кћи*.“ Одакле овај различит приступ? Отуда што се „значење природног рода углавном ... везало за одвојене наставке, па се а) највећи број именица мушког рода завршава на сугласник ...: *син-ов, учитељ-ов, вук-ов*; б) највећи број именица женског рода завршава се на -а: *жен-а, учитељица-а, вучица-а* и в) највећи број именица средњег рода завршава се на -е/-о: *дете, шеле / чедо*“ (Станојчић–Поповић 2000:78).

1.1.2.1. Мада претходно изложено различито тумачење природног рода именица типа *оцац, дед*, с једне, и *таша, деда*, с друге стране, не изгледа, на први поглед, превише смислено, оно је важно јер у разматрање тзв. природног рода именица експлицитно уводи и облик речи, дакле један чисто морфолошки елемент. У томе разматрању полази се од јединства значења (биолошког пола) и облика речи, као типичног и убедљиво преовлађујућег („највећи број“). Ако таквога јединства нема, облик именице је за природни род небитан, а значење и облик атрибута битни. Тако смо добили решење за природни род им. типа *таша, деда, владика* и сл. (а то би, по аналогiji, морало важити и за им. *кћи* одн. *мајин*), али не и за им. типа (*тај*) *девојчурак* и *цурењак* одн. (*то*) *девојче* и *женче* и сл. Истина је да ове именице означавају бића женског пола, али оне немају типични (преовлађујући) облик им. ж. р., нити се уз њих употребљава атрибут у женском, већ у мушком одн. средњем роду, па није јасно да ли се за те и такве именице уопште може рећи да имају природни род. Није то јасно ни за им. типа *лепо момче, велика момчина, права мушкарчина* и сл. које означавају бића мушког пола.

1.1.3. Одговор даје један друкчији приступ питању природног рода, по којем је то „pretpostavljeno podudaranje između roda kao jezične kategorije i prirodnoga (biološkog) dijeljenjem po spolu“ ([Ахманова] Симеон 1969, s. v. rod). Како у претходно наведеним примерима таквога подударања нема, то би значило да се не може ни говорити о природном роду тих именица.⁷

⁷ Уп.: „'Prirodni rod' je termin rezervisan za slučajeve kada dati tip K[ongruencijskog] indikatora odgovara seksu pojma obeleženog imenicom (taj mladić / ta žena)“ (Ивић М. 1966:41).

1.1.4. То јесте одговор на једно од питања повезаних са природним родом, али не на сва. „Претпостављено подударане“ остаје и даље у многим случајевима нејасно, јер корелација између пола и рода није увек иста, понекад ни сасвим јасна, а у неким случајевима је чак спорна. Тако, нпр., међу „врло много случајева“ где се „жива бића и мушког и женског рода означавају ... једном истом именицом“ наводи М. Стевановић (1975:176) и „именице које означавају дужност, звање или занимање људи, као што су: *министар, руководилац, њивац, секретар, њивац, блажајник, деловођа, ситарешина* и сл.“, за које тврди да „немају природни већ граматички род“. Пошто им. типа *њивац, свештеник, владика, војвода* и сл. означавају у српском језику само бића мушког пола, то значи да оне, за разлику од претходних, имају природни род. Врло је, међутим, тешко видети у чему је смисао инсистирања на разлици између, нпр., им. *ситарешина* и им. *војвода*, кад се и једном и другом именује звање, функција и сл., а не род одн. пол. Уз то, када се и како утврђује да је једна им. „изгубила“ природни род? Рецимо, аутори средњошколске граматике Ж. Станојчић и Љ. Поповић (2000: 79) тврде да је им. *судија* (и даље) природног мушког рода, без обзира на то што данас има жена судија можда и више него мушкараца судија. Дакле, по Стевановићу – именице које током времена пређу са означавања бића једнога пола на именовање бића двају пола губе природни род, а по Станојчићу и Поповићу – не.

1.1.5. Што се назива за животиње тиче, за именице које „значе врсту, нпр.: *сисар, њивац, жаба, риба, рода, кос, славуј, њивелица, корњача, њивац*“ каже Стевановић да означавају бића и мушког и женског пола и да, зато, „немају природни већ граматички род“ (1975: 176).⁸ То онда значи да су, рецимо, им. *мачка, лисица, овца, голуб и лав* природног (ж. одн. м. р.) када значе женку одн. мужјака, а граматичког (ж. одн. м. р.) када значе врсту (в. стр. 177).⁹ У чему је, на граматичком, а поготову на ужем, морфолошком плану, разлика између, нпр., им. *овца* кад значи врсту и им. *овца* када значи женку? Или, даље, између, нпр., им. *сисар* (за коју се, као што смо видели, каже да је граматичког м. рода) и им. *јелен* (која је природног м. рода кад означава мужјака)? И зашто је то, коначно, уопште важно за граматичку српског (одн. српскохрватског) језика?

1.2. Очигледно су за граматичаре екстралингвистичке датости биле важније од лингвистичких особина речи које их именују. Инсистирајући на полу именицом означеног бића као примарном, нашли су се пред још једним проблемом, а то је питање природног рода именица средњег рода, одн. питање броја природних родова именица. Према ауторима актуелне средњошколске граматике српског језика (Станојчић–Поповић 2000:78) постоје три природна рода – мушки, женски и средњи (уп. и Симић 1996:112), за разлику, рецимо, од граматике

⁸ Уп. и Марковић 1970:10.

⁹ Уп.: „*Vuk* је *imenica* која означава *vrstu* (нпр. *vukovi* су *nanijeli* *velike štete* – тј. *mužjaci* и *ženke*) и то је *gramatički*, *muški* *rod*, а *pošto* означава и *mužjaka*, та је *imenica prirodnog roda*“ (Марковић 1970:10).

П. Мразовић и З. Вукадиновић, где се каже да „imenice srednjeg roda po logici nemaju prirodni rod jer su sva bića ili muškog ili ženskog pola ... Znači, one uvek imaju samo gramatički rod“ (1990:192).¹⁰ Лексикон СХЈ помиње само „два prirodna roda: muški i ženski“ (1972:385), као и Речник МС (s. v. *природан*), док се Стевановић у овоме погледу не изјашњава, већ само истиче да „имена младих живих бића, мада су она по природи или мушког или женског рода, ипак имају унеколико друкчије облике од именица оба ова рода“ [мушког и женског – М. Н.] (1975:178).¹¹

1.3. Главни разлог за дугу и непрекидну причу о природном роду именица лежи у одавно претпостављеном и вероватном објашњењу настанка именичког рода као последице постојања двају полова у природи и перципирања полно незрелих бића (младунчади) као треће категорије.¹² Са синхронијског становишта, међутим, анализа именичког рода примарно заснована на полу њоме именованог бића, дакле на основу екстралингвистичких (у овом случају биолошких фактора), не даје, као што се види из неколико претходно разматраних примера, обавезно лингвистички релевантне резултате.¹³ То, свакако, не представља никакво изненађење ако се има у виду да је, као што смо видели, природни род именица повезан с изванјезичким факторима.

II. Граматички род

2. Делује помало парадоксално да се при разматрању граматичке категорије рода примат даје природном роду. Разлог за то лежи, као што је поменуто, у претпостављеном редоследу ствари одн. хронологији догађаја. С обзиром на то, није никакво чудо што се тзв. граматички род именица третира као секундарни одн. изведен из природног.¹⁴ Тако се каже: „именице са завршетком -*ø*: а) *зид-ø*, *камен-ø*, *хрст-ø* – мушког су рода јер се завршавају и мењају као и именице *син*, *учишћ*, *вук*; б) именице са завршетком -*а*: *шрав-а*, *кућ-а*, *сиен-а*

¹⁰ Уп. и: „Razume se da samo K[ongruencijski] indikator maskulinskog tipa (Km) i K[ongruencijski] indikator femininskog tipa (Kf) mogu doći u obzir kao pokazatelji prirodnog roda“ (Ивић М. 1966:41).

¹¹ Врло је занимљиво како о томе пише С. Марковић (1970:9): „Stvarno postoje dva prirodna roda, kao i dva pola, muški (masculinum) i ženski (femininum), dok treći, srednji rod predstavlja samo formalnu [разред М. Н.] категорију.“ Међутим, одмах иза ове следи реченица: „Srednji prirodni rod [разред М. Н.] imaju imenice koje označavaju mlada bića, pošto kod njih spoljne oznake roda (odn. pola) nisu tako izrazite, kao da im pol još nije određen, nije ni muški ni ženski, tj. neutrum“. И Д. Кликовац (2002:65) каже за овакве именице да су „природног‘ средњег рода“, али атрибут *природни* ставља под наводнике.

¹² Уп.: „Грамматичка категорија рода именица изражена је разликама заснованим на разликовању полова бића у природи“ (Станојчић–Поповић 2000:78).

¹³ „Наше схваћање рода није се еманципирало од екстралингвистичких значења, па се и пласира у нормативу као номинална категорија која одражава разлике између сполова“ (Анић 1984:5).

¹⁴ Уп. и: „Gramatický rod zahrnující maskulinum, femininum a neutrum vznikl aplikací přirozeného rodu na neživotné substance a je substantivum životným i neživotným implikován“ (Чешка грам. 2001:232).

– женског су рода јер се завршавају и мењају као именице: *жена, учитељица, вучица*; в) именице са завршетком *-e/-o*: *дугме, име / ђоље / село* – средњег су рода, јер се у номинативу завршавају и мењају као именице *дејше, момче, чедо*“ (Станојчић–Поповић 2000:78).¹⁵ Затим се додаје: „Пошто [‘именице са значењем предмета и појава’ – М. Н.] свој род добијају по угледу на облике именица природног м., ж. и ср. рода, њихов род се назива граматички род“ (И.).¹⁶

2.1. Дакле, једне именице имају природни род (према полу бића које означавају), а друге граматички род (према облику ових првих).¹⁷ Проблем је, међутим, у томе што именице граматичког рода „имају облик и начин слагања у синтагми – исти као и именице са природним родом“ (Симић 1996:112). У чему је онда разлика? По Симићу, у томе што ове друге „*немају значење рода*“ (рода=пола). Значење, међутим, није морфолошка (граматичка) категорија, премда је важно (и) за морфологију. Ако би се као критеријум за утврђивање и одређивање морфолошких категорија узело значење речи, онда би њихов број био знатно већи. Тако би се, и то не с мање разлога, као пандан опозицији *природни ~ грамајички род*, могло говорити и о опозицији *природни (реални) ~ грамајички број* именица (нпр. „природни“ број у *господа* је множина, а у *Карловци* једнина, док је граматички обрнут). Иако је наведена разлика граматички (и, уже, морфолошки) релевантна, она у нашој граматичкој литератури није наведена као супкатеорија граматичког броја.¹⁸

2.2. Други проблем представљају одступања од пројектованог модела, који изгледа отприлике овако: биолошки пол бића условљава природни род именица; природни род именица добија одговарајући облик одн. наставак ном. јд. и деklinацију, који су исти за један род (мушки, женски или средњи); облик и деklinација тих именица условљавају (граматички) род именица које не значе биће одређеног пола.

2.3. Како се то констатује и у граматицама (уп. нпр. Станојчић–Поповић 2000:79), овај модел није (у потпуности) остварен у пракси. Тако имамо: 1) именице тзв. природног м. рода које немају нулти наставак у ном. јд. (како је у пројектованом моделу и, најчешће,

¹⁵ Уп. и: „Промена управо тих именица [природног рода – М. Н.] представља образац на основу којег се утврђује граматички род именица које означавају бића“ (Кликовац 2002:65).

¹⁶ Није баш увек тако сигурно да су ове именице добиле свој род (само) на основу облика, него је код неких од њих одређену улогу играо и семантички моменат, што се види када се упореди низ: *жена* (ж. рода зато што означава биће ж. пола) – *земља* (ж. рода зато што, као и жена, рађа) – *држава* (ж. рода јер је ж. рода и земља) – *Србија, Румунија, Русија, Бугарска, Мађарска* итд. (ж. рода, јер су таквога рода и земља одн. држава). (Уп. у немачком: *das Weib* ‘жена’, ср. род – *das Land* ‘земља; земљиште’ ср. род – *Serbien* ‘Србија’, ср. род, али *der Staat* ‘држава’, м. род.)

¹⁷ И Симић (1996:112) каже да се неке именице одликују природним родом, а да „све остале именице имају граматички род“ (дакле, оне које немају природни).

¹⁸ Иначе је и категорија граматичког броја (једнина, множина, па и двојина) настала на основу „природног броја“ одн. на основу постојања и перципирања јединке или више њих у природи (одн. пара).

у језику), али имају деклинацију која се у тај модел уклапа (то су им. типа *ујко*, *Марко*, *Павле*, *Радоје* и сл.); 2) именице тзв. природног м. рода које немају ни нулти наставак у ном. јд. (како је у пројектованом моделу и, најчешће, у језику), ни деклинацију која се у тај модел уклапа (то су им. типа *џаџа*, *деда*, *владика*, *судија*, *Милија*, *Никола* и сл.); 3) именице тзв. граматичког ж. рода које немају ни наставак *-а* у ном. јд. (како је у пројектованом моделу и, најчешће, у језику), ни деклинацију која се у тај модел уклапа (то су им. типа *ноћ*, *сћвар*, *љубав*, *радосћ* итд., као и им. *кћи*, *маји*, које би, бар по неким схватањима, могле бити и природног ж. рода). Род оваквих именица одређује се у граматицама (уп. Станојчић–Поповић 2000:78–79) према онима које се уклапају у пројектовани модел, дакле посредно. Тако се за именице из прве групе каже да су „природног ... мушког рода, јер је атрибут уз њих као уз именице *човек*, *учишћ*“. За оне из друге групе тврди се да су, будући да „имају промену именица са завршетком *-а*“, граматичког женског рода (као именице *кућа*, *жена*), „али су природног мушког рода, јер је атрибут уз њих као атрибут уз именице *човек*, *учишћ*“. Коначно, именице из треће групе „имају промену чији је номинатив са завршетком *-ѝ* [који је у пројектованом моделу резервисан за м. р.] а зависни падежи [су] с посебним наставцима (*ноћ* – *ноћи*, *ноћи*, *ноћу*...)“¹⁹, док атрибут уз њих показује да су граматичког женског рода: лепа *ноћ*, као лепа *жена*, лепа *кућа*“ (Станојчић–Поповић 2000:79).

2.4. Овакав приступ именичком роду показује се као врло компликован и унеколико у нескладу с језичким чињеницама. Наиме, број именица које представљају изузетке од круто постављеног обраста износи више хиљада, и то су претежно именице које, као речи, чине језгро лексичког фонда нашег језика.²⁰ Разноврсност и лексичка заступљеност одступања од пројектованог модела намећу друкчији приступ овом граматичком питању, а посебно начину утврђивања рода именица.

2.4.1. Како се, заиста, одређује род именица? Када је реч о тзв. природном роду, граматичари инсистирају, као што је у раду више пута поменуто, на полу именицом означеног бића као једином или примарном (в. нпр., Мразовић–Вукадиновић 1990:192 и Симић 1996:112). Неки граматичари овоме додају и облик (тамо где он „кореспондира“ са родом) одн. атрибут (где такве „кореспонденције“ нема) (уп. Станојчић–Поповић 2000:78–79).

2.4.2. Што се тиче тзв. граматичког рода, не постоји међу граматичарима ни такав степен сагласности:

¹⁹ Ова формулација не говори много, јер је и, нпр., им. *дан* – *дана*, *дану*, *даном* такође „с посебним наставцима“.

²⁰ На основу Обратног речника (Николић 2000), видимо да у нашем језику постоји три-четири хиљаде именица м. р. на *-а*, *-ол-е* и преко седам хиљада именица ж. р. на сугласник. Истина, огромну већину њих чине именице са суфиксом *-ост* типа *жалост*, *младост*, *радосћ* и збл. им. са суфиксом *-ад* типа *јагњад*, *ишлад*, *шлад*, *чељад* и сл., али и *крв*, *љубав*, *масћ*, *моћ*, *ноћ*, *реч*, *сћвар*. Истога су рода и исте деклинације именице које се у ном. јд. завршавају на *-о* < *л* (са нултим наставком) као што су *мишао*, *погибао*, *со* и др.

У лексикону CXJ стоји да се „gram. rod ... određuje prema obliku reči, prema njezinom završetku i deklinaciji (promeni)“ (стр. 121). Сходно томе, и „именице: *sluga, vojvoda, vladika, starešina* и сл. граматички су ж. рода – мењају се као именица *žena*, а значе мушке особе“²¹. Видели смо да су сличнога мишљења и Станојчић одн. Поповић, при чему је Поповић изричитији и категоричнији: „Род именица одређује се на основу њихове промене (типа деклинације): именице прве врсте су мушког или средњег (зависно од промене), именице друге врсте – средњег, а именице треће и четврте врсте – женског рода“ (Станојчић–Поповић 2000:295).²² Нажалост, овај критеријум тешко се може прихватити, јер, као што се види и из претходне формулације, нема (потпуне) корелације између рода именица и њихове деклинације, било по томе што им. различитих родова припадају истој деклинацији (нпр. *ауто* и *село*), било по томе што им. истога рода имају потпуно различиту деклинацију (нпр. *роса* и *љубав*).²³ Уз то су број и редослед деклинација условни (и мењају се од времена до времена и од граматичара до граматичара), а број именичких родова је константан (бар у релативном смислу).²⁴ Уосталом, како се идентификује род у дијалектима одн. језицима који се одликују аналитизмом (какви су нпр. призренско-тимочки дијалекат одн. бугарски и македонски језик), који уопште немају деклинационе врсте (јер немају ни деклинацију), али знају за категорију именичког рода?

2.4.3. Због свега тога многи граматичари друкчије утврђују род именица. Тако Белић (1934:57) тврди: „Род се познаје или према природном роду (природни род) именице или по придеву или заменици атрибутски употребљеним уз именице, јер придеви и придевске заменице имају нарочите наставке за сваки род (*дѡбар, дѡбра, дѡбро, шѡј, шѡ, шѡ*); по њима употребљеним уз именице које немају природног рода и познајемо којег су рода (граматички род)“.²⁵ П. Мразовић и З.

²¹ За неке именице овога типа, као што су *судија* или *старешина*, било би много боље рећи да су некада значиле (само) мушке особе (и то само у мери у којој је то значење заступљено код оваквих именица), јер данас (само у Србији) има веома много жена судија (укључујући и председницу Врховног суда), да о „разредним старешинама“ у школи и не говоримо.

²² То што је уз њих атрибут у м. р. (или и м. р.) називају неки граматичари „одступањем од граматичког рода“. Уп. Гвоздановић (1984:213–215), где се такво одступање констатује код им. „женског рода“ типа *судија* и „средњег рода“ (!) типа *дечко*.

²³ Само промену као критеријум за одређивање граматичког рода наводи и Д. Кликовац (2002:62), али је она, за разлику од Поповића, не везује за (четири) деклинационе врсте.

²⁴ Занимљив је, мада не и непознат (в. нпр. у дијалектолошким радовима), поступак Д. Кликовац (2002:62–64), која у деклинацији именица примењује као примарни класификациони критеријум (граматички) род, а тек као секундарни – облик. У нашој досадашњој граматичкој литератури примат је даван облику, што је, с морфолошке тачке гледано, оправданије, поготову ако прихватимо ауторкин став да „род није обличка категорија именица“ (62).

²⁵ Уп. и: „Што се именичког рода тиче, под тим термином овде треба разумети на првом месту ону граматичку ситуацију која је примерена именици у номинативу, а оличавају је карактеристични конгруенцијски наставци атрибута и именског дела пре-

Вукадиновић такође одређују граматички род (само) према облику конгруентних речи²⁶, наводећи као пример најчешће показну заменицу *šaj/šaj/šao* (в. стр. 191–196). Сходно томе, за њих су и им. типа *Никола, судија* или *главоња* мушког рода (што се изричито и наглашава на стр. 193).²⁷ Према С. и Г. Ресел (1984:162), овако се мора поступати јер се род српскохрватских именица, посматраних у целини, „може – изузимајући случај када је инхерентна семантика на основи доминантног природног пола јасна (нпр. муж – жена) – са сигурношћу одредити само на основу синтагматског контекста, тј. додавањем именици једне речи (или ако се њоме супституише) која познаје диференцијацију рода као корелацију конгруенције“.

2.4.4. Оба претходно изнета приступа обједињена су у чланку М. Ивић (1960:13): „Као што је познато [!], обележавање рода именица постиже се на два начина:

А) деклинационом структуром саме именице, тј. парадигматским (Π) моментом;

Б) деклинационим обликом присутног детерминатива, тј. конгруенцијским (Κ) моментом“.²⁸

За разлику од Љ. Поповића и Д. Кликовац, М. Ивић (1960:196) изричито наглашава да „[Парадигматски] индикатор сам за себе није довољан морфолошки симбол рода“,²⁹ додајући, после анализе појединих падежних облика, како је „недовољна одређеност рода у централном падежу – номинативу сингулара – овде ... ипак далеко значајнији феномен него предиктабилност у понеком [разред – М. Н.] од осталих облика дате именице“.

III. Шта је именички род?

Одакле оволики различити приступи идентификацији именичког рода и овако различита мишљења? Чини се да разлог лежи у различитом схватању појма *род* у морфологији.

диката: у јединици 'мушки' наставак -ø, односно, али само кад је атрибут посреди, -и, 'женски' -а, 'средњи' -о" (Ивић М. 1989:27–28).

²⁶ Уп. и Хрв. грам. 2000:101.

²⁷ За С. и Г. Ресел „називи за особе мушког пола, као „деда, слуга“ или „хвалиша, платиша“, и хипокористици мушких назива животиња, као „меда“ или „зека“, без обзира на женску деклинацију, граматички су мушког рода“ (1984:161). За руски језик констатује Триница да „слова этого склонения [с*и*е*н*а – М. Н.], обозначающие лиц мужского пола, относятся к м. р.“ и наводи, поред осталих, и им. *вельможа, воєвода, слуга, судья* и др. (1989:34). За имена, пак, типа *Никиџа, Иља, Андриуша, Коля, Никиџушка* и сл. каже да „всегда остаются словами м. р.“ (стр. 35).

²⁸ Граматичари склонили дијахронијском приступу и овде утврђују редослед, па кажу: „Gramatický rod substantiv je dán soubory skloňovacích koncovek a dále je vyjadřován shodě koncovekmi adjektiv, zájmen, číslovek a slovesných tvarů vztahujících se k substantivu“ (Чешка грам. 2001:233).

²⁹ Уп. и за руски језик: „Система флексий не всегда является достаточным критерием для различения рода существительных“ (Руска грам. 1970:318).

3.1. За једне граматичаре – то је „категорија заснована на разлици пола у природи (мушки, женски, средњи)“³⁰ која се изражава одређеним наставцима за облик, што значи да „постоје облици за род“ (Станојчић–Поповић 200:77). У овом случају оправдано је говорити и о природном роду именица као морфолошкој категорији, будући да је он одређеним наставцима морфологизиран. У складу је с тим и третирање именица типа *владика*, *судија*, *шаџа* и сл. одн. *кћи*, *маџи* као изузетака.

3.2. За друге – „rod imenica je gramatička kategorija koja se ogleda u slaganju determinativa, prideva i glagolskih oblika koji razlikuju rod sa imenicom“ (Мразовић–Букадиновић 1990:191).³¹ Уп. и: „Rod je gramatička kategorija koja se očituje u slaganju imenica s pridjevnim riječima“ (Хрв. грам. 1997:101).³² У том случају постоји само један једини, граматички род именица, што значи да нема никакве разлике у роду именица *јелен*, *сисар* или *џрозор*, на пример. Постоји, међутим, разлика између, нпр., им. *јелен* и им. *владика* утолико што је прва м. р. и у једнини и у множини, а друга само у једнини.³³

3.3. За треће – „код именица (за разлику од придева) род је тзв. класификациона категорија јер је свака именица одређеног рода (или мушког или женског или средњег). Другим речима, именице немају облике [разред – М. Н.] мушког, женског и средњег рода, него се деле на именице мушког, именице женског и именице средњег рода“ (Станојчић–Поповић 2000:192).³⁴ Ми се у начелу слажемо с овде изнетим ставом, уз једну, не баш неважну примедбу: није ли контрадикторно тврдити да именице немају облике за род, а истовремено њихов род утврђивати на основу падежних облика?³⁵

3.4. И за аутора овога прилога род именица је класификациона категорија, али је, по његовом (и, као што смо видели, не само по његовом) мишљењу основни индикатор именичког рода облик конгруентне речи. Како у неким случајевима (и то не тако ретким) облик конгруентних речи може бити различит (што зависи од више фактора, уп. Поповић 2000), то значи да једна иста именица може бити различитог рода, нпр. *акџи* (м. р.) и *акџа* (ср. р.), *око*, *ухо* (ср. р.) – *очи*,

³⁰ Аутор овога прилога већ је у овом истом часопису скретао ауторима пажњу на то да не постоји „средњи пол“ у природи, али је то остало без ефекта.

³¹ Друкчије, међутим, у: „rod (genus) – većina promjenljivih reči mogu svojim oblicima da obeleže rod (muški, ženski ili srednji): *drug*, *drugarica*, *pila*...“ (Мразовић–Букадиновић 1990:26).

³² Било би свакако боље говорити обрнуто, тј. о слагању придевских речи с именицама, будући да придевске речи усклађују облик с именицом. Уп. и: „Категорија рода существительного – это лексико-грамматическая синтаксическая категория, указывающая на способность существительных сочетаться с определенными формами слов, относящихся к синтаксическому разряду определяющих“ (Руска грам. 1970:317).

³³ В. Ивић М. 1960:199, Поповић 2000:65–80 и др.

³⁴ Ова мала несагласност између онога што стоји на стр. 78–79 и стр. 192 ове граматике потиче од делимично различитих ставова њених (ко)аутора (Ж. Станојчића оди. Љ. Поповића).

³⁵ Уп. и Кликовац 2002:62–63.

уши (ж. р.), велики *џијаница* (м. р.) – велика *џијаница* (ж. р.), уз могућности комбиновања типа: *велика пијаница који је ушао...* или сл.

IV. Резиме

4.1. Род именица је граматичка категорија на основу које се именице деле на оне мушкога, на оне женскога и на оне средњега рода, а читује се у слагању конгруентних речи са именицом. Именице немају посебне облике за сваки од наведених родова, мада постоје типични, статистички најзаступљенији обрасци (*-ø* је најчешћи наставак ном. јд. им. м. рода, *-o/-e* средњег, *-a* женског). Основни индикатор (показатељ) именичког рода је облик конгруентне речи.

4.2. У нашем језику постоји мушки, женски и средњи род, што је вероватно резултат постојања двају природних полова (мушког и женског) и перципирања полно незрелих бића (младунчади) као треће категорије. Природни род именица у вези је управо с тим изванјезичким факторима, а може се дефинисати двојако: а) као претпостављено (али не увек и остварено) поклапање рода именице и пола њоме означеног бића; б) као остварено (природно, логично) поклапање рода именице и пола њоме означеног бића, што сматрамо прихватљивијом солуцијом и што оправдава третирање им. типа *цуреџак*, *људина* или *женче* као „изузетке“.

4.3. То значи да између рода именица и пола њима означених бића постоји одређена корелација, која може бити различита.³⁶ Тако имамо: а) потпуно поклапање (остварено у највећем броју случајева), нпр. *бик* 'животиња мушког пола' – *бик* 'именица мушког рода'; б) (разнолико) делимично поклапање (најчешће код именица с наставком *-a* у ном. јд. које значе мушку особу), нпр. *војвода* 'лице мушког пола' – *војвода* (јд.) 'именица мушког рода' / *војводе* (мн.) 'именица женског рода'; в) (разнолико) факултативно поклапање (обично код именица на *-a* у ном. јд. и им. са суфиксом *-ло* које поред мушке особе могу означавати и женску), нпр. *џијаница* 'лице мушког пола' – *џијаница* (у јд.) 'им. ж. р.' / 'им. м. р.', *закерало* – 'лице м. пола' – *закерало* 'им. ср. р. / им. м. р.' или сл.; г) непоклапање (често код речи с експресивним значењем),³⁷ нпр. *будала* 'лице м. пола'³⁸ – *будала* – им. ж. рода, *бабац*, *цуреџак* 'лице ж. пола' – *бабац*, *цуреџак* 'им. м. р.', *момче* – 'лице м. пола' – *момче* 'им. ср. р.'³⁹

³⁶ Врло детаљну, прегледну и формализовану релацију између конгруенцијског (и парадигматског) индикатора и рода именица заинтересовани читалац може наћи у Ивић М. 1966, а разне случајеве одступања од типичних релација (и) у Поповић 2000.

³⁷ „Грамаатичко обележавање рода у српскохрватском није доследно са разликовањем по полу“, каже Милка Ивић (1989:33).

³⁸ Им. *џијаница*, *закерало* и *будала* могу означавати и женске особе.

³⁹ Овде се није ишло за исцрпним инвентаром свих могућих категорија и њихових варијација (о примерима и да не говоримо), али су и наведене довољне да покажу релативност у нашој граматичкој литератури предимензионираног значаја тзв. природног рода.

Тачка *a* односи се на именице које, као лексеме, означавају и људе и животиње, а тачке *b*, *e*, *z* односе се само на именице које означавају људско биће. Тзв. природни род граматички је потпуно ирелевантан за групе *a* (потпуно поклапање) и *z* (непоклапање рода и пола), а релевантан једино при разматрању примера из група *b* и *e*.⁴⁰

4.4. Природни и граматички род именица не припадају истој категорији, граматичкој категорији рода, што значи да нису супкатеорије исте категорије, па се не може говорити, као што се то претежно чини у нашим граматикама, да једне именице имају природни, а друге граматички род. Као граматичка, морфолошка (а не лексичка) категорија, постоји само један род именица – граматички. Све именице имају граматички род (мушки, женски или средњи), без обзира на то да ли значе (виша) бића или предмете, појаве, психичке доживљаје и др.⁴¹ Тзв. природни род именица заправо није граматичка, већ лексичко-семантичка категорија.⁴² У оквиру те категорије именице се могу делити на оне које имају природни род и на оне које га немају. За морфологију није релевантна сама чињеница да нека именица означава биће одређеног пола (што се обично наводи као примарна карактеристика тзв. природног рода именица) нити чињеница да неке од тих именица имају деklinацију нетипичну за већину других именица које означавају мушки или женски пол (типа *владика*, *девојче* итд.), већ само различит облик конгруентних речи уз такве именице. Иако није морфолошка категорија, природни род с разлогом се проучава и у синхронизациој морфологији, јер од њега у многим случајевима зависи облик конгруентних речи употребљених уз одређену именицу (који је управо због „несклада“ између облика и природног рода именице понекад двојак или, уопште, хетероген).⁴³ Наравно, питање рода именица

⁴⁰ То је разлог што је највише научних и стручних прилога посвећено управо овим и сличним категоријама. Читаоце упућујемо посебно на рад Поповић 2000 и тамо наведену литературу. У томе се раду, с правом, критикују појединачна решења у српској лексикографској пракси, која су настала углавном због (овде критикованог) схватања појма именичког рода као граматичке категорије и нејасног односа између онога што се зове *граматички род* и онога што се зове *природни род* именица. У вези с тим као релативно добро лексикографско решење могло би се прихватити оно које је применио В. Анић у Рјечнику хрватског језика, где се, нпр., уз им. *будаља* даје (граматички) *rod* (ж), а између заграда наводи *bol* ("m i ž spol") (Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1998).

⁴¹ И Д. Кликовац (2002:65) изричито наглашава да „све именице имају граматички род“, али она то тумачи чињеницом да се „мењају по одређеној деklinацији“.

⁴² То је свакако главни разлог што се у одељцима о морфологији у неким граматицима он и не помиње као посебна категорија (уп., нпр. Хрв. грам. 1997, Стојанов 1964, 156).

⁴³ Иначе је уобичајено у морфологији да се указује и на лексичко-семантичке карактеристике именица и других врста речи (и да се оне класификују на основу тих карактеристика), што је потпуно оправдано ако се има у виду да то има реперкусију и на њихов облик. Није нимало случајно што се, на пример, посебно издвајају именице које означавају 'више бића или предмета узетих скупа' (тзв. збирне), оне које значе целину или количину неке материје (тзв. градивне) или оне које означавају нешто неопипљиво, нематеријално (тзв. апстрактне), јер су то именице које често или уопште не знају за категорију бројности и немају облике множине; издвајају се описни придеви од осталих јер практично само они имају облике компарације итд. Није, такође, ника-

које означавају бића знатно је сложеније него што проистиче из претходне реченице, али много више на лексичко-семантичком него на чисто морфолошком плану.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Анић 1984:** Др Владимир Анић, „Род и спол у српскохрватском језику: разграничење“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 13/1, Београд, стр. 5–15.
- Белић 1934:** *Грамађика српскохрватског језика за други разред средњих и сјучних школа*, саставио А[лександар] Белић, друго издање, Београд.
- Гвозданаовић 1984:** Др Јадранка Гвозданаовић, „Када одступамо од граматичког рода и броја“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 13/1, Београд, стр. 213–219.
- Ивић М. 1960:** Милка Ивић, „Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику“, *Наш језик*, књ. X, Београд, стр. 192–211.
- Ивић М. 1966:** Milka Ivić, „Tipovi imeničkog roda u srpskohrvatskom književnom jeziku“, *Зборник за филологију и лингвистику* Матице српске, IX, Нови Сад, стр. 41–60.
- Ивић М. 1989:** Милка Ивић, „Нека запажања о броју и роду у српскохрватском језику“, *Јужнословенски филолог*, XLV, Београд, стр. 27–44.
- Кликовац 2002:** Душка Кликовац, *Грамађика српског језика за основну школу*, Српска школска књига, Београд.
- Кристал 1999:** Dejid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, превели Ivan Klajn i Boris Hlebec, predgovor Ranko Bugarski, друго издање, Nolit, Beograd.
- Марковић 1970:** Marković dr Svetozar, *Predavanja iz fonetike i morfologije savremenog srpskohrvatskog jezika sa osnovama istorije jezika i pregledom dijalekata*, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo 1970. g (štampano kao skripta). *Morfologija*, str. 1–255.
- Мразовић–Вукадиновић 1990:** Pavica Mrazović – Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Пашов 1999:** Петър Пашов, *Българска грамађика*, [Пловдив?].
- Поповић 2000:** Љубомир Поповић, „Бивалентни контролори конгруенције: проблем лексикографског описа конкуренције граматичког и семантичког слагања“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 29/1, Београд, стр. 65–80.
- Ресел 1984:** Dr Svetlana Ressel – Dr Gerhard Ressel, „Род, број и антонимија у српскохрватском језику“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 13/1, Београд, стр. 161–170.
- Рус. грам. 1970:** *Грамађика современног руског литературног језика*, ответственный редактор Н. Ю. Шведова, Москва.
- Симеон 1969:** Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb.
- Симић 1996:** Радоје Симић, *Српска грамађика за средње школе, I*, Београд.
- СХЈ 1972:** *Srpskohrvatski jezik, Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja*, Београд.
- Станојчић–Поповић 2000:** Живојин Станојчић – Љубомир Поповић, *Грамађика српског језика, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, седмо издање, Београд.
- Стевановић 1975:** М[ихаило] Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, I*, треће издање, Београд.
- Стојанов 1964:** Стоян Стојанов, *Грамађика на българския книжовен език, Фонетика и морфология*, София.
- Триницка 1989:** Н. А. Янко-Триницкая, *Руская морфология*, 2-е издание, исправленное, Москва.

ко случајно што се у нашим грамађикама редовно истичу, као посебна врста, поменуте ајстракћине именице, а да се при томе уопште не помињу конкретне, којих је, иначе, много више!

Хрв. грам. 1997: Eugenija Barić – Mijo Lončarić – Dragica Malić – Slavko Pavešić – Mirko Peti – Vesna Zečević – Marija Znika, *Hrvatska gramatika*. II. promijenjeno izdanje, Zagreb.

Чешка грам. 2001: prof. dr. Petr Karlik – dr. Marek Nekula – prof. dr. Zdenka Rusinova, *Průruční mluvnice češtiny*², Brno 2001.

S u m m a r y

Miroslav Nikolić

NATURAL AND GRAMMATICAL GENDER OF NOUNS

In this paper author addresses the issue of natural and grammatical gender of nouns, and their correlations. Natural gender author understands as a lexical and semantic category, rather than morphological. The author argues the methods of determine gender of nouns, with an emphasis on the congruent words as a primary method, and the type of declination as a secondary method. The author also argues that all nouns are of grammatical gender, and only certain nouns are of natural gender. From the morphological point of view only certain noun categories of natural gender are relevant, first of all those whose gender indicator (a congruent word) can be differently marked (as masculine and/or feminine, i.e. masculine and/or neuter). Thus, for the nouns with congruent words that can be only of a certain gender, only grammatical gender is taken into account, disregarding the type of declination for that noun (example: *moja žena, moja kći, moj curetak*).

СТАНИМИР РАКИЋ
(Београд)

О ПРОБЛЕМУ КОНВЕРЗИЈЕ ПРИДЕВА У ИМЕНИЦЕ

У чланку аутор анализира проблем именичке употребе придева, а нарочито проблем разграничења конверзије и хомонимије, а такође конверзије и елипсе. Посебно истиче разлику између властитих именица типа *Француска*, које су природио настале конверзијом одговарајућих придева и арбитрарних имена насталих чином крштења.

Проблем конверзије, који заокупља пажњу лингвиста већ дуже време, није нимало лак за решавање јер укључује тежак проблем одређивања врста речи. Бабић (1998: 25) указује да не постоји општа сагласност о критеријима за одређивање врсте речи, па чак ни сагласност колико има врста речи и које су то врсте. Ми можемо додати да је тежак и проблем одређивања правца конверзије и морфолошких, синтактичких, семантичких и прозодијских услова који је омогућавају или условљавају. У овом прилогу настојимо указати на неке од тих услова и тако начинити један мали корак напред у објашњењу комплексног проблема какав је проблем конверзије. Ако се не може решити општи проблем конверзије, може се ипак указати који услови омогућавају и усмеравају конверзију појединих група речи. Значајан подстицај за размишљање о овим проблемима пружио нам је интересантан прилог Бранке Тафре у *Филологији*, мада се са већином теза ауторке нисмо могли сложити.

У овом прилогу посебно разматрамо примену критерија значења у разликовању појава конверзије од хомонимије и полисемије. У том смислу посебно анализирамо конверзију придева у именице која се може остварити променом парадигме и без ње¹ и настојимо утврдити услове који ове измене омогућавају или само олакшавају. У нашој анализи утврђујемо да постоји значајна разлика између именица ж. и с. рода с једне и именица м. рода с друге стране јер се придевска промена именица ж. и с. рода поклапа у ном. и акуз. једн. са именичком променом, а управо у тим падежима се остварују именичке функције

¹ Смирницкий (1955, 1956) је изгледа први указао да се конверзија може вршити и простом променом парадигме. Laskowski и Wróbel (1964) ту врсту конверзије називају парадигматском деривацијом.

субјекта и објекта. С обзиром на ову околност постаје јаснији и посебан статус именица с. рода *благо, добро, зло, слајко* које представљају примере потпуне конверзије.

Поименичени придеви м. рода који се у српском језику користе као презимена у највећем броју случајева морају се схватити као хомоними, а не као конверзије одговарајућих придева у синхроном смислу речи. У знатном броју примера само суфикси *-ски* и *-ов* указују на придевско порекло ових властитих именица, а одговарајући придеви више не постоје у језику или су недовољно познати. Уколико такви придеви и постоје, искрсава проблем вишеструких носилаца, а онда се поставља и питање шта је значење тих имена.

Структура овог рада је следећа: у 1. одељку разматрамо како се проблем конверзије дефинише у српској и хрватској литератури, у 2. критерије за оцену конверзије које је предложила Тафра (1998), у 3. именичку употребу придева типа *умрли* и *зелени*, у 4. парадигматска својства именица ж. рода типа *Француска* и с. рода *Високо*, а у 5. показујемо да се именице м. рода типа *Благи, Драги, Тихи, Зрињски, Мушицки, Рачки, Црњански, Црквењаков, Пойов* не могу схватити као конверзије, већ само као хомоними одговарајућих придева и, најзад, у 6. одељку формулишемо закључке.

1. У граматикама и српског и хрватског језика појава конверзије једне врсте речи у другу није детаљније обрађена, а често ни прецизно дефинисана. Стевановић (1981: 391) говори о конверзији једне врсте речи у другу као промени функције констатујући да „речи променом функције обично мењају и своју категорију“. Он наводи као примере конверзије придеве *зло* и *Хрвајска* који се могу употребљавати и као именице, мада у њиховој употреби постоји битна разлика — именица *зло* се мења по именичкој парадигми, а именица *Хрвајска* по придевској. Именице *зџџен* и *рџмен* не разликују се само прозодијски од придева, како наводи Стевановић, него и падежним наставцима јер припадају парадигми именица женског рода на сугласник.

Хрватски лингвисти су проблему конверзије посветили већу пажњу. Babić (1986) разликује преобразбу која значи прелаз „из једне врсте riječi u другу bez posebnog dodavanja tvorbenih elemenata“ од извођења нултим суфиксом у којем се такав елеменат додаје. Као примере преобразбе он наводи именице *Хрвајска, Енглеска, Француска, Нови, Њосилини, велечасни*, итд., а као примере извођења нултим суфиксом именице *мук* (< *мукајти*), *јуриш* (< *јуришајти*), *договор* (< *договорити*), *домет* (< *дометити*), *леј* (< *лејити*), *оков* (< *оковајти*), *шайаш* (< *шайашити*). Нова хрватска граматика (Barić i dr. 1997) задржава двојство конверзије (преобразбе) и извођења нултим суфиксом. Промена парадигме се, опет недоследно, схвата као крајњи, завршни ступањ преобразбе који је нпр. остварен у именицама *добро* и *зло*, а не као резултат извођења нултим суфиксом како би се иначе могло очекивати.

У своме чланку објављеном у *Филологији* Тафра (1998: 349) такође сматра да је промена парадигме („склонидбе“) доказ завршености процеса конверзије, али и јасно класификује извођење нултим суфик-

сом као случај конверзије елиминишући тако двојство конверзије и нултог суфикса, мада конверзију просто дефинише као безафиксалну творбу. „Притом се полази од стајалишта, каже Тафра, да једна реч не припада двјема врстама и да у граматичи још вриједи традиционална подјела ријечи на врсте те да та подјела, без обзира на несавршеност, даје подлогу натукничким низовима у рјечницима.“ Ауторка ипак констатује да је задовољавајући „*opis konverzije onemogućen zbog nepostojanja čvrstih granica među vrstama riječi, zbog teškoća njezina razgraničenja od promjene funkcije unutar iste vrste riječi te zbog razlučivanja situacijske i autorske konverzije od završenog dugog jezičkog procesa nastanka nove riječi*“.² Она формулише шест критерија за проверу конверзије: акценатски, морфолошки, творбени, синтактички, семантички и лексикографски и утврђује (провизорну) типологију конверзије у хрватском језику. Она указује навођењем примера на раширеност конверзије у различитим врстама творбе речи и предлаже да се и у традиционалну граматику уведе систематски опис конверзије, а да се подела речи на врсте не може као досада заснивати искључиво на морфолошком критерију. Препрека таквом једном подухвату је свакако то што су многа питања у вези с конверзијом још нерашчишћена, а о неким основним појмовима постоје и дијаметрално супротна гледишта.

Да ли једна реч може или не може припадати различитим врстама речи зависи од тога како се дефинише појам речи. Неки лингвисти, и то не мали број њих, сматрали су да је то могуће. Тако Radford (1988) констатује да је значајно својство енглеског језика да „поједине речи могу припадати више него једној врсти“ и наводи пример речи *need* која може бити глагол, модални глагол или именица, нпр. у следећим реченицама:

(1a) He needs to see a doctor. (глагол)

(б) Need he be there? (модални глагол)

(в) I feel a need to explore my roots. (именица)

Промена функције се обично описује као делимична конверзија, а стицање и других карактеристика, а посебно флексије, као потпуна конверзија (Zandvoort 1975:266, Adams 1973:14). Адамс наводи као примере тоталне конверзије глагол *bottle*, именицу *find* и именицу *chemical*, а као пример парцијалне конверзије реч *poor* у реченици *The poor are always with us*. У граматикама енглеског језика за опис појаве да се речи једне врсте користе у позицији или функцији која је карактеристична за другу врсту речи користе се посебни термини — номинали, вербали, адјективали, нумерали, адвербијали. Ћорђевић (1996:10) објашњава да су те функционалне категорије нужне у енглеском језику „због несклада формалног и функционалног“. Тако нпр. у реченици *To err is human, to forgive divine* (Aleksander Pope), инфинитив је употребљен у позицији субјекта која је карактеристична за именице. Номинална употреба глагола у тој реченици није никако формално (морфолошки) обележена.

² На тај начин Тафра жели елиминисати пример поименчног прилога *Данас* употребљеног за назив новина — пример који наводи Babić (1998).

2. Посебан је проблем одређивања правца конверзије уколико се ради о непроменљивим врстама речи. Тафра (1998: 355) никако не образлаже на основу чега се може тврдити да се прилози *близу*, *јослије*, *јрије* конвертују у предлоге, а не обрнуто. Adams (1973: 17) примећује да различити критерији који се могу применити у одређивању врсте речи нису независни једни од других, немају једнаку тежину и речи могу задовољавати различите комбинације тих критерија у различитим контекстима. Иако не постоји потпуно слагање о критеријима за класификацију врста речи, ипак већина аутора наводи мање или више исте критерије. Тако готово сви сматрају да се у класификацији врста речи могу примењивати функцијски, синтаксички, семантички, морфолошки, а Huddleston (1988) додаје и деривациони критериј, док Radford (1988) има и фонолошки критериј. Сви ови критерији нису једнако погодни за примену у свим језицима, а неки се опет могу применити само на неке врсте речи. Тако нпр. фонолошки критериј се у српском језику може применити на придеве (неодређенога вида) и именице истог фонемског састава који се разликују у дужини крајњег слога основе (в. Ракић 2001), а у енглеском на неке парове именица и глагола који се разликују у акценту (в. Мишеска-Томић 1995: 191). Морфолошки критериј се, наравно, не може применити ако су у питању непроменљиве речи, а у том случају отпада и разлика између делимичне и потпуне конверзије. Очигледно је да се критерији не могу примењивати изоловано и независно једни од других, а посебно се мора одредити да ли се сваки од њих сматра довољним, или су сви они укупно нужни (в. Lyons 1977: 426).

Критерији за оцену конверзије које наводи Тафра (1998) у ствари су већ познати критерији класификације речи по врстама примењени на проблем конверзије. Проблем није, дакле, првенствено у томе који се критерији могу применити, како тврди Бабић, него како се различити критерији могу комбиновати и која тежина се може приписати сваком од њих. Посебно је интересантна Тафрина формулација значењског критерија који конверзију карактерише као „удаљавање“ у значењу. Тафра оцењује да овај критериј помаже у разликовању конверзије од полисемије јер у конверзији није реч о ширењу значења једне речи, него и измени врсте речи. Пример *млада* који наводи Тафра показује да изведеница може имати сасвим друго значење јер именица *млада* означава женску особу која учествује у церемонији склапања брака — она уопште не мора бити млада, а то значи да има потпуно различито значење. Питање је сада да ли можемо рећи да именица *млада* задовољава значењски критериј јер ако је то случај, онда тај критериј задовољавају и вишезначне (полисемијске) речи и хомоними,³ а Тафра управо упућује да се конверзија мора „лучити од полисемије“ (стр. 352). Да би се конверзија разликовала од полисемије, значењски критериј се мора тако формулисати да буде јасно да је разлика у значењу управо последица промене врсте речи, а да нова реч задржава основни заједнички елеменат значења. У случају конвер-

³ Обично се сматра да се полисемија тиче вишезначности једне речи, па је овде умесније говорити о разликовању хомонимије и конверзије.

зије придева у именицу разлика у значењу би се првенствено састојала у томе што именица означава објекат који има својство које описује придев. Тако се може рећи да је именица *Енглеска* конверзија придева ж. рода *енглеска* јер је јасно да нпр. именица означава објекат на који може применити и одговарајући придев, тј. значењски критериј се не може састојати само из услова различитости, како саопштава Тафра, већ мора одредити и елеменат идентичног значења.

Промена парадигме у речи *млада* показује да се ради о другој врсти речи, али то не мора значити да је то и синхронијски пример конверзије. Овај пример показује да се морају разликовати дијахрони примери конверзије од синхроних примера. Именица *млада* је вероватно настала у народу у времену када су се готово искључиво младе жене удавале, али су се временом услови живота и обичаји изменили. У том смислу се може рећи да се овде ради о хомонимији, и то парцијалној хомонимији јер постоји формална идентичност само ном. једн. ж. рода придева са ном. једн. одговарајуће именице (в. Lyons 1977: 562).⁴

Значењски (семантички) критериј мора, дакле, да одреди и шта при конверзији речи једне врсте у реч друге врсте у значењу речи остаје заједничко, а шта се мења. Таква дефиниција значењског критерија би умногоме допринела отклањању проблема ситуацијске и ауторске конверзије за који Тафра (1998: 350) каже да отежава или чак онемогућава „задовољавајући опис конверзије“. Назив новина *Данас*, који Тафра наводи као пример ауторске или ситуацијске конверзије, не може се према критерију значења схватити као конверзија прилога *данас* јер са том речју нема ништа заједничко у значењу. Прилог *данас* се остензивно односи на данашњи дан, а назив *Данас* на неке новине. Да је то тако, види се и из чињенице да се у тексту назив *Данас* мора издвојити знацима навода или курзивом, док се прилог *данас* нормално тако не употребљава — ове две речи, бар у писму, нису ни формално једнаке. Могло би се рећи да је именица *Данас* употребљена као назив новина нека врста хомонима прилога *данас* да се не поставља питање да ли се за властита имена типа *Данас* може уопште рећи да обавезно припадају језику као и све друге речи. Ова сумња проистиче из чињенице да одрастао изворни говорник српског или хрватског језика не мора знати да постоје новине са именом *Данас*, али мора знати за прилог *данас*.⁵

3. Тафра (1998) замера Анићу што у своме речнику речи *умрли* и *зелени* одређује само као придеве у именичкој служби, а у дефиницији значења користи и именице „покојник“, односно „припадник...“. Јасно је да у одређеном контексту речи *умрли* и *зелени* могу означити

⁴ Није, наравно, искључено да неко осећа да је именица *млада* ипак конверзија придева сматрајући да је женска особа која ступа у брак и данас најчешће млада. Дефиниција именице *млада* би тада на основу неке варијанте теорије прототипова морала све случајеве када ж. особа која ступа у брак, а броји већи број година третирали као споредна одступања. Таква дефиниција није немогућа, али је у савременим условима, када је развод брака релативно честа појава, све мање вероватна. Може се такође приметити да иронијана употреба именице *млада* постаје све мање умесна, а сама реч стиче донекле фолклорни призвук.

⁵ В. такође Lyons (1977: 6) о разлици између употребе речи и њеног помињања.

покојника, односно припадника странке „Зелених“, али значење речи не мора бити једнако означавању.⁶ Тачно је да *умрли* може да се употреби у функцији субјекта, али то још не значи потпуну конверзију јер се увек може додати *умрли човек*. Именица *човек* се овде испушта као изlišна јер се придев *умрли* може односити само на људе — за животиње и биљке се употребљавају други изрази. Фекете (1972:358) је утврдио да се било који придев одређенога вида може употребити као именица уколико је јасно да се „у оквиру датих граница места, времена и др. само јединка једног предметног садржаја одликује казаном особином“. Придеви одређенога вида претпостављају именичку допуну и када она није наведена, а у случају придева *умрли* та допуна може бити само *човек* или *људи*. Треба, међутим, приметити да у многим случајевима и није нужан контекст који ће на јединствен начин одредити на шта се придев односи. Постоји нека врста привилеговане интерпретације тако да се у одсуству супротних назнака многи придеви аутоматски схватају као ознаке људи. Поред придева *умрли* такви су и следећи придеви одређенога вида:

(2) балави, бели, блесави, бојажљиви, брбљиви, вешти, грабљиви, губави, досетљиви, млади, неми, слепи, стари, тврдоглави, ћелави, ћорави, хромии, црни, чупави, шугави.

Придеви (2) се нормално схватају као ознака неког човека или групе људи, па би нпр. у свакодневној комуникацији слушалац прво покушао да се досети на ког човека или на које људе се придев односи чак и када то унапред није јасно. У случају да му то не пође за руком, он може покушати да дати придев и другачије интерпретира. У речницима се ова привилегована интерпретација исказује тако што се значења која се односе на људе стављају редовно под 1, а остала под тачке 2 и 3.⁷ Тако за *губав* налазимо у РМ под 1. „који је болестан од губе, лепрозан“, 2. а. „шугав (за овцу)“ и б. „труо, оболео (о биљци)“.⁸ Сам текст наравно може упућивати на другачију интерпретацију као у следећем примеру: „Синко ... Ето од двадесет коња бирај којег хоћеш. А он рече баби: Та шта ћу бирати, дај ми оног из буђака, губавог, за мене нису лепи. Онда га бабо стане одвраћати: Како би ти узео оног губавог код таквих красних коња!“ (Фекете 1972: 359). Неки придеви се због свога значења не могу другачије интерпретирати (нпр. *ћелави*, *неми*), а то ипак не значи да су

⁶ Подсетимо на Фрегеово разликовање значења фраза *morning star* и *evening star*.

⁷ Примат привилеговане интерпретације је још једна манифестација антропоцентричности човека. Ову појаву је Ивић (1995: 42) уочила на лексичкој разини: за ознаку боје косе човека користе се посебне лексичке јединице *јлав*, *смеђ*, *руђ*, а коже *црномањаст*. Постојање привилеговане интерпретације је једна још општија манифестација исте појаве која се у различитим језицима неједнако испољава. Тако у енглеском језику поименичени придеви могу означавати националну, расну или религиозну припадност (*the Americans*, *the Blacks*, *the Catholics*), класе људи (*the rich*, *the deaf*, *the unemployed*), али и нијансе боје (*the reds*) или апстрактне појмове (*the absurd*), в. Blaganja и Konte (1979: 173).

⁸ За *белац* РМ наводи значења 1. човек беле расе. 2. (цркв.) а. православни мирски свештеник. б. католички калуђер, доминиканац. 3. бео коњ. 4. бео покривач. 5. предмет беле боје, итд.

конвертовани у именице. Многи придеви одређенога вида се нормално схватају као ознаке човека јер на то упућује само изостављање именице — оно захтева интерпретацију, а прва која долази у обзир јесте — човек, људи. Тек ако се таква интерпретација изјалови, долазе у обзир друге могућности. Треба, међутим, имати у виду да се у овом случају интерпретира именичка фраза, а не сам придев.⁹

Очито је да неки придеви нормално означавају људе, а такву интерпретацију посебно фаворизује именичка употреба придева одређенога вида. Семантичка и синтактичка правила су довољна да објасне овакву интерпретацију, па није потребно компликовати граматику претпоставком конверзије за коју нема довољно оправдања. Придев *умрли* у самосталној употреби се једноставно тумачи као елипса, а то потврђује и примена значењског критерија — у самосталној употреби тај придев има потпуно исто значење као и у несамосталној, тј. упућује на неког умрлог човека.

Придев *зелени* је у том погледу различит јер се може допунити ма којом именицом м. рода која означава објекат зелене боје. Изгледа додуше да и овде извесну предност у интерпретацији упражњеног места именичке главе имају припадници људске врсте, али та интерпретација није изнуђена самим значењем речи. Претпоставимо да неки фудбалски тим носи зелене дресове. Спикер који преноси утакмицу би тада могао да говори о игри зелених. Да ли то значи да се придев *зелени* конвертовао у именицу која значи „играчи тог и тог тима“? Јасно је да се у оваквој употреби придева *зелени* ради о метонимији којом се проширује домен означених ствари, а да је придев задржао своје значење. Размотримо и следећи случај. Претпоставимо да се открије да на Марсу постоје људска бића, али да су она за разлику од нас зелене боје. Тада би се речју *зелени* вероватно означавали Марсовци — а да ли то значи да се реч *зелени* у том случају конвертовала у именицу са значењем 'Марсовац'? Свакако не значи, а такође не значи да се та реч конвертовала у именицу која значи 'припадник партије Зелених'. Примена критерија значења открива потпуну диспаратност значења: придев *зелени* се односи на боју ма које ствари и не значи 'припадник партије Зелених'. Ако нова употреба придева *зелени*, које је настало кроз арбитарни чин крштења једне политичке партије, постане устаљена лексикализована веза, може се говорити о хомонимији, али не и о конверзији, јер су значења сасвим различита. Умесно је овде скренути пажњу на разлику властитих именица типа *Француска* које су природно настале конверзијом одговарајућих придева и арбитарних имена насталих чином крштења. Према једној теорији значење имена је просто „носилац имена“ (в. Акмајиан и др. 1995), а та дефиниција добро карактерише имена формирана арбитарним чином крштења. Одатле се онда јавља очигледна разлика у значењу јер носилац имена *Зелени* не мора бити зелен. Ако је име метафора, онда очигледно настаје разлика у односу на уобичајено значење речи.

⁹ У немачком језику је то јасније јер се *умрли* преводи са 'die Gestorbene' где члан јасно означава именичку фразу.

У српском језику значење придева *зелени* није потпуно одређено, већ зависи од контекста. Речници могу да указују и на посебне лексикализоване везе, али су то онда пре информације о посебној примени неких речи у одређеној друштвеној стварности него информације о лингвистичком значењу речи.¹⁰ Другачији је случај придева *умрли*, али је закључак сличан. Тафра препоручује да се у речник посебно унесе реч *умрли* као именица м. рода са значењем 'покојник'. То изгледа непотребно јер се *умрли* схвата као елипса фразе *умрли човек*, а слично томе речи *умрла* и *умрло* као елипсе фразе *умрла жена*, односно *умрло дете*. То би значило да се речи *умрла*, *умрло* морају унети у речник као именице ж., односно с. рода што изгледа изlišно. Примена значењског критерија показује да се значење речи *умрли* никако није изменило. Пример именица типа *Француска*, *Енглеска*, *Хрватска* је у том погледу потпуно другачији. Придев *француска* означава својство, а именица *Француска* земљу на коју се може применити и придев истог облика. Именице овог типа се јасно разликују у значењу од придева истог облика што код елипсе није случај. Значењски критериј је, дакле, користан не само за разликовање хомонимије и конверзије већ и за разликовање елипсе и конверзије.

4. Властите именице *Француска*, *Енглеска*, *Хрватска* имају исти облик као и придеви ж. рода *француска*, *енглеска*, *хрватска*, али се ипак сматрају именицама. Ове именице се не осећају као елипсе, њихово значење се разликује од значења одговарајућих придева, а ипак је са њим у одређеној вези. Зашто се ове речи сматрају именицама иако се сматра да се мењају по придевској парадигми? Као властите именице оне имају јединствено значење и по томе се разликују од придева, али се поставља питање зашто су управо ови придеви ж. рода стекли тај статус. Одговор на ово питање бар донекле пружа запажање да парадигма промене ових речи има доста заједничких елемената са парадигмом именичке промене.

(1)	ном.	Француска	жена
	ген.	Француске	жене
	дат.	Француској	жени
	акуз.	Француску	жену
	вок.	Француско	жено
	инст.	Француском	женом
	лок.	Француској	жени

¹⁰ Претпостављамо да је Тафра имала у виду немачку ситуацију, али треба приметити да су у немачком језику лексикализоване фразе са чланом: *der Grüne* „припадник партије зелених“, *die Grüne* „припадница партије зелених“ и *die Grünen* „партија зелених“ (*Langenscheidts Handwörterbuch Deutsch-English, teil II*, 2001). У немачком језику су ове фразе лексикализоване па се може говорити о њиховом значењу, што у српском, а вероватно и у хрватском језику, услед другачије друштвене структуре није случај. Лексикализација оваквих веза зависи у великој мери од конкретне друштвене и политичке стварности у одређеној земљи, а мање од лингвистичког значења речи. Треба, међутим, приметити да се овде ради о значењу и означавању именичких фразе, што у српском језику није тако очигледно.

Може се приметити да су наставци у ном., ген., акуз., инст. и вок. једн. наставци једнаки са именичком променом, а да се одступање јавља само у дат. и лок. једн. који имају идентичан облик. Нарочито је значајна једнакост наставака у ном. и акуз. једн. јер су управо ном. и акуз. падежи у којима се остварује за именице карактеристична функција субјекта и објекта, а да се одступање јавља само у дат. и лок. једн. — зависним падежима. Ова околност заједно са чињеницом да као властите именице ове речи за разлику од придева имају јединствено значење објашњава њихов посебан статус. Приметимо такође да се ни њихова парадигма промене не поклапа потпуно са придевском. У вок. једн. се опажа одступање од придевске промене — наставак је *-о* као у именица:

(2) Француско! — Добра жено!

Није, дакле, потпуно тачно када се каже да се именице типа *Француска* мењају по придевској промени.

Властите именице типа *Француска* су се вероватно развиле од одговарајућих именичких фраза у којој је друга реч била *земља* или *држава*.¹¹ Развој елипсе у конверзију је у овом случају олакшала чињеница да су придевски наставци у ном. и акуз. једн. ж. рода једнаки са именичким. Слично важи и за именице *Бањска*, *Бачка*, *Бисџра*, *Корушка*, *Штајерска*, *Гроцка* јер постоје одговарајући придеви чије значење одговара значењу именица. Назив *Рашка* је у потпуности конвертован у именицу јер се мења по именичкој промени (дат. *Рашки*, в. *Правойис* 1960). У математички се користе и именице *права*, *крива* и *ипроменљива*, а њихова употреба не доводи до забуне јер је увек ограничена на контекст у коме је јасно шта оне означавају.

На исти начин се употребљавају и топоними *Слано*, *Градско*, *Мокро*, *Високо* и *Тијесно* који се мењају као придеви с. рода. Овде опажамо да је остварен исти услов — промена придева с. рода се такође поклапа у ном. и акуз. једн. са променом именица с. рода, тј. да су исти наставци у тим падежима, мада је неизвесно колико је још у свести становника тих места жива значењска веза са одговарајућим придевима. Примери потпуне конверзије су именице (3):

(3) благо, добро, зло, слатко.

Прве три именице су апстрактне, а последња конкретна. Једнакост наставака у ном. и акуз. једн. је свакако услов који је олакшао потпуну конверзију придева у ове именице с. рода.¹² Другачији је слу-

¹¹ Интересантно је да се у енглеском језику у означавању имена земаља, када се о њима говори као о политичким јединицама, користи ж. род заменица, нпр. *Macedonia is especially distinguished for her grapes, but she grows all kinds of fruit as well.* У немачком језику именице *земља* (*das Land*) и *држава* (*das Reich*) су с. рода, па су и имена земаља већином с. рода (в. Blaganja и Konte 1979, Schulz и Griesbach 1972).

¹² Средњи род именица *благо*, *добро* и *зло* вероватно није случајан. По принципу привилеговане интерпретације мушки род *благи*, *добри* и *зли* би аутоматски упућивао на благе, добре и зле људе, а слично важи и за ж. род. Средњи род отклања, или бар умањује вероватноћу оваквог тумачења.

чај именица *Косово*, *Халудово*, *Рогово*, *Сарајево*, *Звечено* за које можемо претпоставити да су настале од присвојних придева на *-ов*. За многе од ових властитих имена се може тврдити да она у синхронном смислу нису конверзије присвојних придева јер се њихово значење више не везује за значење придева. Тако нпр. именица *Сарајево* се везује за именицу *сарај* само у етимолошком смислу,¹³ а њено синхронно значење је „главни град Босне и Херцеговине“. Ипак остаје чињеница да су ова властита имена постала од придева, тј. да су те речи барем по постанку конверзије. Том настанку је својевремено свакако погодновало поклапање именичких и придевских наставака у ном. и акуз. једн., а каснији развој је довео до промене значења.¹⁴ Донекле је још нејасан статус речи *Косово* јер се фраза *Косово ђоле* може чути у лок. једн. и облик *на Косовом ђолу*, поред очекиваног *на Косову ђолу*. Облик лок. *на Косовом (ђолу)* је остатак придевске промене, иако се значење речи већ давно променило.

5. Постоје и властите именице м. рода на *-ски* и *-ов* (нпр. *Зрински*, *Црњански*, *Црквењаков*, *Пойов*), али се између ових именица може запазити значајна разлика. Презимена на *-ов* се међају по именичкој деклинацији, а она на *-ски* задржавају придевску деклинацију. И овде се може уочити да не постоји значењска веза између придева и именице, а способност именица типа *Црњански* и *Пойов* да означе једну особу не проистиче из конверзије него из чина крштења, тј. чињенице да се свакој људској јединки арбитрарно додељује једно име као ознака. По томе се имена људи разликују од имена земаља типа *Француска* која су се природно развила конверзијом и задржавају исто основно значење као и придевска основа. Значења властитих имена се у најбољем случају могу изводити из својства објекта које означавају, а када се ради о особама, то у општем случају није одређено јер исто име по правилу има више носилаца. Према тумачењу које је изложио Searle (1969: 162) властите именице имају „дескриптивну основу“ која се састоји из дисјункције описа који на јединствен начин идентификују објекат који име означава. Према неким другим схватањима властите именице немају значење, тј. оно се своди на означавање које у сваком конкретном случају зависи од контекста. Може се приметити да постоји значајна разлика између имена личност која по дефиницији могу имати различите носиоце и имена места, покрајина или држава која су често институционализована и обично се при њиховом помињању има у виду један носилац (в. Lyons 1977: 223). Такве властите именице су управо називи држава као што су *Француска*, *Енглеска*, *Хрватска* које смо схватили као конверзије одговарајућих придева. Ове именице има-

¹³ Етимолошка веза те врсте се може назвати етимолошким значењем (в. Lyons 1977: ?).

¹⁴ Сличан је случај са именицама *ујна* и *стирина* за које се у граматикама тврди да су такође настале конверзијом одговарајућих придева. Овде се такође може радити о конверзији само у дијахроном смислу јер се одговарајући придеви више не употребљавају (в. Стевановић 1981: 265).

ју значење и оно је у директној вези са значењем придева *француски*, *енглески*, *хрвајски*.

Другачији је, међутим, статус личних имена. Јасно је да својства једног лица које се зове (презива) Попов не морају бити у значењској вези са присвојним придевом *попов*. Могли бисмо рећи да су присвојни придев *попов* и презиме *Попов* хомоними, и то парцијални хомоними уколико се решимо да игноришемо контроверзно питање да ли властита имена уопште припадају језику. Слично важи и за имена *Тихи*, *Драги*, *Ђалски*, *Зрињски*, *Рачки*, *Мушицки*, *Црњански* и друга слична која се наводе у граматикама као поименичени придеви (в. Стевановић 1981: 265, Barić и др. 1997: 181). Ови примери се само у дијахроном смислу могу схватити као конверзије придева што показује већ и њихова придевска промена, а у синхроном смислу су они за које постоје одговарајући придеви само хомоними јер се као њихово значење препознаје једино функција означавања јединки м. пола. За презиме *Рачки* се ни то не може тврдити јер у савременом језику не постоји придев *рачки*,¹⁵ а у сличној смо недоумици и да ли постоји придев *мушицки*. За неке од ових презимена се може одредити тзв. етимолошко значење, али то не потврђује да су та презимена конверзије придева у синхроном смислу речи.

6. У овом прилогу значајну пажњу смо посветили проблему критерија који разликују конверзију од хомонимије примећујући да се у литератури те две појаве често погрешно изједначају. Тако Тафра (1998) наводи да пример прилога *Данас* као назива новина представља посебно тежак проблем. Примена критерија значења показује да именица *Данас* као назив новина није конверзија прилога *данас*, већ хомоним јер се потпуно разликује у значењу. Уопште именовања која арбитрарно приписују имена стварима и лицима не доводе до конверзије која се мора схватити као дуг, најчешће постепен, језички процес настанка једне речи од друге на основу истог основног значења.

У конверзије се не може рачунати ни придев *умрли* јер је *умрли* пример елипсе — именича глава се испушта као излишна пошто се придев може односити само на људе. Придев *зелени* је другачији јер се може односити на разне предмете зелене боје, мада се по принципу привилеговане интерпретације у многим контекстима фаворизују оне интерпретације које означавају људе. У посебним друштвеним условима придев *зелени* може означити партију зелених или припадника партије зелених, али то не значи да је то једино могуће значење тога придева. У српском језику таква веза није лексикализована, иако принцип привилеговане интерпретације може радити у прилог такве интерпретације. Име партије зелених је метафора, па и означавање придевом *зелени* припадника те партије, очигледно одступа од уобичајеног, дословног значења тог придева. Примена значењског критерија показује да се метафора не може приказати као конверзија.

¹⁵ РМ бележи само придев *рачки* са значењем 'који се односи на Раце'. Према подацима Рјечника JAZU придев *рачки* се изводи од топонима Рака (село у близини реке Купе у Хрватској).

Примена значењског критерија на властите именице типа *Француска* показује да се те именице разликују по значењу од одговарајућих придева, али да постоји и заједнички елеменат значења јер се нпр. за *Француску* може рећи да је француска земља. Истражујући зашто се имена земаља типа *Француска* не осећају као елипсе, утврдили смо да је томе допринела вероватно чињеница што се промена именица овога типа разликује од именичке само у два падежа — дативу и локативу. Ова промена није потпуно једнака ни са придевском променом јер је у вок. једн. наставак *-о*. Сличан статус имају и топоними с. рода *Високо*, *Тијесно*, *Мокро*, *Славо* чија се промена поклапа са именичком променом у ном. и акуз. једн., а то су падежи у којима се остварују типично именичке функције субјекта и објекта. Ова околност је свакако поговодила и настанку именица с. рода *добро*, *благо*, *зло*, *слајко* које се изводе коверзијом од одговарајућих придева.

Властите именице м. рода *Тихи*, *Драги*, *Ђалски*, *Зрињски*, *Рачки*, *Мушички*, *Појов*, *Црквењаков* се не могу сматрати конверзијама одговарајућих придева јер не постоји одговарајућа значењска веза, а често ни одговарајући придеви у савременом језику. Лична имена могу имати различите носиоце, па се тиме разликују од оних топонима чија су имена институционализована и којима одговара један посебно истакнут носилац. За нека од тих имена се може утврдити тзв. етимолошко значење, али то још не потврђује да су та имена конверзије придева у синхронном значењу речи.

ЛИТЕРАТУРА

- Adams, V. 1973. *An Introduction to Modern English Word-Formation*, Longman, London.
- Amajian, A. и др. 1995. *Linguistics: An Introduction to Language and Communication*, The MIT Press, Cambridge, London.
- Babić, S. 1986. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, JAZU i Globus, Zagreb.
- Babić, S. 1988. Vrste riječi i preobrazba, *Filologija* 16, 25–33.
- Barić, E. et al. 1997. *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Blaganja, D. и I. Konte 1979. *Modern English Grammar*, Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- Brabec, I., M. Hraste и S. Živković 1954. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 2. izdanje, Školska knjiga, Zagreb.
- Deanović, M. и J. Jernej 1989. *Hrvatsko ili srpsko-talijanski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb.
- Ђорђевић, Р. 1996. *Граматишка енглеског језика*, Београд.
- Huddleston, R. 1988. *English Grammar: An Outline*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Ивић, М. 1995. *О зеленом коњу. Нови лингвистички огледи*. Словограф, Београд.
- Laskowski, R. и H. Wróbel, 1964. *O uzyciu paradigmatu w funkcji formantu slowotworczego*, *Język Polski* XLIV, 214–220.
- Lyons, J. 1977. *Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Radford, A. 1988. *Transformational Grammar*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Ракић, С. 2001. О дужини крајњег слога основе у придева и у других врста речи, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLIV/1.
- Ракић, С. 2002а. О парадигматском извођењу глагола од именичких основа, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLV/1 (у штампи).

- PM — *Речник српскохрватског књижевног језика 1–6, 1967–1976*. Матица српска, Нови Сад, са Матицом хрватском 1–3.
- Смирницкий, А. 1955. *Лексикология английского языка*, Москва.
- Станојичић, Ж. и Љ. Поповић 2000. *Грамађика српског језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Стевановић, М. 1981. *Савремени српскохрватски језик 1*, Научна књига, Београд.
- Фекете, Е. 1972. Облик, значење и употреба одређеног и неодређеног придевског вида у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог* 29/св. 3–4.
- Schulz D. и H. Griesbach 1972. *Grammatik der deutschen Sprache*, Max Hueber Verlag, München.
- Zandvoort, R. W. 1977. *A Handbook of English Grammar*, Longman, London.

Резюме

Stanimir Rakić

О ВОПРОСЕ КОНВЕРСИИ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ИМЕНА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ

В статье автор анализирует применение критерия значения в дифференцировании явления конверсии от омонимии и эллипсиса. Анализ показывает, что названия газет типа „Данас“, трактованный автором Тафра (1998) как авторская или ситуационная конверсия, нельзя понимать как конверсию, ведь у него совсем иное значение в сравнении с соответствующим наречием. Названия государств типа *Француска* и *Енглеска* можно понимать как конверсии так как в них содержится элемент такого же значения как и у соответствующих прилагательных от которых они, естественно, развились. Автор наблюдает, что склонение данных существительных отличается от именного склонения только в дательном и предложном падежах ед. числа, что, конечно способствовало тому, что данные формы не чувствуем как эллипсисы. Идентичность именительного с винительным падежом облегчила и лексикализацию названий мест: *Славо*, *Градско*, *Мокро*, *Високо*, *Тијесно*, хотя возможно, что в сознании жителей данных мест уже отсутствует понимание связи этих названий с соответствующими прилагательными. Связь с значением соответствующих прилагательных несомненно есть в случае имен существительных среднего рода: *благо* 'драгоценности', *добро* 'добро', *зло* 'зло', *слајко* 'варенье' — это полные конверсии соответствующих прилагательных.

Имена собственные мужского рода: *Тихи*, *Драги*, *Балски*, *Зрињски*, *Рачки*, *Мушицки*, *Пойов*, *Црквењаков*, не можно считать конверсиями соответствующих имен прилагательных так как нет соответствующей связи по значению, а также часто отсутствуют и соответствующие имена прилагательные в современном языке. Имена собственные могут иметь разных носителей, поэтому они отличаются от тех топонимов названия которых институционализированы и которым соответствует один особо выделенный носитель. Для некоторых из этих имен можно определить так называемое этимологическое значение, однако этим еще не подтверждается, что эти имена являются конверсиями имен прилагательных в синхронном значении слова.

Тафра (1998) предложила, что прилагательные определенной формы *умрли* 'умерший' и *зелени* 'зеленый' включают в словари как имена существительные со значением 'покојник' и соответственно 'члан партије зелених'. Имя прилагательное *умрли* применительно только к людям, поэтому именная голова регулярно опускается как лишняя, в то время как имя

прилагательное *зелени* можно применять к разным предметам и явлениям, а по метонимии и к членам партии, в названии которой содержится имя прилагательное *зелени*. Однако, это название является метафорой а это метафорическое значение передается и при обозначении именем прилагательным *зелени* членов партии зеленых. В роли обозначения членов политической партии слово *зелени* обладает полностью иным значением по сравнению с именем прилагательным *зелени*, следовательно — его нельзя считать конверсией данного имени прилагательного, а в лучшем случае — омонимом. Метафорическое использование слов нельзя представить как конверсию.

РАДМИЛО МАРОЛЕВИЋ
(Филолошки факултет, Београд)

РЕКОНСТРУКЦИЈА СУГЛАСНИКА У КРИТИЧКОМ ИЗДАЊУ ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА

У чланку се разматрају, у вези са ауторовом припремом научног издања дјела, питања реконструкције сугласника у спјеву „Горски вијенац“ Петра II Петровића-Његоша, који је био објављен за пјесниковог живота у Бечу 1847. године старом ортографијом. Разматрају се посебно питања реконструкције: меких сугласника *љ* и *њ* (1), сугласника *ш* (2), сугласника *ј* (3), двоструких сонаната *л*: и *ј*: (4), експлозивних сугласника са продуженом оклозијом (5) и дугих струјних сугласника (6).

1. Реконструкција меких сугласника *љ* и *њ*

1.1. Реконструкција меког сугласника *љ* актуелна је само на једном мјесту у Горском вијенцу — у 1705. стиху: *Ка' да си га шиломъ прошуплио* (с. 67). Графија глаголског придјева може се сматрати штампарском грешком (умјесто: *прошупљео*), али се може објашњавати и утицајем црквенославенске и руске ортографије (и графије). Овај текстолошки проблем одавно је ријешен: а ево је наред њега шупље, / *ка* да си га шилом прошуплио [Решетар 1890: 172].

У издању Целокупних дела стих је, међутим, одштампан са *л*: *Ка да си га шилом прошуплио* [Решетар 1926: 62], што је преузео у првом издању и Данило Вушовић [Вушовић 1935: 53]. По РЕШЕТАРЕВОЈ оцјени, Вушовић је, „поред велике савјесности с којом је радио, преузео из Д [државног издања] неке штампарске погрешке, нпр. *прошуйлио* (мјесто *прошуйљео*) В 1705“ [Решетар 1936: 218]. У другом издању Вушовић је штампарску грешку исправио: *Ка да си га шилом прошуплио* [Вушовић 1936: 58]. Исправљени облик *прошуйљео* појављује се редовно и у каснијим издањима Горског вијенца.

Графију *прошуплио* „морамо засада третирати као штампарску грешку“, објашњава Александар Младеновић зашто и он мора да пише *прошуйљео*, бар „док се, евентуално, не нађе потврда у језику наших старих писаца или у неком од данашњих народних говора“ [Младеновић 1996: 21; исто и у: Младеновић 2001: 16]. Ријеч је, међутим, о прасловенском јовању *рј > рл', које се у српском — испред *і* — одлично чува. Што се пак тиче наших старих писаца, у њи-

ховим текстовима се могу наћи утицаји руске и црквенославенске граfiје, али то не би утицало на текстологију Горског вијенца.

НАПОМЕНА.

Кад кажемо да се сугласничка група *ѣл* < *рј испред вокала *и* добро чува у српским говорима, онда мислимо да не долази до депалатализације сонанта *љ*. Под утицајем живог процеса најновијег (јекавског) јотовања долазило је до промјене гласовних група насталих старим (прасловенским) и новим (српским) јотовањем *ѣле* → *ѣје*, *ѣла* → *ѣја*, *ѣлу* → *ѣју*, и та промјена је одражена у Његошевом језику [Вушовић 1930^а: 115; Вушовић 1930^б: 23].

1.2. У неколико стихова Горског вијенца, и у његовом оригиналном поднаслову, мора се реконструисати меки сугласник *њ*. С тим у вези треба подсетити на специјалну расправу Саве Петковића [Петковић 1926: 3–20] и на његов предговор Речнику црквенословенскога језика [Петковић 1935: VI], у којима он указује на „правилно читање и изговарање појединих црквенословенских речи“, исписујући послје црквенославенске ријечи „и њен стари словенски облик из кога се види како је та реч постала и како треба да се изговори“, на примјер: *МОЛЕНІЕ* < *МОЛЕНИЕ*; *ПОКЛОНЕНІЕ* < *ПОКЛОНЕНИЕ*.

Црквенославенски и руски начин писања утицали су на Његошеву ортографију, па он у неким случајевима не означава мекоћу сугласника, него пише *не*, *ни* (и *ле*, *ли*). Поред тога, фонему (<њ> испред суфикса *-ски* Његош је у неким случајевима означавао графемом *н* без меког знака.

(1) На насловној страни првог издања Горског вијенца стоји: *сочиненіе П. П. Н* (с. <III>). Милан РЕШЕТАР је то правилно прочитао: *сочињеније П. П. Њ*. [Решетар 1890: 81]. У каснијим издањима обично је изостајао овај податак. Враћају га, али са погрешним читањем глаголске именице, Божидар КОВАЧЕВИЋ: *сочиненије ПЕТРА ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША* [Ковачевић 1940: III] и Александар МЛАДЕНОВИЋ: *Сочиненије П. П. Њ*. [Младеновић 1996: 41; исто и у: Младеновић 2001: 33].

(2) На црквенославенски односно руски начин написана је глаголска именица и у стиху: *Стѣсненія сламаю громове!* — (с. 95). РЕШЕТАР је најприје глаголску именицу транскрибовао са гласовном групом *шњ*: *стјесњенија* [Решетар 1890: 204; Решетар 1892: 123; Решетар 1909: 123], али се у каснијим издањима Горског вијенца и у Целокупним делима враћа на: *стјесненија* [Решетар 1920: 130; Решетар 1926: 85; Решетар 1940: 119], што прихватају каснији приређивачи [Вушовић 1935, 1936; Ковачевић 1940; Радовић 1947; Бошковић и др. 1952; Драгићевић 1959; Недић 1964; Банашевић 1973; Младеновић 1996]. Трифун Ђукић, међутим, даје исправан облик: *стјесњенија* [Ђукић 1941: 111]. У критичком издању стих треба да гласи:

стјесњенија сламају громове.

[ГВ 2321].

(3) Испред суфикса *-ски* фонема ⟨њ⟩ може да се неутрализује са фонемом ⟨н⟩, тј. да се изговара са дјелимичном или потпуном депалатализацијом. Та промјена се, међутим, тиче голе фонетике, фонолошки ⟨њ⟩ остаје. Његошево фонетско писање придјева *цетињски*: *Преко равна поля Цетинскога*, (с. 97) треба у критичком издању замијенити фонолошким:

преко равна поля Цетињскога

[ГВ 2384].

Милан РЕШЕТАР задржава фонолошки нетачно писање: *цетинскога* [Решетар 1890: 208], што остаје и у већини каснијих издања [Решетар 1926; Вушовић 1935, 1936; Ковачевић 1940; Радовић 1947; Бошковић и др. 1952; Недић 1964; Банашевић 1973; Младеновић 1996]. Фонолошки тачан облик васпоставља Трифун Ђукић: *цетињскога* [Ђукић 1941: 113], а послје њега то чине и неки други приређивачи [Драгићевић 1959: 99; Радовић 1974: 127; Никчевић 1997: 149].

(4) И у стиху: *Часъ проклиѣмъ ланскій по сто путахъ* (с. 4) у критичком издању треба реконструисати фонему ⟨њ⟩:

Час проклињем лањски по сто пута

[ГВ 86].

За РЕШЕТАРЕМ [Решетар 1890: 96] приређивачи, овога пута и [Радовић 1947: 61; Никчевић 1997: 56], остављају фонолошки нетачно писање: *лански*. У издањима Трифуна Ђукића [Ђукић 1941: 21] и Риста Ј. ДРАГИЋЕВИЋА [Драгићевић 1959: 9] васпостављен је фонолошки тачан лик: *лањски*.

(5) Од придјева *једногодишњи* изведена је именица *једногодишњик*, коју је Његош написао, под утицајем руске и црквенославенске ортографије (и граfiје), са граfiјским сегментом *ни*: *Све вы река едногодишницы!* — (с. 101). У критичком издању реконструисамо облик *једногодишњици*:

све би река једногодишњици.

[ГВ 2466].

Милан РЕШЕТАР је најприје донио облик који је језички аутентичан: *једногодишњици* [Решетар 1890: 212; Решетар 1892: 132; Решетар 1909: 132], али се у каснијим издањима Горског вијенца и у Целокупним делима вратио на Његошеву граfiју: *једногодишници* [Решетар 1920: 142; Решетар 1926: 90; Решетар 1940: 127], што прихватају и каснији приређивачи, овога пута и [Ђукић 1941: 117; Драгићевић 1959: 103].

(6) И у стиху: *Да негине бисеръ у буѣиште* — (с. 42) треба реконструисати на мјесту граfiјског сегмента *ни* фонолошку секвенцу ⟨њи⟩:

да не гине бисер у буѣиште

[ГВ 1091].

Приређивачи су били текстолошки једногласни: буниште [Решетар 1890: 146; Ђукић 1941: 58; Драгићевић 1959: 45]; Његошева грађа се понавља и у другим издањима.

(7) Фонолошку секвенцу ⟨њи⟩ на мјесту графичког сегмента ни треба реконструисати и у стиху: *Докъ погине кучка, али жрѣни!* (с. 37). У досадашњим издањима је остављено: жрвни [Решетар 1890: 139; исто и у: Вушовић 1935; Ђукић 1941; Радовић 1947; Бошковић и др. 1952] итд. У издању Риста Ј. Драгићевића реконструисан је језички аутентичан облик: жрвњи [Драгићевић 1959: 40]. Такав облик и ми дајемо у критичком издању:

док погине кучка али жрвњи.

[ГВ 963].

(8) У стиху: *Страхињића, Рељу крилатога!* (с. 109) у Целокупним делима Милан РЕШЕТАР реконструира антропоним *Страхинић*: Страхињића, Рељу крилатога, [Решетар 1926: 97]. У издањима [Решетар 1890: 221; Решетар 1892: 140; Решетар 1909: 141; Решетар 1920: 149; Решетар 1923: 151] било је, међутим, задржано: Страхињића. Исто рјешење налазимо и у [Вушовић 1935: 81]. ВУШОВИЋЕВ текстолошки поступак Решетар је овако прокоментарисао: „Мјесто *Страхинића* 2658 В [Вушовићево издање] има *Страхинића*; истина, тако је баш и у О [оригиналном издању], али то се може слободно читати и са њ, а иначе Вук има само *Страхинића*, а и у народним пјесмама рекао бих да је *Страхинић*“ [Решетар 1936: 223]. У издању [Вушовић 1936: 90] приређивач није измијенио облик. И у посљедња два Решетарева издања Горског вијенца налазимо: Страхињића [Решетар 1928: 137; Решетар 1940: 136], што је прихватио и Трифун Ђукић [Ђукић 1941: 125]. Решетарево рјешење из Целокупних дела прихватили су Божидар КОВАЧЕВИЋ [Ковачевић 1940: 185] и Ристо Ј. ДРАГИЋЕВИЋ [Драгићевић 1959: 111]: Страхињића.

У наведеном примјеру се може, али се не мора реконструисати фонолошка секвенца ⟨њи⟩. И поред тога што је патроним *Страхинић* (и лично име *Страхинића*) историјски примарнији облик, у народним пјесмама се среће и лик са депалатализованим сугласником. Зато ми у наведеном стиху остављамо лик *Страхинић*:

Страхињића, Рељу Крилатога,

[ГВ 2658].

(9) У Његошевом језику је посвједочена именица *животиња*, али у изразу (акузатив) *умну животињу* [Стевановић и др. 1983 I: 216] — у Његошевој приповијести *Жишје Мрђена Несрећњиковића*: *мечисти дѹх, кои дави и мѹчи ѹмнѹ животинѹ* [Лујановић 1837: 86] — потврђена је и варијанта са суфиксом *-ина*. Зато се у стиху: *Ка' осталой исто животињи!* — (с. 97) може реконструисати фонолошка секвенца ⟨њи⟩, али и не мора. Једни приређивачи остављају: животињи [Решетар 1890: 207; Решетар 1926: 87; Вушовић 1935: 73] итд., други реконструшу облик: животињи [Ђукић 1941: 112; Драгићевић 1959: 98]. С

обзиром на то да наведене ријечи изговара сердар Иван, човјек из народа, ми бисмо дали предност читању Трифуна Ђукића и Риста Ј. Драгићевића:

ка осталој исто животињи.

[ГВ 2366].

НАПОМЕНЕ.

1. Да је Његош, под утицајем руске (и црквенославенске) графиције и ортографије, гласовне групе ⟨ње⟩, ⟨њи⟩ обиљежавао и графицијским сегментима *не*, *ни*, показују облици (акузатив множине) *сужсье* у 389. и (номинатив множине) *сужсьи* у 1466. стиху Горског вијенца. За разлику од првог издања, у којем је палаталност означена графемама *нѣ*, *њи*: *Но тавниѣ за невољне сужнѣ?* (с. 15); *Ѕдни сужњи вѣху приковани* (с. 58), у рукопису је она обиљежена на руски начин — графицијским сегментима *не*, *ни*: *Но тавнице за невољне сужње* (л. 5), *Ѕдни сужњи вѣху приковани*, (л. 16 об.). Ову разлику је запазио Александар Младеновић [Младеновић 1970: 308; Младеновић 1989: 106], али је он нетачно објашњава: „Иако грешка у писању није искључена, ипак се можда ради о одређеном дисимилативном процесу који је захватио Његошев језик у измени *-жсье*, *-жсьи* > *-жне*, *-жни*, што, наравно, захтева и одређене потврде како из језика аутора ГВ тако и из савремених говора Црне Горе а што се овога пута не може учинити“ [Младеновић 1970: 298 (напомена); Младеновић 1989: 96 (напомена)]. Међутим, није ријеч ни о „грешци у писању“ него о непрецизности традиционалне графиције чије трагове налазимо и у Његошевем „рукопису“. Графиција *сужње*, *сужњи*, која је у првом издању исправљена, само потврђује да графицијске сегменте *не* — примјери (1) и (2), *ни* — примјери (5), (6), (7), (9), који су остали неизмијењени у првом издању, с пуним правом можемо текстолошки интерпретирати са гласовном групом ⟨ње⟩ односно ⟨њи⟩.

2. Да је Његош, под утицајем руске (и црквенославенске) графиције и ортографије, гласовну групу ⟨њи⟩ обиљежавао и графицијским сегментом *ни*, потврђује облик (инструментал множине) *њима* личне замјенице *они*, посвједочен у документу о замјени земљишног посједа писаном Његошевем руком 27. јуна 1841. године, чији је препис, са оригинала који се налазио код Сава Вукмановића, објавио Ристо Ј. Драгићевић: И ово промијених ш нима [Драгићевић 1941: 60]. Додуше, у препису који је касније учинио Јевто Миловић ова графицијска специфичност се не види: и ово промијених ш њима [Његош Писма II: 401, 488].

1.3. У 2745. стиху Горског вијенца посвједочена је у полусложеницу срасла посесивна синтагма *Шћейањ-дан* < *Stěpaň dъpъ* 'Стефанов дан'. Испред компоненте *-дан* фонема ⟨њ⟩ могла се неутрализовати са фонемом ⟨н⟩, тј. изговарати са дјелимичном или потпуном депалатализацијом. Та промјена се, међутим, тиче чисте фонетике, фонолошки ⟨њ⟩ остаје. Његошево фонетско писање посесива *Шћейањ*: *На Шћепанданъ дође ми одива*, (с. 113) треба у критичком издању зами-

јенити фонолошким. Могуће је поћи и од штампарске грешке изоста-
вљања меког знака у првом издању: *Шћепанџданџ. У сваком случају
реконструисемо полусложеницу са побочним акцентом на првој ком-
поненти, са мекоћом сугласника *ћ* на крају медијалног слога и са глав-
ним акцентом на другој компоненти. Неакцентованост слога испред
цезуре у Његошевом десетерцу није метрички обавезна [види: Мароје-
вић 2000: 391–392]:

На Шћепанџ-дан [нашћѣпѣџ дѣн] дође ми одива
из Штитарѣ, љетос поведена,
и каза ми: „Ево харачлије
у Штитаре да купе [кѣпѣ] хараче!“
[ГВ 2745–2748].

НАПОМЕНА.

Стари посесивни придјев *Шћейанџ*, односно мекоћу сугласника
ћ, реконструисао је Јован Живановић у чланку *Особине у језику Пе-
йтра Пејровића Његоша*: »У „Горском вијенцу“ гласи стих: На *Шће-
йандан* дође ми одива (стр. 225 [Решетарово издање]). Ту ће бити не-
хотице погријешено у првом издању мјесто *Шћейанџ данџ* [Живановић
1902: 141]. У свим издањима, међутим, доноси се прозодијски, фонет-
ски и граматички неаутентичан лик: Шћепандан.

1.4. У свим савременим издањима Горског вијенца узвик опта-
тивно-императивног значења доноси се у савременом српском облику:
Амин! У првом издању ријеч је у оба примјера написана са меким
знаком на крају: *а ми ћемо сви викати: Аминџ*. (с. 99); *Сви изџ гласа
вичу: Аминџ*! (с. 100). То је сигуран знак да ју је пјесник не само пи-
сао него и изговарао на руски односно црквенославенски начин:

Куни сердаре Вукота ти е [ѣ] најбоље умијеш,
а ми ћемо сви викати: „Амиџ!“
[ГВ испред 2407];

СВИ
(из гласа вичу)
Амиџ!

[ГВ испред 2438].

Другим ријечима, ми и у наведеним примјерима реконструисе-
мо меки сугласник њ, а облик тумачимо као црквенославенизам руске
редакције. Ријеч-реченица *Аминџ*, коју су хришћани преузели од Јевре-
ја, првобитно је значила 'подлинно, истинно' [Дьяченко 1993: 14–15].

2. Реконструкција сугласника [ш]

2.1. Глас [ш] настао једначењем (асимилацијом) *с* испред *ћ* поја-
вљује се и у књижевном језику обају изговора на крају ријечи испред
енклитике која почиње са *ћ*:

Поругани олтар јазичеством
на милост ће [намйлошће] окренут [окрѐнут] небеса!
[ГВ 2359–2360].

2.2. Глас [ш] настао је, у ијекавским говорима, и најновијим јотовањем *с* у позицији кратког јата и у неким нејатовским позицијама. Ми га из стилских разлога реконструишемо у аутентичном изговору: а) у неким примјерима рефлекса кратког јата послје сугласника *с* [види: Маројевић 2002^a: 32–35], као и б) у следећим стиховима:

Те ми опет сјутрадан [шутрада̃н] на игру,
кад у кућу [укућу] нигђе нико нема,
но је [ноје] пуста [пуста̃] кућа затворена [затворена̃].
[ГВ 1571–1573];

Ко издао, браћо, те јунаке
не предава пуње ни проскуре
него пасју [па̃шју] вјеру вјеровао,
[ГВ 2426–2428].

НАПОМЕНЕ.

1. Графија првог издања: *пасѣга* (с. 70) указује да је Његош у 1778. стиху:

Хвала Богу [хвѣла бо̃гу], пас'јера [пѣс'јѣра] милета,
ка је [кѣје] опит са злом и неправдом:
[ГВ 1778–1779]

употријебио варијанту односно-посесивног придјева *ѣасији*, са несловним *и* испред *ј*, а не варијанту *ѣасји*, у којој би се у аутентичном изговору могао реконструисати глас [ш]. Зато ми у шестом слогу реконструишемо дифтоншко [ѣје].

2. Осврћући се на наш текстолошки поступак, Александар Младеновић каже, прво, да „уколико је у самом тексту који се издаје (било критички, било популарно, било научно-популарно) сам писац означио у одређеном примеру неку од гласовних промена које су позиционо условљене, нпр. на граници двеју речи, онда конкретно тај пример треба регистровати и у издању тога текста“ и да наша фонетска транскрипција: на милост ће [намйлошће] окренут небеса [ГВ 2360] „нема никакве везе са поменутиим писањем овога примера нити са самим издањем овога спева, јер за ово издање нема никаквог значаја да ли се ту изговара меко *с* или *ш*. То је позициона гласовна појава која је одлика нашег (раз)говорног језика уопште, како у прошлости тако и данас, па је сасвим депласирано њу регистровати у данашњем издању не само *Горског вијенца* већ и било којег другог дела“ [Младеновић 1999: 15]. Затим за примјере у којима ми из стилских разлога реконструишемо глас [ш] настао јотовањем: Те ми опет сјутрадан [шутрада̃н] на игру [ГВ 1571]; него пасју [па̃шју] вјеру вјеровао [ГВ 2428] каже да се они „могу читати једино са *сј* а не са јотованим *с*, како то погрешно чини Р. М. Зашто? Зато што тако пише у овом Његошевом делу где ништа не упућује на присуство поменутог јотованог сугла-

сника“ [Младеновић 1999: 15]. Он указује да је јотовано *с* дијалекатска црта позната говору Његуша, и то не само данас већ и у Његошево вријеме, али да она није забиљежена у првом издању Горског вијенца. Затим се пита како би могло то јотовано *с* да буде означено у тадашњим штампаним текстовима, и сам даје одговор: „Можда онако како је у својим делима чинио С. М. Љубиша, у којима поред *ѡасји*, *сјеме* и сл., налазимо *ѡашји*, *шјеме* и сл.“. Опаску закључује овако: „Приређивач за штампу *Горског вијенца* мора читати текст овог дела онако како га је у рукопису писац написао, а у штампаном виду — онако како је оно одштампано; он не може при том мењати гласовну вредност појединих слова из оригиналног текста, како то неаргументовано и самовољно чини Р. М.“ [Младеновић 1999: 15].

Све Младеновићеве спекулације на тему: како би Његош написао [ш], да ли диграмом којим се служио С. М. Љубиша (да је наш пјесник писао латиницом, можда би тако и писао: *šjutradan*, *rašju*) или некако друкчије, нису озбиљне. Зашто спекулисати, кад то тачно знамо? У Свободијади, у 669. стиху пјесне осме, у Врчевићевом препису који је Његош ауторизовао, имамо филолошку потврду како је пјесник писао и лингвистичку потврду како је савремено књижевно *сјутрадан* изговарао: **Пак шјутрадан тек Фебова** (с. 115; у рукопису је то стих 662). У првом издању стих је редигован: **Па сјутра данъ текъ Фебова** (на ову разлику указао је у Целокупним делима, почев од трећег издања, Никола БАНАШЕВИЋ [Банашевић–Стевановић 1975: 310]). Зато се у наведеном стиху мора ортоепски реконструисати глас [ш]:

пак сјутрадан [шутрадан] тек Фебова
скиде сјајно-бистра рука
баш порфиру брилијантну

[С VIII 669–671].

Пошто су стихови у којима се појављују облици у којима смо ми регистровали изговор гласа [ш] из оног дијела Горског вијенца чији рукопис није сачуван, може се са доста основа претпоставити да је пјесниково *шјутраданъ* и *пашју* Медаковић за штампу приредио, као и Љ. Ненадовић у Свободијади, у редигованом руку — као *сјутраданъ* (с. 61) и *пасју* (с. 99).

3. Реконструкција сугласника ј

3.1. Сонант *ј* може се реконструисати у другом лицу једине императива у случају кад сљедећа ријеч почиње са *и*. Посвједочена су два примјера гдје је таква реконструкција оправдана (у 2051. и 1453. стиху), и у оба императивни облик са енклитичким обликом личне замјенице, која почиње вокалом *и*, чини фонетску ријеч, па на морфемско-лексичком шаву реконструишемо фонетски слијед [ји], у којем слабо *ј* фонолошки припада императиву, а дуго *и* — енклитичком облику личне замјенице *они* у дативу (*da[j]* *им*) односно акузативу (*ииска[j]* *их*).

(1) У једном примјеру облик чува императивно значење:

Попе цуцки, да[j] им [дāй̑м] оно писмо
те си писа међу свима нама
па се с њиме нека разговоре
е [ē] ћемо их грајом заглушити.

[ГВ 2051–2054].

(2) У другом примјеру императив има значење прошлог времена индикатива:

него бјеху к себи домамили,
домамили па их похватали,
јадну [јадн̑] нашу браћу соколове [соколове]
Далматинце и храбре [ихрабр̑] Хрвате
па бродове њима напунили
и тиска[j] их [ит̑ска̑й̑х] у свијет [ўсвијет] бијели
те довукуј благо [бл̑го] из свијета [ис:вијета]
и притискај земље и градове.

[ГВ 1448–1455].

Облички паралелизам *довукуј, љри̑й̑искај* потврђује оправданост реконструкције *џиска[j]*.

3.2. Сонант *ј* може се реконструисати у другом лицу једине императива и у случају кад слједећа ријеч почиње са *ј*. Посвједочена су два примјера гдје је таква реконструкција оправдана (у 836. и 840. стиху), и у оба императивни облик са енклитичким обликом личне замјенице чини фонетску ријеч. Облици имају значење прошлог времена индикатива, а енклитички облик личне замјенице почиње сонантом *ј*, па на морфемско-лексичком шаву реконструишемо двоструко [j:] — једно *ј* фонолошки припада императиву, а друго енклитичком облику личне замјенице *она* у дативу (*оџвара[j] јој, чиџа[j] јој*):

Бјеше ми се снаха помамила,
без пут̑а је [бесп̑ут̑а̑је] ништа одржати!
Отвара[j] јој [от̑вар̑а̑:о̑ј] књиге на пророке:
неки каже: „На сугреб је стала“,
неки каже: „Сплеле је мађије“.
Свуд је води по манастирима
и чита[j] јој [ич̑ит̑а̑:о̑ј] масла и бденија —

[ГВ 834–840].

НАПОМЕНЕ.

1. Треба истаћи да наша фонетска реконструкција нема ништа заједничко са поступком А. Младеновића (мада се у горњим примјерима са њим подударе): у издању које је Младеновић приредио само је „привидно успостављен сугласник *-ј* у угластим заградама да би се данашњем читаоцу [...] олакшало препознавање и разумевање ових примера“ [Младеновић 1996: 35]. Ми смо оцијенили да привидно васпостављање јоте у Његошовом тексту нема научног оправдања, ни у облицима императива: за горске се госте не приправља[j] (1159), те

прочита[j], да знамо што пише! (2061), исприча[j] ни штогод аманати (2242), ни у облику показне замјенице: гроб се његов пропа на та[j] свијет! (2425), нек улезе и та[j] луди к нама (2735), и да умјесто привидног [j] у критичком издању треба да стоји апостроф [Маројевић 1997: 49–50; Маројевић 1999: 25–27].

Ову нашу оцјену Младеновић је овако прокоментарисао: „Успостављање сугласника *j*, донетог у угластим заградама, што је знак приређивачеве интервенције у оним случајевима где је дошло до његовог губљења, поступак је који је не само оправдан него и нужан у издањима, поготово критичким, одговарајућих текстова. То је учињено и у мом издању *Горског вијенца*, и то у свим примерима, како у оним који су читаоцу мање јасни тако и у онима, дијалекатским, који му најчешће нису блиски (нпр. облици приповедачког императива и др.) [...] Ја ћу и даље доносити сличне примере како сам чинио и раније јер *j* у угластим заградама казује јасно да се ради искључиво о приређивачкој интервенцији, тј. да су примери без *j* одлика одговарајућег текста који се издаје, док примери с апострофом могу само уносити забуну код читаоца јер он може помишљати да је тако написао сам писац, у овом случају Његош, или преписивач *Горског вијенца* на чисто ради давања у штампу овога спева. Због тога се поменуто мишљење Р. М.-а, о употреби оваквих примера с апострофом, не може прихватити“ [Младеновић 1999: 14].

Текстолошки поступак који пропагира Младеновић није у реду: приређивач нема право да у текст уноси облике које пјесник није употребио; он то може учинити у фусноти или коментару. Чудно је, међутим, како Младеновић исти принцип не примјењује за облике [j]ер, [j]ере у другом дијелу *Горског вијенца*, него каже: „приређивач издања овога спева треба да донесе аутентичан језик текста овог дела. Никакво евентуално уједначавање ту није потребно, а такође ни у другим језичким особинама“ (подробније у [Маројевић 2001: 80–84]).

2. Примјери у којима је одражено дијалекатско губљење финалног *j* не доводе у питање разумљивост текста, осим облика (за горске се госте) *не љриѡравља’* у 1159. стиху, за који је, у расправи *Његушев „Горски вијенац“ у немачком ѡреводу*, Свет. Вуловић претпоставио да је штампарска грешка: „А на једном месту чини ми се да је преводилац [J. Kirste, Wien, 1886. – Р. М.] врло добро поправио, по свој прилици штампарску, погрешку оригиналнога издања, која смисао квари“ [Вуловић 1886: 30 (најприје објављено у: Самоуправа, Београд, 19. јула 1886, I, бр. 66, с. 1)], додавши у фусноти: „Јамачно ће бити штамп. погрешка место: *не љриѡрављај*“. Кад је откривен пјесников аутограф, видјело се да и у њему пише: *не љриѡравља* (л. 13), као и у првом издању (с. 44), тј. да није ријеч о штампарској грешци него о одразу дијалекатске фонетске појаве.

3. Замјенички облици (само у беспредложној употреби) који се у савременом руском књижевном језику пишу и изговарају *их*, *им* у Његошево вријеме су се писали *ихъ*, *имъ*, а изговарали најчешће са очуваним *j* у коријену, дакле [јих], [јим]. С тим у вези, поставља се пита-

ње: а како би Његош писао те облике (они су у српском само енклитике) да их је изговарао са очуваним замјеничким коријеном *j*? Писао би их, наравно, на руски начин — друге могућности стара ортографија није пружала.

Да се питање уопште може поставити, побринуо се Стефан Митров Љубиша, који је досљедно Његошево *ихъ*, *имъ* транскрибовао: *jih*, *jim*; изузетак су случајеви фонетског писања кад се испред енклитике нашао императивни облик на *-j* [види т. 3.1]: *I tiskaj ih u svijet bijeli* [Љубиша 1868: 75 (1452. стих по Љубишиној нумерацији)]; *Pore cuskj, daj im ono pismo* [Љубиша 1868: 104 (2050. стих по Љубишиној нумерацији)]. Љубиша је, међутим, и у тексту свог коментара користио такве облике, што значи да су они одликовали његов дијалект (и идиолект). Тако је, на примјер, 19. стих транскрибовао: *Sjem Azije, gje jim je gnijezdo* [Љубиша 1868: 4 (требало би: *gnijjezdo*)] и прокоментаришао: „Osim Azije, gje jim je stan [...]“ [Љубиша 1868: 4 (диграмом „*gj*“ обиљежава се сугласник *ђ*)]. Како је то показао Миодраг Јовановић у својој докторској дисертацији, трагови замјеничког коријена *j* у наведеним енклитикама још се чувају у говору Паштровића. Па ако их је тако изговарао Љубиша, који је од приређивача и коментатора Горског вијенца и временски и просторно Његошу најближи, мора се размотрити претпоставка да их је и наш пјесник изговарао са *j*.

Мада се, због непрецизности граfiје (и *jim* и *im* писало би се на исти начин), то тешко може доказати, ипак се са доста основа може тврдити да Његош није изговарао *j* у наведеним облицима. Ни његушки говор, ни говори којима су припадали пјесникови преци нису чували коријенско *j* испред наставака који су почињали вокалом *и*. У Речнику језика Петра II Петровића Његоша [Стевановић и др. 1983 I: 319] наводи се само један примјер у којем је посвједочено *j*, у облику акузатива множине *ји*. Да је тај облик изворно Његошев, он би био довољан да потврди да је наш пјесник изговарао (макар само факултативно) замјеничке енклитике **јих*, **јим*. Али наведени облик није аутентичан. Прво, Његошев језик карактерише чување *x* у замјеничком облику *их*. Друго, писмо Петру Маринковићу од 10/22. августа 1850, у којем се облик налази, Његош је само потписао. Оригинал писма налази се у Бечу. У првом издању Цјелокупних дјела, у којем је писма приредио Мираш Кићовић, наведен је облик *и*: Тијело је много ништавије но цклени суд; — дајбуду изломљена стакла купе каљави Чифути и пометнути трговци те и продају, а наше тијело без душе ни за што не служи [Његош Писма III: 440]. А у четвртном издању Цјелокупних дела, у којем су писма приредили Н. Банашевић, В. Латковић и Ј. Миловић, а тим издањем су се служили састављачи Речника Његошева језика, наведен је облик *ји*: изломљена стакла купе каљави Чифути и пометнути трговци те ји продају [Његош Изабрана писма: 192].

4. Реконструкција двоструких сонаната [л:] и [ј:]

4.1. Изговор дугог или двоструког [л:] реконструишемо у 876. стиху:

Аллах [а́л:а́х] море, мудра разговора:
крст и некрст [инѣкрст] све им је на уста,
снијевају што бити не може.

[ГВ 876–888].

Прије нас, овакву ортографску реконструкцију дао је Никола БАНАШЕВИЋ: Аллаx, море, мудра разговора! [Банашевић 1973: 44], са сљедећим образложењем: „Његош је први део овог стиха написао *Аллахъ море!* (с удвојеним сугласником *л*, као у арап.-тур. *Allah*)“ [Банашевић 1973: 249]. Удвојени сугласник је одштампан у првом издању: *Аллахъ море!* (с. 33) према пјесниковом рукопису: *аллахъ море!* (л. 10), који свједочи да је Његош у наведеном стиху и изговарао [л:], имитирајући говор муслимана.

4.2. У расправи посвећеној текстологији Горског вијенца [Маројевић 1997: 50; прештампано у: Маројевић 1999: 27] указали смо на потпуну редукцију вокала ⟨а⟩ између двају *ј* у глаголском прилогу *раздвај[ѡ]јући* и на изговор дугог или двоструког [ј:] у сљедећем стиху: *раздвај'јући* [раздвја́:јући] да се не искоље [ГВ 2121].

(1) Глаголски прилог чија је реконструкција предмет овога одјелка посвједочен је у 2121. стиху, али су довољан контекст за разумијевање његове синтаксичке и семантичке позиције стихови 2117–2123. У првом издању (с. 86) они гласе:

Па се народъ цио помѣтио,
Нико незна, што хоће да ради,
Помрзѣло све едно на друго,
На чудо смо и на јаде били,
Раздвајући да се не исколѣ; —
Бдва смо их овамо савили,
Еда како ви то претечете. —

Пошто је рукопис Горског вијенца сачуван само до 1528. стиха закључно, текстолошки се не можемо позвати на пјесников аутограф.

(2) Преводећи их на нови (Вуков) правопис, Милан РЕШЕТАР је наведене стихове у свом првом издању Горског вијенца [Решетар 1890: 193] подијелио на двије реченичке цјелине (стављајући тачку послије 2119. стиха):

Па се народ цио помутио,
нико не зна што хоће да ради,
помрзјело све једно на друго.
На чудо смо и на јаде били
раздвајући да се не искоље;
једва смо их овамо савили,
еда како ви то претечете.

Исти правопис и интерпункцију налазимо у издањима која су приредили Радосав Бошковић и Видо Латковић [Бошковић и др. 1952: 102] и Александар Младеновић [Младеновић 1996: 133]; Никола БАНАШЕВИЋ пак ритам „успорава“, стављајући последије 2118. стиха тачку и запету (умјесто запете) и дијелећи поменуте стихове на три реченичке цјелине — ставивши тачку (умјесто тачке и запете) последије 2121. стиха (у свему осталом текст је идентичан са Решетаревим) [Банашевић 1973: 103].

(3) Наше објашњење необичног облика глаголског прилога несвршеног вида у 2121. стиху у наведеном раду Александар Младеновић овако коментарише: »Постанак облика глаголског прилога садашњег времена *раздвајајући* (у стиху: *раздвајајући да се не искоље* 2121) Р. М. изводи од форме *раздвајајући* истичући да се група *-јaj-* губљењем *-a-* свела на два *-jj-* „који се у изговору чувају као двоструко *j*“. Ово његово тумачење потпуно је нетачно јер показује непознавање дијалекатске ситуације зетског говора који је у основи Његошевог народног језика. Наиме, глагол *раздвајајући* у Његошевом језику има двоструку промену: а) по Белићевој шестој врсти (презент: *раздвајам, раздвајаш* итд., 3. л. мн. *раздвајају* — уп. тај облик у прози после 1043. стиха) и б) по Белићевој другој врсти (презент: *раздвајем, раздвајеш* итд., 3. л. мн. *раздвају* — па отуд и *раздвајајући* 2121). Форме нпр. *раздвају, раздвајајући* и сл. имају један слог мање од облика *раздвајају, раздвајајући* и сл., што може корисно служити метру стиха« [Младеновић 1999: 14].

Младеновићу очито није позната историја питања о необичном облику глаголског прилога у 2121. стиху: концепцију о двострукој парадигми глагола *раздвајајући* он је позајмио из (Стевановићевог) Речника Његошева језика, не знајући да је од ње СТЕВАНОВИЋ — одустао. Ми ћемо ту историју питања и наше тумачење изложити (претходно смо то учинили у посебном раду [Маројевић 1998: 9–12; прештампано са додатом напоменом у: Маројевић 1999: 105–112]).

(4) Историја питања о „загонетном“ глаголском прилогу у Горском вијенцу отпочиње сљедећом оцјеном Данила Вушовића: „Вероватно стиха ради налазимо неправилно образован облик: *раздвајајући* (м[есто] *раздвајајући*) В [= Горски вијенац] 2121“ [Вушовић 1930^а: 130; Вушовић 1930^б: 38]. На необичност облика глаголског прилога у 2121. стиху коментатори Горског вијенца не указују. Аналоган облик трећег лица множине презента истог глагола појављује се у Његошевом препјеву прве пјесне Илијаде, у 303. стиху:

нијесу ми њиве похарали:
превисоке, шумом покривене,
нас раздвају од Тројанах горе
и немирни хучни вали морски.

Коментатор превода, Радован Лалић, није пропустио да објасни необични облик: „*Раздвају* — мј[есто] *раздвајају*“ [Бошковић и др. 1953: 618].

(5) У лексикографским дјелима анализирани облици се различито интерпретирају. У Рјечнику уз пјесничка дјела П. П. Његоша [Стевановић–Бошковић 1954: 177], из оног дијела који се од трећег издања приписује Радосаву Бошковићу, само се два необична облика третирају као дијалектизми:

- раздвајати: 1. *раздвѣјѹ дијал.* (3. л. мн. през.) — раздвајају [...];
2. *раздвајѹћи дијал.* (прил. врем. сад.) — раздвајајући [...].

У Речнику језика Петра П Петровића Његоша [Стевановић и др. 1983 II: 212] Михаило СТЕВАНОВИЋ успоставља двије презентске парадигме глагола *раздвајати* (се): к њ и ж е в н у *раздвѣјѹ*, коју илуструју стандардни облици *раздвајају* у прози иза стиха 1043. Горског вијенца [Велика граја и правдање међу Турцима и Црногорцима; него мудрији раздвајају да се не покољу] и *раздвајају се* у 71. стиху XXXIII пјесме Огледала српског [И кренуше да се раздвајају], и дијалекатску *раздвѣјѹ*, коју илуструју два необична облика који се као дијалекатски наводе у Рјечнику уз пјесничка дјела П. П. Његоша:

- раздвѣјати, раздвѣјѹ и дијал. раздвѣјѹ несврш. *расдѣвѣјати* [...].
~ се уз.-повр. *расдѣвѣјати се* [...].

Ово последње тумачење преузео је Александар МЛАДЕНОВИЋ у свом *Речнику уз издање »Горског вијенца«* [Младеновић 1996: 288], али је избрисао акценте:

- раздвајати (презент: раздвајам и диј. раздвајем) несврш.
расдѣвѣјати.

Необичном облику из Горског вијенца посвећује пажњу Михаило СТЕВАНОВИЋ у двјема својим монографијама посвећеним језику Његошева спјева. Али га различито тумачи. У првој, под насловом *Језичка тумачења у коменџарима Његошева Горског вијенца* (1976), која је објављена седам година прије Речника Његошева језика истог аутора, Стевановић сматра да таква врста хаплогологије не би била необјашњива ни у прозном тексту: „Облик *раздвајајући* у стиху:

раздвајајући да се не искољу (2121) —

деформисан је (облик *раздвајајући*), по законитостима метрике Његошева стиха. Ова врста хаплогологије не би, уосталом, била необјашњива ни у невезаном слогу, тј. у каквом прозном саставу“ [Стевановић 1976: 115 (2121. стих се нетачно наводи: умјесто „искољу“ треба да стоји *искоље*)].

У другој монографији, под насловом *О језику Горског вијенца* (1990), која је објављена седам година послје Речника Његошева језика истог аутора, Стевановић већ сматра да наведена врста хаплогологије не би била објашњива ни могућа у прозном тексту: „Облик *раздвајајући* у стиху:

раздвајајући да се не искоље (2121) —

деформисан је (облик глаголског прилога *раздвајајући*), ради удовољења законитостима метрике Његошева стиха. Ова врста хаплоглогије не би, иначе, била објашњива, па ни могућа, у невезаном слогу, тј. у каквом прозном саставу“ [Стевановић 1990: 180 (2121. стих се нетачно наводи: умјесто „раздвајајући“ треба да стоји *раздвајући*; исправљена је штампарска грешка: умјесто „у наведеном слогу“ ставили смо у *невезаном слогу*)]. У истој књизи аутор се још једном дотиче облика који је предмет наше расправе: „А у опредељивању песникову за општејезички или дијалекатски лик, или пак и за позајмицу из другог језика, поетски моменат је био одлучујући. Отуда код њега погдекад нешто и чега нема ни у општекњижевном језику ни у дијалекту, као већ раније навођено *размишљаваши* или *раздвајући* (у стиху 2121)“ [Стевановић 1990: 243].

Тако је Стевановић својом посљедњом студијом о Горском вијенцу двоструко оповргао самога себе: и своје лингвистичко тумачење из 1976. по којем је облик могућ и у прозном саставу, и своју лексикографску концепцију из 1983. по којој су облици *раздвају* и *раздвајући* чланови дијалекатске презентске парадигме *раздвајем*. Иако је посљедње тумачење потпуно супротно претходним (облик није могућ у прозном тексту и није дијалектизам), аутор не указује на своја ранија гледишта.

(6) Искрпно изложивши историју питања, закључујемо да она није ни једносмјерна ни непротиврјечна. Прелазећи на своје тумачење, истичемо да је оно кохерентно, али сложено: у једном смјеру оно је лингвистичко (и фонолошко), а у другом — филолошко (и текстолошко).

Фонолошки аспект питања. — „Дијалекатске“ презентске парадигме *раздвајем*, да се послужимо Стевановићевом формулацијом, нема у дијалекту: њу је наш лексикограф смислио из нужде — да би објаснио загонетне облике *раздвају* и *раздвајући*. То значи да Стевановић није пошао за опрезним Бошковићем, који је дијалекатским сматрао само наведене облике, а не читаву парадигму, нити за поузданим Лалићем, који је истакао да је облик *раздвају* употријебљен умјесто *раздвајају*, не позивајући се при том ни на какве дијалекатске прилике. Заслуга дијалектолога Стевановића је, међутим, у томе што је он оповргао не само лексикографа Стевановића него и Бошковића: у дијалекту нема не само исконструисане презентске парадигме него ни посвједочених облика *раздвају* и *раздвајући*.

Глагол *раздвајаши* има у презенту само једну парадигму: 1. л. једн. *раздвајам*... 3. л. мн. *раздвајају* (и глаголски прилог *раздвајајући*) — са фонолошког аспекта. Али фонема ⟨а⟩ у позицији између два сонанта *ј*, послвије (дугоузлазног) акцента а испред послвијеакценатске дужине, поред свог стандардног лика који се реализује у лаганом изговору — *раздвај[а]ју*, *раздвај[а]јући*, може имати у брзом изговору факултативни алофон [ø] — *раздвај[ø]ју*, *раздвај[ø]јући*. Другим ријечима, вокал *а* се у наведеној позицији може фонетски потпуно редуковати. Таква редукција се, међутим, не одражава у писању: у свијести говорника (и слушаоца) са српским језичким осјећањем одсликава се фоно-

лошка структура облика, са фонемом ⟨а⟩ између два *j*, чак и онда када се у брзом изговору то *a* „прогута“. У том случају потпуна редукција (нула гласа) тиче се голе фонетике, на функционалном плану (а то значи и у свијести говорника и слушаоца) фонема *a* остаје. И свако ће, у прозном тексту, изговорено [раздвáj:јући] записати: *раздвајајући*. И такав запис је фонолошки (а не фонетски).

Све што смо горе рекли тиче се неvezане употребе облика, тиче се прозног текста. У стиховима са строгом силабичком структуром, какав је српски или асиметрички десетерац, већ дјелују друге законитости. У свијести говорника (и слушаоца) није само фонолошка структура облика него и десетосложна силабичка структура стиха и цезура послје четвртог слога као метричке константе. Кад дођу у колизију свијест о фонолошкој структури облика и свијест о силабичкој структури стиха, превагу односи ова друга. Зато је Његош, по законитостима метрике, да се опет послужимо Стевановићевом формулацијом, изговорно [раздвáj:јући] смјестио у четворосложну силабичку структуру првог полустиха 2121. стиха, и тако га записао: *раздвајюћи*.

Текстолошки аспект питања. — Као што смо у својој расправи *Горски вијенац (1847–1997): У сусрет кријичком издању* [Маројевић 1997: 50] закључили, у 2121. стиху посвједочен је глаголски прилог несвршеног вида *раздвајајући* са потпуном редукцијом вокала ⟨а⟩ између двају *j* (*раздвај[ø]јући*), који се у изговору чувају као дуго или двоструко [j:]. То јест:

На чудо смо [начудосмо] и на јаде [инајаде] били
раздвај'јући [раздвáj:јући] да се не искоље;
[ГВ 2121].

Другим ријечима, ми Његошево *раздвајюћи* у критичком издању доносимо ортографски у лику *раздвај'јући*, а ортоепски у лику [раздвáj:јући] (двије тачке по фонетској транскрипцији указују на изговор дугог или двоструког сугласника).

Фонетска реконструкција двоструког [j:] у облику глаголског прилога *раздвај[ø]јући* из 2121. стиха Горског вијенца претходно је разматрана у фрагменту 4 расправе *Михаило Стевановић као његошолог* [Маројевић 2002⁶: 162–165].

(7) У расправи *Текстологија Луке микрокозма* двоструко [j:] фонетски смо реконструисали у облику трећег лица множине *свиј[ø]ју* гдје је такође одражена потпуна редукција вокала *a* између двају *j*:

свиј'ју [свиј:ју] сфером неба блаженога,
[ЛМ 722 (II 172)].

Из објављеног фрагмента расправе [Маројевић 2000: 383–385] цитираћемо образложење за такву реконструкцију:

»Бавећи се текстологијом Горског вијенца [...], ми смо закључили да је у 2121. стиху посвједочен глаголски прилог *раздвај'јући* [раздвáj:јући], са нултим алафоном [ø] фонеме ⟨а⟩: *раздвај[ø]јући*. Аналоган случај имамо и у 722. стиху Луке микрокозма, под условом да

докажемо да у њему није посвједочен перфективни презент свршеног глагола *свијџи се* него облик презента несвршеног вида (*свијџи се*).

У Речнику Његошева језика стиховима: Кад стубове у висину попну / колико је с земље до мјесеца, / онда ти се у правилне дуге / свију сфером неба блаженога (ЛМ II, 169–172), са интерпункцијом издања [Бошковић и др. 1975], илуструје се свршени глагол *свијџи се* у значењу 'сплести се, савити се, овити се' [Стевановић и др. 1983 II: 270]. Кад би лексикографска интерпретација била тачна, у 722. стиху имали бисмо перфективни облик презента *свију* [свијџу], и он би био паралелан облику *йойну* из 719. стиха.

Облик *свиј'ју* [свијџу] ипак је имперфективни облик презента глагола *свијџи се* 'савијати се' и он се не односи на именицу *стубови* из 719. стиха него на синтагму *четири фонџана*. То значи да се претходна строфа мора друкчије интерпункцијски означити:

Око горе престолодржеће
четири су горе од алмаза,
превисоке, у правилном реду,
из њих бију четири фонтана
715 са живошћу пламтећих луча
(дебели се њихови стубови
у правилном подижу размјеру
у опширну небодршца сферу —
кад стубове у висину попну
720 колико је с Земље [з:ѐмљѐ] до Мјесеца),
онда ти се у правилне дуге [дуге]
свиј'ју [свијџу] сфером неба блаженога,
на четири небеске границе
у воздушни океан падају.
[ЛМ 711–724 (II 161–174)].

Ми, дакле, у цитираним стиховима видимо граматички субјекат *четири фонџана* и три истоврсна предиката у имперфективном презенту — *бију*, *свиј(а)ју*, *падају*. Перфективни презент Његош користи у поређењу (*кад стубове йойну* — кад би стубове попели). На исти начин граматички је оформљено поређење у стиховима:

Како капља росе са цвијета [сџцвијета]
или зрнце леда прозрачнога
при погледу свијетлога сунца
што у небо дигну слабе зраке [зраке]
[ЛМ 303–306 (I 103–106)];

Мјесто очѝ да два сунца никну
[ЛМ 571 (II 21)];

да се цџла [цџџџла] ова два простора
у шар један зрака свијетлијех
преобрате и правилно слију
и шар овај да се пружи право
[ЛМ 1058–1061 (III 188–191)].

Ми налазимо, дакле, да се у брзом говору облик *свијају* може реализовати са потпуном редукцијом вокала (а): свиј[ø]ју. Што је таква изговор одражен и у писању, разлог је строга силабичка структура десетерачког метра. Тамо гдје није било метричких ограничења, фонема (а) се и гласовно реализује:

развијају у љуте вихоре
[ЛМ 1738 (V 318)]«.

НАПОМЕНА.

У двије придјевске ријечи са основом на *j* у Горском вијенцу је посвједочен у генитиву плурала наставак *-ex*, тј. наставак који се разликује и од аналошког наставка (*-ujex*) и од примарног наставка (*-ux*). Тај наставак има односно-посесивни придјев *лисичији*, посвједочен у 773. стиху:

Али тице те су најслабије
лови свјетлост лисичијех очй
него орла кријући гледају.

[ГВ 772–774],

и неодређена придјевска замјеница *нечији*, посвједочена у 1333. стиху:

На чудо сам [нәчудосам] и ја [ијә] на сан [нәсан] био
бранећи се од нечијех пасә,

[ГВ 1332–1333].

Иако се ради о два идентична примјера, о изведеницама са односно-посесивним суфиксом *-uj(u) < *ьјъ*, Милан Решетар се у свом првом издању Горског вијенца осврнуо само на други. Он каже да владика, због метра, „неколико пута узимље гласове *ији* као један слог избацивши друго *и*“, па међу примјерима наводи и: „*нечиј'јех* 1333“ [Решетар 1890: 67]. У првим својим издањима он тако и реконструише загонетни облик: бранећи се од нечиј'јех пасах, [Решетар 1890: 157; исто и у: Решетар 1892: 75]. Аналогни примјер из 773. стиха у свим издањима се наводи једнообразно: лови свјетлост лисичијех очих, [Решетар 1890: 130; исто и у: Решетар 1926: 32 (писање великог слова на почетку стиха је штампарска грешка); Решетар 1940: 47].

Текстолошко рјешење дато у првом Решетаревом издању Горског вијенца могло би се лингвистички образложити: облик *нечијијех* са потпуном редукцијом вокала *i* између двају *j* (*нечиј[ø]јех*), који се у изговору чувају као дуго или двоструко [j:]. У том случају бисмо имали ортографску и ортоепску реконструкцију:

лови свјетлост лисичиј'јех [лйсичиј:ех] очй

[ГВ 773];

бранећи се од нечиј'јех [нйчиј:ех] пасә,

[ГВ 1333].

Његошеве облике, који су и у првом издању, и у рукопису написана са *іе*: *лисичіеѡхъ* (с. 29, л. 9), *нечиіеѡхъ* (с. 52, л. 15), могли бисмо,

дакле, у критичком издању доносити ортографски у лику *нечиј'јех*, *лисичиј'јех* а ортоепски у лику [нѣчиј:ех], [лисициј:ех] (двје тачке по фонетској транскрипцији указују на изговор дугог или двоструког сугласника), са фонетским и фонолошким тумачењем које смо дали за Његошево *раздвајући*. Такво тумачење би се могло прихватити кад би редукција вокала *и* била само фонетска и кад би се у црногорским говорима чували облици са фонолошком структуром <нечијијех>, <лисичијијех>. Али се они не чувају; чува се резултат једне друге фонетске појаве, која се фонологизовала, и та појава није — редукција: облици *нечијех* (од старијег *нечијијех), *лисичијех* (од старијег *лисичијијех) настали су хаплоглијом (упрошћавањем двају истовјетних фонетских сегмената: *ијиј* → *иј*) [види подробније у: Маројевић 2002^a: 54–56].

5. Реконструкција експлозивних сугласника са продуженом оклузијом

5.1. Дуго [т:], глас са продуженом оклузијом и једноструком експлозијом, фонетски реконструишемо у неколико различитих категорија у Горском вијенцу. У фразеологизму *аманай ти* [види: Маројевић 2000: 346–348] фонетски дугом [т:] одговара фонолошка секвенца <тт>.

5.2. Фонетски дуго [т:], којему одговара фонолошка секвенца <дт>, налазимо у три императивна облика.

(1) Фонетски дуго [т:], којему одговара фонолошка секвенца <дт>, налазимо у другом лицу множине императива глагола *сјестити* са одраженом потпуном редукцијом вокала *и* (*сједише* → *сјед'ше*):

Не-не! — сѣд'те [сјѣт:е] да и јошт зборимо!
[ГВ 676].

Облик је фонолошки записан већ у првом издању: *сѣдте* (с. 26), исто и у рукопису (л. 8), па се такво писање задржало у већини издања [Решетар 1926; Вушовић 1935; Недић 1964; Банашевић 1973; Младеновић 1996]: *сјед'те*. Једино је у издању [Бошковић и др. 1952] облик фонетски написан: *сјете*.

(2) Фонетски дуго [т:], којему одговара фонолошка секвенца <дт>, налазимо у императивном облику *хајд'ше* са одраженом потпуном редукцијом вокала *е* (*хајдеше* → *хајд'ше*), који је попримио функцију императивне партикуле:

Хајд'те људи [хăјт:е људи] да што послујемо
али дома хајд'те [хăјт:е] да идемо
[ГВ 429–430];

Него хајд'те [хăјт:е] од земље главари
[ГВ 723];

Хајд'те [хăјт:е] к мени под мојим шатором
[ГВ 1099];

Хајд'те браћо [хăјт:е браћо] те се причешћујте
[ГВ 2619].

У првом издању облик је записан фонетски: Хайте (с. 16, 42, 107), хайте (с. 16, 28), па га тако доноси и већина приређивача [Решетар 1926; Вушовић 1935; Бошковић и др. 1952; Недић 1964; Банашевић 1973]: хајте. Фонолошко писање примијењено је само у издањима Александра Младеновића: хајд'те [Младеновић 1996, 2001].

У пјесниковом аутографу императивни облик је фонетски записан у стиховима 429, 430. и 1099: хайте (л. 5 об. — двапут, 12 об.). Стих 2619. је из оног дијела Горског вијенца чији рукопис није сачуван. У 723. стиху императив је био првобитно у облику јединице: него хайде одъ земаѣ главаѣи! (л. 8 об.).

(3) Фонетски дуго [т:], којему такође одговара фонолошка секвенца <дт>, налазимо у императивном облику *глед'ше* са одраженом потпуном редукцијом вокала *и* (*гледитше* → *глед'ше*), који је такође попримио функцију неке врсте партикуле:

Глед'те [глѣт:е] људи, лијепа сарука!
[ГВ 1030].

Овдје су приређивачи досљедни у фонетском писању, а фонетски запис имамо већ у првом издању: Глѣте (с. 39). У рукопису стих почиње ријечју: ала (л. 11 об.).

5.3. Фонетски дуго [г:], тј. *г* са продуженом оклузијом, којему одговара фонолошка секвенца <дг>, може се изговарати у глаголском облику 3.л. јединице презента *надгледѣ* у 711. стиху:

О гњијездо јуначке слободе,
често ли те Бог на[д]гледа [на^аглѣдѣ] оком:
много ли си муке пренијело,
много ли те чекају побједе!
[ГВ 710–713].

Вјероватно га је Његош тако и изговарао, јер такав фонетски запис имамо и у рукопису, и у првом издању: нагледа (л. 12, с. 27). Али се секвенца обично изговара као спој два експлозивна сугласника, при чему се први изговара са ослабљеном оклузијом и без сопствене експлозије. Зато ми у ортографском запису у угластој загради васпостављамо сугласник *д*, а у ортоепском га штампамо у експоненту, како би се указало на његов нестабилан изговор, а тиме и објаснило зашто га је пјесник у писању могао изоставити.

У Горском вијенцу је, поред глагола *надгледѣаѣи*, посвједочен и глагол *нагледѣаѣи*, и они нису ни хомофони, ни хомографи, јер је први изведен префиксом *над-*, а други префиксом *на-*:

благо томе [блѣго тѣмѣ] кога срце служи
и ко није сасма остарио —
доста ће се посла нагледати [на^аглѣдѣати]!
[ГВ 2404–2406].

Приређивачи каснијих издања били су досљедни у фонетском писању глаголског облика у 711. стиху: нагледа.

6. Реконструкција дугих струјних сугласника

6.1. Одлика је језика Горског вијенца употреба предлога *с* без вокала *а* испред ријечи које почињу на *с*. У изговору у том случају имамо дуго *с* [с:]

хулиш [ху̯лиш] Бога с светога [с:вѣтōга] олтара,
[ГВ 58];

с сијевањем [с:ијѣвāњем] и с великом јеком
[ГВ 151];

Жрец Европе с светога [с:вѣтōга] амвона
[ГВ 624];

Крст носити вама је суђено
страшне борбе с својим [с:вòјѣм] и с туђином —
[ГВ 2348–2349].

Наравно, у брзом изговору то дуго *с* може се редуковати и акустички примати као једно *с*, али та је промјена чисто фонетска — на фонолошком нивоу и у том случају разликујемо два *с*.

Наведена карактеристика Његошева језика помаже нам да реконструишемо на морфемско-фонемском нивоу предлог *с* на мјестима гдје граfiјски није одражен [види: Маројевић 2000: 308–312]: (*сам* [с] *собом* [с:òбòм]) [ГВ испред 1]; те си [с] својом [с:вòјòм] злошћу отровала [ГВ 51]; поносиш се [с] скиптром [с:кѣптрòм] крвавијем, [ГВ 57]; те је у збјег [ўзбјег] [с] собом [с:òбòм] унијеше [ГВ 61]; [с] страшном [с:тра̯шнòм] мишљу, прсѣ надутијех, [ГВ 242]; [с] светим [с:вѣтѣм] пињем, Богом закршеним. [ГВ 586]; а жени се Суљо барјактаре / [с] синовицом [с:инòвицòм] с Обода кадије. [ГВ 1757–1758].

У једном примјеру граfiјски је одражен предлог, али треба реконструисати иницијално *с* [види: Маројевић 2000: 307]: ружа с [с]трука [с:трѹка] није пала свог [ГВ 1857].

6.2. Одлика је језика Горског вијенца употреба предлога *с* без вокала *а* испред ријечи које почињу на *з*. У изговору у том случају имамо дуго *з* [з:]

и град Бесац [бѣсац] с земљом [з:ѣмљòм] изравнисмо —
[ГВ 2721].

Наравно, у брзом изговору то дуго *з* може се редуковати и акустички примати као једно *з*, али та је промјена чисто фонетска — на фонолошком нивоу и у том случају разликујемо двије фонеме — фонему ⟨с⟩ у предлогу и иницијалну фонему ⟨з⟩ у именском облику.

Наведена карактеристика Његошева језика помаже нам да реконструишемо на морфемско-фонемском нивоу предлог *с* на мјестима гдје граfiјски није одражен [види: Маројевић 2000: 308, 310]: по три коња [с] загона [з:агона] прескочи [прѣскочѣ]! [ГВ 1978]; носе за њим [зà-њѣм] два момка међу собом једну синију и на њој [инàњòј] двадесѣ

ока̋ шенице варене, измијеша̋ше [с] зрнима [з:р̣нима] шийчанима, нали-
ше добро вином и медом [ГВ испред 2648].

НАПОМЕНЕ.

1. Одлика је језика Горског вијенца и употреба предлога *с* без вокала *а* испред ријечи које почињу на *ж*, па се у изговору остварује дуго *ж* [ж:], као у стиховима:

Обрана је с животом [ж:ивџџом] скопчана —
[ГВ 2300];

у њ ратује живина с живином [ж:ивџнџом],
[ГВ 2506].

Наведена карактеристика Његошева језика помогла би нам да реконструишемо на морфемско-фонемском нивоу предлог *с* на мјестима гдје граfiјски није одражен, али таквих (сигурних) примјера нема у Горском вијенцу [види: Маројевић 2000: 312].

2. Александар Младеновић се осврнуо на нашу реконструкцију дугих струјних сугласника овим ријечима: „Примери типа *с* *сијевањем* 151 или *с* *земљом* 2721 и сл. — правописно дати у првом издању *Горског вијенца* с предлогом *сѣ* — у данашњем издању овог Његошевог дела доноси се, наравно, онако како су овде у почетку написани. Тражење у њима изговора дугога *с* или з ствар је домишљања Р. М.-а, али то није непосредно везано с приређивањем за штампу *Горског вијенца*» [Младеновић 1999: 15]. Реконструкција дугих струјних сугласника даје се не само зато што је она и иначе важна (Његош је често употребљавао предлог *с* и тамо гдје савремена књижевна норма има варијанту *са*) него и зато што она служи као аргуменат за реконструкцију предлога *с* [види: Маројевић 2000: 306].

ЛИТЕРАТУРА

- Банашевић 1973: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Београд, 1973.
- Банашевић–Стевановић 1975: Петар II Петровић Његош. *Свободијада. Глас каменитџака*. [Текст приредили Н. Банашевић, М. Стевановић. Белешке и објашњења написао Н. Банашевић]. Београд, 1975. (Целокупна дела Петра II Петровића Његоша. IV изд. Књ. 2). [Фототипија III изд. (Београд, 1974)].
- Бошковић и др. 1952: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Р. Бошковић и В. Латковић]. Београд, 1952. (Целокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 3).
- Бошковић и др. 1953: Петар Петровић Његош. *Пјесме. Луча микрокозма. Проза. Пријеводи*. [Текст *Пјесама*, *Прозе* и *Пријевода* приредили за штампу Радован Лалић и Михаило Стевановић. Биљешке и објашњења уз *Пјесме*, *Прозу* и *Пријеводи* написао Радован Лалић]. Београд, 1953. (Целокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 2).
- Бошковић и др. 1975: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Р. Бошковић, В. Латковић. Белешке и објашњења написао В. Латковић]. *Луча микрокозма*. [Текст приредили за штампу Н. Банашевић, Р. Бошковић. Белешку написао Н. Банашевић. Објашњења написао В. Павићевић]. Београд, 1975. (Целокупна дела Петра II Петровића Његоша. IV изд. Књ. 3). [Фототипија III изд. (Београд, 1974)].

- Вуловић 1886: Свет. Вуловић. *Његошев „Горски вијенац“ у немачком преводу*: Прештампано из „Самоуправе“. Београд, 1886.
- Вушовић 1930^a: Д. В. Вушовић. *Прилози проучавању Његошева језика*. – Јужнословенски филолог, Београд, 1930.
- Вушовић 1930^b: Д. В. Вушовић. *Прилози проучавању Његошева језика*. Београд, 1930.
- Вушовић 1935: *Цјелокупна дјела Петра Петровића Његоша*. У редакцији Данила Вушовића. Београд, 1935.
- Вушовић 1936: *Цјелокупна дјела Петра II Петровића Његоша*. У редакцији Данила Вушовића. Друго издање. Београд, 1936.
- ГВ: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. [У припреми]. Рукопис (са ознаком л[ист]) и прво издање (са ознаком с[трапа]) цит. по: Павићевић и др. 1985.
- Драгићевић 1941: Ристо Ј. [Драгићевић]. *Два Његошева џисма*. – Записи, Цетиње, јануар 1941, XIV, књ. XXVI, св. I, 59–60.
- Драгићевић 1959: Петар Петровић-Његош. *Горски вијенац*. [Предговор Јагош Јовановић. Приредио за штампу и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милан Решетар]. Титоград, 1959.
- Дьяченко 1993: *Полный церковно-славянский словарь*. Составилъ Григорій Дьяченко. [Репринтное воспроизведение издания 1900 г.]. Москва, 1993.
- Ђукић 1941: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Предговор и коментар Т. Ђукића. Београд, 1941.
- Живановић 1902: Јов. Жив[ановић]. *Особине у језику Петра Петровића Његоша*. – Бранково коло, у Ср. Карловцима, 31. јануара (13. фебруара) 1902, VIII, [бр.] 4 и 5, [стуб.] 137–141.
- Ковачевић 1940: *Горски вијенац*: Историческо собитије при свршетку XVII вијека. Социније Петра Петровића Његоша. [Приредио Б. Ковачевић]. Београд, 1940.
- ЛМ: Петар II Петровић-Његош. *Луча микрокозма*. Критичко издање. У редакцији Р. Маројевића. [У припреми]. Прво издање (са ознаком с[трапа]) цит. по: Петар Петровић Његош. *Луча микрокозма*. Фототипско издање са оригинала из 1845. године са коментаром Слободана Томовића. Цетиње. 1981.
- Лујановић 1837: Грлица. Календар црногорски за годину 1837. Трећа година. Издао Петроние Лујановић. У Црној Гори: у Митрополитској књигопечатњи. [Фототипско издање. Бригом Научног друштва НР Црне Горе и Матице српске у Новом Саду, MCMLI].
- Љубиша 1868: *Gorski vijenac*. Historički dogagjaj pri svršetku sedamnaestog vijeka. Sačinio Petar Petrović Njeguš vladika crnogorski. Prenio s ćirilice na latinicu s tumačenjem S. Ľubiša. U Zadru, 1868.
- Маројевић 1997: Радмило Маројевић. *Горски вијенац (1847–1997): У сусрет критичком издању*. – Ријеч, Никшић, 1997, III, бр. 2, 41–63. [Прештампано у: Маројевић 1999, 11–50].
- Маројевић 1998: Р. Маројевић. *Прилог текстологији Горског вијенца (реконструкција глаголског прилога у 2121. стиху)*. – Радови (Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци), Бања Лука, 1998, I, бр. 1, 9–12. [Прештампано у: Маројевић 1999, 105–112].
- Маројевић 1999: Радмило Маројевић. *Горски вијенац: изворно читање*. Никшић–Београд, 1999. (Његошев гласник. Књ. I).
- Маројевић 2000: Радмило Маројевић. *Српски језик данас*. Београд, 2000.
- Маројевић 2001: Радмило Маројевић. *Текстологија штићмијарских грешака у Горском вијенцу*. – Историјски записи, Подгорица, 2001, LXXIV, бр. 3–4, 71–110.
- Маројевић 2002^a: Радмило Маројевић. *Реконструкција рефлекса јаша у критичком издању Горског вијенца*. – Студије српске и словенске: Серија I. Српски језик, Београд, 2002, VII, бр. 1–2, 5–65.
- Маројевић 2002^b: Радмило Маројевић. *Михаило Стевановић као његошолог*. (Фрагменти 1–5). – Живот и дјело академика Михаила Стевановића. Радови са научног

- скупа: Подгорица, 16. и 17. маја 2002. Подгорица, 2002, 153–172. (ЦАНУ. Научни скупови. Књ. 59; Одјељење умјетности. Књ. 21).
- Младеновић 1970: Александар Младеновић. *О рукопису и првом издању „Горског вијенца“*. – Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, 1970, књ. XIII/1, 273–334. [Прештампано (под насловом *О рукопису и првом издању*) у: Младеновић 1989: 71–132].
- Младеновић 1989: Александар Младеновић. *Књига о Његошу*: Студије и чланци. Београд, 1989.
- Младеновић 1996: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Цетиње, 1996.
- Младеновић 1999: Александар Младеновић. *О неким найоменама уз данашње издање „Горског вијенца“*. – Ријеч, Никшић, 1999, V, бр. 1–2, 10–23.
- Младеновић 2001: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Београд, 2001.
- Недић 1964: Петар Петровић Његош. *Пјесме. Луча микроkozма. Горски вијенац*. [Избор и предговор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић]. Нови Сад – Београд, [1964] (Српска књижевност у сто књига. Књ. 21. Петар Петровић Његош, I).
- Никчевић 1997: Петар II. Петровић Његош. *Горски вијенац*. Јубиларно издање поводом 150. годишњице првог издања с предговором приредио Војислав П. Никчевић. Цетиње, 1997.
- Његош Изабрана писма: Петар II Петровић-Његош. *Изабрана писма*. [Избор писама извршили и за штампу приредили Н. Банашевић, В. Латковић, Ј. Миловић. Белешку написали Н. Банашевић и В. Латковић. Објашњења написао Јевто Миловић]. Београд, 1975. (Целокупна дела Петра II Петровића Његоша. IV изд. Књ. 6). [Фототипија III изд. (Београд, 1974)].
- Његош Писма II: Петар Петровић Његош. *Писма II*: 1838–1842. [За штампу приредио, биљешке и објашњења написао М. Кићовић]. Београд, 1953. (Целокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 8).
- Његош Писма III: Петар Петровић Његош. *Писма III*: 1843–1851. [За штампу приредио, биљешке и објашњења написао Миша Кићовић]. Београд, 1955. (Целокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 9).
- Павићевић и др. 1985: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. [Приређивачки одбор: Б. Павићевић, уредник, Б. Остојић, Ж. Перовић, М. Радовановић, Б. Бајевић, Д. Јоветић, Д. Калезић. Цетиње-Титоград, 1985]. Издање садржи факсимил рукописа (5–41) и репринт првог издања (43–169).
- Петковић 1926: Сава Петковић. *О најтајнијем читању црквенословенског језика у нашој цркви*. Сремски Карловци, 1926.
- Петковић 1935: *Речник црквенословенског језика*. Израдио С. Петковић. Сремски Карловци, 1935.
- Радовић 1947: Владимир Поповић. *Његош и наше вријеме*. П. Петровић Његош. *Горски вијенац*. 1847–1947. Ђуза Радовић. Редакција и Коментар. Загреб, 1947.
- Радовић 1974: Petar Petrović Njegoš. *Gorski vijenac*. [Redakcija, predgovor, komentar i rečnik Đuza Radović, Beograd, 1974].
- Решетар 1890: *Горски вијенац* владике црногорског Петра Петровића Његоша. Увод и коментар написао Милан Решетар. У Загребу, 1890.
- Решетар 1892: *Горски вијенац* владике црногорског Петра Петровића Његоша. Протумачио га Милан Решетар. Једнаесто, државно, издање. [Друго издање с коментаром Милана Решетара]. У Биограду, 1892.
- Решетар 1909: *Горски вијенац* владике црногорског Петра Петровића Његоша. Пето издање с коментаром Милана Решетара. У Биограду, 1909.
- Решетар 1920: *Горски вијенац* владике црногорског Петра Петровића Његоша. Седмо издање с коментаром Милана Решетара. У Биограду, 1920.
- Решетар 1923: *Горски вијенац* владике црногорског Петра Петровића Његоша. Осмо издање с коментаром Милана Решетара. Биоград, 1923.

- Решетар 1926: [Целокупна дела Петра Петровића Његоша. Књ. 1. Већа дела]. *Горски вијенац. Луча микрокозма. Шћепан Мали*. У редакцији Милана Решетара, Београд, 1926.
- Решетар 1928: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Девето издање с коментаром Милана Решетара. Биоград, 1928.
- Решетар 1936: М. Решетар. *Ново издање свих Његошевих дјела*. [Критика издања: Вушовић 1935]. — Јужнословенски филолог, Београд, 1936. књ. XV, 215–232.
- Решетар 1940: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Десето издање с уводом и коментаром Милана Решетара. Београд, 1940.
- С: Петар II Петровић-Његош. *Свободијада*. Критичко издање. У редакцији Р. Маројевића. [У припреми]. Рукопис (са ознаком с[трана]) цит. по: Петар II Петровић-Његош. *Свободијада*. Фототипско издање према рукопису који се чува у Државној јавној библиотеци имена М. Е. Салтикова-Шчедрина Лењинград. [Приредио Нико С. Мартиновић]. Цетиње, 1967.
- Стевановић 1976: Михаило Стевановић. *Језичка шумачења у коментарима Његошева Горског вијенца*. Београд, 1976.
- Стевановић 1990: Михаило Стевановић. *О језику Горског вијенца*. Београд, 1990.
- Стевановић–Бошковић 1954: *Рјечник* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша]. [Рјечник саставили Михаило Стевановић и Радосав Бошковић]. Београд, 1954. (Целокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 6).
- Стевановић и др. 1983 I, II: *Речник језика Петра II Петровића Његоша*. [На корицама: *Речник Његошева језика*]. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. I–II. Београд–Титоград–Цетиње, 1983.

Резюме

Радмиле Мароевич

РЕКОНСТРУКЦИЈА СОГЛАСНЫХ В НАУЧНОМ ИЗДАНИИ «ГОРНОГО ВЕНЦА»

В настоящей статье рассматриваются, в связи с подготовкой автором научного издания произведения, вопросы реконструкции согласных в поэме «Горный венец» П. Петровича-Негоша, которая была опубликована при жизни поэта в Вене в 1847 г. старой орфографией.

БОГДАН Л. ДАБИЋ
(Београд)

О НЕКИМ ПАРАЛЕЛАМА ИЗМЕЂУ ЛУЖИЧКОСРПСКОГ И СХ ЈЕЗИКА

Аутор се у овом раду бави језичким односима два словенска народа са истим именом: Срба и Лужичких Срба. Поређења се праве на нивоу књижевног језика.

Након свих историјских премештања и прегруписавања коначно су се формирале и уобличице три групе словенских језика: 1) источна или руска, 2) северозападна или западна, 3) јужна или балканска. Јужнословенска група опонира се обема северним, тако да се понекад говори само о двема групама: северној и јужној. Ствар је у томе што је јужна група територијално одсечена од северне, а обе северне вазда су имале и територијални дотицај.

Источна група словенских језика врло је компактна, што се назире већ из самог назива језика који је сачињавају: то су великоруски, малоруски (или украјински) и белоруски. Сви они садрже и одредницу — руски! Због тога се ова група зове у славистици и руском групом.

Северозападна (или западна) група словенских језика мање је компактна, па се она у славистици кадшто дели на три подгрупе: чешкословачка, лехитска и лужичкосрпска.

Јужнословенска група је најмања и најмање је компактна. Њу обично делимо даље на две подгрупе: западну и источну. Другачије ову групу зовемо још и балканском.

Племенски називи *Срб(ин)* и Хрват веома су старог датума. Они су изрично поменути већ у почетном руском летопису (Несторова хроника) из XII века. Нама се данас чини, на први поглед, као да су постојале две врсте Срба и две врсте Хрвата. Међутим, историјско тумачење поучава нас да овај наш утисак није тачан. Ствар је у томе што у словенској историји Срби и Хрвати, одиста, наступају некако двојачко: 1) као севернословенски народ, 2) као јужнословенски народ. Како ћемо сад исправно појмити ту историјску чињеницу? Славистичка наука има за то убедљиво објашњење. Наиме, сви су словенски народи *севернословенски* по пореклу, јер им је прадомовина била на северу Европе. Тачније, северно од Карпата и јужније од руске реке Припјат.

Стари су Словени били прави континенталци, јер нису допирали ни на Балтик ни на Црно море. Западна граница словенских земаља била је Висла, а источна граница била је река Дњепар. Кад су се словенске масе покренуле у првим вековима хришћанске ере, најпре су се одломили преци западних Словена и примакли се у загрљај Германима. Убрзо иза тога кренули су на Балкан и преци јужних Словена. Међу њима су основну масу становништва чинили преци Хрвата и Срба. (Источније од њих сместили су се Бугари). Претежна већина Хрвата и Срба постпуно се преселила на Балкан, али је нешто њих (за)остало и на северу.

Тако се управо десило да су *једни* потомци ових двају племена постали Јужни Словени, а *други* су остали Северни Словени. Другачије речено, испада то некако — да су Срби и Хрвати, уједно, и јужни и северни народ. Некад су постојали тзв. бели и карпатски Хрвати — као северни словенски народ.

У наше дане имамо још увек и две врсте Срба: Лужички Срби и Балкански Срби. Славистичка наука није успела да изради уверљиву етимологију етнонимâ *Срб(ин)* и Хрват. Ту нема убедљивог објашњења, него су у оптицају различна домишљања. Неки слависти чак помишљају и на то да су оба етнонима изведени од истог корена!

Данас Лужички Срби називају себе напросто Србима (Сербја), а нас Балканске Србе — они зову *Јужним* Србима. И ми сами себе зове-мо такође Србима, а северне Србе зове-мо *Лужичким* Србима. Нема сумње да је у дубокој словенској старини то био један народ (боље рећи: исто племе). Међутим, у процесу велике словенске сеобе Срби су се расцепили — на северни и јужни огранак. Данас су то већ два различна словенска народа. Међу собом они су сродни *онолико* колико су уопште сродни северозападни Словени са Словенима балканским! То ће рећи да нам данас Лужички Срби нису ништа ближе неголи Пољаци или Чеси. А Руси су нам чак сроднији и ближи, језички и културно.

Да бисмо се што боље разабрали у тим замршеним односима, од користи је да овде анализирамо три следеће синтагме: 1) корушки Словенци, 2) градишћански Хрвати, 3) Лужички Срби. У каквим сродничким односима стоје ти називи према „матичном“ народу? Лако ћемо се уверити да се овде ради о *три различна* ступња сродничких веза: прва од њих је жива, а друге две су историјске! Ево како то заправо изгледа: корушки Словенци су физички (територијално) везани са југославенским Словенцима; можемо чак рећи да су они први — органски комад ових други. Одломљени су само политичком границом (државном), али остају део словеначког народа. Међутим, градишћански Хрвати су се одломили од матице пре четири века! Физичке (територијалне) везе са југославенским Хрватима они нису имали. За то време они су већ постали нешто друго, руски би се то рекло: они обособились! У етничком смислу још их можемо сматрати делом хрватског народа, али у језичкоме смислу они то више нису.

Сасвим су другачије природе сроднички односи Лужичких Срба са Балканским Србима. Лужичани, наиме, *нису* *ничија национална ма-*

њина! Они су напросто одломљена *еџничка заједница* (словенска). Заправо они су данас засебан народ, као што су то и остали словенски народи. С нама их веже само име и општесловенско рођаштво. Упркос томе, нама су данас језички ближи Хрвати и Бугари — неголи наши словенски једноимењаци.

У томе смислу вреди позабавити се мало и језичким односима између ових двају словенских народа. Унутар имењаштва и опћените словенске сродности крију се кадшто и занимљиве лингвистичке везе: једанпут *йодударносџи*, а други пут праве *дивергенције*! Наиме, уз опћениту словенску сродност — ту се често испоље и неке црте двају *културних* антипода. У овом раду ми ћемо се позабавити контрастирањем језичких појава на нивоу литерарних језика.

Наш језик описан је у славистичкој науци под именом *српскохрватског или српског* језика (по Белићу). Језик Лужичких Срба у славици се описује под именом лужичкосрпски. У словенскоме свету обично један језик опслужује једну социокултурну средину, тј. једну нацију: бугарски бугарску, пољски пољску, руски руску итд. Међутим, ту има и неких одступања, која се крећу у два супротна смера. Тако српскохрватски језик опслужује *више од једног* народа, што се донекле назире већ из његовог научног имена (српскохрватски). На другој страни, најмања словенска нација (Лужички Срби) — има заправо два (sic!) литерарна језика: горњолужички и доњолужички. Дакле, то је случај супротан нашем. Стога и можемо с правом рећи да лужичкосрпски језик (у целини) функционише малчице *ослабљен* — као литерарни језик. Прво због тога што један тако мали народ има два литерарна језика, а друго због тога — што су сви Лужички Срби заправо двојезични (словенско-германски билингвизам). Наиме, немачки језик је ту продоро у свакидашњу комуникацију код Лужичких Срба. То и није баш чудно, кад се узме у обзир да 100 хиљада Лужичана деле исти животни простор, помешани са 500 хиљада Немаца (у самој Лужици)!

Наш језик, напротив, функционише са (нешто) *ојачаном* снагом литерарног језика. Осим тога што се њиме служи више народа, он је доскора био и *средство међунационалног ојшћења* у заједничкој држави. То му је још придавало додатну снагу и престиж. Српскохрватски је био матерњи језик за 15 милиона становника, а укупно се њиме служило до 20 милиона људи. Данас се рачуна да има око 10 милиона Срба, који су корисници српског литерарног језика. Они живе већином (у малој) Југославији и Републици Српској. Из Хрватске су они углавном већ истребљени, делимично већ у II светском рату и, завршно, у грађанском рату 1991/95.

Лужички Срби припадају другоме кругу европске културе неголи ми. Већина њих су лутерани, више од 2/3 становништва. Заправо, доња Лужица је у целини протестантска, а у горњој Лужици протестанти су већина. Балкански Срби спадају у *византијски* културни круг. Они су данас сви православне вере, али је у прошлости било и Срба-*католика* и Срба-*муслимана*. Међутим, на крају су се одржали у српској нацији само Срби православни.

Код балканских Словена конфесија је одлучила и о нацији. Верска припадност код словенских народа одлучила је и о *профилу лингвистичког* језика, и то од његових почетака па све до наших дана. Слично је то било и код наше једноимене браће, Лужичких Срба. (Ова тврдња најбоље се огледа у графији, али се тиче и литерарног језика у целини).

Било би уопште лингвистички корисно да се овде осврнемо мало и на профил двају литерарних језика, лужичкосрпског и српскохрватског. При том имамо у виду *горњолужички* језик, јер се он боље држи неголи његов близанац доњолужички.

Конфесија је утицала да су Балкански Срби одржали до данас словенско писмо, ћирилицу. Тако су они у новије време постали и остали једини *двоазбучни* народ у Словенству и у целој Европи. Још је једна двојност својствена нашем литерарном језику: то је двојак рефлекс општесловенског вокала *ѣ* у нашем језику. Срби у Србији говоре (и пишу) *екавски*, а они у Црној Гори и Републици Српској — *ијекавски*. Ова последња чињеница нема у себи ничега конфесионалног, то је нешто српско национално. Међутим, словенско писмо (ћирилица) је у доброј мери конфесионалне нарави: оно је некако постало *марка* православне културе. Тако осећају сами Срби, а тако и они који су ћирилицу код Срба ограничавали (аустријски Немци) или чак забрањивали (Хрвати).

Да је горња тврдња тачна, о том сведочи и румунски случај: као *православни* балкански народ (окоји Словенима), Румуни су се служили ћирилицом све до друге половине XIX века!

Конфесија се одразила у литерарном језику и код Лужичких Срба. У горњој Лужици су раније била два (!) литерарна језика: један протестантски, други католички. И тек у XIX веку они су се слили у један заједнички литерарни језик (*горњолужички*). Међутим, доњолужички језик од почетка је изграђиван засебно.

Успут ћемо још напоменути да је наш правопис *фонолошки*, док Лужички Срби имају *коренско* правописање. У том су им добар модел били немачки и чешки правопис. Па ипак, у лужичкосрпском правопису има и доста фонетизма.

Наш језик био је од самог почетка заплуснут *првим валом* словенске писмености. Због тога ми имамо и древне споменике писмености, који се јављају већ од XII века (Темнишки натпис, Кулинова повеља, Мирослављево јеванђеље, Вуканово јеванђеље). Лужички Срби, као уосталом ни Пољаци, *нису* били обухваћени ћирилометодијевском писменошћу! Баш због тога се код њих књижевна писменост појавила знатно касније: код Пољака у XIV веку, а код Лужичких Срба тек у XVI. Заправо је импулс лужичкој писмености дао лутерански *покреј реформације*. Први споменици на лужичкосрпском тлу потичу из средине XVI века: 1) грађанска заклетва из Budyšina — на горњолужичком, 2) рукописни превод Библије — на доњолужичком.

Кад је већ једном срећно започела, лужичка писменост даље бележи још нека значајна дела у истом веку. Навешћемо најбоља од њих: 70-их година XVI века појавио се Молеров *Псалтир* са црквеним песмама — на доњолужичком језику. Крајем истог века већ имамо и прву штампану књигу (на горњолужичком језику): Варихијусов *Мали катехизис*. Симптоматично је да је то била *двојезична* књига (немачки и лужичкосрпски). Она некако симболично наговештава и будућу двојезичност целог лужичкосрпског народа.

У XVI веку појавиле су се и две *рукописне* граматике лужичкосрпског језика: 1) Јан Хојнан написао је граматику *доњолужичког* језика, 2) Георг Људовица сачинио је граматику *горњолужичког* језика.

Током XVII и XVIII века осећају се напори да се створи и *нормирани* писани језик за све Лужичке Србе. Међутим, *административна* расцепканост лужичкосрпских земаља и *верска* разједињеност народа — нису омогућиле стварање једног језика (за све Лужичке Србе). Тако они до данас имају *два* литерарна језика: доњолужички и горњолужички. Културни центар доњих Лужичана јесте град Cottbus (Chošebuz), а средиште горњих Лужичана је град Bautzen (Budyšin).

Национални и културни полет проживели су Лужички Срби у XIX веку. Средином минулог столећа утемељена је Матица СЕРБСКА (1847), доцније и издавачка установа ДОМОВИНА. У нашем столећу немачки фашисти растурили су те установе и потиснули лужичкосрпски језик из јавности. Међутим, за цело време постојања НДР Лужичани су имали добар *статус* — како етничка група. Њихове просветне и културне институције добро су функционисале, а лужичкосрпски језик био је наставни језик — у основној школи и понекој средњој. На лужичкосрпском језику данас излазе новине и часописи. Постоји и знатна литерарна продукција. Међутим, на телевизији врло су слабо заступљени Лужички Срби.

Лексика, фразеологија и синтакса

Два језика уопште можемо најопипљивије испоредити у области лексике. И у нашем језику има подоста *германизама*, али у лужичкосрпском они су заступљени неупоредиво више. Наши германизми нису баш узели великог маха у области фразеологије и синтаксе, мада имамо понешто и тога. Међутим, у лужичкосрпском језику германизми су преплавили целу фразеологију (као уосталом и у чешком језику). У синтакси лужичкосрпског језика ствар је дотле одмакла, да се реченица често кроји по немачком моделу. Постоји чак и *оквирна* конструкција о распореду реченичних чланова — у простој и сложеној реченици! У свему томе треба видети подражавање немачком моделу. За чешки језик каже један слависта — да је то заправо немачки, буквално преведен на словенски. За лужичкосрпски језик таква емпиричка тврдња вреди у још већој мери. Све то није нимало чудно, ако се узме у обзир *силојашња историја* лужичкосрпског језика.

Са друге стране, у сх језику има доста *џурџизама*. Међутим, они углавном остају у *равни лексике*, скоро да их и нема у области фразеологије и синтаксе. То се објашњава социолингвистички: Балкански Срби нису никад умели говорити турски, нити је турски језик икад имао код нас културни престиж. Ми смо само усвајали *џоједине речи* и појмове, и доста смо их апсорбовали у наш језик.

Гласовни састав двају језика и просодија

Репертоар самогласника у неком језику функционише у спрези са просодијом. Сам по себи он није довољан да нам предочи емпиричко звучање неког језика. Због тога треба одмах окарактерисати просодију двају проређених (словенских) језика. У лужичкосрпском језику акценат је по својој природи *експираџоран* (и доста је јак, али не као у руском). У погледу места лужичкосрпски акценат је *фиксиран* (вазда на првome слогу). Такав је он уосталом и у свим западним словенским језицима (изузев пољског). Његово место у речи резултат је унутрашње еволуције, али је он засигурно био подупрт и немачким акцентом (који је статистички најчешће на корену, дакле на првome слогу).

Наш акценат је (ограничено) слободан и типично је мелодијски. Он је врло богат и (за странце) комплициран. Као такав, он емпирички *мулџиџицира* наш вокализам — који је иначе прост и оскудан. Све у свему, два поређена језика су прави антиподи у погледу просодије.

Вокализам двају језика разликује се већ у самом репертоару, а затим још квантитативно и *џембром*. Наш језик има оскудан репертоар самогласничких јединица: А, О, Е, И, У. Дакле, свега их је пет! Међутим, оне се опонирају по квантитету и по мелодији, и то са дистинктивним значењем. Схематски наш вокализам можемо предочити у следећем фонетском троуглу:

И		У
	Е	О
	А	

Осим тога, у нашем језику има још једна вокалска јединица: слоготворно р. Оно је у нашем језику (функционално) *џуноџравни* носилац слога, исто онако као и идеални вокал А. Слоготворно р може понети било који од наших 4 акцената. Оно чак може носити и *џосџакценатџску* дужину: четвџрт, џмџрла, зџдџрт итд.

У лужичкосрпском језику нема таквог сонанта. Међутим, у оним словенским језицима који га имају — оно није онако снажно слоготворно као наше р. У лужичкосрпском језику има укупно 8 вокалских јединица! Графијски можемо их предочити на следећи начин:

І		У
ѐ		ó
	Е	О
	У	
	А	

Дакле, лужичкосрпски језик има 3 вокалске јединице *више него* сх језик. Чувањем вокала У лужичкосрпски језик *удаљио се* од чешког и словачког, а *зближио се* с пољским и руским језиком. Тиме се лужичкосрпски легитимише као *изразито* севернословенски језик (за разлику од чешког и словачког).

Наш језик, као јужнословенски, изгубио је врло рано вокал У. У лужичкосрпском језику вокали *средње висине* — опонирају се међусобно по тембру: [ɔ] и [o]; [ɛ] и [e]. А нешто мало изнад те висине опозиција је била тако јака, да су за њу уведена и два засебна слова: ѣ и ѓ!

Сугласнички сисџем у два поређена (словенска) језика разликује се у понечем, али има ту и доста сличности. Као словенски језици, и лужичкосрпски и сх језик имају доста палаталних сугласника. То им је заједничка црта, али разлика је у томе — што лужсрп. има и *йпалатализованих* сугласника, а у сх језику има само *йпалаталних*. Том се цртом лужичкосрпски опет легитимише као изразито севернословенски језик (попут пољског и руског).

Од гласовних подударности међу два језика најважније је постојање зубних *йпалатала* dź и ć у лужичкосрпском. А познато је да су то и два типична сугласника нашег језика (ђ и ђ).

Кад су у питању наши палатали Л и Љ, ваља истакнути да у лужичкосрпском језику има за њих *само еџимолошка* паралела, али не и фонетска реализација. Наиме, лужичкосрпско љ изговара се као неслоговно [u], а л се изговара као пољско или далматинско !

Још су карактеристични и следећи лужичкосрпски сугласници: Ц', неслоговно [u], затим h и ch.

Ваља строго разликовати слова и гласове! На пример, у лужичкосрпском језику има слово ř, али се оно изговара као [š], а не онако како се реализује у чешком језику.

Помена је вредан и још један графички факат у лужичкосрпском језику: употребљава се *увек* само слово W и никад V. Тај манир познат је још само у пољском језику и нема сумње да је преузет из немачког.

Граматиџко (или морфолошко) контрастирање

Носиоци флексије у ова два словенска језика јесу тзв. променеџе врсте речи. Оне се при том опонирају у две различне класе: 1) *Notina* или именске речи, 2) *Verba* или глаголске речи. Да бисмо добили неку предодбу о богатству флексије и о њеним ликовима, морамо указати на типове *деклинације*, *конјугације* и *компарације*. У класу граматичких имена спадају не само именице — већ и све придевске речи. Такође и све заменице. Ми ћемо ипак започети од именица, због њихове синтактиџке важности.

Овој врсти речи својствене су следеће категорије: 1) граматички број, 2) падеж, 3) граматички род. Осим тога, код њих се још *испољвају* и две карактеристичне категорије (словенске): 1) живо/неживо, 2) персоналноџт или значење *мушке* особе.

Деклинација именица у лужичкосрпском језику углавном се реализује по граматичким родовима. При том је проведена и строга *опозиција* између тврде и меке промене. Овом својом цртом лужичкосрпски језик удаљио се од сх језика, а зближио се са чешким и руским.

Лужичкосрпски језик има 7 падежа и у том се он слаже с нашим језиком. *Вокатив* је заступљен, али не онако богато као у нашем језику.

У деклинисању именица *мушког* рода ваља обратити нарочиту пажњу на категорију *персоналности* (значење мушке особе). У лужичкосрпском језику та се категорија испољава чак у плуралу и дуалу! (Дуалом се овај језик и иначе издваја у словенској породици, заједно са словеначким). Категорија живо/неживо испољава се у лужичкосрпском *само* у сингулару. Првом цртом лужсрп. језик зближава се с полским, а другом — са сх језиком. Именице *мушког* рода имају у лужичкосрпском некако *најјачу* деклинацију, стога су наметнуле и свој ген. плур. у *свима родовима* (онај на -ow).

Именице *женског* рода деле се обично у три класе: оне на тврд сугласник, оне на мек сугласник и оне на *очерсли* сугласник! Слично се деле и именице *средњег* рода: најпре на тврд сугласник и на мек сугласник, а даље им се опонирају именице *сред. рода са проширеном* основом.

Занимљиво је да у лужсрп. језику и *нема* именица *средњег* рода на -Е, већ само на -О. Примери: *polo, torjo* (sic!). Осим тога, у лужсрп. језику је класа именица *женског* рода *на сугласник* — врло оскудна, као и у нашем језику.

Најмаркантнија разлика у деклинисању, између лужсрп. језика и нашег, у томе је — што је дуал тамо *жива* категорија. Међутим, у сх језику се он изгубио већ одавно — обележавајући својим ликовима *цео* плурал.

За придевске речи у лужсрп. језику карактеристичне су још две категорије: 1) живо/неживо, 2) категорија *персоналности*. Неодређени вид придевски изгубљен је, а тиме и опозиција двају видова. Напротив, у сх језику та је опозиција још увек жива и функционише. У нашем језику има придева *стйраног* порекла који су индеклинабилни, али у лужсрп. има таквих придева и *домаћег* порекла: *nabruń, naběl, načerwjen, načorn* (што одговара нашим творбама на -аси). И у придевској деклинацији опонирају се две варијанте: тврда и мека, као у руском језику.

У погледу *компарације* придева, стање је следеће: творба *компаратива* отишла је у супротноме смеру од наше, а творба *суперлатива* иста је у оба поређена језика. Наиме, у лужсрп. језику компаратив се вазда твори наставком -(i)ši, док у нашем језику такав лик имају само три придева (*мекши, лакши, леиши*). Сви остали творе га другачије. Иако се суперлатив твори на исти начин у оба поређена језика, у лужсрп. је могућа и *редупликација* у истицању: *nanajlěpši* и сл.

Код заменица у лужсрп. језику истакли бисмо следеће: лик *što?* има тамо два значења: 1) ко? 2) шта? Ово се не слаже са немачким: *wer? was?* Још је занимљиво да су у лужсрп. језику *релативне* заменице боље маркиране него код нас. То је изведено помоћу придодате партикуле -ŽЕ. Примери: *štož, stóž; kiž, kotryž* итд. Прва је од њих заменица за живо, друга пак за неживо. (За ово имамо паралелу у словеначком).

За лужичкосрпске *бројеве* карактеристично је да они испољавају категорију персоналности, што је донекле заступљено и код нас. Код Вука је тако било чак и *двојица волова* (sic!), али данас то више није могућно. Од осталих црта лужсрп. бројева овде ћемо истакнути још лексему *poldra*. Ово тачно одговара руском *полтора* и немачком *anderthalb*. У нашем језику тога више нема, али лексема *јоџруг* и презиме *Подруговић* — јасно упућују на то. Још треба истакнути да у комбинацији јединица са десетицама — влада немачки поредак речи (као у чешком и словеначком језику): *jedynadwaceci, dwajadwaceci* и сл. Уз то се у лужсрп. често употребљава и лексема *polsta* уместо 50, што добро хармонише са ликом *poldra* (један и пò).

Наше граматичко контрастирање завршићемо са *глаголским* речима. Укупан репертоар глаголских облика поделићемо на две групе: 1) *Verbum finitum*, 2) *Verbum infinitum*. Ми бисмо рекли на личне и *неличне* облике.

Занимљиво је да у лужсрп. језику и неки глаголски ликови испољавају категорију *персоналности* (тј. значење мушке особе): то су само они од њих што имају придевски карактер (партиципи). Словенскоме глаголу су иначе својствене следеће категорије: 1) врмена, 2) лица, 3) аспекта, 4) стања, 5) начина. Осим тога, глаголи испољавају још и 3 додатне категорије — у зависности од субјекта или објекта. То су: род, број и персоналност. У реализацији свих наведених категорија има доста подударности у два поређена језика, али су ту присутна и нека мања разлика. Донекле нас изненађује што су овде подударности изразито *ипретијезније* од дивергенције. Постоје ту велике сличности већ у самом репертоару глаголских *времена*: лужсрп. језик добро је сачувао оба *ипростиа ипретеријална* времена (аорист и имперфекат). Тиме је он остао близак са сх језиком, а удаљио се од свих севернословенских језика.

Има још једна фрапантна сличност: лужсрп. језик добро је очувао оба *глаголска адверба*, садашњи и прошли. То је, дакле, исто као у нашем језику, иако лужичкосрпски *није* за то имао подршку немачког језика. Разлика у репертоару глаголских облика огледа се у томе — што је наш језик изгубио *активне иаритиције*, док их је лужичкосрпски сачувао. Даље, у нашем језику постоји *врло специфичан* облик футура II, а у лужичкосрпском њега уопште нема.

На основу систематског сучељавања свих флективних облика у два поређена језика, можемо на крају ове анализе убедљиво формулисати следеће закључке:

1) У два *историјска* словенска језика крију се заправо *антијоди* у словенској породици. Међутим, пошто се сваки језик развија нерав-

номерно, разлике у облицима и њиховом узусу — нису тако фрапантне. Оба језика испољавају карактеристичне црте своје уже групе, али и резултате самосталног развоја.

2) *Сјољашња* историја двају поређених језика сасвим је различна, а то се даље одразило на *профилу лијтерарног језика* и на општој снази његовог функционисања: лужсрп. језик функционише с *ослабљеном* снагом, а сх језик са нешто *ојачаном* снагом. Два словенска народа укључују се у две *ојонирани* културне зоне: Лужички Срби у *западноевропейску*, а јужни Срби у *византијско-словенску*. Отуд су, између осталог, проистекле и разлике у алфabetу и (донекле) у типу правописа.

3) У погледу гласовном и просодијском, разлике између два поређена језика су врло велике. Међутим, ово нас не изненађује много, јер је познато — да су се словенски језици понајвише разишли баш у тој равни. О томе најбоље сведоче живи језици балканског Словенства.

4) У погледу граматичког репертоара облика лужсрп. језик је за цело конзервативнији од нашег језика. То се нарочито испољава у жи вој заступљености *дуала* у њему, а такође у деklinацији и конјугацији. У контакту са балканским језицима наш језик је ипак малчице прогресирао, што се нарочито опажа у *множинској парадигми* код именица. Имамо у виду унификацију ген. плур. плус још изједначење трију *множинских падежа* (дат. пл., инстр. пл. и лок. пл.).

5) Од осталих разлика истичемо још две црте — које су толико присутне у лужсрп. језику, а у нашем језику их уопште нема: а) доследно опонирање меке и тврде деklinације у свим именским речима, б) заступљеност категорије *мушке* особе. Ова последња је заправо *сујеркатегорија*, јер се протеже на више врста речи. Њоме се лужсрп. језик удаљио од нашег и веома зближио с пољским језиком.

6) Највише *јодударности* у два поређена језика испољавају *глаголске* речи. Ова се тврдња подједнако односи на оне из групе *Verbum finitum* и оне из скупине *Verbum infinitum*. То се најбоље потврђује постојањем двају *јросјих јрејтериталних* времена (аориста и имперфекта) и двају глаголских *адверба* (садашњег и прошлог) — у оба поређена језика.

Резюме

Дабич Богдан

О НЕКОТОРЫХ ПАРАЛЛЕЛЯХ МЕЖДУ СЕРБОЛУЖИЦКИМ И СЕРБОХОРВАТСКИМ ЯЗЫКАМИ

Автор сопоставляет два тезоименных славянских языка, указывая притом на их схожесть и различия. Сопоставление проведено почти на всех уровнях языка (фонологическом, грамматическом, лексическом и графическом). Притом автор пришёл к интересным выводам: повсюду мы встречаем совпадения и различия. В общем можно сказать, что два тезоименных языка максимально разошлись в рамках одной и той же славянской семьи, вопреки (само)названию этих языков.

АЛЕКСАНДАР ЛОМА
(Филозофски факултет, Београд)

ЈЕДНА СРПСКО-УКРАЈИНСКА ТОПОНОМАСТИЧКА ПАРАЛЕЛА *Семегњево : Семигинів*

Име села у зап. Србији *Семегњево* В. Михајловић исправно изводи из личног имена *Sēmigněvъ. Овде се указује на паралелу коју овај српски топоним има у украјинском *Семигинів*, и разматрају се детаљи његовог образовања и гласовног лика.

У области Златибора, југозападно од Ужица, има село *Сѣмегњево* (Митић 1925, 472; акценат по усменом саопштењу проф. др Мiroслава Николића). Етник гласи *Семегњевац*, ктетик *семегњевски* (код Котуровића 196 *Семегнијевска ойштина*, по RJA s. vv.). Најранији познати запис имена је у поменику манастира Крушева (Добруна), где се на два места бележи *Сѣмегњево* (Новаковић 1875, 147). Стојан Новаковић процењује да је „овај поменик“ (који је у међувремену пропао у пожару Народне библиотеке 1941) „био основан или из старијег преписан на крају 15-тога века“ (18), но у њему има записа од доцнијег доба, а најранији датиран је из 1606, на листу 32 (17), док је *Семегњево* уписано на листовима 46 и 69. Стога ни ове потврде не бих датирао пре XVII века.

Чудно је, с обзиром на несумњиву старину овога топонима, који, како ћемо видети, свакако спада у најстарији слој словенског именовања на просторима јужно од Дунава и Саве, да га не налазимо у турским пописима западне Србије из XV–XVI в., које је објавио Ахмед С. Аличић (1984–85). Или се у њима крије, досад неуочен. У најранијем попису, из 1476, под прочитаним и неидентификованим селом „Матник“ које је тада потпадало под (рудничку) Островицу уписују се људи настањени у другим, свакако околним селима: „Бољево“, „Олтар“, „Ржовац“, „Шуринци“, „Лужовићи“, „Бољевица“, „Крна“, па и неки „Дујин, син Радоја, у Симихово“. Читања су очито произвољна, а покушаји идентификације са неким селима у источној Србији помало неозбиљни. Заправо ће „Матник“ бити, по свој прилици, *Матик*, данас „цemat“ у селу Кремна код Ужица (Павловић 1925, 175), два пута поменуто „Крна“ — сама Кремна, „Радошин“ — исто село које Аличић у попису из 1525. чита „Радоши“ и, овај пут исправно, идентификује са делом Кремана *Радуша* (575, уп. Г. и Д. *Радуша*, цемати у

Кремнима, Павловић I. с.). У тим смислу би „Симихово“ лако могло бити Семегњево, које лежи јужно од Кремана, тим пре што постоји извесна вероватноћа да је Аличић прочитао /х/ уместо /г/ (у арапском писму та два слова разликују се само дијакритицима). Без увида у оригинални запис ова претпоставка не може се проверити, а још мање је могуће рећи да ли та евентуална прва потврда овог топонима доприноси нешто расветљавању његовог историјата.

Мићић I. с. бележи предање да су „у доба проклете Јерине сејали ... неколико година неко семе које није 'издавало', па су говорили да је то *семе гњево*, отуда име села *Семегњево*“. То је, дакако, само народско домишљање. Научно тумачење овог топонима, у основи исправно, дао је пре три деценије сада већ покојни Велимир Михалловић (1972). Он га изводи од личног имена забележеног у раном средњем веку код Словенаца као *Semigneu*, сложеног од **sēmi-* у вези са стсл. *сѣмь* „особа, човек“, рус. *семья* „породица“, и **gněvъ*.¹ Михајловић ту указује и на неке паралеле за оба члана тог старинског антропонима, за први члан — на топоним *Семедраж* код Горњег Милановца, *Semidarž* у Полабљу, изведен од личног имена посведоченог у средњем веку код Словенаца као *Semidrag* и код Пољака као *Siemidrog*; за други члан — на старохрватско лично име *Вишегњев* (у лат. запису IX века *Visigneo*) и на некадашњи топоним *Гњевоџин* код Крагујевца. Што се тиче завршног дела, још ближу паралелу имену *Семегњево* представља топоним *Негњево* код Новог Пазара, који се своди на лично име **Ne-gněvъ*, посредно посведочено и белоруским топонимом патронимског порекла *Негневичи* (Лома 1998). Но на источно-словенском простору налазимо и потпуну аналогију нашем топониму.

У западној Украјини има село *Семигінів*, пољски *Siemiginów*. Име му је посведочено од XV века у данашњем облику: 1472. *Syemygynow*, 1501. *in villa Szyemygynow*, 1534. *versus Szemygynow*. О њему је писао Рудњицки (RUDNYC'KYJ 1973, 1004 д.)² не знајући за српски топоним, као што Михајловић није знао за ову његову украјинску паралелу, но док је овај други и без ње дошао до исправног тумачења, Рудњицком се то није посрећило. Полазећи од народне етимологије по којој је село названо тако што је ту у боју с Татарима седморо погинуло (*що семий гинув*), он, додуше, оправдано одбацује везивање првог члана сложеног имена са источносл. бројем *семь*, у сложеницама *семи-* „седам“ и опредељује се за *сім'я*, *семя* < **sět'ja* „породица“, али у духу народског тумачења елемента *-гин-* просуђује топоним као посесивну изведеницу на *-овъ* (> укр. *-ів* као у *Львів*, *Харків*) од личног имена **Семі-гин* које би означавало човека коме је изгинула породица („людину, що їй вигинула семья“). Не само да елемент *-гун-* није иначе потврђен у ономастици, он ни са формалне

¹ Непотребно Михаловић помиње алтернативно тумачење првог члана као *земи-*, у вези са *земља*, подстакнуто средњовековним латинским записима где се *z-* може читати и */z-/*, али без основа у реално посведоченим словенским облицима; посредни је Миклошичева заблуда, коју је још 1861. разобличио Јозеф Јиречек, али је четврт столећа доцније поновио Тома Маретић, уп. Svovoda 1964, 11; 85.

стране није вероватан, јер би представљао основу тренутног вида од *gyb-nq-ti; у сложеници би се очекивала примарна глаголска основа **gyb-igub/gyb-*. Из поређења са српским топонимом и старословеначким личним именом излази да је украјински топоним изворно морао гласити **Сѣмгнѣв-*, да је своје -и- између -г- и -н- добио накнадно, у сваком случају доста рано, пре својих првих помена у другој половини XV века, под утицајем исте оне народне етимологије која је завела и Рудњицког.

Шта је по облику *Семегњево*, *Семигинів*? Украјински топоним оставља, на први поглед, утисак да се ради о неизведеном облику личног имена у топонимској употреби. То је необично и несвојствено архаичној словенској топонимској творби, о којој се код ова два имена свакако ради. Српски топоним, има, наизглед, облик придева на -*ево* у средњем роду, али у њему -*ев-* припада основи. Михајловић само констатује да „топоним *Семегњево* представља присвојни придев од непотврђеног антропонима *Семегњев“ (ор. cit. 261). Но који би ту придевски суфикс био посредни? Треба ли ту рачунати са Бошковићевим -љ-, -а-, -о (Бошковић 1974)? Компаративно-историјско проучавање словенске топонимије не пружа ниједну сигурну потврду за постојање посесива тог типа. Од старинског сложеног антропонима какав је *Sēmigněvъ* очекивало би се пре свега присвојно образовање на -*јљ*. У споју завршног -*в* основе личног имена и придевског -*јљ* развила би се, како на источнословенском тако и на јужнословенском терену, група -*аљ*-, тј. очекивали бисмо **Sēmigněvl'ъ*, у средњем роду **Sēmigněvl'e*. Но ни у једном случају епентетском *l* нема трага. Стога би вредело одвагнути и алтернативну могућност, да су српски и украјински топоним били изведени суфиксом -*овъ*, а да је њихов данашњи, наизглед неизведен облик, плод хаплоглогије од *Sēmigněvovъ, *Sēmigněvovo. Ипак, из хронолошко-типолошких разлога, образовање суфиксом -*јљ* остаје вероватније. Губитак епентетског *l* у западној Украјини могао би се објаснити пољским утицајем. Но чињеница да га нема ни на тлу Србије изискује другачије објашњење. Нема га ни у *Негњево* уместо очекиваног *Негњеваљ(e)*. Могуће је да су данашњи облици топонима повратне изведенице од ктетика и етника *семегњевски*, укр. *семигнівський*, *Семегњевац*, где је -*л-* регуларно изостављено, уп. стсрп. *ѣтивьскый (потврђено изведеницом *Рѣтивьщица*) од *Рѣтивла* (*ј*-посесив у женском роду према *въсь* „село“ од ЛИ *Рѣтив*, рус. *рѣтивый* „вредан, ватрен“).³ Губитак -*лљ* у овим случајевима може се схватити као чисто фонетски процес хаплоглогије (упрошћење групе -*аљск-* након испадања слабог полугласа), а можда је био потпомогнут аналогизмом према типовима *Посавље* (<

² Речничка одредница посвећена овом топониму заправо је чланак први пут објављен у *Onomastica. Series of Ukrainian Free Academy of Sciences UVAN 1. Winnipeg* (1951 and ff.) 15, 48 д.

³ Такође је од *Судимља* етник *Судимац* (Ивановић 1987, 425). Облици као (мпискоуѣ) воѣдимљьскыи од Воѣдимља (Даничић) пре су изузетак, у овом случају условљен потребом разликовања према воѣдимљьскыи од Воѣдимљь. Иста појава пружа објашњење за промене као што је *Љубимља* (OPBS I, 1 345), данас *Љубина* код Сарајева, по свој прилици преко придева *Љубимски* > *Љубински*.

-вље) : *йосавски*. Могућ је, дакле, био развој *Семегњевље (или сл.) > *семегњев-ски* > *Семегњево*.⁴

Осим морфолошког, облик *Семегњево* поставља и фонетски проблем. Тачније, два проблема. Полазећи од првобитног облика личног имена *Sēmi-gnēvъ*, где се регуларно претпоставља везивни вокал *-i-*, с обзиром на то да је прасл. *sēmъ била *i*-основа, није јасна његова супституција са *-e-*. Још више нејасноће има у погледу рефлекса јата у првом слогу. Обе појаве нису усамљене, па ваља погледати преосталу историјску и топономастичку евиденцију за антропонимски елеменат **sēm(i)-* на српскохрватском простору.

Имена на *sēmi-* су на словенском југу непосредно забележена само у латинским исправама, где је редовно везивни вокал *-i-*, а за (још неизмењено) *ē* стоји, као и иначе, *e*: стхрв. *Semiuit(us)* /*Sēmivit*/ Задар 1070–72, *Semidragus* Пољница 1080, *Semizlou* /*Sēmislav*/ Вараждин 1363 (RJA). У старосрпском именослову ова антропонимска основа није једнозначно потврђена, с обзиром на неразликовање између евентуалних деривата од *ње* и оних од библијског имена *Симеон*.⁵ Стога смо упућени на топониме, о чијој старини говори већ чињеница да су имена која им леже у основи била изобичајена пре XII века, бар на старосрпском простору. Поред *Sēmignēvъ у *Семегњево* могу се још навести следећи случајеви:

*Sēmīdorgъ (чеш. *Sēmīdrah*, пољ. *Siemidrog*, пол. *Semidarg*), на *-јъ* *Семедраж* f.⁶ код Горњег Милановца, од 1476. (Аличит 1984–85, I 176), уп. чеш. *Semidraž > *Sendraž* (1403. *Sendraz*), пол. *Siemidarz* (1307. *Cymmedarse*) > нем. *Zimdarse*, пољ. *Siemidarżno* (ROSPOND 1983, 126).

*Sēmītēxъ, на *-јъ*: *Семетеш* заселак села Павлице на средњем Ибру, село код Каква Филиповић 1928, 612 итд.; id. 1949, 29), такође *Семетѣш* (IM), уп. чеш. *Semiteš(e)* (1379. *Semitissie*), доцније *Semteš(e)* (1417. *Semtiessie*), слч. *Semeteš* (ROSPOND l.c.).

*Sēmīradъ *Семерадић, некадашње село код бос. Костајнице, 1604. *Semerdić* (OPBS I/2, 550), уп. у Чешкој *Smiradice*, у Белорусији *Сѣмұрадицы* (SVOBODA 1964, 85).

*Sēmēta (стчеш. *Sēmata* SVOBODA 1964, 164), на *-јъ*: *Сјемећ* село код Рогатице (IM),⁷ у Крушевачком поменику *Семець* (лист 50, Новаковић 1875, 145), такође *Семећ* планина у Босни, *Семеће* поље и хан на кирицијском путу између Вишеграда и Гласинца (RJA);

⁴ Овде нећемо улазити у још сложенији проблем развоја *j*-посесива од имена на *-слав*, где се, у неким случајевима, кроз изворе може проследити промена *-славъ* у *-сав*.

⁵ В. ниже нап. 8.

⁶ Уп. Филиповић 1972: из *Семедражи* 51, 60 итд.; у *Семедражи* 175, 197 итд. Појава секундарног женског рода није усамљена код *j*-посесива на *-драж* (уп. и *Милодраж*, *Милодражи*, *Вукодраж*, *Вукодражи*); објашњава се преко старог локатива палаталне промене мушког рода на *-и*; о томе подробније на другом месту.

⁷ RJA бележи исто име и у облику *Семец*; ако није грешка у извору, могао би бити облик апстрахован из ктетика *семецки* < *семећски*, или дијалекатски супстрат са *ц* < *tj, уп. Лома 1997, 11 у вези са источнобосанским хидронимом *Вацетина*.

на *-itji*: у јужној Метохији *Семеџиџиџе*, првобитно *Сѣмеџиџиџи* (у Светоарханђеловској хрисовуљи од *Сѣметиџиџе* поред *отъ Сѣметиџиџа* Даничић, уп. Пешикан 1986, 40), патронимик источно-јужнословенског гласовног лика на *-иџиџи* = сх. *-иџи* (ZAIMOV 1965, 64; ROSPOND 1973–74, 136), уп. у Чешкој на *-iň* *Sěmetin > *Senetin* (PROFOUS V 619).

*Sěmīxъ (хипокористик са *s* > *x* од *Sěmis-lavъ*, уп. стпољ. *Siemislav?*), на *-ovъ*: код Горажда *Шемихова*, од 1475–77. (ALIČIĆ 1985, 20), у ист. Херцеговини код Билеће *Симијово* (RJA), *Симијова* (IM), у Пољској *Siemichów* > *Siemiechów* на два места (NIECKULA 1971, 183).

*Sěmъkъ (стпољ. ЛИ *Siemek*, с.-х. *Scemko* Задар XIII в., *Semko* Бихаћ XIV в., *Semchi* Конавли XIV в., презиме *Семковић* (?),⁸ на *-јъ*: *Семче*, село код Ниша (од 1498, БОЈАНИЋ 1983, 108), уп. чеш. *Semč*, 1359. *Semczie* (PROFOUS IV 39, ROSPOND 1983, 126).

**Sěm(ъ)ša* (?) на *-iň* код Београда *Шејшин*, у тур. попису из око 1530. *Шемшин*, али у другом, из приближно истог времена, *Шемцин* (ШАБАНОВИЋ 1964, 99 д., 240).

Оставивши на страну неке мање извесне примере,⁹ видимо да уместо средњег, везивног и имамо *e* као у *Семегњево* и у друга два упоредива случаја, *Семедраж* и *Семеџеш*, можда као плод асимилације према првом (у *Семегњево* наглашеном) слогу, евентуално потпомогнуте слабљењем следећег (ненаглашеног) вокала. Теже је објаснити очигледну несагласност рефлекса „јата“ код ових имена, и то не само у почетном слогу, са њиховим дијалекатским окружењем. Ако се писање метохијског топонима *Семеџиџиџи* већ у првој половини XIV в. без „јата“ сме схватити као рани екавизам, који је промакао писару зато што му име није било прозирно, ако нас ни *Семче* код Ниша, *Семедраж* код Горњег Милановца и *Семеџеш* код Рашке не буне својим очекиваним екавским рефлексима, тешко је рећи зашто се ово друго име јавља у истом облику и на тлу средишње Босне, где бисмо очекивали јекавски или икавски лик, *Сјемийџеш или *Симиџиџи (једино IM има полуикавско *Семеџиџи*), зашто гласи *Семеђ(е)* у свим ранијим записима, почев од Крушевског поменика, а *Сјемеђ* такође само у IM?

⁸ *Setchouich* Задар 1338; *Семьковић* Босна, Дубровник, такође *Симьковић*, *Шемьковић* (Даничић); овај последњи облик посведочен је 1486. и у Модрушу у Хрватској (RJA), а свакако је одатле име села у Лашви *Шенковић* које у попису из 1604. А. Ханцић чита „Шимековићи“ (OPBS I 2, 278); са истом асимилацијом *mk* > *ik* овамо би спадало и познато презиме *Сенковић*, уп. SKOK III 236, који све своди на библијско име *Сѹѹѹѹ*; уп. дилему Милице Грковић (1986, 169) поводом презимена *Семановић* (околина Призрена, XIV в.).

⁹ Могуће је, али далеко од извесног да се у истарском презимену *Семелић*, и (микро)топонимима *Семељци* село у Славонији, *Семељин* земљиште у Полицима, даље *Семољ* у Дробњацима, *грло Семољево*, *Семољска гора* (RJA) крије непотврђено име *Sěmel'ъ/Sěmel'a* одн. **Sěmol'ъ*, скраћено од **Sěmil'ubъ* > **Sěmol'ubъ*. Микротопоним *Семељин* у Полицима (ibid.) могао би такође бити од **Sěmel'a*, али и дисимилован од *Семељин (уп. *Носољин(о)* > *Носољин*) и сводити се, у крајњој линији, на *Sěminěgъ, или чак на **Sěmi(g)něvъ*.

Опет и херцеговачка *Симијова* са икавским рефлексом коси се са јекавским карактером источне Херцеговине, где бисмо очекивали **Семи(х)ова*, са најновијим јотовањем; такав пак облик као да имамо у *Шемихова*.

Одговор откуд та одступања може се тражити у два смера. Она се могу објаснити или неком посебном околношћу у вези са самом ономастичком основом у којој се јављају, или у ширем склопу неког ранијег дијалекатског стања на датим подручјима, о којем слабо шта знамо.

Што се тиче прасл. **sěmь*, тешко је порицати да се у првом делу имена која смо набројали ради управо о овој речи, и да је на општесловенском плану ваља реконструисати само тако, са „јатом“. Стсл. и струс. *сѣмь*, *сѣмня* убедљиво се пореди са лит. *šeimà*, лет. *sàite* „породица, укућани“ (ФАСМЕР III 6000), што би значило да је у словенским речима *ě* дифтоношког порекла, тако да се не може претпоставити варијанта корена са кратким *e*: **sem-* (од које би **sěm-* било добивено накнадним дужењем). Пре ће бити да је именски елемент *sěti-* постао неразумљив, нарочито на западно- и јужнословенском терену, где се *sěmь*, *sěmьja* морало врло рано изгубити из живог говора, па да се укрстио са неком другом речју, којој је у корену било обично *e*, а не *ě*. Али са којом? Нуди се пре свега број **semь* „седам“, чији се утицај очитује не само на украјинском *Семизинів*, него и на пољском топониму *Siedmidrogowo/Siedmigrodowo*, од **Sěmidorgь* или **Sěmigordь* (NIESKULA 1971, 183). Парадокс је, међутим, да је облик броја са губитком *d* **semь* карактеристичан за источнословенски терен. До укрштања је, дакле, могло доћи тамо где је за њега било најмање разлога, јер се веза елемента **sěmi-* и речи у значењу „особа, породица“ чувала у језичкој свести. Уосталом, и да прихватимо да је облик **semь* „седам“ некад био распрострањенији и да наслањању на њега дугујемо неочекиване „екавске“ рефлексе у именима на **Sěm-* изван источнословенског простора, то још не објашњава средњобосански *Семеџеш*, где је и у последњем слогу *e < ě*. Или су се имена овог типа ширила из неког раног средишта екавске замене јата, или је она некад имала шири домаћај, обухватајући западну Србију и добар део Босне. Но то је већ питање у које овде не можемо улазити. Треба, међутим, нагласити да се цео проблем око Семегњева не своди само на име села. У народној етимологији, коју Мићић преноси, оно је објашњено речју *семе*, у екавском лику, и *ad hoc* изнађеним придевом *гњев* „гњиво“, начињеним према псеудоекавским ликовима *гњеџи*, *гњеваџи* (уп. СКОК I 579b–580a; облик *гњев* је исто тако екавски као и јекавски). А ради се, колико знамо, о чисто јекавском подручју, где имамо, између осталог, топониме *Сјеверин*, *Сјенишћ*. Могућ сценарио дијалекатског преслојавања био је следећи: топоним је испрва живео у лику са јатом у првом и трећем слогу очуваним у вредности /e/ коју тај глас и данас има у неким тачкама у северозападној Србији: *Семегнево*; онда су, свакако још у предтурско доба, овај крај преплавили екавци продирући са југа, из Рашке, који су од староседелаца чули име као *Симигниво* и екавизирали га у *Семегњево*, да би данашњи

јекавци, дошавши у турско доба са југозапада, преузели топоним такав какав је.

На крају, можда није неумесно указати на сазвучност имена *Семегњево* са једним географски блиским топонимом. Реч је о селу чије се име у повељи из 1405. којом га деспот Стефан Лазаревић дарује манастиру Милешеви бележи *Шемгоњ* (Новаковић 1912, 607), а данас гласи *Шенгољ* и означава земљиште између села Расне, Висибабе и Узића, код саставака Ђетиње и Моравице (Динић 1978, 69).¹⁰ Старији лик могао би се схватити као изобличење словенског *Съмегнѣво у устима неког несловенског живља (Влаха?), при којем би завршетак *-ево* био одбачен стога што је схваћен као словенски придевски суфикс. Присуство истог топонима на два места у истој области дало би се објаснити неким раним преносом, каквих је свуда бивало. Но све ово није више од мутног нагађања: *Шемгоњ* може бити нешто сасвим друго, можда и предсловенски остатак, с обзиром на близину некадашњег римског муниципија код Висибабе.

ЛИТЕРАТУРА

- Аличит 1984–85: А. С. Аличит, *Турски њојиси неких њодручја зајадне Србије — XV и XVI век*, Чачак.
- Бојанић 1983: Д. Бојанић у: *Историја Ниша I*, Ниш.
- Бошковић 1974: Р. Бошковић, Поводом неких топонима, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* XL, стр. 22–35.
- Грковић 1986: М. Грковић, *Речник имена Бањског, Дечанског и Призренског власћелинства у XIV веку*, Београд.
- Даничић: Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских I–III*, Београд 1863–1864.
- Динић 1978: М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, Београд.
- Ивановић 1987: М. Ивановић, Црквени споменици — XIII–XX век, у: *Задужбине Косова*, Београд, стр. 385–547.
- Лома 1997: А. Лома, Српскохрватска географска имена на *-ина*, *мн. -ине*: преглед типова и проблеми класификације, *Ономастолошки прилози* XIII, стр. 1–26.
- Лома 1998: А. Лома, одредница *Негна* у: Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ, *Огледна свеска*, Београд, стр. 60.
- Мићит 1925: Љ. Мићит, *Злаштор*, СЕЗБ XXXIV, Насеља 19, стр. 398–502.
- Михајловић 1971: В. Михајловић, Из топономастике Србије (Чајетина, Семегњево, Бор), *Зборник за филологију и лингвистику* XIV/1971–1, стр. 258–263.
- Новаковић 1875: Ст. Новаковић, Српски поменици XV–XVIII века, *Гласник Српског ученог друштва* XLII, стр. 1–152.
- Новаковић 1912: Ст. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд.
- Павловић 1925: Љ. Павловић, Ужичка Црна Гора, СЕЗБ 34, Насеља 19, Београд.
- Пешикан 1886: М. Пешикан, Стара имена из Доњег Подримља, *Ономастолошки прилози* VII, стр. 1–119.

¹⁰ У данашњем облику најпре је дошло до контактне асимилације *мг > нг*, а затим до даљинске дисимилације *н-њ > н-љ*. Не знајући за старосрпски помен овог топонима, Аличит се веома колебао око његовог тачног читања и идентификације, но на основу његових транскрипција („Шипкун“, „Шамакун“, „Шемкун“, „Шемун“) може се закључити да се стари облик *Шемгоњ* чувао у времену од 1477. до 1572. (I 83, 507; II 360; III 132, 328).

- ФАСМЕР: М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, Москва 1986–1987.
- ФИЛИПОВИЋ 1928: М. С. Филиповић, *Височка Нахија*, СЕ36 XLIII, Насеља 25, 191–775.
- ФИЛИПОВИЋ 1949: М. С. Филиповић, *Живот и обичаји народа у Височној нахији*, СЕ36 LXI; Насеља 27.
- ФИЛИПОВИЋ 1972: М. Филиповић, *Таковци*, СЕ36 LXXXIV, Расправе и грађа 7.

*

- ИМ: *Imenik naseljenih mesta u SFRJ*, Beograd 1985.
- НІЕСКУЛА: Fr. Nieckula, *Nazwy miejscowe z sufiksami -ov-, -in- na obszarze Wielkopolski i Malopolski*, Wrocław 1971.
- ОПБС: *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, I–III, obradili A. Handžić (I 1–2), S. Buzov / L. Gazić (II), A. Kupusović (III), Sarajevo 2000.
- ПРОФУС: A. Profous, *Místní jména v Čechach I–V*, Praha 1947–1960.
- РЈА: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb 1880–1976.
- РОСПОНД 1973–74: St. Rospond, *Struktura i stratygrafia toponimów typu -išt- w Bułgarii i Macedonii*, *Onomastica Jugoslavica* 3/4, 99–140.
- РОСПОНД 1983: St. Rospond, *Słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -jъ* (Acta Universitatis Wratislaviensis № 526), Wrocław.
- РУДНУЧ'КЈЈ 1973: J. B. Rudnyc'kyj, *An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language II 1*, Winnipeg.
- СКОК: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–III*, Zagreb 1971–1973.
- СВОБОДА 1964: J. Svoboda, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, Praha.
- ЗАИМОВ 1965: J. Zaimov, *Die bulgarischen Ortsnamen auf -išt- aus *-ij- und ihre Bedeutung für die Siedlungsgeschichte der Bulgaren in den Balkanländern*, Sofia.

Zusammenfassung

Aleksandar Loma

EINE SERBISCH-UKRAINISCHE TOPONYMISCHE PARALLELE SEMEGNJEVO : SEMYGYNIV

Semegnjevo, Name eines Dorfes in der Umgebung von Užice in Westserbien, wurde 1971. von Velimir Mihajlović richtig aus dem altertümlichen, bei den Slowenen im Mittelalter belegten Personennamen *Sēmigněvъ* erklärt. Dieser Ortsname hat sein bisher unbemerktes Gegenstück im ukrainischen *Semygyniv*, der von Rudnyc'kyj falsch gedeutet wurde. Hier werden die Einzelheiten seiner Bildung und Lautentwicklung erörtert. Vermutlich liegt ein ursprüngliches *j*-Possessivum **Sēmigněv'ъ* vor, das sein Suffix unter dem Einfluß des Adjektivs **sēmigněvъskъ* > *semegnjevski* eingebüßt haben dürfte, weil bei der Ableitung solcher Adjektive die sekundären Formantia in der Regel unbeachtet blieben. In seiner heutigen Lautgestalt weist der Name (im Erstbeleg *Semegnjevo*) eine abweichende Entwicklung von *ě* auf, denn in der dortigen „jekavischen“ Mundart würde man **Sjemegnjevo* oder **Semegnjevo* erwartet. Dieselbe Abweichung kehrt auch bei manchen anderen Ortsnamen wieder, die das Personennamenglied **sěmi-* zu ursl. **sěmъ* „Familie“ enthalten; sie bleibt weiterhin ohne eine befriedigende Erklärung.

МИЛАН ШИПКА
(Сарајево)

ПРЕДЛОГ КОДЕКСА УПОТРЕБЕ СРПСКОГ СТАНДАРДНОГ ЈЕЗИКА

За разлику од осталих словенских језика, српски стандардни језик карактерише употреба двају изговора (екавског и ијекавског) и двају писама (ћирилице и латинице). Осим тога, на истом или сусједним просторима функционишу још два сродна, у структури и супстанци чак и потпуно подударна, језичка стандарда (хрватски и бошњачки), који таквих двојности немају, али са српским дијеле ијекавски изговор и исто латинично писмо. Све је то у пракси изазивало различите недоумице, неспоразуме, па и сукобе (посебно у вези с увођењем екавског изговора у нека подручја службене употребе у иначе ијекавској Републици Српској). Да би се такви неспоразуми и сукоби отклонили, а и спријечили у будућности, аутор овога рада предлаже да се донесе Кодекс употребе српског стандардног језика, у коме би се утврдила правила понашања у употреби екавског и ијекавског изговора, као и ћириличног и латиничног писма, и дефинисао однос према текстовима преузетим из хрватског и бошњачког језичког стандарда. У раду се даје и конкретан предлог текста Кодекса, као основа за стручну и јавну дискусију.

1. Од свога заснивања, прије скоро двије стотине година, тј. од Вукових реформи (које се наслањају на настојања његових претходника — Мркаља и Доситеја), до данас, српски стандардни језик развијао се нормално и поступно, без икаквих потреса и наглих заокрета, карактеристичних иначе за хрватски језички стандард, о чему свједочи и Винцеова књига *Putovima hrvatskoga književnog jezika* (1978), али и бројни полемички написи у данашњој хрватској стручној штампи и медијима о усмјеравању тога стандарда у овом или оном правцу. Чак ни у вријеме тежњи за формирањем заједничког стандардног језика Срба и Хрвата (разумије се, и данашњих Црногораца и Бошњака), посебно на размеђу XIX и XX стољећа, па и у вријеме његовог функционисања под именом *српскохрватски* (*хрватскосрпски*, *хрватски* или *српски* и сл.) у дугом периоду од краја XIX стољећа до деведесетих година XX, с краћим, четворогодишњим прекидом у току Другог свјетског рата и окупације, српска стандарднојезичка норма и пракса није се битно мијењала. Опредјељењем за Вуков модел стандардног језика, тј. за новоштокавску норму источнохерцеговачких говора и Вуков фонолошки правопис, други су се њој приклањали, или су се, у смутним и преломним временима: за вријеме НДХ (1941-1945) и у

последњој деценији XX стољећа (након дисолуције југословенске државне заједнице и формирања националних држава) од ње више или мање удаљавали, напуштајући вуковски модел и враћајући се (потпуно, или дјелимично) илирском концепту стандардног језика и морфолошком („етимолошком“ или „korienskom“ правопису). Стога се може рећи да српски стандардни језик има своју чврсту историјску вертикалу. Он је током времена мијењао име (звао се *српскохрватски* и сл.), али се сам није битно мијењао, јер прихватање заједништва на вуковским основама није захтијевало готово никакву реконструкцију његових норми. Само се по себи разумије да у стандарднојезичком (али и државном) заједништву, које је омогућавало отворену и директну комуникацију и кореспонденцију различитих култура, није само српски језик утицао на друге, него је и примао од других, посебно у домену лексике. О томе је аргументовано писао Иван Клајн прије десетак година (*Језички ђиручник РТВ Београд, 1991: 147–148*). И у томе нема ништа ненормално нити лоше. Напротив! Отвореност и прихватање различитих утицаја са стране, уз одсуство самоодбрамбеног „чистунства“, били су одувијек обиљежје српског стандардног језика и одлика најистакнутијих његових корисника и истраживача. Оно што су данас стварни проблеми у српској науци о језику и језичкој политици није, дакле, темељна прекодификација, или преоријентација, него: 1) рад на подизању нивоа лингвистичког образовања и ширењу језичке културе, а уз то и стално његовање, вредновање и, евентуално, у складу с актуелним друштвеним и културним потребама, дјелимично преправљање стандарднојезичке норме, више у смислу њене дјелимичне доградње него темељите измјене, и 2) утврђивање односа према двојностима стеченим у току властитог развоја (екавски и ијекавски изговор) и оних које су настале као резултат тежњи за приближавањем једнојезичкој „браћи римскога закона“, али и отварања према западној Европи, на плану графици (ћирилично и латинично писмо), те, много мање, односа према текстовима из остала два новоштокавска стандарда, хрватског и бошњачког (недоумице о њиховом „превођењу“, тачније адаптацији, или пак директном преузимању и објављивању, цјеловито или парцијално, у српским медијима).

Први је проблем дугорочног карактера и мора се рјешавати осмишљеним, организованим и систематским радом лингвиста, уз подршку цијелога друштва, посебно културне јавности и медија, док други треба регулисати општим договором о правилима понашања у употреби двају изговора и двају писама, као и односу према текстовима из хрватског и бошњачког језичког стандарда, на основу кога би се договора утврдио и усвојио *Кодекс употребе српског стандардног језика*. Тиме би се сви могући (али и већ испољени) сукоби око тих питања спријечили и искључили.

1.1. Спречавање непотребних и штетних сукоба око двојности и вишеструкости у оквиру српског језичког стандарда, као и нерационалног трошења енергије стручних потенцијала на полемике око њиховог карактера и употребе, умјесто да се те снаге ангажују на неопходно његовање, вредновање и дограђивање стандарднојезичке норме (у

реченом смислу), као и на подизање нивоа лингвистичког образовања и ширење језичке културе — основни су разлог због кога би било потребно, и нужно, утврдити, а потом стручно и друштвено овјерити *Кодекс ујошребе српског стандардног језика*.

У протеклих десетак година били смо свједоци оштрих сукоба око увођења екавског изговора у неким подручјима службене употребе у иначе дијалекатски чистој ијекавској Републици Српској, и то доношењем одлуке у ужем кругу политичара, а без консултовања лингвиста, наставника српског језика и оних који се тим језиком свакодневно служе у професионалној пракси (књижевника, публициста, новинара, коментатора и др.). Полемике преко медија око тога и таквог поступка, јавни протести неких политичких организација (као што је плакат Српске странке Крајине и Посавине из Бањалуке), па чак и објављивање полемичких књига о том и другим спорним питањима, каква је нпр. она Милоша Ковачевића *У одбрану језика српскога* (Требник, Београд, 1997), те, коначно, расправа пред Уставним судом Републике Српске — све је то, до пресуде тога суда, али и касније, уносило немир међу културне и јавне раднике, па и обичне грађане у објема српским срединама (Србији и Српској), а самим тим стварало и утисак о нејединству и изазивало сумње у јединственост српског језичког стандарда уопште.

Исто тако, стално се чују протести због све већег потискивања ћириличног писма, примарног и традиционалног српског граfiјског система, са снажним симболичким значењем у свијести широких слојева народа. О томе су, као процесу однарођивања, написане и читаве књиге: нпр. Радмило Маројевић, *Ћирилица на раскришћу векова* (Дечје новине, Горњи Милановац, 1991); основано је чак и друштво за заштиту тога писма под називом *Ћирилица*, организују се јавни скупови у њену одбрану, а и у новинама се свакодневно могу прочитати написи на ту тему.

Уз све то, жестоке и непоштедне расправе („без пардона“), често ослоњене само на *argumentum ad hominem* (дакле, усмјерене на деградацију противника), а у недостатку правих аргумената, вођене су протеклих година око издавања више правописних приручника српскога језика са различитим нормативним рјешењима, што је кориснике тих приручника збуњивало и доводило у недоумицу којим од њих да се служе и који систем правописних норми да примјењују.

Нема сумње да би се доношењем стручно и друштвено овјереног *Кодекса ујошребе српског стандардног језика* коначно ставила тачка на све те расправе, а спријечили би се и сви евентуални сукоби око тих питања у будућности.

1.2. Да би се дошло до правих рјешења у свим детаљима, тј. конструктивног става према свим спорним питањима, потребно је, прије свега, утврдити јасна начела којих се ваља држати и од којих треба полазити при изради кодекса за који се овдје залажемо. Међу другим могућим, мислим да су најважнији ових пет:

1) уважавање стварнога стања у стандардном језику на српском говорном простору у цјелини (у Србији, Републици Српској и, још увијек, Црној Гори) — укључујући ту, на првом мјесту, разноликости као што су екавско-ијекавско и ћирилично-латинично двојство, уз бројна дублетна, па и триплетна, нормативна рјешења, што је све резултат његовог укупног развитака, али и функционалностиске разумећности — *начело јединства разноликости*;

2) његовање отворености према корисним утицајима других језика и других култура, уз стручно контролисано, селективно прихватање оних елемената (ријечи, израза и др.) који доприносе богаћењу и функционалном усавршавању српског стандардног језика, као незамјењивог инструмента културе и цивилизације српскога народа, уз сузбијање појединачних штетних пуристичких настојања, која никада нису била својствена српском стандардном језику ни српској језичкој култури у цјелини, на једној, и организован отпор најезди страних ријечи и израза којима се потискују из употребе сасвим добре домаће ријечи, на другој страни — *начело селективне отворености*;

3) омогућавање и подстицање језичког стваралаштва у сваком погледу, посебно у смислу богаћења рјечника и усавршавања функционалних стилова и, с тим у вези, усклађивање постојећих норми са савременим друштвеним и културним потребама сталним вредновањем постојећих и увођењем нових рјешења, увијек у мјери која неће угрожити устаљене језичке навике, дакле без претјеривања и пренагљивања, а у складу с девизом: *Не разграђивајти, него разрађивајти и дограђивајти*, што је један од примарних задатака српске лингвистике данас — *начело динамичности*;

4) прихватање и поштовање у примјени тако утврђеног система норми српскога стандардног језика, у свим подручјима дјелатности: администрацији, школству, издаваштву, новинарству у различитим медијима, науци, култури, па и у свакодневној говорној пракси (посебно кад се ради о званичној или службеној употреби) — *начело нормативне стабилности*;

5) омогућавање индивидуалних и колективних слобода избора екавског и ијекавског изговора, ћириличног и латиничног писма, као и бројних нормираних дублета, триплета и осталих разноликости (лексичких и др.) у оквиру српског стандардног језика као цјелине, а у складу с устаљеним језичким навикама, властитим опредјељењима, или пак потребама стила — *начело слободе избора језичких изражајних средстава*.

Ова се начела могу сматрати темељним, јер вриједе — мање или више — као општа оријентација и у језичком планирању и у језичкој политици. Овдје се узимају као полазиште у утврђивању норми понашања у употреби српског стандардног језика, што у основи припада домену језичке политике. За саму нормативну дјелатност они могу бити још разрађенији. Предлог десет таквих могућих начела изложен је у раду *За језичко планирање* (в. *Списе Одбора за стандардизацију српског језика*, књига IV, Београд 2001: 111–116).

1.3. Једно од поменутих начела, које се односи на језичко планирање — начело стручне и друштвене овјерености стандарднојезичке норме, мора се имати у виду и при изради *Кодекса ујошребе српског стандардног језика*, јер и ту се у суштини ради о нормирању, само што је овдје предмет нормирања понашање у употреби стандарднојезичких норми, с обзиром на разноликости које она подразумева. Да би успјешно одговорио својој намјени, тај кодекс, наиме, не може бити ауторско дјело, или пак некаква прокламација групе лингвиста и других. Појединац или група може га само предложити, а разрадити и дати му коначан облик, који ће се потом дефинитивно прихватити и овјерити, може само шири круг стручњака, тј. лингвистичка србистика у цјелини, као и културна јавност и релевантни друштвени и државни фактори — сви, дакле, они који су заинтересовани и позвани да рјешавају отворене проблеме у употреби српског стандардног језика, па и сви који се њиме служе: јавност уопште. Тај документ мора произаћи „из главе цијелога народа“, како би рекао Његош, јер само ће тако бити широко прихваћен. А шта значе једностране одлуке о тако важним питањима, показује већ поменути случај увођења екавског изговора као јединог изговора у службеној употреби у Републици Српској. Зато би требало предвидјети одговарајућу процедуру доношења тога важног документа. Она подразумева двије основне фазе: прво, израду предлога Кодекса и, друго, његову стручну и друштвену верификацију. Прва фаза може и треба да буде обавеза Одбора за стандардизацију српског језика, јер је он састављен од истакнутих представника најпозванијих лингвистичких (и научних и образовних) институција: трију академија наука и умјетности са српскога говорног простора (САНУ, ЦАНУ и АНУРС), затим свих универзитета с тога простора, те Института за српски језик САНУ, Вукове задужбине и Матице српске. С обзиром на састав тога тијела, то би била уједно и почетна стручна верификација. Друга фаза (шира стручна и друштвена верификација) треба да обухвати више поступака: а) стручно рецензирање; б) прибављање појединачних мишљења и предлога најистакнутијих србиста и уопште лингвиста, посебно оних социолингвистичког усмјерења, као и појединих књижевника, културних и јавних радника, публициста, новинара и др.; в) прибављање мишљења стручних лингвистичких институција и организација: института и универзитетских катедара за српски језик, Друштва за српски језик и књижевност, потом професионалних удружења као што су друштва књижевника и новинара, те државних органа: министарства просвете, науке и културе, и др.; д) отварање широке стручне расправе на страницама лингвистичких часописа, прије свега у часопису *Језик данас*, о чему ће се јавност обавјештавати преко новина, електронских медија итд.

Пошто се прикупе сва мишљења и предлози, Одбор за стандардизацију српског језика, узимајући у обзир предложене измјене и допуне, требало би да изради нову верзију Кодекса, чија би се коначна стручна и друштвена верификација обавила на посебном скупу, коме би присуствовали истакнути лингвисти, књижевници, научни, културни и просвјетни радници, те представници свих установа и организа-

ција које су учествовале у расправи. Након тога би се усвојила и објавила усаглашена верзија тога важног документа језичке политике у дефинитивној стилизацији.

2. Прије изношења нацрта Кодекса, који се овдје даје као једна од могућих основа за дискусију, потребно је образложити његов садржај, односно указати на то шта би уопште (која питања) тај документ требало да обухвати и уреди.

2.1. Већ је речено (т. 1. и 1.2.) да су два изговора (екавски и ијекавски) и два писма (ћирилица и латиница) једно од лако уочљивих својстава савременог српског стандардног језика, те да та двојства треба узимати као дио цјелине, без међусобног супротстављања или насилног искључивања. Због бројних друштвено-културних разлога, иако би било пожељно, у нас није могуће, а није ни неопходно, бар не у овом тренутку, уједначавање, односно унификација српског језичког стандарда на тај начин што би се један од изговора или једно од писама прихватили као једина могућност у стандарднојезичкој комуникацији. Тај проблем се, ако је уопште проблем, не мора рјешавати укидањем, него регулисањем употребе двају изговора и двају писама. Уосталом, у свијету има још компликованијих случајева, као што је нпр. норвешки, гдје се један народ, у једној (националној) држави, служи с два различита стандардна језика (један је *bokmål* — данско-норвешки, а други *nynorsk/landsmål* — новонорвешки). Па ни ту покушаји уједначавања нису успјели, а људи и даље тамо живе (сасвим добро) и међусобно комуницирају без проблема.

2.1.1. Дијалекатска ситуација на српском говорном простору, с великим пространством ијекавских говора (по новој Ивићевој класификацији — херцеговачко-крајишких), који чине ужу основицу савременог српског језичког стандарда, као и старијих ијекавских говора (ловћенско-новопазарских — по истој тој класификацији). Затим велики број изворних ијекаваца, и једних и других, па богато ијекавско књижевно наслеђе (Његош, Љубиша, Матавуљ, Кочић, Ћоровић, Шантић, млади Дучић, Ћопић — да поменемо само оне значајније) и савремено књижевно стваралаштво на ијекавском, као и употреба тога изговора у стандарднојезичкој комуникацији у Републици Српској и Црној Гори — све су то озбиљни разлози због којих се српски језички стандард не може лишити ијекавског изговора и свести само на екавски. Стога није ни чудно што покушаји свођења српског (и хрватског) језичког стандарда само на екавицу — и они ранији (Скерлић 1913), и ови новији, који се односе само на српски језички стандард (Закон о службеној употреби језика и писама из 1996 у Републици Српској) — нису успјели, као што није успјело ни много раније настојање Вука Караџића да српски (и хрватски) језички стандард утемељи на класичном новоштокавском ијекавском изговору, за који је још 1850. године, по одлуци Бечког књижевног договора, израдио и правила, иако је и сам неке своје текстове писао и екавски. Иначе, Вук је свој однос према екавском и ијекавском изговору у књижевнојезичкој употреби јасно

исказао у једном необјављеном писму др Јовану Стејићу, које се чува у Архиву САНУ под бројем 8552/30 (20). Одговарајући на Стејићеве приговоре његовој збирци *Српске народне ђословице* (1949), он каже: „Ја сам и досад писао нарјечјем и херцеговачким и ресавско-сремачким (дакле, и ијекавски и екавски — М. Ш.), али никад нијесам ни помислио, а камо ли рекао, да и једно од тих нарјечја правим *обра-сцем* за све Србе... “ И даље: „Док добро не познамо језик наш *ђо свему народу*, ја мислим, као што сам и прије говорио, да би најбоље било да сваки списатељ пише онако како се у његовом крају говори ... а општи ће књижевни језик ... по времену постати сам од себе, по оним правилима по којима је и код других народа постао.“ (Наводи преузети из студије Мирослава Пантића *Вук Сћефановић Караџић и наше народне ђословице*, објављене као поговор јубиларном издању *Српских народних ђословица*, у књизи деветој *Сабраних дела Вука Караџића*, Београд, Просвета, 1965: 635.)

Овај Вуков став, противрјечан иначе Бечком књижевном договору (1850), којим се учесници, међу њима и сам Вук, одређују за „јужно нарјечје“, тј. ијекавски изговор, изузетно је актуелан управо данас, кад се поново појављује питање односа према двама изговорима српскога језика (ијекавском и екавском), а посебно као оријентација у налажењу правих рјешења у вези с тим питањем.

Будући да екавски и ијекавски говор не узрукују никакве сметње у (стандардно)језичкој комуникацији, апсолутно су непотребна, и неумјесна, међусобна „превођења“, тачније адаптације екавских и ијекавских текстова, а пошто су оба та изговора једнако српска, нема никакве потребе за инсистирањем на њиховој „равноправности“, на тај начин што би се у свакој прилици на цијелом српском говорном простору све дуплирало, нпр. законски акти, исправе и сл. Само се по себи разумије да ће у службеној употреби (било би пожељно: у што ужем смислу) на екавским подручјима функционисати екавски, а на ијекавским — ијекавски стандардни изговор. У свим другим подручјима језичке употребе треба омогућити пуну слободу избора, која ће сама по себи одредити опсег заступљености једнога и другог изговора у српском стандардном језику као цјелини. Питање је чак је ли потребно да се темељни заједнички нормативи (као што је, рецимо, *Правовис МС*, 1993) издају у двије верзије — екавској и ијекавској, или да се исти рјечник издаје у двије верзије и сл. Друга је ствар с изведеним правописним приручницима, или школским уџбеницима, који могу бити штампани једним или другим изговором, већ према подручју коме су намијењени. Све то, али и друге видове разграничења индивидуалних и колективних слобода избора екавског и ијекавског стандардног изговора треба јасно регулисати *Кодексом ујођребе српског стандардног језика* — како око тога не би више долазило до неспоразума, или чак сукоба, каквих је било донедавно.

2.1.2. Двије грађије, тј. два писма, у српском стандардном језику, како је већ речено, плод су, прије свега, тежњи за стандарднојезичким јединством са „нашом браћом римскога закона“, али и тежњи

за отварањем према Западу. Све до почетка XX стољећа, па чак и до уједињења (1918), у српском језичком стандарду, посебно у Србији и Црној Гори, употребљавала се искључиво ћирилица као традиционално (почетком XIX стољећа реформисано) српско писмо. И да су историјске околности биле другачије, Срби би и данас имали само једно писмо — ћирилицу (као и Македонци и Бугари, или Руси, Бјелоруси и Украјинци). Но, није било тако, па је сплетом речених околности презета хрватска латиница, састављена по угледу на чешку графију (тзв. „гајица“), у чијем је коначном обликовању касније учествовао и истакнути српски језикословац, Вуков сљедбеник Ђуро Даничић (његово је нпр. слово *Ѣ*), по чему би се, с правом, то писмо могло називати и хрватскосрпским или српскохрватским. Латиница се убрзо толико проширила да данас све више потискује из употребе традиционалну српску ћирилицу, због чега су чују бројни протести, а одржавају се и посебни скупови у одбрану тога писма. И Одбор за стандардизацију српског језика више се пута оглашавао тражећи да се обезбиједи предност ћирилице у службеној употреби (в. већ поменуте *Списе Одбора*, посебно IV књигу, 2001). Не само због тога, него и због других озбиљних разлога (традиција, културно наслеђе итд.) данас није могућа замена ћирилице латиницом (као што су раније Нијемци тим писмом замијенили китњасту и мање практичну готицу, а Турци, у склопу Ататуркових реформи, избацили из употребе арабицу и увели турском језику прилагођено латинично писмо), нити је пак могућ, због такође озбиљних разлога, повратак само на ћирилично писмо. Познавање и употреба двају писама може се чак узети и као предност (наравно, уколико се уређивањем те материје у *Кодексу употребе српског стандардног језика* онемогуће неспоразуми и сукобљавања око тога). Ни у употреби писама није потребно никакво дуплирање, нити обезбјеђивање неке „равноправности“, пошто су оба писма „читљива“ свима, а и оба се данас сматрају српским. Потребно је само разграничити подручја употребе двају писама на тај начин што би се у службеној употреби дала апсолутна предност ћирилици као традиционалном српском писму (чиме би се спријечило и њено потискивање), а у свим другим подручјима употребе омогућиле индивидуалне и колективне слободе избора, које такође треба прецизно регулисати да не би било неспоразума и сукобљавања.

2.1.3. Употреба нормираних дублета и триплета (на прозодијском, фонолошком, морфолошком и синтаксичком нивоу), као и кориштење лексичке и сваке друге синонимије у оквиру српског стандардног језика, треба у цјелини препустити слободном избору, а ствар је научних испитивања да утврде њихову процентуалну заступљеност и кретања у овом или оном правцу, што може бити сигуран оријентир и за евентуалну дјелимичну реконструкцију норме.

2.2. Кориштење (заправо, преузимање) текстова из остала два истојезичка, новоштокавска стандарда, хрватског и бошњачког, такође би требало уредити Кодексом. Мада су номинално, нормативно и по корисницима којима су намијењени, различити од српског стандардног језика, ти стандарди су му толико слични да постојеће разлике не

угрожавају међусобну разумљивост. Стога, приликом преузимања текстова, или дијелова текстова (при навођењу), није потребно никакво „превођење“ или адаптација. Само у ријетким случајевима, кад се претпостави да неки новостворени или архаични израз, или назив, српској публици не би био јасан, могу се објашњења дати у загради или фусноти (нпр. уз *Prosvjedno povjerenstvo* ставиће се — *Комисија за жалбе*, или уз *pričuvni časnik* — *резервни официр*, уз *tipkovnica* — *штајштура*, уз *nadnevak* — *дајшум* и сл.). Поготово не треба адаптирати различита властита имена. Дobar примјер у том смислу нашли смо у Политици (30. 5. 2002, 13), у једном наслову, који гласи: *Забрањено за Творницу духана из Ровиња*. Неумјесно би било да се име те творнице „прекрсти“ у *Фабрика дувана из Ровиња*, како би се довело у склад са српским стандарднојезичким узусима. Текстови из хрватског и бошњачког стандарда могу се преносити и ћирилицом, при чему (у заградама) треба оставити изворно пренесене латиничке називе из страних језика који се пишу латиницом, што је у складу с хрватском и бошњачком правописном нормом, нпр. *Шекспир (Shakespeare)* и сл. У научним радовима, међутим, кад се објављују на ћириличном писму, коректно је да се наслови цитираних дјела штампаних латиницом, или њихов попис на крају, као и сами цитати уклопљени у ћирилични текст, преносе у изворној, латиничној графици. Ни стране текстове у хрватском или бошњачком преводу није потребно адаптирати, а камоли изворна дјела хрватских или бошњачких аутора. Посебно би било неприхватљиво и апсурдно да се филмови снимљени у Хрватској или Федерацији БиХ титлују за српску публику. Такав један покушај на хрватској страни изазвао је управо код хрватске публике буру смијеха у сали и наишао на поругу, јер је заиста дјеловао гротескно.

2.3. Због сложености саме материје, јер се стандарднојезичка употреба јавља у много различитих видова и у различитим подручјима људске дјелатности, а уз то ни број нормираних разноликости није мален, а вриједносни однос према њима различит, неће бити лако све то разграничити и дефинисати, а камоли регулисати Кодексом. Као општа оријентација у том погледу могу бити од користи наведена начела језичке политике (в. напријед у т. 1.2.). И поред тога, неке појмове треба овдје подробније разјаснити и дати неколико претходних напомена — да би се сам посао око израде Кодекса што лакше, што темељитије и што успјешније обавио, те да у том документу не би остале неке празнине, које би касније у пракси могле изазивати недоумице и неспоразуме.

2.3.1. У овом раду и у нацрту Кодекса који се у њему излаже (в. даље у т. 3) оперише се појмом *слободе избора*, у контекстима који упућују да те слободе могу бити *индивидуалне* и *колективне*.

Индивидуална слобода избора је право сваког корисника српског стандардног језика да у своме говору, усменом и писменом, употребљава екавски или ијекавски изговор, да се при писању служи ћириличним или латиничним писмом, те да слободно, према своме језичком осјећању и потребама стила, бира ријечи и облике обухваћене

стандарднојезичком нормом. Те су могућности велике, јер постоји лексичка, синтаксичка или морфолошка синонимија, затим правописне и акценатске дублете и триплете итд.

Колективна слобода избора језичких изражајних средстава може бити ужа и шира, јер се под „колективом“ могу разумијевати и поједине групе корисника српског стандардног језика везане заједничким послом или интересима (нпр. редакцијски колегијуми у медијима и сл.), и сви, или бар већина, изворних говорника српскога језика из овог или оног краја, односно подручја, али и цијела српска говорна заједница. Редакција неких новина или електронских медија (радија и телевизије), на примјер, може одлучити, из ових или оних разлога, да редакцијске текстове објављује на екавском или ијекавском изговору, или да лист штампа ћирилицом или латиницом и сл. Исто тако, у појединим крајевима, нпр. у Црној Гори, функционисаће, већ по спонтаном одређењу, ијекавски изговор у свим сферама службене употребе, што је и природно, јер одговара тамошњој дијалекатској ситуацији. Српска говорна заједница у цјелини може се, преко својих квалификованих представника одлучити за апсолутну предност ћириличног писма у службеној употреби, преточити то у законску обавезу итд.

2.3.2. Слобода избора језичких изражајних средстава, као и свака друга слобода, схваћена као „спозната нужност“, не може бити неограничена, апсолутна. Нечије слободе (индивидуалне и колективне) имају своје границе, а оне су, у цивилизованом свијету, увијек тамо гдје почиње угрожавање слободе других појединаца и колектива. То значи да је индивидуална слобода избора нужно ограничена колективним избором, као што је и колективни избор строго ограничен само на сферу тзв. службене или „колективне“ употребе стандардног језика, док у другим сферама не може и не смије ограничавати индивидуалне слободе избора језичких изражајних средстава. Стога ће се Кодексом морати јасно разграничити индивидуалне и колективне слободе (уже и шире) тако да се унапријед знају границе једних и других слобода, како ни у вези с тим не би било недоумица и неспоразума у пракси. Непотпуне и лоше сročене нормe понашања у употреби језика могу, наи́ме, изазвати више проблема у примјени него да уопште нису ни донесене.

3. Након свега што је претходно речено (у поглављу 1. и 2.) може се понудити конкретан нацрт *Кодекса ујо́йшребе српског стандардног језика*, као иницијални текст, који се, опет, може, након критичког разматрања, допуњавати, преправљати, мијењати, или друкчије стилизовати, већ према томе како одлуче релевантни фактори у његовом доношењу. Ево, коначно, текста тога нацрта:

3.1. Полазећи од друштвених и културних потреба да се предуприједи и онемогуће недоумице и неспоразуми око употребе српског стандардног језика, нарочито с обзиром на постојећа двојства изговора (екавског и ијекавског) и писама (ћирилице и латинице), што је једно од његових битних особености, као и вишеструкости које нуди његова експлицитна норма, уз претходно консултовање већег броја угледних

личности (лингвиста, књижевника, публициста, новинара и других), те културних, научних, професионалних и других организација и државних органа на српском говорном простору (у Србији, Републици Српској и Црној Гори), па и српској дијаспори у свијету, а након темељите стручне и јавне расправе, у којој су језички стручњаци и остали заинтересовани и позвани научни, културни и јавни радници изнијели своје примједбе, предлоге и сугестије, доноси се

К О Д Е К С УПОТРЕБЕ СРПСКОГ СТАНДАРДНОГ ЈЕЗИКА

Опшће одредбе и начела

1. Овим кодексом уређује се јавна и службена употреба српског стандардног језика и утврђују правила понашања о избору његових двојности (екавског и ијекавског изговора, ћириличног и латиничног писма) и вишеструкости које су обухваћене његовом нормом, као и однос према сродним једнојезичким стандардима (хрватском и бошњачком) при преузимању текстова из тих стандарда.

2. Утврђена правила понашања заснивају се на следећим начелима језичке политике, којима се обезбјеђује:

1) прихватање и уважавање стварнога стања у стандардном језику на српском говорном простору у цјелини — укључујући ту, на првом мјесту, разноликости као што су екавски и ијекавски изговор и ћирилично и латинично писмо, уз богату лексичку, морфолошку и синтаксичку синонимију и бројне нормиране акценатске, правописне и друге дублете и триплете, што је све резултат његовог укупног развоја, али и функционалностилске разуђености (*начело јединства разноликости*);

2) његовање стручно контролисане отворености према корисним утицајима других језика и других култура, уз селективно прихватање оних елемената (ријечи, израза и др.) који доприносе богаћењу и функционалном усавршавању српског стандардног језика, као незамјенивог инструмента културе и цивилизације српскога народа, уз сузбијање појединачних штетних пуристичких настојања, која никада нису била својствена српском стандардном језику ни српској језичкој култури у цјелини, али и неконтролисаног, неселективног прихватања и толерисања страних ријечи и израза којима се потискују из употребе савим добре и дугом стандарднојезичком праксом устаљене домаће ријечи (*начело селективне отворености*);

3) омогућавање и подстицање језичког стваралаштва у сваком погледу, посебно у смислу богаћења рјечника и усавршавања функционалних стилова, и, с тим у вези, усклађивање постојећих норми са савременим друштвеним и културним потребама сталном провјером постојећих и увођењем нових рјешења, увијек у мјери која неће угрожити устаљене језичке навике, дакле без претјеривања и пренаглавања, а у складу с девизом: *Не разграђивајши, него разрађивајши и догра-*

ђиваџи, што је један од примарних задатака лингвистичке србистике данас (*начело динамичности*);

4) прихватање и поштовање у примјени тако утврђеног система норми српскога стандардног језика, у свим подручјима дјелатности: администрацији, школству, култури, па и у свакодневной говорној пракси — посебно кад се ради о службеној употреби (*начело нормативне стабилности*);

5) омогућавање индивидуалних и колективних слобода избора екавског и ијекавског изговора, ћириличног и латиничног писма, као и бројних нормираних дублета, триплета и осталих разноликости (синонимског богатства и др.) у оквиру српског стандардног језика као цјелине, а у складу с устаљеним језичким навикама, властитим одређењима, или пак потребама стила (*начело слободе избора језичких изражајних средстава*).

3. Као својеврсно дијалектичко јединство, принципи наведени у т. 2. морају се прихватати у цјелини, те досљедно стваралачки примјењивати у пракси, а посебно при утврђивању норми понашања у употреби српског стандардног језика.

Екавски и ијекавски изговор

4. Екавски и ијекавски и изговор употребљавају се у српским народним говорима на различитим дијалекатским подручјима, па по томе једнако припадају српском језику. И на једном и на другом изговору развијало се, више од 150 година, умјетничко књижевно стваралаштво — чији се врхунски дometи огледају у дјелима Петра Петровића Његоша, Марка Миљанова, Стјепана Митрова Љубише, Симе Матавуља, Петра Кочића, Светозара Ђоровића, Алексе Шантића, Бранка Ђопића и других, на једној, те Бранка Радичевића, Јове Јовановића Змаја, Лазе Лазаревића, Војислава Илића, Боре Станковића, Иве Андрића, Десанке Максимовић, Добрице Ћосића итд., на другој страни, а на тим се изговорима обављала и обавља јавна и службена комуникација на различитим дијалекатским подручјима српскога говорног простора тако да су оба та изговора стекла стандарднојезички статус, па се стога ниједан од њих не може сматрати мање вриједним и искључивати из службене и јавне употребе.

5. Само се по себи разумије да је, по спонтаном колективном избору, на екавском подручју у службеној употреби — екавски, а на ијекавском — ијекавски стандардни изговор.

6. Службена употреба назначена у претходној тачки подразумијева функционисање стандардног језика у државним органима и организацијама (у администрацији, издавању образаца и исправа, истицању службених назива, јавних натписа и јавних ознака, те у плановима, програмима и учбеницима за државне основне и средње школе, као и њиховим обрасцима и исправама).

Службена употреба не протеже се на остале установе, привредне, научне, културне, образовне, политичке и друге организације и средства јавног обавјештавања, осим државних.

7. У језичкој пракси установа и организација из другог става претходне тачке, као и у свим осталим подручјима употребе стандардног језика, омогућују се колективне и индивидуалне слободе избора ијекавског или екавског изговора, при чему се мора водити рачуна о границама и једних и других слобода, како се не би међусобно сукобљавале и искључивале.

8. У штампи и електронским медијима (на радију и телевизији) право на колективни избор екавског или ијекавског изговора имају редакцијски колегијуми, као и власници или управни одбори листова, часописа, радијских и телевизијских станица, и то само у редиговању и објављивању редакцијских вијести и других интерних редакцијских материјала.

9. Стални новинари и коментатори, као и спољни сарадници у својим потписаним радовима или директном тонском јављању, а поготово интервјуисани стручњаци, јавни и културни радници и умјетници, па и остали грађани који се обраћају јавности преко средстава информисања, имају пуно право на слободан индивидуални избор екавског или ијекавског стандардног изговора. То једнако вриједи и за државне медије.

10. Право индивидуалног избора стандардног изговора из претходне тачке не може се ни на који начин ограничавати колективним одређењем редакција или других колективних или државних органа за екавски или ијекавски изговор, нити се индивидуално право избора може користити у назначеним доменама колективног избора (наслови, редакцијски материјали и сл.).

11. Одређење за ијекавски или екавски изговор по слободном избору може се мијењати од текста до текста, што значи да један аутор може неке радове писати екавски, а неке ијекавски, наизмјенично, али се у једном тексту не могу мијешати облици једног и другог стандардног изговора.

12. У наставној пракси и ваннаставним активностима у основним и средњим школама, изузимајући наставне планове и програме и друге акте државних школа, који, према тачки 6, став 1, овога кодекса, припадају домену службене употребе, обезбјеђују се пуне индивидуалне слободе избора екавског или ијекавског изговора. Право на тај избор имају сви наставници, а и сви ученици, уз обавезу ових других да савладају норме и једног и другог изговора, што им је и једна од обавеза у извршавању програмских задатака у настави матерњег језика.

13. Изузетно, учитељи разредне nastave и наставници у установама предшколског васпитања, из педагошких разлога (да се у говору дјече не би стварала конфузија, односно да не би мијешали екавски и ијекавски изговор, што је и иначе, према тачки 11. овога кодекса, недопустиво), изводиће наставу на оном стандардном изговору који превладава у тој средини. Изван наставног процеса у одјељењу и ти наставници имају пуно право на слободан избор екавског или ијекавског изговора (нпр. у писменим припремама за часове, плановима рада, комуникацији с колегама и сл.).

14. У школским читанкама, антологијама и хрестоматијама биће заступљени и екавски и ијекавски текстови, у омјеру одређеном искључиво естетским, етичким, педагошким и дидактичким критеријумима.

15. У високошколској настави обезбјеђује се пуна слобода индивидуалног избора екавског или ијекавског изговора, што се подједнако односи и на универзитетске наставнике и на студенте, али и на универзитетске уџбенике и приручнике и другу помоћну литературу.

Подразумијева се да студенти српског језика морају солидно овладати и једним и другим изговором, и у погледу познавања норми и у погледу њихове практичне примјене, па им се у оквиру испитних задатака може ограничити право индивидуалног избора.

16. При навођењу (цитирању) дијелова текстова других аутора у научним и стручним радовима, или новинским чланцима, као и при преношењу цјеловитих текстова са насловима у јавним медијима, треба апсолутно поштовати ауторски текст, без обзира на то којим је од два наша стандардна изговора писан.

17. Посебно је недопустиво преношење из ијекавског у екавски, или из екавског у ијекавски изговор, тј. екавизација или ијекавизација, оригиналних ауторских (књижевних, научних и других) дјела и њихових наслова.

18. Ауторски текст је у сваком погледу неприкосновен. Избор стандардног изговора припада искључиво аутору, а не сарадницима и посредницима у процесу настанка његовог дјела (дактилографима, лекторима, коректорима, штампарима, издавачима и сл.). У том смислу лекторске се интервенције морају ограничити само на усклађивање текста са нормама стандардног изговора који је аутор изабрао.

19. Није дозвољено ни мијењање изворних књижевних и других текстова кад се компонују за интерпретацију у озбиљној и забавној музици. Ти текстови морају остати у стандардном изговору којим су писани, а не као у случају стихова Бранка Радичевића који су ијекавирирани, па се чује: „Пјевам дању, пјевам ноћу...“ и сл. Исто тако, ко-

ректно је интерпретирати нпр. војвођанске староградске пјесме на екавском, а црногорске на изворном ијекавском изговору.

20. Географска и дуга имена и називи имају устаљен облик, с екавским или ијекавским рефлексима, и у том их изворном облику треба употребљавати на цијелом српском говорном простору, без обзира на изворни говор средине. Тако се изговара и пише *Бијело Поље*, *Бијељина*, *Пријепоље*, *Приједор*, *Тјенџишиће*, *Тијесно* (кланац код Бањалуке), *Горски вијенац* П. П. Његоша) и сл. и на екавским, а *Белановица*, *Бела Црква*, *Бела Паланка*, *Бели Манастир*, *Иришки венац*, *Црвена звезда* (београдски фудбалски клуб), *Бели двор* (у Београду), *Песма* (роман Оскара Давича), *Светили гробови* (Јове Јовановића Змаја) и сл. и на ијекавским дијалекатским подручјима.

Ћирилично и латинично писмо

21. Ћирилица је традиционално српско писмо, које је реформама Вука Караџића почетком XIX стољећа усавршено и прилагођено фонолошкој структури савременог српског стандардног језика, по принципу да се сваки фонем (глас) означава посебним јединственим графемом (словом). То је уједно и један од најсавршенијих графичких система у свијету.

Почетком XX стољећа, а посебно од 1918. године, тј. од стварања заједничке југославенске државе, у обостраној тежњи за стандарднојезичким јединством, али и ради отварања према западноевропским културама, Срби су прихватили хрватску латиницу (тзв. *гајицу*), без икаквих адаптација, тако да се тим писмом, поред ћириличног, и данас служе у разним подручјима језичке употребе. Тиме је латиница постала друго српско писмо, па је тако треба и прихватати, утолико више што је у њеном коначном обликовању (додавањем слова *Ђ*) судјеловао и истакнути српски језикословац Ђуро Даничић, по чему се може сматрати и хрваткосрпском или српскохрватском.

22. Због дуге употребе, стечених навика и богатог књижевног наслеђа и на ћириличном и на латиничном писму, данас није могуће ниједно од тих писама избацити из употребе, па стога то двојство треба прихватати као неминовност и оптерећење које има и одређених предности, а то је прије свега отвореност према културама и Истока и Запада у цјелини, а посебно према културама словенских народа, који се служе ћириличним или латиничним писмом.

23. С обзиром на чињеницу да је српска ћирилица прво и традиционално писмо српске културе и писмености, а имајући у виду и процесе њеног потискивања из јавне употребе, препоручује се законодавцима да законима о службеној употреби језика и писма томе писму, као једном од симбола српскога народа, обезбиједи предност у службеној употреби.

24. Службена употреба у смислу претходне тачке одређена је у тачки 6, став 1, овога кодекса, с тим што се може протегнути и на планове и програме високошколских организација и друга подручја која се одреде законима о службеној употреби језика и писма.

25. Изузетно, због оријентације странаца који не познају српску ћирилицу, путни правци на магистралним, регионалним и локалним путевима, називи насељених мјеста и други географски називи и натписи поред путева исписиваће се и на ћириличном и на латиничном писму, с тим што ће ћирилично писмо бити на првом мјесту.

26. У свим другим подручјима јавне употребе гарантују се пуне индивидуалне и колективне слободе избора ћириличног или латиничног писма, с тим што у опредјељивању за једно или друго писмо, по природи ствари, колективни избор има предност над индивидуалним.

27. У комуникацији с органима власти, судским органима и другим државним институцијама и организацијама, па и институцијама у којима је, по колективном избору и у складу са законом, у употреби ћирилично писмо, грађани се слободно могу служити једним или другим писмом, уз препоруку (без обавеза) да, из естетских разлога, обрадце попуњавају оним писмом којим су они штампани.

28. Државни органи, државне институције и организације, одговарају на обраћања грађана (дописима или издавањем тражених исправа и сл.) писмом које је у службеној употреби (ћирилицом), без обзира на писмо којим су написани поднесци грађана.

29. У настави и ваннаставним активностима у основним, средњим, вишим и високим школама наставници и ученици имају пуно право на избор писма, с тим што ученици у наставном процесу и на испитима морају показати да једнако добро владају и ћириличним и латиничним писмом.

30. Будући да административни акти, обрасци, свједочанства и др. у државним школама припадају сфери службене употребе, штампане се и издавати искључиво на ћириличном писму.

31. Два писма у једном тексту не могу се мијешати. У текст штампаном ћирилицом могуће је једино интернационалне скраћенице латинских израза и израза преузетих из страних језика који се пишу латиничким писмом, затим називе за мјерне јединице, хемијске симболе, математичке формуле и сл. писати латиничким словима, што је, према *Правилису српскога језика* (1993), т. 224–228, и правилно. Изузеци су такође и случајеви наведени у т. 32. и 33. овога кодекса.

32. Уколико се у научним радовима у ћирилични текст уклапају цитати или наслови изворно писани латиницом, коректно је да се, због потврде њихове пуне аутентичности, задржи латинично писмо. У новинским чланцима и сл. такав поступак није уобичајен.

33. Од правила о немијешању ћириличног и латиничног писма може се одступити и при штампању двојезичних рјечника, посебно оних намијењених ученицима. Уколико се ради о двојезичном рјечнику српског и неког другог језика са латиничним графичким системом, српска колона, ради јачег контрастирања, а и због симболичног значења српске ћирилице, штампаће се ћириличним писмом, а колона тога језика латиничним (као у српско-енглеским или енглеско-српским рјечницима и сл.). Наслови таквих рјечника штампаће се за потребе државних школа ћириличним писмом, а у другим случајевима према слободном избору или договору аутора и издавача.

Однос према хрватском и бошњачком језичком стандарду

34. С обзиром на велики степен подударности, који се у цјелини креће од 90 до 95%, а у основној супстанци и структури готово 100%, и чињеницу да је због тога међусобна разумљивост, осим ријетких изузетака, потпуна, чиме је омогућена директна комуникација без икаквих сметњи, текстови из остала два новоштокавска стандарда (хрватског и бошњачког) преузимаће се и објављивати на српском говорном подручју без икаквих адаптација (односно усклађивања са српском граматичком и правописном нормом), само уз евентуалне редакцијске напомене наведене у т. 35. и редакцијске интервенције, наведене у т. 37. и 38. овога кодекса. То се једнако односи и на цитате из тих стандарда уклопљене у текст писан на српском језичком стандарду.

35. Уколико се закључи да понека ријеч, назив или израз неће бити јасни читаоцима којима је пренесени текст намијењен, може се у загради или фусноти дати редакцијско објашњење (нпр. хрв. *Prosvjedno povjerenstvo* — Комисија за жалбе, или *pričuvni časnik* — резервни официр, *tipkovnica* — *шашташџура*, *nadnevak* — *дашџум* и сл.).

36. Текстови преузети из хрватског и бошњачког језичког стандарда могу се за ширу публику објављивати на латиничном или на ћириличном писму, зависно од тога којим се писмом иначе штампа одређена публикација, лист часопис и сл.

37. Уколико се текст из хрватског или бошњачког стандарда преноси на латиничном писму, поред евентуалних редакцијских напомена назначених у т. 35. овога кодекса, потребно је уз изворно преузета имена из европских језика, ради информације неупућеним читаоцима о којој се личности или географском појму и сл. ради, у загради навести ћириличну транскрипцију — нпр.: *Camus* (*Ками*) и сл.

38. Уколико се текст из хрватског и бошњачког стандарда преноси у ћириличној графици, на првом мјесту стајаће транскрибована, а у загради, латиничким словима, изворно написана имена, као у оригиналу — нпр.: *Ками* (*Camus*) и сл.

39. У научној комуникацији, и у научним радовима, када се неки наслов или навод текста писан на хрватском или бошњачком језичком стандарду уклапа у текст писан српским језичким стандардом, нема потребе ни за каквим адаптацијама. То се једнако односи и на изворну латиничку графичу.

40. Због потпуне међусобне разумљивости, апсолутно се искључују сви видови симултаног или консекутивног „превођења“ са хрватског и бошњачког на српски језик, титловање филмова произведених у Хрватској или Федерацији БиХ на домаћем језику и сл.. Такви апсурдни поступци наишли би на општу поругу и негодовање српске публике.

41. Изворна имена и називи преузети из хрватског и бошњачког језика ни у ком се случају не смију мијењати и прилагођавати српским стандарднојезичким нормама и говорном узусу. Тако онда треба и у српском тексту (ћирилицом или латиницом, свеједно, већ према томе којим је писмом штампан) да остане досљедно: *Творница духана у Ровињу* (а не: *Фабрика дувана у Ровињу*), *Хрватско народно казалиште у Загребу* (никако: *Хрватско народно њозориште у Загребу*) итд.

Прелазне и завршне одредбе

42. Овај кодекс важи од дана коначног усвајања, а примјењиваће се од дана објављивања званичне верзије у часопису *Језик данас*.

43. Као израз општих националних потреба и резултат сагласности свих мјеродавних научних, културних, образовних, политичких и државних фактора, *Кодекс уједињене српског стандардног језика* има снагу норматива који обавезује све јавне институције и поједине учеснике у јавној и службеној комуникацији.

44. Поједине тачке, и Кодекс у цјелини, могу се мијењати, уколико се за то укаже потреба, по истој процедури и на исти начин на који су донесени, тј. на основу опште сагласности.

45. Изворни примјерак Кодекса, са потписима и овјером доносилаца, чуваће се у Институту за српски језик Српске академије наука и уметности у Београду.

46. У случају евентуалних спорова о садржају и смислу појединих одредаба Кодекса и њиховој примјени у пракси, званична тумачења даваће Одбор за стандардизацију српског језика.

*
* *

3.2. Иницијални текст Кодекса, који је овдје дат само као предлог за разматрање, има, сигурно, доста недостатака и пропуста. Тек на основу детаљног сагледавања разних видова употреба српског стандардног језика и проблема који се с тим у вези јављају у пракси моћи ће се потпуно и прецизно уредити ова сложена и осјетљива материја у цјелини. У том смислу биће од користи и критичка реаговања на овај рад, а посебно каснија широка стручна и јавна расправа — наравно, уколико се постигне претходна сагласност да нам је такав акт потребан.

S u m m a r y

Milan Šipka

TOWARD A USAGE CODIFICATION FOR THE SERBIAN STANDARD LANGUAGE

Unlike other Slavic languages, the Serbian language is marked by two pronunciation standards (ekavian and ijekavian) and two scripts (Cyrillic and Latin). In addition, in the same region or in its vicinity there are two other similar and in their structure and substance even identical standards (Croatian and Bosnian/Bosnian Muslim), which do not have such dualities and share both the ijekavian pronunciation and the identical Latin script with the Serbian standard. All this has caused various doubts, misunderstandings, and even conflicts (in particular with regard to the introduction of the ekavian pronunciation into some spheres of the official use of language in the Republic of Srpska). In order to eliminate such misunderstandings and conflicts and to prevent their emergence in the future, the author of this paper advances a proposal of a usage codification for the Serbian standard language, which would prescribe the rules of using the ekavian and ijekavian pronunciation, the Cyrillic and the Latin scripts, as well as the norms for the texts taken over from the Croatian and Bosnian Muslim standards. A concrete proposal of such codification has been presented in this paper. The proposal is meant to be a starting point of both professional and public discussion about the codification.

ДУШКА КЛИКОВАЦ
(Филолошки факултет, Београд)

О КЛАСИФИКАЦИЈИ ФУНКЦИОНАЛНИХ СТИЛОВА У НАШОЈ СТРУЧНОЈ ЛИТЕРАТУРИ (Извештај Комисији за корпус Одбора за стандардизацију српског језика)

У домаћој литератури могу се наћи три главне класификације функционалних стилова.

Једну предлаже Милорад Радовановић у својој књизи *Социолингвистика* (Радовановић 1986:165–185). По њему, функционално раслојавање језика једна је врста раслојавања језика, поред социјалног, територијалног и индивидуалног. Оно може бити у вези са доменом, ситуацијом и тематиком саопштавања, што одређује и његове главне врсте: професионално (дисциплинарно), ситуационо и тематско.

а) Дисциплинарним раслојавањем настају стилови права, администрације, науке, филозофије, новинарства, политике, дипломатије, књижевности, позоришта, филма, књижевне критике, есејистике, технике, технологије итд. (реч је о разликама међу одговарајућим групама говорних представника и доменима употребе језика).

б) Ситуационо раслојавање одвија се у зависности од ситуација у којима говорни представник употребљава свој језик (укључујући ту не само све околности под којима употребљава језик него и релативни статус саговорника): радно место, породица, пословни састанак, политички састанак, снабдевање, испит на факултету, час у школи, вечера у ресторану, кућна посета, спортски догађај, забава, сахрана, шетња, судска парница, дописивање, телефонирање итд.

в) Тематско раслојавање одвија се у зависности од садржине, тј. теме о којој се саопштава. Нпр. у језику новина, у оквиру новинарског дисциплинарног стила, различитим стилем пишу се прилози о спорту, шаху, спољној или унутрашњој политици, економици, културним збивањима, књижевним делима, историјским догађајима, научним новостима, затим рекламе, временске прогнозе, некролози, огласи итд.

Ранко Бугарски, у својој књизи *Увод у ојшћу лингвистику* (Бугарски 1995:165–166), наводи да се функционални стилови могу поделити према следећим критеријумима:

а) према доменима употребе језика — а то могу бити свакодневни саобраћај, масовни медији, политика, лекарство, правосудје, лепа књижевност, наука, забава, спорт итд. У оквиру ове поделе често се прави и разлика између општег језика и стручних језика;

б) према односу међу саговорницима, чиме се стварају различити „стилови“ — формални, разговорни или интимни;

в) према медијуму језичког израза — говору или писању.

А у раду под насловом „Појам и класификација језичких варијета“ (Бугарски 1997:95), овај аутор прецизира појам „стила“ (у претходној класификацији дат под б), укључујући у њега и „стилски диференцирано обележене различите говорне и писане текстове, укључујући и књижевне жанрове“.

Трећу класификацију предлаже Бранко Тошовић у својој књизи *Функционални стилови* (Тошовић 1988). И по њему је функционално раслојавање језика једна од врста раслојавања језика — поред територијалног, социјалног, полног, старосног и индивидуалног. Главни функционални стилови јесу разговорни, публицистички, административни, научни и књижевноуметнички. Они се даље могу поделити на подстилове, а ови даље на жанрове; с друге стране, више функционалних стилова чине функционалностилски комплекс. А на границама међу функционалним стиливима постоје међустилови.

У функционалностилске комплексе спадају:

а) писмени и усмени (први обухвата писане облике функционалних стилова, а други њихове усмене облике); при томе треба имати у виду да се разговорни стил остварује примарно у усменој форми, научни, административни и књижевноуметнички примарно у писменој, а публицистички равноправно и у једној и у другој.

б) струковни и неструковни; у том случају основу диференцијације чини струка: струковни комплекс чине научни, административни и публицистички стил, а неструковни — разговорни и књижевноуметнички.

в) профани и сакрални; овај други представља оно што се обично назива „религиозним стилем“.

г) цивилни и војни — подразумева специфичности у свим функционалним стиливима на плану опозиције цивилног и војног израза.

Међустилови (или функционалне међуврсте) образују се кад један језички израз стоји на граничном подручју између двају функционалних стилова, носећи елементе и једног и другог. Тошовић у међустилове убраја епистоларни, ораторски, рекламни, мемоарски, есејистички и сценаристички стил.

Подстилови (или функционалне подврсте) јесу следећи:

а) у оквиру књижевноуметничког стила — прозни, песнички и драмски;

б) у оквиру публицистичког стила — новинарски и монографско-публицистички (уско публицистички);

в) у оквиру научног стила — строго научни (академски), научно-учбенички и научно-популарни;

г) у оквиру административног стила — законодавно-правни, друштвено-политички, дипломатски, пословни и персонални.

Тошовић напомиње да се неки од ових подстилова (нпр. научно-популарни) могу тумачити као међустилови.

Сви функционални стилови, осим разговорног, одликују се већом или мањом жанровском разноврсношћу.

а) Књижевноуметнички стил има следеће жанрове: епски (прича, новела, приповест, роман), лирски (лирске песме), лирско-епски (роман у стиховима, поема, балада, басна, ода), драмски (драма, трагедија, комедија); посебно се издвајају жанрови усменог народног стваралаштва: јуначки еп, свадбене песме, хорске песме, поскочице, војничке песме, бајке, загонетке итд.

б) У оквиру публицистичког стила, новинарски подстил има већи број жанрова, који се сврставају у следеће „поджанрове“: (а) информативни (новински чланак, краћа информација, шира информација, хроника, преглед писања штампе, саопштење, интервју, извештај и сл.); (б) аналитички (уводник, коментар, осврт, критички чланак, приказ, рецензија итд.); (в) књижевнопублицистички (репортажа, фељтон, памфлет и др.); (г) енигматски (укрштенице, ребуси и сл.); (д) стриповни (стрипови).

в) У вези са научним стилом има више разлога да се говори о типовима научних радова него о жанровима: постоје радови који настају у процесу образовања, радови у форми публикација, радови са усменом реализацијом. У оквиру научног стила може се, као посебан подстил, издвојити научно-информативни стил (библиографије, пописи литературе, научне информације, научни пројекти, научне оцене); међутим, ово се може сврстати и у административни стил или се посматрати као међустил.

г) У оквиру административног стила, жанрови се могу разврстати по подстиловима: (а) законодавно-правни (закони, статuti, одлуке, одредбе, решења, наредбе); (б) друштвено-политички (резолуције, повеље, декларације, програми, реферати, саопштења, изјаве); (в) дипломатски (коминикеи, ноте, демарши, протоколи, меморандуми, изјаве, забелешке, посланице); (г) пословни (уговори, договори, сертификати, спецификације, рачуни, наруџбе, фактуре); (д) персонални (аутобиографија, тестамент, пуномоћ, лична документа).

д) Разговорни стил се може диференцирати једино по карактеру комуникације (спонтаности, међусобном односу комуникатора, броју и врсти учесника).

Тошовић указује и на тоналитете — посебне зоне које се образују увођењем у функционалностилску класификацију елемената других врста класификације стилова, тако да постоје свечани тоналитет, званични, хладни, интимни, фамилијарни, узвишени, високи, средњи, ниски, архаични, народни, неутрални итд.

Као коментар, могли бисмо рећи следеће¹. Класификације Радовановића и Бугарског потичу превасходно из социолингвистичке (и то англосаксонске) традиције; оне су више начелно и теоријски усмерене, тежећи пре критеријумима класификације него исцрпно дајући њене резултате. Могло би се рећи да су погодније као упутство за проучавање особина функционалних стилова него за њихов детаљни попис. Насупрот томе, Тошовићева класификација потиче из стилистичке традиције и одговара подели функционалних стилова коју су дали припадници Прашке лингвистичке школе, а преузели многи руски и чешки лингвисти. Она тежи исцрпном набрајању функционалних стилова и њихових различитих подврста, тако да је за потребе стварања корпуса српског књижевног језика погоднија — нарочито с обзиром на то што упућује на врсте текстова у којима се одређени функционални стил остварује. Једна допуна која би изгледала сврсисходна тиче се експлицитније поделе разговорног функционалног стила, која би се могла учинити по параметрима датим под (б) (ситуационо раслојавање) у Радовановићевој класификацији, и под (б) и (в) у класификацији Бугарског (који се односе на формалност стила и медијум израза — ово друго с обзиром на то да разговорни стил може бити и записан). Друга напомена тиче се постојања језика различитих струка, које Тошовићева подела не региструје (макар не под тим именом); док она добро покрива већину области коју Радовановић наводи под дисциплинарним раслојавањем, остаје помало нејасно у оквиру чега би се проучавали језици различитих струка који не претендују да буду научни (нпр. разни технички језици).

ЛИТЕРАТУРА

- Бугарски, Ранко (1995). *Увод у ошћу лингвистику* (3. издање). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бугарски, Ранко (1997). Појам и класификација језичких варијетета. *Ка јединству лингвистике*, Београд: Чигоја штампа / XX век, стр. 93–98.
- Кликовац, Душка (2002). Из проблематике функционалних стилова у српском језику. *Књижевност и језик*, Београд, XLIX: 1–2, стр. 9–25.
- Радовановић, Милорад (1986). *Социолингвистика*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада / Дневник.
- Тошовић, Бранко (1988). *Функционални стилови*. Сарајево: Свјетлост.

---

¹ За шири коментар Тошовићеве поделе, релевантнији за теоријске сврхе, као и за основне особине главних функционалних стилова и преглед литературе, в. Кликовац (2002).

АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

О ЗНАЧЕЊУ РЕЧИ ПАВЕДРИНА

У раду се, уз критички осврт на постојеће дефиниције речи *паведрина*, анализира њено значење на материјалу грађе за Речник САНУ.

1. Покушај да дефинишемо значење речи *паведрина* у Речнику САНУ показао се као проблематичан. Појавило се неколико могућних тумачења ове речи. С једне стране стајали су примери из грађе за Речник САНУ, а с друге постојеће дефиниције и објашњења. Наше језичко осећање није било од помоћи, будући да реч *паведрина* немамо у свом речнику.

2. Ситуација у речницима српског (српскохрватског) језика показује следеће:

— У Вуковом рјечнику (прво издање не садржи ову одредницу¹) *паведрина* је дефинисана описно — *кад је небо све облачно, ња се гдје-ишћо њроведри*. Као илустрација наведена је пословица у којој се истиче разлика између облачног времена и *паведрине* — *Кад вођ одговори слијепцу (на питање како је вријеме) да је облачно, он му каже: разведриће се; али кад му рече да је паведрина, он му каже: „Бјеж’ у село, вођо!“* (Вук Рј. 1935).

— У српскохрватско-немачком речнику (Р-К 1928) *паведрина* је преведена као *halbbewölkter Himmel*, отприлике као *јолу-облачно небо*.

— У Рјечнику ЈАЗУ преузета је Вукова дефиниција (као и пример).

— У Речнику МС *паведрина* је дефинисана као *нейошћуна, слаба ведрина, јолуведрина*. Сам префикс *ја-*, према истом речнику, у сложеници указује да је оно што именица или придев у основи означавају друго, *друкчије, лошије, сјоредно, да је њодражавање, имитација нечега; да није изворно, њрвобийно, њраво*.

— Као делимичан путоказ послужиле су нам дефиниције именица *јроведрина* и *јроведрица* у Речнику МС. *Проведрина* је дефинисана

¹ Уп. Вук Стеф. Карацић, *Српски рјечник ...*, Беч 1818.

као *йовеће* или *велике ведре йовршине* на небу између облака, а *йроведрица* као *мање ведре йовршине* на облачном небу.²

3. У радовима посвећеним творби речи у српском језику префикс *йа-* углавном се (и с правом) одређује као маргиналан, а међу ретким примерима именица са овим префиксом често је и *йаведрина*.³

— У раду посвећеном именицама са префиксом *йа-* М. Радовић-Тешић указује на граматике српског (српскохрватског) језика које се њима баве, и на начин на који се приступа дефинисању именица са овим префиксом. Ауторка приступа семантичкој анализи оваквих твореница, и издваја „неколико семантичких нијанси које овај префикс уноси везујући се за различите творбене основе“ (Радовић-Тешић 1999: 119).⁴ Од осам издвојених значења прво је значење *йросйорне близине, скрајнуйосйи*, којим је објашњена и именица *йаведрина*, према ауторки *ведро небо йрошарано месйимично беличасйим облацима*, и уз коментар да је ова реч „у нормалној употреби“ (ibid., 120).⁵

— И. Клајн констатује да је овај префикс раније био коришћен у научној терминологији, као и да су данас речи њиме изведене застареле. Он као мање познате наводи и именице *йавечера*, *йаведрина*⁶, *йазакуй* (уп. Клајн 2002: 187). Клајн каже да је у редовној употреби остала „једна једина реч — *йајерје*, али она није довољна да одржи *йа-* као префикс у свести говорника савременог српског језика“ (ibid.).

4. Сада се враћамо *йаведрини*. Као што смо видели (уп. тачку 1 овога рада) речничке дефиниције које нам стоје на располагању могу да се сведу на следеће: *кад је небо сасвим облачно, само се йонегде йроведрава* (Вук, Рјечник); *йолуоблачно небо* (Р-К 1928); *нейоййуна, слаба ведрина, йолуведрина* (Речник МС); *ведро небо йрошарано месйимично беличасйим облацима* (Радовић-Тешић 1999, уп. т. 3 овога рада). Ми бисмо се, као за најприближнију, определили за прву, Вукову дефиницију, као и за први део дефиниције из Речника МС — *не-*

² Примери наведени као илустрација датих значења не говоре јасно зашто се у првом случају говори о *йовећим* или *великим ведрим йовршинама*, а у другом о *мањим ведрим йовршинама*. Претпостављамо да мотиви лексикографа потичу од суфикса којима су изведене ове именице, *-ина* односно *-ица*. Да напоменемо да на синонимност именица *йаведрина* и *йроведрица* Речник МС не указује. Овакав податак наводи М. Кушар: „Проведрило се ... вријеме је пробљеснуло ... Према томе су постале именице: *проведрица* (или *паведрина*), *проблијеска*“ (М. Кушар, Народна благо, Сплит-Љубљана 1934, стр. 10).

³ М. Стевановић префикс *йа-* уопште не наводи (уп. Стевановић 1970). О овоме уп. и (Бабић 1986: 331). Бабић закључује да осим у ботаничкој и зоолошкој терминологији, за сложенице са префиксом *йа-* у општем језику има само неколико потврда (међу тим потврдама је и наша реч).

⁴ Неке од њих су: просторна близина, скрајнутост; временски след, оно што временски долази иза, после, што следи иза нечега, што се поново јавља; сличност, идентичност са нечим/неким, замена за некога; оно што је споредно, лошије, закржљало, мало, придодато оноем што је означено именицом у мотивационој основи; оно што је друго, друкчије, неправо.

⁵ У ову значењску групу ауторка је сврстала и именице: *йалучак* (мала ливада крај воде) и *йарубак/йарубица* (споредна, мала њива).

⁶ Како нам се чини, *йаведрину* Клајн дефинише према Речнику МС.

йоййуна, слаба ведрина. Не слажемо се са другим делом ове дефиниције — *йолуведрина*, као ни са дефиницијом *йолублачно небо* (Р-К 1928); дефиниција М. Радовић-Тешић садржи елементе за које ми не налазимо потврду. Да објаснимо и зашто.

Семантичку структуру ове именице посматрамо овако: као примарно значење (у Речнику САНУ га обележавамо као 1. а.) издвајамо — *делимична, слаба ведрина; облачно небо са (мањим или већим) ведрим йовршинама*. Као примере за ово значење наводимо пример М. Шапчанина: *Плаве очи доликоваху њену лепушкасту лицу као плаво небо на йаведрини* (М. Шапчанин, Целокупна дела, књ. III, Српски писци, Београд, стр. 350), као и стихове Јб. Симовића: „Гатајте ви и месечину и сунце, / и ведрину и *йаведрину*⁷ гатајте! / Мени се и црвеним плајвазом / црно пише! (Јб. Симовић, Видик на две воде, песме, Београд 1980, стр. 10). Да паведрина означава *йолуведрину* (или слично, али са другог аспекта посматрано, *йолублачно небо*), односно *ведро небо йрошарано облацима* не би се могло направити поређење које је направио Шапчанин (мислимо на поређење између утиска који остављају очи на нечијем лицу и плаво небо на паведрини).

Под 1. б. долази значење које сматрамо резултатом метонимије од примарног — *ведрина на облачном небу, део неба који није йод облацима; йаведрина* је део неба *кроз* који се, као *кроз* прозор указује неки видик, или *кроз* који просијавају сунчеви зраци. Навешћемо само неке примере : Небо ведро или са *йаведринама*, између којих или *кроз* које сунце просијава, одсева или одблескава (Ј. Цвијић, Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије, књ. III, Београд 1911, стр. 996). Осећам како... као видик *кроз йаведрину*, пробија... узбудљиви мотив завичаја (Б. Петровић, Лагано промичу облаци, Београд 1955, стр. 128).⁸

Под 1. в. ставили смо: *делимично ведро време, време које йрешходи киши или следи йосле ње*. Као потврде овога значења имамо горе наведену Вукову пословицу (в. стр. 1 овога рада) као и пример: Кад смо ловећи за *йаведрине* стигли до шумице... а киша стала ромињати, рећи ће мој гост (И. Цепелић, Мало шале — нешто збиље, ловачке цртице, Загреб 1936, стр. 265).

И да наведемо још примере за фигуративно употребљену реч *йаведрина* у оквиру овога значења — У облаку мојих јада / једна ми је *йаведрина*: / Знадем како и ти страда / будалино Саведрина! (Л. Костић, Песме, Београд 1940, стр. 131). У почетку XX [века] политичко стање у Србији постало [је] тешко и несносно. Све је било политички мрачно; нигде *йаведрине* и благог зрака (Ј. М. Продановић, Наши и страни, огледи из историје књижевности и културе, Београд 1949, стр. 181). *Па-*

⁷ Можда би се парови именица *месечина/сунце* и *ведрина/йаведрина* у овим стиховима могли посматрати као нека врста неправих антонима.

⁸ Као потврду овакве значењске поделе наводимо чињеницу да се *йаведрина* у оним значењима која смо ми одредили као примарна не употребљава у множини (будући да означава атмосферско стање, небо или време), док је секундарно значење ове именице потврђено и множинским облицима (в. горе пример Ј. Цвијића).

ведрина би се у овим примерима можда могла дефинисати као оно што улива утеху (код Л. Костића) или наду (пример Ј. Продановића).

5. Деривациони систем ове именице је сиромашан; ту су деминутивна именица *йаведриница*, потврђена једним примером⁹; придев *йаведраси*, са две потврде¹⁰, и за нас индикативан пример из збирке речи Ј. Ј. Змаја — *йаведриши се* — „Каже се, кад се облачно небо почне по гдегде проведравати“.

6. Већина наших примера (како оних које смо у раду цитирали, тако и оних које нисмо) је с краја XIX и из прве половине XX века. Располажемо само једним савременијим примером из 1980. године (то су стихови Љ. Симовића које смо цитирали, в. т. 4 овога рада). Ово нам говори да реч *йаведрина* више није део лексикона говорника савременог српског језика, као и да је крајње обележена (како стилски, тако и временски).

Ову тврдњу могу да поткрепе две чињенице. Прва је та да је претрага коју смо направили у Корпусу савременог српског језика¹¹ на упит паведрин(а/е/и/о/ом/у) као резултат имала само именицу *йаведрина* из Вукове пословице коју смо навели. Упити паведраст(а/о), паведриниц(а/е), паведрити — нису дали резултата. И друго. За потребе овога рада направили смо анкету међу колегама и познаницима. Одговор је био да немају никакву представу о томе шта *йаведрина* значи.

И да завршимо покушајем да одредимо које значење префикс *йа-* уноси у ову реч. Од осам значења која је издвојила М. Радовић-Тешић (в. т. 4 овога рада), одлучили бисмо се за значење *други, друкчији, нејрави*. У групу твореница у које префикс *йа-* уноси ово значење ауторка је сврстала именице *йамрак*, *йаслика*, *йасунце*, *йалик*. Сматрамо да постоји сличност између *йамрака* (сумрака) и *йаведрине*. Као што памрак заиста означава 'врсту' мрака (али непотпуног, неправог), тако и *йаведрина* означава 'врсту' ведрине која није права јер је окружена облацима.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 1986: Стјепан Бабић, *Творба ријечи у хрватском књижевном језику*, Загреб.
- Вук Рј. 1935: Вук Стеф. Карацић, *Српски рјечник истиумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, четврто државно издање.
- ГрРСАНУ: Грађа Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ.
- Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Први део: *Слагање и йефиксација*, Београд — Нови Сад.

⁹ Кроз *йаведринице* међу облацима падоше на мрачну воду жућкасте пеге месечевих зракова (Звезда, лист за забаву, поуку и књижевност, уредник Јанко Веселиновић, књ. I, Београд 1900).

¹⁰ Замислите промјене које настају како сунце броди по вишњој пучини, кад је ведро небо, паведрасто, облачно (С. Матавуљ, Са Јадрана, Београд 1891, 130). Данас је небо паведрасто (Рјечник ЈАЗУ).

¹¹ Корпус је направљен на Математичком факултету Универзитета у Београду.

- Радовић-Тешић 1999:** Милица Радовић-Тешић, *Именичка образовања с префиксом па у српском језику*, Зборник радова са Четвртог лингвистичког скупа „Бошковићев дани“, научни скупови, књ. 53; Одјељење умјетности, књ. 17, стр. 117–121.
- Речник МС:** *Речник српскохрватског књижевног језика* Матице српске, књ. IV, Нови Сад.
- Рјечник ЈАЗУ:** *Рјечник хрватскога или српскога језика*, Југославенска академија знаности и умјетности, дио IX, Загреб 1924–1927.
- Р–К 1928:** др Светомир Ристић и Јован Кангрга, *Речник српскохрватског и немачког језика, други део: српскохрватско-немачки*, Београд.
- Стевановић 1970:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски јези*, I. Друго издање, Београд.

УЗ ЧЕТВРТУ КЊИГУ ЛИНГВИСТИЧКИХ ОГЛЕДА МИЛКЕ ИВИЋ

У последње двије деценије већ смо се навикли на то да нам у одређеним временским размацима у руке дође нова књига лингвистичких огледа Милке Ивић. У овој, најновијој њеној књизи* из те серије сабрано је двадесет радова који су у последње три године били објављени у различитим периодичним публикацијама (крај јула 1999 — крај маја 2002). Књига је, према природи чланака, подијељена у четири поглавља: *Први део: Теме од ширег, опшћелингвистичког значаја* (7–84); *Други део: Теме из српске лексичке и семантичко-синтаксичке проблематике* (85–121); *Трећи део: Теме из српске лингвистичко-културолошке проблематике* (123–153); *Четврти део: О водећим личностима српске науке о језику* (155–172). Из овако насловљених поглавља књиге читалац може назрети и тематику којом се аутор књиге бави у својим, овдје објављеним, радовима.

Прво поглавље књиге је најобимније: у њему је садржано десет од укупно двадесет чланака. Из овако насловљеног поглавља не треба закључивати да други радови о граматичким и лексичким питањима српског језика нису писани са дужним уважавањем резултата до којих је дошла савремена лингвистика у свијету. Овај наслов само свједочи о томе да се у овдје разврстаним радовима претежније третирају општелингвистички аспекти појединих језичких феномена, да су општелингвистичка питања овдје у првом плану. Иначе, ове теме се разматрају првенствено на примјерима из српског језика. Другим ријечима, Милка Ивић разматрајући општелингвистичке теме анализира српске језичке датости и, понекад, анализом српских језичких факата доприноси употпуњавању резултата лингвистичке теорије.

У овоме приказу нећу коментарисати свих десет овдје објављених радова, него ћу само неке од њих нешто подробније представити читаоцима, без жеље и потребе да тим избором вршим било какво рангирање чланака. Није случајно што је у овоме поглављу на првоме мјесту рад под насловом „Актуелне општелингвистичке теме у 2001. години“ (9–17). Њиме нас Милка Ивић обавјештава о томе шта је то

* Милка Ивић, *Ред речи. Лингвистички огледи, четири*. Библиотека XX век, Београд, Чигоја штампа, Београд и Круг 2002, Београд, 2002, стр. 130.

што на плану опште лингвистике заокупља истраживаче на самом почетку двадесет првог вијека. И наводи да се многа водећа имена свјетске лингвистике данас занимају питањима „*микропараметарских варијација* остварених како на нивоу лексике, тако и на нивоу синтаксе“ (стр. 9). Према аутору, смисао овога општетеоријског проблема може се свести на следеће: „Наиме, неидентичност управљања 'менталних очију' на једну исту појаву неминовно повлачи са собом неидентично семантичко устројавање језичких датости за то да о тој појави информишу, што бива на одговарајући начин сигнализировано ситним, али релевантним, варијацијама у њиховим формалним ознакама. Постојање таквих ситних формалних несаобразности на које се у свету примењује термин *микропараметарске варијације* неопходно је што темељитије осветљавати“ (9–10). Као примјер микропараметарског варирања овдје се, између осталог, наводи начин исказивања времена: осам и тридесет / пола девет.

У овоме раду Милка Ивић посебно истиче потребу да се при сагледавању појава микропараметарских варијација обраћа пажња и на оне, не тако ријетке, случајеве у којима долази до блокирања таквог варирања. Ради илустрације онога на што се мисли, наведено је више примјера. Тако, параметарско варирање није могуће кад је на сцени дјеловање *принципа перцептуалне досљедности* (термин М. И.). Никоме ко посматра оборено дрво, истиче М. Ивић, неће пасти на ум да каже како је оно *високо*, већ ће рећи да је *дуго*. У овој ситуацији свакоме је перцептуално доступна његова просторна димензија дужине.

У овоме поглављу објављена су два рада посвећена проблему агенса у реченичним структурама. У првоме, под насловом „О модификатору 'улоге' агенс“ (45–50) анализирају се резултати до којих се у посљедњих тридесетак година дошло у проучавању овог појма, који није само значајан са општелингвистичког становишта; о њему се мора водити рачуна при граматичком опису сваког појединачног језика. Ауторка се посебно задржава на дефиницијама појма „агенс“ у релевантним радовима. Она указује да није неопходно да неки учесник у ситуацији улаже *сојсџвену енергију* да би добио улогу агенса, како мисле поједини лингвисти. То се лијепо види на примјеру који она наводи: *Ми смо лејџос окречили кујну*, гдје онај појам обиљежен замјеницом *ми* не мора уложити своју енергију у чину кречења, односно не мора својом руком обавити именовану радњу, али му се не може порећи агентивна улога. Има више оправдања да се агенсу као обавезно својство приписује способност да неку радњу проузрокује и контролише (49). У реченици може и не мора бити стављено до знања да ли агенс улаже и сопствену енергију у остваривању неке ситуације: *Сашила је хаљину* / *Сашила је САМА хаљину* / *Сашила је хаљину КОД КРОЈАЧИЦЕ*.

У другом раду из истог тематског круга „О појму 'одговорност' и 'агентивној' улози оруђа за вршење радње“ (51–61) аутор се бави питањем какве посљедице на синтакстичко-семантичком плану има чи-

њеница да се у вршењу прелазних радњи ангажују и вршилац и оруђе¹ којим он ту радњу обавља. Овдје се тражи одговор на питање зашто се понекад име средства јавља у позицији реченичног субјекта. Ако се пажња говорника помјера са онога ко врши радњу на средство — истиче аутор, ако се на прво мјесто поставља квалитет остваривања акције, који првенствено зависи од средства, у позицији реченичног субјекта појављује се име тог средства — уп. *Јелена сијече хљеб ножем* — *Нож сијече добро хљеб*. Нису сви овакви случајеви идентични, истиче аутор. Некада средство, иза којег и 'стоји' одговарајући агенс, не може бити исказано именицом субјекта. На овакво понашање именице средства утиче и семантика појединих глагола, па у вези с тим и подобност неког предмета да служи као спроводничко средство без којег се нека акција не може изводити (56).

И овај рад може бити подстицајан код конкретног граматичког описа појединих језика. Тако, у српском језику овде описани случајеви везе појмова агенса и средства у остваривању неке глаголом именоване ситуације може бити путоказ и код сагледавања неких других, нешто другачији ситуација. У позицији реченичног субјекта може се наћи појам који јесте покренут са стране на извршење радње, али тај 'покретач' не би могао понијети етикету 'агенс' јер му није својствена могућност да планира покретање дате радње нити да контролише њену реализацију. *Вјешар* је граном разбио прозор — *Грана* је разбила прозор. С друге стране, постоје и такви случајеви када иза појма који је именован у позицији реченичног субјекта и који врши радњу стоји појам који би могао бити агенс, али он то ипак није, уп.: *Дјеца* су лоптом разбила прозор — *Лопта* је разбила прозор. Овдје *дјеца* јесу проузроковала акцију, јесу уложила и енергију, али нису покренула ни 'контролисала' радњу с циљем да се она изврши. Додуше, на исти начин оформљена реченица, са истим учесницима, могла би пренијети и информацију да је лопта разбила прозор као средство које су употребила дјеца. На то би, међутим, морао указивати шири контекст или би се у оквиру саме реченице морало указивати да су дјеца *намјерно* разбила лоптом прозор.

На крају приказа првог поглавља осврнућу се укратко и на чланак „Из проблематике модалних реченичних значења“ (68–74). Аутор у њему описује случај кад је потребно, уз саопштење о некој ситуацији/радњи, дати и податак о томе да онај ко саопштава није упућен у узрок појаве ситуације/радње. Српски језик за изношење таквог податка има на располагању изразе *однекуд* и *нешто*. Мада је израз *нешто* у прилошкој функцији фреквентан, та његова функција није забиљежена у актуелним рјечницима српског језика (Р. САНУ и Р. МС), запазио је аутор. Поред доприноса потпунијем опису српског језика, овај опис функције српске речи *нешто* у реченицама као *Она је нешто нерасположена* послужио је Мили Ивић и да извуче неке закључке од

¹ На овом мјесту М. Ивић подсјећа да је још у својој монографији *Значења српскогхрватског инструменитета и њихов развој*, Београд 1954 (на стр. 11) указала на оно што је „запало за око“ свјетске лингвистике последњих деценија 20. вијека.

ширег теоријског значаја. Улогу овог израза у датој функцији она подводи под појам *епистемичке модалности*, будући да је „концептуални темељ свих епистемичких модалних значења појам људског познавања ствари“ (72). Из овога она даље закључује „да би *епистемичкој модалности* требало одсада признавати статус појмовно сложене лингвистичке категорије“ (73), јер семантика појма епистемичке модалности може бити двојака: или упућује на „исказом саопштено чињенично стање као такво“ или на оно што је довело до таквог стања.

Друго поглавље садржи четири рада. Два од њих — „О језику законских прописа којима су утемељиване 'претече САНУ'“ (93–109) и „О неким Вуковим месним и временским одредбама“ (110–114) — посвећени су разматрању извјесног броја српских лексичких јединица из почетне фазе данашњег српског стандардног језика. Резултати до којих је М. Ивић дошла упућују, између осталог, и на следеће: „лексика је најпоузданији показатељ културолошки релевантних ситуација у оној средини која се том лексиком служи“ (107) и „Лексеме разматране овом приликом указују својом судбином на то да је еволутивни процес који је њих захватио водио ка напуштању расплинутијег, амбивалентнијег значења у корист ужег, одређенијег“ (113). Оно на што нас упућују ова два рада јесте и чињеница о којој морамо водити рачуна, а то је да наш стандардни језик већ има своју историјску димензију.

Први рад у овом поглављу јесте рад „Једно давно постављено питање: значе ли *ошкад* и *ошкако* исто?“ (87–92). Са становишта данас актуелне теоријске поставке о микропараметарским варирањима, истиче аутор, може се говорити о извјесној разлици у значењу ових везничких средстава. Кад се жели указати на најтјешњи временски однос између двије радње у сложеној реченици, употребиће се везник *ошкако*, а ако се само упућује на редослијед радњи, употребиће се везник *ошкад*, уп.: *Ошкад је захладило, ложимо вајру / Ошкако је захладило, ложимо вајру*.

И у раду „Неки увиди у конструкције типа *чекајши некога / на некога и заборавиши нешто / на нешто*“ (115–121) аутор у опису датих синтаксичких конструкција уводи постулате теорије о *параметарском варирању*, што омогућује да се јасније подвуку специфичности сваке конструкције. Није, дакле, само у првом поглављу разматрана проблематика од општелингвистичког значаја.

Треће поглавље, такође, садржи четири чланка. То су: „Лингвистичко-културолошки аспекти речи *књига*“, „Поводом пословице *Зеј ће се окоји, онђе и јогине*“, „Кулинарски рецепти у Вуковом Рјечнику“ и „О времену кад су Србијом шетали *срећачи* и *нуђачи*“. И овим својим радовима Милка Ивић није само указала на значај изучавања лексичког система српског језика у последња два вијека него и на то колико лексика свједочи о културолошко-цивилизацијским приликама српског народа у појединим етапама његове историје.

Четврто поглавље садржи два рада. У првом раду „Ђуро Даничић (подсјећање)“ (157–166) — М. Ивић савремене генерације лингви-

ста (а и друге) упознаје са научним ликом најближег и најзначајнијег Вуковог сарадника на стварању новог стандардног језика код Срба. Наведено је низ упечатљивих доказа о изузетном дару овог нашег филолога², и не само о научном дару и дјелу. Истовремено је наведено доста примјера који свједоче о Ћ. Даничићу као високоморалној личности.

У другом раду се говори „О Александру Белићу — поводом најновијих догађаја у лингвистици“ (167–172). Овдје се аутор осврће на Белићева запажања о ријечима а која су постала актуелна управо у истраживањима неких еминентних представника савремене лингвистике.³ Показује се, наиме, да је Александар Белић у првој половини двадесетог вијека указивао на битно својство ријечи — појмовна сложеност и појава метафоризације — као на нешто што проистиче из језичке природе. А исто то се данас у свјетској лингвистици „на велика звона“ обзнањује. Тако се на неки начин књига враћа своме почетку: на почетку нас Милка Ивић упознаје са актуелним тренутком лингвистичких проучавања у свијету, а крај књиге говори нам шта је у учењу нашег најзнаменитијег лингвисте прве половине двадесетог вијека „у дослуху“ са данашњим трендом у лингвистици.

Завршио бих овај приказ слједећом оцјеном. Као и претходне три, и ова књига лингвистичких огледа Милке Ивић представља лијеп допринос српској науци о језику. Она је то најмање из два разлога. Прво, допринос ове књиге није само у томе што она помјера наша знања о низу граматичких и лингвистичко-културолошких питања; исто толико, или и више, значајно је то што нам аутор указује на нове приступе у проучавању српских језичких питања. Друго, ова књига читаоцу приближује оне теме и теоријска гледишта који су актуелни данас у свјетским лингвистичким центрима. Није сувишно овдје подсјетити на то да аутор ове књиге иде међу наше најкомпетентније лингвисте кад је о овоме ријеч⁴. Имајући све ово у виду, не треба нас изненадити ако и ова књига, као и неке претходне, доживи своје друго издање.

Срејшо Танасић

² И раније је М. Ивић писала о Ћ. Даничићу научнику: *Даничић синтаксичар — у свом времену и данас*, у књ. О Вуковом и вуковском језику, Београд, 1987. и 1997.

³ И раније је М. Ивић указивала на актуелност Белићевих погледа — в. Предговор првом тому изабраних дјела А. Белића (Општа лингвистика), Београд 1998), 5–12; *О Александру Белићу поводом Антона Рајхлинга*, ГЛАС CCCLXXXV САНУ, Одељење језика и књижевности, књ. 17, 23–30.

⁴ Овоме у прилог иде и чињеница да најновије, девето издање *Правца у лингвистици* (Београд, 2001) доноси ново поглавље „Лингвистика у деведесетим годинама“.

Александар Младеновић, *Повеље кнеза Лазара (текст, коментари, снимци)*, Чигоја штампа, Београд, 2003, 349 стр.

Професор Александар Младеновић приредио је издање повеља Светог Великомученика кнеза Лазара, које је средином марта 2003. године угледало светлост дана. Ова књига јединствена је у нашој науци по томе што се први пут на једном месту доносе све до данас познате повеље и писма настале у канцеларији овог српског владара у периоду од 1375/1376. до 1388. сачуване у оригиналу или препису. Већина повеља, по речима приређивача, до нас је дошла у оригиналном рукопису из друге половине XIV века, а један њихов број сачуван је у каснијим преписима, после овог столећа. Од свих ових повеља само су две познате на основу штампаног издања из 1828. године а односе се на манастир Горњак на Млави: једну је издао кнез Лазар а другу тадашњи српски патријарх Спиридон. Од петнаест докумената садржаних у овој књизи њих десет представљају повеље кнеза Лазара, једно његово писмо, три повеље патријарха Спиридона и једна повеља монаха Доротеја. Аутор наводи да су Спиридонове и Доротејеве повеље овде прикључене јер су у непосредној вези са одговарајућим документима кнеза Лазара, због чега су и у ранијим издањима доношене заједно. Следећи документи садржани у овој књизи су:

- 1) *Повеља кнеза Лазара манастиру Великој Лаври Св. Аџанасија на Светијој Гори* (1. септембар 1375. — 31. август 1376);
- 2) *Повеља кнеза Лазара манастиру „Ждрелу Браничевском“* (Горњаку на Млави), написана у времену од маја 1379. до краја 1380. године;
- 3) *Повеља патријарха Спиридона којом потврђује повељу кнеза Лазара манастиру „Ждрелу Браничевском“* (Горњаку на Млави), написана у Пећи у времену од маја 1379. до краја 1380. године;
- 4) *Повеља кнеза Лазара манастиру Раваници*, написана најкасније до краја 1381. године; *Врднички џрејис* (с краја XVII или с почетка XVIII века); *Болоњски џрејис* (с краја XVII века); *Раванички џрејис* (писан у Врднику на Фрушкој гори 1768. године);
- 5) *Повеља кнеза Лазара манастиру Хиландару* (1. септембар 1379. — 31. август 1380);

6) *Повеља ѡйѡријарха Сѡиридона којом ѡѡврђује ѡвелеу кнеза Лазара манастиру Хиландару* (1. септембар 1379. — 31. август 1380);

7) *Повеља кнеза Лазара руском манастиру Св. Пантелејмона на Светѡј Гори којом ѡриласе Цркву Св. Сѡаса у Хвосну* (1. септембар 1380. — 31. август 1381); *Оригинал ѡвеле кнеза Лазара манастиру Св. Пантелејмона* (1. септембар 1380. — 31. август 1381); *Прејис с дојунама ѡвеле кнеза Лазара манастиру Св. Пантелејмона* (крај XV — прве деценије XVI века);

8) *Повеља кнеза Лазара руском манастиру Св. Пантелејмона на Светѡј Гори којом ѡѡврђује ѡрилог челника Мусе и његове ѡродице* (Милица, 1. септембар 1380. — 31. август 1381);

9) *Повеља кнеза Лазара манастиру Великој Лаври Св. Аѡанасија на Светѡј Гори којом ѡѡврђује годишњу ѡмоћ у сребру из Новог Брда* (Козник, 8. август 1381);

10) *Повеља монаха Дорѡеја манастиру Дренчи* (манастир Жича, 2. марта 1382);

11) *Повеља кнеза Лазара Дубровнику којом ѡѡврђује ѡвласице цара Сѡефана Душана* (Крушевац, 9. јануара 1387);

12) *Повеља кнеза Лазара власѡелину Обраду Драгосаѡићу којом ѡѡврђује његове ѡрилоге Цркви Св. Ваведена у селу Кукањ* (јануара 1388);

13) *Повеља ѡйѡријарха Сѡиридона којом ѡѡврђује ѡрилоге Обрада Декиндића (Драгосаѡића) Цркви Св. Ваведена у селу Кукањ* (19. јануара 1388);

14) *Писмо кнеза Лазара Дубровнику којим ѡражи исѡлаћу дохѡћка јерусалимском мѡѡројѡлићу Михаилу* (31. августа 1388);

15) *Повеља кнеза Лазара о судском сѡору власѡелина Цреја* (концепт или недовршен препис, крај XIV века).

У књизи *Повеље кнеза Лазара* старе писане повеље донете су у: (а) оригиналној графичкој, (б) у рашчитаном тексту датом данашњом српском азбуком и правописом уз чување оригиналног језика, (в) у преводу на данашњи српски књижевни језик и, најзад, (г) дати су факсимили свих оних повеља које су сачуване било у оригиналном рукопису из XIV века, било у препису.

Повеље су најпре донете у *оригиналној графичкој*, при чему су скраћенице разрешене, напредна слова су спуштана у ред, испуштени су надредни акценатски и слични знаци, с ретким изузецима у генитиву множине неких именица, а који се, иначе, могу видети на факсимилима у прилогу на крају ове књиге; задржана је тачка из оригинала, и то било да се пише на стари начин (у средини реда) или на нови начин (при дну реда); задржана је запета из оригинала, понегде је приређивач за штампу интервенисао у правопису не мењајући при том језик оригинала одговарајућег документа (велико и мало слово, раздвојено и састављено писање речи и сл.).

Поред текста у оригиналној графици, за сваку од ових повеља донет је и транскрибован и транслитериран текст, што представља новину у овом издању. Овакав поступак у ранијим издањима текстова ретко је примењиван. Тим поступком текст одређене повеље доноси се данашњом српском азбуком и правописом при чему се строго чува језик оригинала. На тај начин омогућава се лакши увид у сам текст оних стручњака који нису професионални филолози и којима не мора бити блиско ни старо писмо ни правопис.

Текст ових повеља овде је и језички слободније осавремењен, тј. у духу данашњег српског књижевног језика. Поједини делови повеља (нпр. аренге) или закључни делови били су писани тадашњим српским црквеним и литерарним језиком, српскословенским. Ради боље приступачности ови делови су преводњени на данашњи српски књижевни језик. Остала садржина повеља, њихов основни текст, који је писан углавном ондашњим српским народним језиком, подвргаван је поступку језичког осавремењивања. Не само да нису задржаване старе реченичне конструкције већ су и речи замењиване савременијим облицима. Стари облици речи задржавани су само када је то било неопходно. На тај начин се настојало да одговарајући текст повеље буде што тачнији и што јаснији сваком читаоцу. После језички осавремењеног текста често се дају извесна објашњења која се тичу значења појединих речи, синтагми или неких појмова.

Драгоцености које садрже ове повеље за истраживаче, филологе, историчаре и друге научне дисциплине су многобројне. На пример, у појединим повељама, у којима кнез Лазар прилаже разна имања манастирима, а поготово својој задужбини Раваници, помињу се имена многих места, микротопоними, називи разних локалитета на терену, хидроними и др. На основу оваквих података вршена је идентификација топонима на терену, којом приликом је утврђено да многи од топонима поменутих у повељама кнеза Лазара постоје и данас у Србији, и то у непромењеном или мало промењеном гласовном лику. Поједини микротопоними, потоци, чесме, брда, њиве, стари називи села или заселака променили су се у међувремену, а неки су нестанком насеља заувек нестали. Велику драгоценост пружају ове повеље, по речима приређивача, и за дијалектологе јер пред њих постављају не тако лак задатак везан за испитивање микротопонима на овим подручјима која се помињу у појединим повељама кнеза Лазара. Таква истраживања била би од велике користи за историјску топонимију. Проф. Александар Младеновић истиче да би се таква истраживања могла проширити и на оне терене који се тичу повеља других српских средњовековних владара у којима се помињу разни топоними и микротопоними.

Драгоценост овог издања је и у томе што су снимци оригиналних аутографа повеља на једном месту и тако лакше могу открити исту писарску руку која је писала више повеља. Приређивач је утврдио да је иста писарска рука писала следећа документа: а) повељу кнеза Лазара Хиландару (1. IX 1379. — 31. VIII 1380) и његову повељу властелину Обраду Драгосаљићу (јануара 1388); б) повељу кнеза

Лазара којом потврђује прилог челника Мусе и његове породице манастиру Св. Партелејмона (1. IX 1380. — 31. VIII 1381) и Кнежеву повељу манастиру Великој Лаври Св. Атанасија (Козник, 8. VII 1381).

У прилогу је дата и карта државе кнеза Лазара коју је објавио М. Благојевић (*Историја српског народа*, Београд, 1982, II, 29). Поред ове карте, доноси се и карта Свете Горе, полуострва Атоса, са уписаним местима, манастирима, скитима, метосима и арсанама.

Као што се види, ово изузетно издање повеље кнеза Лазара које је приредио проф. Александар Младеновић обилује низом драгоцености за будућа научна истраживања у оквиру српске националне историје, књижевности и филологије, као и оних дисциплина чији су припадници професионално усмерени ка испитивању прошлости српског народа.

Бранкица Чигоја

Милица Радовић-Тешић, *Именице с префиксима у српском језику*,
Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског
филолога, Нова серија, књ. 20, Београд 2002, стр. 216.

Реч је о монографији која представља ауторкину одбраћену истоимену докторску дисертацију. У првом поглављу своје књиге, у *Уводу* (стр. 9–24), др Милица Радовић-Тешић је дефинисала задатак који је имала пред собом, истичући при томе све битне *научне* разлоге који су је упутили да обради управо ову материју савременог српског језика. Сигурно је са пуно оправдања ауторка, у једној изванредној својој синтези проблема које у дисертацији решава, констатовала да је именичка префиксална творба „узимана као слабо продуктиван деривативни слој, ... као такав и мање важан“, при чему су „појединачни ставови о неким творбеним моделима били заснивани на минималном броју изолованих примера, што је, опет, доводило до непрецизних и често паушалних констатација“. А то је резултирало чињеницом да — како ауторка врло компетентно уочава — „структурно-семантичка страна префикса није добијала оно место које захтева један модеран опис творбеног система језика“ (стр. 9).

Ауторка је у овоме делу своје дисертације указала и на најважнију домаћу и страну литературу о питањима која се тичу дате материје, пре свега на ону која поставља теоријске основе лингвистичке анализе. С тим, наравно, што је бирала она принципска решења која су била у складу с материјом коју је у именичким творбеним моделима узела да обради, тј. са моделима по којима се граде оне именице које она сврстава у фонд речи „чисте префиксације“. Њих М. Радовић-Тешић врло прецизно (а прецизност је и иначе битна карактеристика целе ауторкине књиге) дефинише као „именице код којих се префикс (који је једноморфемског састава) присаједињује спреда основи (бази) коју по правилу чини цела именица“ (стр. 17). Природно, она је, имајући у виду све језичке елементе, њима прикључила и именице настале префиксално-суфиксалном творбом, управо оне чије су њихове битне творбене особине такве да их чине неодвојивим од првих. Ауторка је, с пуно разлога, међу којима је свакако један од првих — припадност српског језика словенским језицима, изграђивала своје теоријске ставове на ставовима словенских, пре свега — руских дериватолога. Дакле, уз М. Докулила и,

дакако, А. Белића, М. Стевановића и Б. Хавранска, ту су: Лопатин, Улуханова, Земскаја, Немченко, Мирославски, Дерибас, Кубрјакова, Собољева, Тихонов и многи други аутори, које је М. Радовић-Тешић проучила и, селективно, према потребама анализе српске грађе, применила у своме праћењу и „формалног критерија“, и „семантичког аспекта речи“ које задата јој тема поставља.

Несумњиво је да је ауторка, идући за Лопатином, врло оправдано са гледишта модерне дериватологије констатовала да је „формални аспект ... као основица описно-аналитичког приступа комбинованог наредо са структурно-граматичким“ ставио „односе мотивације у центар истраживања“ (стр. 21). Она у томе смислу у *Уводу* и поставља структуру поглавља која долазе као главни део књиге. То, као свој врло добар резултат, даје до сада најсистематичнији опис овог именичког творбеног модела у српском језику. Већ самим тим ова књига др Милице Радовић-Тешић представља нов и оригиналан допринос научној литератури у области грађења речи. Једновременно, М. Радовић-Тешић, уз стављање у центар формалног аспекта, у дисертацији обрађује и семантичку страну творбе датих именица, примењујући најважније резултате модерних лексиколошких приступа. То је врло очигледно у систематском делу, онда када се иде на семантичку анализу, уз видљив одјек теоријских поставки најновијег времена (нпр., М. Ивић, И. Грицкат, Д. Гортан-Премк, Кубрјакове, Новикова и других). При томе, како ћемо видети, у систематском делу наредних поглавља (стр. 25–167), у поглављу *Међусобни односи творбених модела* (стр. 168–173), као и у *Закључним разматрањима* (стр. 174–179), ауторка, уз успешно класификовање и врло детаљну формалну и семантичку анализу типова именица с префиксима, и оних који настају чистом префиксацијом и оних који настају префиксално-суфиксалном творбом, готово на свакој страници свога рада формулише и своје синтетизоване закључке, који наговештавају (па и дају у многим случају) солидно засноване теоријске поставке, применљиве у дефинисању предиктабилности многих творбених модела. То је, како знамо, једна од битних страна правога научног приступа свакој материји, па, дакако, и језичкој.

Др Милица Радовић-Тешић је, са врло исцрпном научном аргументацијом а прецизно, процесе које дају анализирану језичку материју дефинисала као (а) чисту префиксацију — са типом производа *йодбрдо*, и као (б) истовремену префиксацију и суфиксацију — са типом производа *йодбрђе* (стр. 3) и на синхронизмом језичком нивоу изложила систематски основне категорије тога система, тј. оно што она дефинише као „начин творбе, творбени тип, творбени модел, творбени елементи (форманти), творбено значење и творбена мотивисаност“ (в. стр. 13–16 књиге). У те, рекли бисмо, формално-структурне оквири, који су, по нашем схватању, први елеменат у језичкој перцепцији, ауторка — као изграђени и афирмисани лексикограф (и лексиколог) — смешта семантичке системе сваког од творбених модела које је апстраховала из богате грађе језичког корпуса своје дисертације. А ту грађу чине најзначајнији наши речници (САНУ, МС, ЈАЗУ), као и више других ауторских речника (Д. Симоновића, А. Костића, М. Вуја-

клије, Б. Клаића, И. Клајна и др.), са „примерима из новије прозне литературе, публицистичке и новинске грађе, из дневних и недељних листова“, као и „речи из језика радија и ТВ, гдекад и из говорног језика, али и из поузданих граматика те лингвистичких расправа и студија“ (стр. 20).

Са тако датим системом, у централном делу књиге, др Милица Радовић-Тешић је у десет поглавља приказала горе дефинисана два именичка творбена модела, распоређујући лексеме које су резултат чисте префиксације, одн. префиксално-суфиксалне творбе у та поглавља по критеријуму семантичких вредности. У једанаестом поглављу приказала је формације с неколико мање продуктивних суфикса, да би у посебном поглављу обрадила најважнија питања међусобних односа творбених модела, као што су питање конкурентности префикса у оквирима исте семантичке групе, те синонимне, антонимне и хомонимне творбене везе (стр. 168–173).

У овако датој структури рада (на чијем се крају налази Литература, Скраћенице и врло користан Регистар именичких речи), ауторка се показала као изврстан лексикограф (уосталом, као што је научно-стручној славистичкој јавности познато, већ увелико афирмисан у нашој лексикографији), и, дакако — лексиколог. И то лексиколог чији је управо овај рад први систематски преглед и анализа оног модела именичке творбе који у науци о српском језику није имао ни довољну, ни адекватну обраду. Из реченога се може закључити да је др Милица Радовић-Тешић својом докторском дисертацијом, а сада и књигом, дала и нову класификацију обилне и сигурне језичке грађе, и унапредила научна сазнања о системима грађења речи српског језика. Тиме је и примењеним дисциплинама, као што је лексикографија, пружила и нове могућности за прецизније и тачније дефинисање великог броја и појединачних лексема у класи именица.

Када се, уз ово, истакне показано дубоко познавање језичке грађе готово свих слојева српског језика и одлична способност теоријског објашњења модела творбе који се у дисертацији анализира и класификује, заснованост тога објашњења на најзначајнијој и најактуалнијој научно-стручној литератури, домаћој и страној, и самосталност и слобода у њеном интерпретирању, сасвим је јасно да је књига др Милице Радовић-Тешић, са насловом „Именице с префиксима у српском језику“ сигурно леп прилог Библиотеци Јужнословенског филолога, и — што посебно треба истаћи — драгоцен прилог науци о српском језику, у оквирима славистичке лингвистике.

Живојин Сћанојчић

Jezik i demokratizacija (Zbornik radova), Sarajevo: Institut za jezik, 2001. — 348 str.

У организацији сарајевског Института за језик и Института за источноевропске и оријенталне студије из Осла (Норвешка), а уз издашну финансијску подршку Министарства спољних послова Краљевине Норвешке, у Неуму, љетовалишту на босанскохерцеговачкој јадранској ривијери, 21. и 22. септембра 2001. године одржан је Међународни научни скуп *Jezik i demokratizacija*. Само три мјесеца касније — опет захваљујући финансијској подршци Норвешке, али и агилности организатора, посебно секретара Организационог одбора и секретара Института, Фахре Тртка, који иначе има велике заслуге за примјерну организацију скупа — објављен је и зборник радова под истим насловом. Предмет овога приказа је управо тај зборник.

Прије него што се детаљније позабавимо аналитичким приказом објављених радова у Зборнику, потребно је ипак рећи нешто више и о самоме скупу.

„*Jezik i demokratizacija*“ је први научни скуп послје рушења и растурања претходне (друге) Југославије (1991) који је окупио лингвисте с цијелог, новим државним границама испарцелисаног, српско-хрватскога говорног простора: из Босне и Херцеговине (10 учесника), из Србије (8), из Хрватске (7), из Црне Горе (1), а у његовом раду активно су узели учешћа и југослависти из три славистичка центра у свијету: из Осла (Норвешка) Svein Mønnesland, из Упсале (Шведска) Sven Gustavsson, из Беча (Аустрија) Jagoda Jurić-Kappel. Укупно је, дакле, у програму скупа било 29 учесника. Четворо од њих (Славко Вукомановић из Београда, Љиљана Станчић из Задра, Бранислав Остојић из Никшића и Марко Самарџија из Загреба) нису читали реферате, него су их накнадно предали као свој прилог освјетљавању проблематике којом се скуп бавио, док је један (Љубомир Поповић из Београда) прочитао свој реферат под насловом *Штокавски стандардно-језички дијасистем*, али га није припремио и предао за објављивање, тако да је у Зборник уврштено укупно 28 радова.

Осим активних учесника, подносилаца реферата, скупу су присуствовали и пратили његов рад (и то о трошку организатора) сви аси-

стенти са Одсјека за јужнословенске језике Филозофског факултета у Сарајеву и по један асистент са филозофских факултета из Српског Сарајева, Бањалуке, Загреба, Новог Сада и Никшића те Филолошког факултета из Београда. Мада су били позвани да присуствују и наставници, односно професори матерњег језика из основних и средњих школа у Босни и Херцеговини (из Федерације БиХ, Републике Српске и Брчко Дистрикта), одазвали су се само они из Сарајевског и још неких кантона у Федерацији БиХ. Њихове емоционалне реакције и бучно навијање за назив *босански језик*, непримјерено научној конференцији, донекле су покварили озбиљну и конструктивну, управо академску атмосферу која је владала у току оба дана одржавања скупа. Размјена идеја и информација међу учесницима настављена је и изван официјелног програма, а у слободним часовима дружења није било никаквог подвајања.

Учеснике скупа су приликом отварања поздравили Ибрахим Чедић, директор Института за језик у Сарајеву, затим Мујо Демировић, министар образовања, науке, културе и спорта Федерације БиХ, и Henrik Ofstad, амбасадор Краљевине Норвешке у Сарајеву. У току скупа представљена је и књига М. Шипке *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000) — Dokumenti*, која је тих дана управо изашла у издању Института за језик у Сарајеву.

У *Predgovoru* објављеног зборника организатори скупа са задовољством констатују „da su ispunjeni ciljevi zbog kojih je (on) bio organiziran“, наглашавајући да је посебно значајно „ponovno uspostavljanje prekinutih veza među lingvistima i lingvističkim institucijama a omogućena je i saradnja koja je bila presahla u zadnjoj deceniji 20. vijeka“. „Uz sve to“ — истиче се даље у *Predgovoru* — „možda su zbivanja za vrijeme održavanja Skupa pokazala da poštivanjem principa demokratizacije mogu biti prevaziđeni mnogi problemi i nedoumice bez narušavanja bilo čijih prava.“

Пуни значај овога скупа, међутим, може се сагледати тек кад се пажљиво ишчитају сви реферати који су објављени у Зборнику. А ту су, како је констатовано у *Predgovoru*, „raznovrsne teme: sociolingvistička situacija deset godina poslije raspada Jugoslavije, savremena jezička situacija, lingvistički nazivi, nazivi jezika, karakteristične crte pojedinih standardnih jezika, jezička standardizacija, standardnojezička norma, neke jezičke posebnosti starije bosanske književnosti, varijante i subvarijante standardnog jezika, komunikacijsko i simbolično u jeziku, uloga psihičkih faktora, nacionalno u organskim i drugim idiomima, nove jezičke manjine, afirmiranje različitosti u demokratskim društvima, demokratičnost i nedemokratičnost jezičke politike itd.“

Без обзира на различитост приступа и разноврсност обрађиваних тема, па и на различито формулисане наслове реферата, сви прилози заступљени у Зборнику „Jezik i demokratizacija“ могу се разврстати у двије групе: прво су радови у којима се анализира социolingвистичка ситуација на српскохрватском говорном простору или, како неки воле да кажу, на простору „srednjojužnoslavenskoga jezika“, након

националне дисолуције српскохрватског стандардног језика или, по Брозовићу „standardne novoštokavštine“, а други они у којима се говори о актуелним лингвистичким и социолингвистичким питањима у оквиру појединих новоустављених држава: Босне и Херцеговине, Хрватске и Југославије — са Србијом и Црном Гором, односно новопрокламованих националних стандардних језика: бошњачког (који сами Бошњаци називају босанским), хрватског, па и црногорског израза српскога стандардног језика. Првој скупини припадају реферати Sveina Mønneslanda, Dalibora Брозовића, Милоша Ковачевића, Слободана Реметића, Бранка Брборића, Јосипа Лисца, Славка Вукомановића, Милорада Радовановића, Дубравка Шкиљана, Милорада Пуповца, Јосипа Баотића, Љиљане Станчић, Ремзије Хациефендић-Парић, Сенахида Халиловића и Хусније Муратовић-Туна (укупно 15 радова), а другој скупини реферати Ибрахима Чедића, Ханке Вајзовић, Милана Шипке, Jagode Jurić-Kappel, Мухамеда Шатора, Стојана Врљића, Наиле Ваљевац, Срете Танасића и Мевлиде Караџе (њих 9 који се баве језичком ситуацијом у Босни и Херцеговини), потом Svena Gustavssona, Иве Прањковића и Марка Самарције (једног страног и двојице домаћих учесника Скупа, који су се бавили хрватском стандарднојезичком проблематиком), те на крају Бранислава Остојића (који је реферисао о специфичностима црногорског ијекавизма). Укупно је у овој другој скупини било 13 радова, по чему се може закључити да су се учесници Скупа ипак нешто више бавили општом проблематиком на цијелом српскохрватском говорном простору у данашњим социолингвистичким околностима него појединим националним језичким стандардима или, нешто шире, стандардним језицима и језичком политиком у у новоустављеним државама у границама бивших југославенских република. Управо таква оријентација у потпуности оправдава смисао сусрета језикословаца из различитих средина, који су се после пуних десет година изолованости поново окупили да размијене научне идеје, оцјене и информације.

Да би се показала сва разноврсност обрађиване проблематике, морамо се, бар укратко, осврнути на садржај објављених радова у Зборнику, прво оних из прве, а потом и из друге скупине.

На првом мјесту (одмах иза *Predgovora* и *Pozdravnih riječi*) налази се рад норвешког југослависте и једног од организатора скупа Sveina Mønneslanda, под насловом *Sociolingvistička situacija deset godina poslije raspada Jugoslavije*.

„Deset godina nakon raspada Jugoslavije i šest godina nakon Daytona“ — каже Mønnesland — „vrijeme je da se trezveno razmotri sociolingvistička situacija na prostoru bivše Jugoslavije. Polazne tačke tog razmatranja bi mogle biti u dvije naoko oprečne konstatacije: 1) Bošnjake, Crnogorce, Hrvate i Srbe spaja zajednički jezik (a jezik je i ono najvažnije što ih spaja), i 2) Unutar zajedničkog jezika postoje različiti standardni jezici pojedinih nacija.“ (17)

Прихватајући Брозовићев термин, Mønnesland даље пореди „skandinavsko i srednjojužnoslavensko jezično područje“, налазећи неке слично-

сти у томе што је „i unutar skandinavskog kao i srednjojužnoslavenskog jezičnog područja broj standardnih jezika... varirao tijekom vremena“ (ib.), а главна покретачка снага која је довела до појаве нових стандардних језика „bio je nacionalizam, ne u negativnom smislu, već kao snaga koja je težila afirmaciji nacionalne kulture u procesu izgradnje nacije“ (18). То је у складу с идејом: *једна нација — један језик*, „која потјеће из времена романтизма, onako kako se to odvijalo u srednjoj i istočnoj Evropi“ (ib.). По томе би „svi Hrvati i svi Srbi van Hrvatske odnosno Srbije... trebali imati... potpuno isti standard kao u matičnim zemljama“, уз инсистирање на националном имену језика, што постаје значајније од сличности супстанције, па тако у Босни и Херцеговини функционирају три стандарда с три различита назива: *српски* (у Републици Српској), *хрватски* (на подручјима под хрватском управом) и *босански* или *бошњачки*, што је још спорно (на осталим подручјима БиХ).

Сасвим је тачна и ова Mønneslandova констатација: „Dok su se polemike prethodnih decenija vodile uglavnom između republika, nakon raspada Jugoslavije polemike se vode unutar nacija. Osnovno je pitanje koliko široka treba biti norma. Kod svakog od četiri naroda postoji sukob između onih umjerenih i onih nacionalno radikalno nastrojenih.“ (19)

Након кратког осврта на проучавање језика на академском нивоу, које мора водити рачуна о чињеници да је на нашем подручју „sve povezano, i historija i struktura jezika, i historija književnosti i kulture“, због чега су „komparativne studije korisne i potrebne“ (ib.) и на проблеме у школској настави након раздвајања националних језичких стандарда те непознавање ћирилице као својеврсне баријере у комуникацији, аутор овог реферата у закључку каже: „Моје је полазиште да Бошњаци, Црногорци, Хрвати и Срби, као и Норвеžане, Данци и Шведане, спаја комуникативно заједништво, али исто тако да унутар заједничког језичког простора постоје разни standardni jezici. Iz prve konstatacije proizlazi da je otvorenost potrebna radi što bolje komunikacije u školstvu i u javnosti, te da je suradnja stručnjaka nužno potrebna iz naučnih razloga. Iz druge konstatacije proizlazi da svaki narod ima pravo na svoj nacionalni standard i da niko nema pravo to osporiti. Pravo je i svakog pojedinca da se služi standardnim jezikom po slobodnom izboru. Zadatak je lingvista, stručnjaka za srednjojužnoslavensko jezično područje, da kroz razložnu diskusiju iznađu praktična rješenja o spornim pitanjima.“ (21—22)

Далибор Брозовић, у реферату под насловом *Lingvistički nazivi na srednjojužnoslavenskom području*, износи разлоге због којих називи *српскохрватски језик* (за дијасистем) и *српскохрватски стандардни језик* нису данас прихватљиви, па стога нуди два нова назива: *srednjojužnoslavenski jezik* (за дијасистем ранга језика којим говоре Бошњаци, Црногорци, Хрвати и Срби, за њихово заједничко говорно подручје и сл.) и још раније (1970. године) лансирани свој назив *standardna novostokavština* (умјесто *српскохрватски стандардни језик*), узимајући га као ознаку „apstraktnog modela“, чије „realne konkretizacije“ представљају „standardni idiomi kojima se služe navedena četiri naroda,“ (27). Као разлоге што „dvojni nazivi“ *српскохрватски* и друге сличне ком-

бинације (*хрватско-српски, хрватски или српски, српски или хрватски, српско-хрватски, хрватско-српски* итд.) не задовољавају, он истиче три аргумента: 1) изведени су од имена само два народа, па су тиме Бошњаци и Црногорци „запостављени“; 2) многозначни су (јер, по њему, *српскохрватски* значи „*hrvatski na srpski način*“, а *хрватско-српски* — „*srpski na hrvatski način*“ и сл.); 3) „*svi su ti nazivi bespovratno, nepopravljivo kompromitirani jezičnom politikom u obama jugoslavenskim razdobljima, onom kraljevskom i osobito onom komunističkom*“ (26).

Уз расправу о самим терминима Брозовић имплицитно понавља и свој теоријски конструкт о језику Бошњака, Црногораца, Хрвата и Срба као једном дијасистему (народних говора) и различитим националним језичким стандардима, по чему тај језик у генетсколингвистичкој класификацији треба рачунати као један (јужно)славенски језик, а у социолингвистичкој као више посебних стандардних језика, износећи уз то чињенице о различитостима (у развоју) хрватског и српског језичког стандарда.

Радови тројице следећих учесника Међународног славистичког скупа „*Jezik i demokratizacija*“ одговарају на питање је ли језик Бошњака, Хрвата и Срба с Црногорцима један језик, или се може говорити о више посебних језика.

Слиједећи Dixonове критеријуме диференцијације језичких идиома, а ослањајући се и на мишљење Ранка Бугарског, Милош Ковачевић, у реферату под насловом *Jedan ili tri jezika*, закључује да готово „*nema dileme koju ostavlja naslov referata: u pitanju je jedan lingvistički, a tri politička jezika*“ (33). Он даље истиче како је „*lako dokazljivo da je dojučerašnji srpskohrvatski samo preimenovani srpski jezik. A ako je srpskohrvatski preimenovani srpski, onda su već po zakonitostima naučnog si-logističkog zaključivanja i hrvatski i bosanski/bošnjački preimenovani srpski jezik*“ (39).

Слободан Реметић, у реферату *С једног језика на три: њремоћ љолишке над лингвистиком*, већ самим насловом указује на пресудну улогу политике у националној дисолуцији српскохрватског стандардног језика. Насупрот Брозовићевом ставу, и ставу већине хрватских лингвиста, „о јединству тзв. дијасистема и о различитости стандардних идиома“, Реметић, полазећи од лингвистичких факата, тврди да је „у стварности обрнуто: сваковрсних разлика увек је много више у равни дијасистема..., него на нивоу стандарднојезичког система, односно нормативно одређеног стандардног језика“ (46). При крају, прије додатка *Поштоње најомене*, Реметић варира поднаслов свога рада, па каже да је „политика... увек и свугде јача од лингвистике“, али и додаје: „Кома је ипак више стало до лингвистике него до политике, он мора изнаћи (*find out*) да је засад, односно и даље, посреди исти стандардни језик, чије су три националне варијанте такође назване — језицима“ (49).

Бранислав Брборић обрађује у суштини исту тему као и претходна двојица учесника Скупа. У реферату под насловом *Тројезичност и/или једнојезичност*, он се више од Реметића, а поготово од Коваче-

вића, служи социолингвистичком аргументацијом, па у складу с једним од међунаслова, *Истиине и чињенице*, констатује: „Истина је да постоји, и даље, стандардна једнојезичност, али је и социолингвистичка чињеница да се наш језик разликује на три варијанте, такође назване језицима, што је пречесто производило супротстављене вредносне судове о језику, на несрећу подупрте и огњем међусобног ратног сукоба и немалог узajамног неповерења носилаца 'трију језика' (с наводницима или без њих)“ (58). У овом раду полемише се иначе и с различитим погледима лингвиста на хрватској и српској страни, па га већ и стога треба с пажњом прочитати.

Задарски професор Јосип Лисац, у реферату под насловом *Nacionalno u srednjojužnoslavenskim organskim i drugim idiomima*, бави се, како је и у наслову теме истакнуто, могућностима националног одређења и подјеле на тој основи „srednjojužnoslavenskih“ народних говора, па закључује: „Nerijetko se pokazuje da nema jezičnih osobina koje bi pripadale samo jednoj naciji. Nađe se, doduše, osobina zastupljenih samo u idiomima jedne nacionalnosti, ali obično nema takvih koje bi bile nazočne u svim govorima jedne nacionalnosti i ni u kojem govoru drugih nacija.“ (97)

Славко Вукомановић приложио је рад под насловом *О језичкој и етничкој нетолеранцији*. У иначе подужем излагању он се критички осврће на различите поступке у тумачењу језичких појава и (зло)употребу различитих термина у националистичке сврхе, истичући „manifestno obeležje jezika“. Вукомановић посебно осуђује *Слово о српском језику* и идеје пласиране у том „jezičkom zakonopravilu srpskog naroda“, затим претварање етника *Бошњак* у етноним, јер је значење „тој рећи... nametnuto spolja čisto političkom odlukom“ (115), као и прихватање назива (*Рейублика*) *Српска*, зато што „se tim želi da se pomoću jezika 'posrbi', u vidu nezavisne državne teritorije, ceo onaj bosanskohercegovački prostor na kome Srbi danas, kao izrazito većinski narod, kompaktno žive i koji njima po Dejtonskom sporazumu pripada kao zaseban teritorijalno-državni entitet“ (117).

Након неколико реферата који припадају другој скупини слиједи три излагања с изразито теоријским уклоном.

Милорад Радовановић, у реферату под насловом *Standardni jezik, njegove varijante, subvarijante i urbano-regionalne realizacije (raslojavanje i promovisanje)* — са *bibliografijom*, сам, у *Apstraktu* на почетку, објашњава садржај свога рада и идеје које се ту излажу, овако: „U lingvističkoj teoriji je dobro znano da se standardni jezici razlažu, teritorijalnim raslojavanjem njihovim, na varijante, a ove pak na subvarijante. Takođe je znano da su u javnoj i privatnoj komunikacijskoj praksi urbano-regionalne realizacije standardnoga jezika (iako najniže u hijerarhijskom rangu teorijski), zapravo i simbolički najprominentnije, i stvarno najvažnije, i sa stanovišta ostvarenja, i sa stanovišta davanja jezičkoga tkiva, supstance za građenje varijantnih i subvarijantnih razlika i specifičnosti. U tom teorijskom okviru, a na primeru nekadašnjeg srpskohrvatskog standardnog jezika i njegovih varijanata, ovde se sada objašnjavaju dezintegracioni stan-

dardnojezički procesi u devedesetim godinama 20. veka, i to tako što se tumači kako se pređašnji procesi raslojavanja jednoga standardnoga jezika na njegove varijante sada zamenjuje glotopolitičkim procesima promovisanja tih varijanata u odelite standardne jezike (srpski, hrvatski, bošnjački/bosanski). Sledi i nastavak priče, razume se, to jest razmišljanje o promovisanju nekadašnjih subvarijanata u moguće sadašnje varijante, te sledstveno, tadašnjih urbano-regionalnih realizacija jezičkih u subvarijante nove. Sve se to, razume se, moglo predvideti i u osamdesetim godinama 20. veka, tako da se prividno burni događaji (lomovi, rezovi) u devedesetim godinama, zapravo, svode na procese. Jednako i kada je u pitanju planiranje statusa, i kada je u pitanju planiranje korpusa standardnojezičkog, teorijska bi poenta bila da su raslojavanje i promovisanje lingvistički i glotopolitički procesi suprotni po učinku, ali komplementarni po dejstvu njihovom“ (149).

Гледано са социолингвистичкога становишта, могло би се рећи да је, упркос доброј теоријској утемељености, слабост овога конструкта у томе што није узета у обзир чињеница да центрифугалне друштвене силе које су утицале на национално раслојавање заједничког стандарда, „промоцијом“ ранијих варијаната у тај ранг, унутар сваког новопроглашеног стандардног језика (изузев донеке српског) дјелују, по природи ствари, у обрнутом смјеру, тј. центрипетално, па то доводи у питање Радовановићеве прогнозе у „nastavku priče“ — о „promovisanju nekadašnjih subvarijanata u moguće sadašnje varijante“, поготово у стандардима који се ослањају на идеје националне хомогенизације помоћу језика.

Неупитно је и веома корисно Радовановићево залагање за дистингирање различитих аспеката, односно „равни“, у лингвистичким расправама: а) генетскоисторијске равни од синхронијске, б) лингвистичке од социолингвистичке и с) комуникацијске од симболичке. Исто је тако потребно добро разликовати „Lingvistiku i Glotopolitiku, Planiranje jezika i Jezičku politiku, па i jezički inženjering, такође“ (170), а веома је корисна и додата *Osnovna bibliografija* (174–177), која садржи попис релевантне социолингвистичке литературе у вези с предметом излагања и „šire“.

Дубравко Шкиљан, у реферату под насловом *Stara jezična prava i nove manjine*, констатује да је „već i ranije, osobito kod dijela obrazovanih govornika, prisutna tendencija da se jezik smatra jednom od fundamentalnih odrednica kolektivnog nacionalnog identiteta uzdignuta... gotovo do mitoloških razmjera i proširena kroz čitave jezične zajednice, tako da se jezična pitanja više nego ikada, od vremena narodnih preporoda do danas, ukazuju kao eminentno politički problemi“ (181). Као последица рата, „u većini slučajeva demografske su promjene dovele do etničke homogenizacije pojedinih teritorijalnih cjelina“ (180), па се „u svim ovim promjenama morao...izmijeniti i položaj jezičnih manjina na teritoriju bivše Jugoslavije, a nove su jezične politike unijele i značajne novine u relaciji između većinskih i manjinskih jezičnih zajednica“ (82). При томе је одређење већинских и мањинских језичких заједница у нашем случају спе-

цифично, јер „већ само одређивање тко се може сматрати припадником језичне мањине у хрватско-српском случају suočava се с проблемом nedovoljne (или, понекад, никакве) različitosti idioma“ (187).

Шкиљан свој рад закључује сљедећом констатацијом: „Kod jezičnih manjina unutar hrvatsko-srpskog područja ne samo neformalni nego i legalni postupci usmjereni su, makar jednim svojim dijelom, prema njihovoj jasnom razdvajanju: pripadnici tih novih manjina na taj se način stavljaju u shizofrenu situaciju koju — u sadašnjim političkim i ideološkim konstelacijama — na razini kolektiva ne mogu nadvladati i koja, usprkos prividu, u krajnjoj konsekvenciji ugrožava njihov i grupni i individualni identitet“ (188).

На почетку свога реферата под насловом *Dva aspekta postmodernog stanja jezične standardizacije*, Милорад Пуповац истиче сљедеће: „U središtu modernističkog interesa bili su sloboda izražavanja, adekvatno sredstvo javnog sporazumijevanja, javni komunikacijski kanali te subjekti i institucije javnosti sa svojim mehanizmima kontrole i regulacije. Nasuprot tome u središtu postmodernističkog interesa umjesto slobode izražavanja nalazi se pitanje pristupa informacijskim centrima i sudjelovanja u komunikacijskim interakcijama, a umjesto od većine sudionika komunikacije otuđenih komunikacijskih sredstava nalaze se — pitanje dijaloške interakcije, za to potrebne interakcijske mreže, kao i pitanje identiteta i pravila sudjelovanja.“ (191). Полазећи, даље, од тврдње да се „od svojih prvih početaka jezična... standardizacija ostvaruje kao svojevrsna diskurzivna praksa“ (195), Пуповац констатије: „Posljednjih deset godina standardizacija na prostoru bivše Jugoslavije, a u prvom redu Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori, zapravo je ostvarivanje *diskursa nacije*, a ne jezika nacije kao što nas respektivne standardološke škole žele uvjeriti. Jezik nacije i dalje živi svojim životom, istina sudarajući se sa diskurskom nacije koji pretendira na to da bude 'javni jezik'“ (196).

Говорећи о „standardizaciji kao vernakularizaciji“, Пуповац каже да на нашем тлу „u posljednjih deset godina stvorena standardizacijska rješenja više funkcioniraju kao simbolički nego stvarni vernakular države. Više tako da se zna da *država ima svoj jezik i da jezik ima svoju državu*, nego zbog toga da bi funkcionirao kao jezik u dosljednoj službenoj upotrebi. On je tako pretvoren u jedan od državnih aparata ili u jednu od državnih agencija posredstvom koje bi se trebala ostvarivati prisnost s državom. Uostalom ustavne odredbe o tome koji je jezik u službenoj upotrebi u novonastalim jugoslavenskim državama danas i nemaju drugog smisla“ (198).

Наслов реферата Јосипа Баотића гласи: *Jezik u procesu integracije i dezintegracije društvene zajednice*. Ослањајући се на В. Гака, који је „skrenuo pažnju lingvističke javnosti na činjenicu da se, kako na prostorima Amerike tako i Evrope, unatoč procesima globalizacije, karakterističnim po tendencijama ekonomske i političke integracije, sve snažnije ispoljavaju tendencije kulturno-jezičke diversifikacije“, Баотић аподиктички тврди: „Raspad standardnojezičkog zajedništva Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba dogodio bi se i da nije došlo do disolucije državne zajednice. Demokratski procesi u svijetu, pa i na našim prostorima, otvarali su prostor za takvo od-

vijanje, i to proporcionalno njihovoj snazi — u nacionalno homogenim zajednicama dovodeći u pitanje neprikosновенost norme standardnog jezika u svim sferama javnog komuniciranja, u višenacionalnim zajednicama koje imaju zajednički jezik kao dijasistem, kakva je bila, i još uvijek ponegdje jeste, i naša, njegovu opstojnost i na razini apstraktnog sustava zajedničke norme“ (203). Али у самој тој чињеници није наш проблем. „По мени“ — каже Баотић — „najveći dio naših poteškoća u jeziku i oko jezika, kao i nesporazuma pa i razilaženja, svoje utemeljenje ima u jezičkom nacionalizmu, čvrsto usađenom učenju mladogramatičara da je jezik emanacija duha naroda, koje je pojednostavljeno svodenjem na formulu *jezik = narod*, odnosno *narod = jezik*. Ovo je dalje dobilo svoje različite interpretacije od kojih je za problematiku o kojoj raspravljamo najznačajnija da se samo iz jezika izvodi nacionalni identitet, jedan narod ili nacija su to ako mogu pokazati ili dokazati svoju jezičku posebnost“ (207).

Баотић даље каже да је у нас посљедњих десетак година „*jezički nacionalizam* prerastao u *nacionalizam u jeziku*, па је корисницима standardnog jezika govoreno ne kako treba govoriti i pisati, nego kako *moraju* pisati i govoriti ako su Srbi, Hrvati, Bošnjaci, odnosno u kojem im se osporavalo da govore *bosanskim, hrvatskim, srpskim* ako u svoj idiolekt nisu inkorporirali sve novine koje je norma inaugurirala ili odbacili sve ono što je proglašeno svojinom ili odlikom druga dva 'strana' jezika“ (211).

На крају Баотић наглашава да је све што је изнио „*pro domo sua*, u svjetlu sagledavanja jezične situacije u Bosni i Hercegovini, državnoj zajednici koja je iz rata izašla, za razliku od drugih, kao etnički nehomogena, u kojoj se ovi problemi ispoljavaju u radikalnijem vidu“ (ib.).

У реферату под насловом *Demokratska društva afirmiraju različitost* Љиљана Станчић истиче да „treba prihvatiti jezičnu zbilju, afirmirati pravo na drukčijost i individualne slobode, jer samo demokratska društva i slobodni pojedinci mogu postati nositelji svijesti koja *nijeće nadmoć* bilo kojeg kulturološkog obrasca, па i etničkoga“ (215). У том контексту „standardne bi jezike — koji su simbol i sukus rečenih različitosti — valjalo određivati objektivno, i jezikoslovnim i sociolingvističkim mjerilima s obzirom na to da taj idiom ima glavne funkcije: komunikacijsku i simboličku. То пак значи да standardni jezik kao komunikacijsku vrijednost treba određivati jezikoslovnim mjerilima i *iz njega sama*, а njegove značajke nalaziti u načelima po kojima opstoji njegova standardnost. No, njegovu bi bit trebalo nalaziti u simboličkoj dimenziji i izvan njega sama, odnosno sociolingvistički je određivati *identitetom njegovih nositelja*, po kojima postoji, po kojima ostvaruje svoje temeljne komunikacijske vrijednosti i po kojima je otvoren i dinamičan sustav“ (ib.).

Даље Љиљана Станчић, ослањајући се на стране и домаће ауторе, а имајући у виду и конкретну ситуацију, посебно у Босни и Херцеговини и Хрватској, анализира разна теоријска питања у вези с језиком, као што су однос језичког сустава и језичког стандарда и сл.

Ремзија Хациефендић-Парић обрадила је тему *Metode i modeli u lingvistici (s aspekta društvenih promjena)*, с међунасловима који сами

упућују на садржај излагања: *Lingvistika i sociologija, jezik i društvo; Metodologija i modeliranje; Promjene oko jezika i u jeziku (globalno i lokalno); Varijante u statusu standardnog jezika* — с одређеним теоријским амбицијама, те у другим као што су: *Demokracija u nedemokratskom okruženju; Bosanska demokracija i Prije kraja: iracionalno i racionalno* — гдје говори о језичкој ситуацији у Босни и Херцеговини у току рата, када су званично проглашена три национална назива стандардног језика: *босански, хрватски, српски*, и данас, када на том подручју фактички функционирају три стандардна језика: *хрватски, српски и босански*, уз напомену да је овај посљедњи стандардни језик „(najbliži i izveden iz) vatrijante zvane bosanskohercegovački standardnojezički izraz“ (279).

Задња два рада у скупини оних који расправљају о цјелини језика Бошњака, Хрвата и Срба с Црногорцима баве се поређењем норми наша три национална стандарда. Тако Сенахид Халиловић, у реферату под насловом *Morfološka norma bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika (osobnosti i tendencije)*, након анализе конкретних примјера, констатије да су уочене разлике „bitne tek za simboličku — ne i za komunikativnu funkciju jezika. Njihovo je ishodište u dvostrukostima i višestrukostima koje nudi zajednički jezik kao dijasistem. Također pada u oči da nijedna od triju uspoređivanih normi ne izlazi izvan okvira predašnje norme: norme bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika ne prihvataju ništa što nije bilo odlikom standardne novoštokavštine. Svaka od normi predstavlja naročit izbor iz onoga što je nudilo i bivši, nadnacionalni standardni jezik“ (317).

Хаснија Муратагић-Туна обрадила је тему *Paralela aktuelnih pravopisa bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*. Након исцрпне анализе уочених разлика у правилима и рјечничком дијелу та три стандардно-језичка норматива, она каже: „Da li će se postojeće razlike smanjivati ili povećavati, nećemo prognozirati, sada nam je jedino stalo do detaljnog proučavanja jezika na prostorima BiH, bez navijanja, svojatanja i priklanjanja“ (337).

Проучавању језика (и језичке политике) управо на просторима БиХ, не баш увијек „bez navijanja, svojatanja i priklanjanja“, посвећено је, како што је већ речено, највише реферата из друге групе (9 од 13).

На првом мјесту је Ибрахим Чедић, с темом *Bosanskohercegovački standardnojezički izraz — bosanski jezik*. Он заступа тезу да је босански језик, како и сам назива језик Бошњака, „nastavak razvoja bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza“, што је у највећој мјери тачно за данашњи разговорни језик Бошњака, али не и за експлицитну норму, која се новим рјешењима (посебно правописним) у многим детаљима разилази с праксом, а и с ранијом заједничком нормом, удаљавајући се све више од српског стандарда, а приближавајући се хрватском. Лако је уочљиво, кад се анализирају нова рјешења у бошњачкој експлицитној норми, којима она одступа од ранијих норми које су важиле за босанскохерцеговачки стандарднојезички израз, али у доброј мјери и од савремене стандарднојезичке праксе самих Бошњака, да се бошњачки језички стандард профилира архаизацијом (посебно оживљавањем архаизираних оријентализама), потом рурализацијом (уно-

шењем неких особености народних говора, нпр. *четверица*, *десетерица* и сл., које, узгред речено, нису ни само бошњачке) и на крају кроатизацијом (тј. преузимањем нормативних рјешења карактеристичних за хрватски језички стандард, као што је растављено писање футура I: *čitat ću, past ćeš* и сл.). Разилажења између бошњачке норме и праксе свјестан је и сам Чедић, па констатује како „više promjena nudi jezička norma nego što se to potvrđuje u jezičkoj praksi“ (71).

У фусности на 1. страници свога рада Чедић брани назив *босански језик*, па каже: „Ima prigovora da naziv *bosanski jezik* nije adekvatan jer nije usklađen sa imenom naroda koji se njime koristi. Kriterij imenovanja jezika prema imenu naroda stoji u koliziji s pravom da svako svoj jezik naziva kako hoće. Konkretno, za bosanski jezik kao zvaničan je ustvari proglašen naziv koji je oduvijek postojao u narodu, dok se naziv *bošnjački jezik* nikad nije upotrebljavao i korisnici jezika ga ni sada ne prihvataju. Naziv *bosanski jezik* se potpuno ustalio u svakodnevnoj upotrebi, ozvaničen je u zakonskim dokumentima, tačno se zna na šta se odnosi i primjedbe o njegovoj neadekvatnosti ispadaju neumjesne bez obzira na to kako bile obrazlagane, pogotovo što tako svoj jezik u Bosni i Hercegovini ne nazivaju samo Bošnjaci nego i drugi stanovnici ove države“ (69).

Ни ова последња Чедићева констатација не одговара стварности, јер Срби у Босни и Херцеговини свој језик називају — *српским*, а Хрвати свој — *хрватским*.

Чедић даље истиче да „za bosanski jezik nema posebno definisane jezičke politike koja bi davala smjernice njegovog razvoja, pa su u nizu slučajeva još validni principi prethodne jezičke politike u Bosni i Hercegovini“ (70). То такође није тачно, јер се ранија (књижевно)језичка политика у БиХ базирала на четири темељна принципа: (1) на принципу српскохрватског језичког заједништва, затим (2) отворености позитивним утицајима из других средина, (3) слободе индивидуалног избора нормираних дублета или триплета у оквиру српскохрватског језика као цјелине, те (4) његовања аутентичних особина бх. језичког израза заједничких свим народима који у њој живе. Ниједан од тих принципа не може се повезати са садашњом оријентацијом у изградњи језичког стандарда Бошњака, па ни Срба и Хрвата. У даљем излагању Чедић наводи разлике на релацији босанскохерцеговачки стандарнојезички израз — савремени језик Бошњака (у норми и пракси). Коригујући, само донекле, своје претходне нетачне констатације, он у закључку каже: „Očito je da je ovaj jezik (мисли се на босански, тј. бошњачки — М. III.) naslonjen na prethodni bh. standard i uglavnom je s njim podudaran. Nova norma je u određenim slučajevima zadržala principe prethodne norme, ali ima i neke inovacije zbog čega se s njom ne podudara. Primjetno je da su određene inovacije prihvaćene samo u slučajevima gdje je ostvarena podudarnost s jezičkom praksom, a tamo gdje to nije slučaj, norma se ne poštuje.“ (76).

Ханка Вајзовић на почетку свога рада, под насловом *Savremena jezička situacija u Bosni i Hercegovini — komunikativna i simbolička funkcija jezika*, истиче да је његов основни циљ „pokušaj da se u što

kraćim crtama ponudi slika savremene jezičke situacije u Bosni i Hercegovini tokom, otprilike, posljednjeg desetljeća 20. vijeka, što praktično pokriva period omeđen počecima međunacionalnog distanciranja na našim prostorima, s jedne strane, te savremenim našim trenutkom, s druge strane“ (79).

Сагледавајући савремену језичку ситуацију у Босни и Херцеговини свестрано „i u komunikativnim i u simboličkim vrijednostima“, и то „sa različitih polazišta i iz različitih uglova, mahom na primjerima iz prakse, ne tražeći većeg oslonca u teorijama i ne insistirajući na mogućim rješenjima“ (ib.), ауторица овога реферата прво подсећа „na neke, danas zanimljive stavove, što su ih prije dvadesetak godina iznosili mnogi vodeći lingvisti“ (ib.), а затим детаљно анализира данашње преовлађујуће ставове Бошњака, Хрвата, Срба и осталих према језику у различитим подручјима друштвене праксе — законодавној, политичкој, језичкополитичкој и нормативној. На крају она у вези с анализираним босанским језиком, тј. језиком Бошљака, и данашњом језичком ситуацијом у Босни и Херцеговини констатује: „a) niti je bosanski jezik (kakav se sada propisuje) — jezik Bosne, niti je jezik Bosne (kakav se danas govori) bosanski jezik i b) u jeziku bosanskohercegovačkog komunikacijskog prostora ima svega više nego onoga što je do prije desetak godina bilo: postoje, praktično, tri zasebna, troimena standardna jezika, koji se u većini slučajeva ostvaruju kao četiri suvarijante ili četiri subvarijante: bosanskohrvatski, bosanskosrpski, hrvatskobosanski i srpskobosanski. Po svemu sudeći, nema ili se najdrastičnije nastoje dokinuti hrvatskosrpski, jednako kao i srpskohrvatski“ (91).

Уз реферат Ханке Вајзовић треба још рећи да је писан веома духовито, готово козерски, и то јасним и живим језиком, који је и иначе карактеристичан за њене радове из ове области.

Аутор овог приказа, Милан Шипка, реферисао је о теми *Naziv jezika kao ustavnopravna kategorija*. У том раду, након напомена о језику као уставноправној категорији уопште, износи се бројни аргументи за и против назива *босански језик* као ознаке за језик Бошњака. Посебно су приказане уставноправне заврзламе (укључујући и суђења пред уставним судовима) око уношења тога назива у Устав Федерације БиХ и уставе њених кантона. На крају се о дилеми *босански или бошњачки језик* каже следеће:

„Postoje tri mogućnosti da se to dvojstvo prevlada, a s njim i sve dileme i sukobi. Prva je da Bošnjaci, slijedeći lingvističke (tvorbeno-semantičke i terminološke) razloge prihvate naziv *bošnjački jezik*, čime bi u isto vrijeme zadovoljili i princip da svaki narod ima pravo da svome jeziku da svoje nacionalno ime. Druga je mogućnost da se u svim novoštokavskim standardima (dakle i u srpskom i hrvatskom) usvoji naziv *bosanski*, koji su odabrali Bošnjaci za svoj jezik. No budući da je, iz već navedenih razloga..., malo vjerovatno da se u postojećoj političkoj konstelaciji i atmosferi prihvati jedno od ta dva rješenja, moguće je (i realno) treće: da Bošnjaci zadrže naziv *bosanski*, a Hrvati i Srbi ostanu pri nazivu *bošnjački*, koji je već ustaljen u hrvatskom i srpskom jezičkom standardu. Već smo vidjeli...da naziv nekog jezika može biti različit u različitim jezi-

cima, pa se to može primijeniti i na naše standardnojezičke izraze, koji pravno, politički i funkcionalno imaju status posebnih standardnih jezika. To, naravno, nije idealno rješenje, ali je ipak bolje od međusobnog nadmetanja i nametanja sudskim arbitražama, čime se ne rješava problem, a stvara loša atmosfera u međunacionalnim odnosima. Kad je u pitanju jezik, prevažu treba da imaju lingvistički argumenti i politički konsenzus. Tu je normalan poredak stvari: lingvistika, politika, pa tek onda pravo. Nikako obrnutim redom!“ (135).

Jagoda Jurić-Kappel, у реферату под насловом *Neke jezične posebnosti starije bosanske književnosti i njihov udio u procesima — propuštene mogućnosti?*, говори прије свега о употреби писама у Босни и Херцеговини у прошлости: „Od početka opismenjavanja vlada na ovom prostoru, kada se služi domaćim, slavenskim idiomom, poligrafičnost — mogućnost izbora između dvaju ili više grafijskih sustava, što, kao u slučaju ćirilice, ne mora biti dirigirano vanjezičnim, ponajviše konfesionalnim, razlozima“ (137). А о самом језику у Босни и Херцеговини она каже: „Dok ćirilica, tradicionalno pismo bosanskoga srednjovjekovlja, povezuje Bošnjake više sa Srbima (iako je ona bila u 17. st. i pismom bosanskih franjevaca), njegu narodnoga jezika i u književnosti (naj)starijih perioda dijele oni s Hrvatima. Pravoslavni su do u 18. st. u pismenosti ograničeni na srpski crkvenoslavenski korpus. U bosanskome se slučaju, sada, suprotno hrvatskoj trodijalektalnoj situaciji, radi o jednom dosta ujednačenom (novo)štokavskom dijalekatskom arealu. Ovdje je, međutim, visoka dijalekatska homogenost suprotstavljena izrazitoj konfesionalnoj heterogenosti, što je našlo odraza i u jeziku“ (139). Што се језика самих Бошњака тиче, она констатује да су они „kao demografski dosta stabilna grupa i jezično konzervativni, te dugo i dobro njeguju starije dijalekatske osobine“ (140), а то се најбоље огледа у крајинској епици и у крајинским писмима насталим на сјеверозападу босанскога језичког терена, док се „за остале облике који се могу сматрати бошњачким посебностима, попут сеvdalinke, balade i alhamijado pismenosti, kao pretežno urbanim tvorevinama, ne može...tako jasno utvrditi njihovo konkretno dijalekatsko porijeklo, jer su gradski idiom rezultati miješanja nanosa iz raznih sredina“ (ib.). Даље Kappelova приказује развој књижевног језика и процесе стандардизације до данашњих дана, када „proglašavanjem bosanske državne samostalnosti i naglašavanjem nacionalnoga prava Bošnjaka na poseban jezik, Sarajevo postaje centrom koji umjesto neutraliziranja sada, barem načelno, polarizira“ (144). На самом крају она истиче:

„Bosanski će jezik, kao standardni izraz Bošnjaka, moći preživjeti ako bude zadovoljavao neophodne sociolingvističke uslove, zapravo, ako oni, koji su već stvoreni, budu mogli biti i održavani... Narod kojemu ovaj služi mora se artikulirati jasno kao posebnost, različita od neposrednih susjeda. Takvo pozicioniranje jeste istorijska šansa, koja, međutim, krije mnoge nepovoljnosti koje izolacija sobom nosi“ (ib.).

Мухамед Шатор, у своме раду под насловом *Od Kallayevog monocentrizma do policentričnih jezičkih standarda*, покушава да рехабилитује језичку политику Benjamina Kallaya, „čija je uloga u našoj historio-

grafiji uglavnom krivo interpretirana“, па каже: „Ако Kallayeva политика интерконфесионалног босанства и наднационалне интеграције није успјела, то никако не значи да није успјела и његова језичка политика, јер су готово све одлуке у области језика биле интегрисајуће и нису одступале од опћих језичких токова на територији штокавског нарјежја“ (150). Он, дакле, не доводи у везу општу Калајеvu политику у Босни и Херцеговини с његовом језичком политиком, иако је знано да је та политика била у складу с империјаном политиком коју је заступао Kallay, шта више, била је и главни инструмент те политике, а то је формирање троконфесионалне босанске нације (прије свега, преко заједничког језика), а тиме и потпуног одвајања босанскохерцеговачког простора, у етничком, културном, политичком и сваком другом погледу, од српских и хрватских земаља, уз искључивање могућности било каквог утицаја с тих страна.

Поредећи ондашње и садашње стање, Шатор каже: „За разлику од austrougarskog perioda, danas su ti procesi dezintegracioni a umjesto Kallayevog monocentrizma dobili smo policentrične jezičke standarde, jer je došlo do međunacionalne jezičke distinkcije kao posljedice nacionalnih polarizacija“ (159). При томе се „данашњи хрватски и српски језички стандарди веома мало... ослањају на традицију језика у Босни и Херцеговини, на онај идиом који је био у основи прве фазе стандардизирања. Столјеће и по борбе за заједнички стандардни идиом готово је занемарено. С друге стране, у босанскоме језичком стандарду има превише 'архаизирања' језика и појединачних настојања да се врати на онај облик језика какав је био у Kallayevu и postkalajevsko vrijeme“ (ib.). У закључку, Шатор каже: „Свакако да би у пројислању три језичка стандарда у Босни и Херцеговини било неопходно више ослонца на традицију, а прије свега на језик којим су писали босанскохерцеговачки piscи и научници током двадесетог столјећа“ (160).

Стојан Врљић, у реферату под уопштеним називом *Језична политика као средство усуглашавања комуникативне и симболичке функције језика у национално нехомогеном заједницама*, говори о актуелној језичкој политици у Босни и Херцеговини и функционисању трију националних стандарда. „На сцени је правило већине“ — каже он. „Ако су у ентитету, опћини или школи (или факултету) у већини Хрвати онда се ту говори хрватски, ако су у већини Срби онда се ту говори српски а ако су у већини Бошњаци онда се ту говори бошњачки“ (164). И додаје: „Свакако да би се овакво рјешење могло сматрати упитним јер не штити мањину, а заштита права мањине је управо темељ демократије. Међутим, овакво језичко рјешење у Босни и Херцеговини је у пракси све док се не појави неко ново, боље рјешење“ (ib.). То је уједно и полазиште залагања овог аутора за одјелита права мањинских језика (бошњачког, хрватског и српског) на цијелој територији БиХ, прије свега у сфери образовања.

Наила Ваљевац, у реферату *Улога психичких чинилаца и (pre)обликовању стандарднојезичке норме*, расправља о разним питањима језика у Босни и Херцеговини, а понајмање о ономе што обећава сам наслов. Она, поред осталог, каже и ово: „Суштина бошњачко-хрватско-српских 'језичких' неспоразума у Босни и Херцеговини у овом тренутку своди се на назив/име босанског језика. Оспоравају га и Хрвати и Срби, па наравно и

njihovi bosanski sunarodnjaci. Ako Bošnjaci ostanu pri nazivu 'bosanski jezik', oni biraju put samoosporavanja vlastitog jezičkog i kulturnog identiteta. Takvo stanje stvari, po logici samoodbrambenog refleksa, prirodno rađa neraspoloženje i kod mirotvornih Srba i Hrvata, koji se, s terminološkim preimenovanjem 'bosanskoga' u — bošnjački jezik, javljaju i u ulozi zaštitnika bošnjačkoga identiteta" (237). Na самом крају доста развученог текста, она се ипак, макар уопштено и неразговјетно, враћа у оквиру назначене теме, па 'каже: „Moguća je dvostruka uloga psihičkih faktora: (1) *konstruktivna*, koja je u funkciji očuvanja osnovne, komunikacijske uloge jezika među ljudima i narodima, svojstvena mirnijim društvenim periodima i zrelijoj fazi razvoja naroda i njegovog jezika i (2) *destruktivna*, po pravilu pratilac euforičnih društvenih previranja, koja je, ne birajući ni sredstva ni metode (pre)oblikovanja standardnojezičke norme, u funkciji ostvarenja jednostranih političkih ciljeva" (246).

За разлику од претходног рада, реферат Срете Танасића под насловом *Језичка ситуација у Босни и Херцеговини: комуникацијско јединство и упадљива симболичка разведеност*, с нагласком на проблематици у школству, својим садржајем у потпуности одговара датом подужем наслову. „Пошто су у Босни и Херцеговини“ — каже он — „промовисана три стандардна језика, о тој се чињеници мора мислити као о социolingвистичкој реалности без обзира на истину да је стање у основи исто као што је било и до проглашавања засебних стандардних језика“ (252). Танасић упозорава и на реперкусије таквога стања: „Три стандардна језика у једној држави и у школству чине ситуацију комплекснијом него кад је посриједи један стандардни језик. Ово засигурно доводи државне институције које се брину о школству у посебно осјетљив положај: планирање језика овдје је посебно осјетљиво. С друге стране, ово и поскупљује школство“ (256).

На крају Танасић закључује: „Симболичка разведеност нашег језика у БиХ, и иначе, данас је очигледна и на њој се упадљивије инсистира. Она ће и у будућности бити видљива, али би могла бити и ублажена с протоком времена“ (257).

Реферат Мевлиде Караџе: *(Ne)demokratičnost jezičke politike i opća politika* последњи је рад из друге скупине који говори о језичкој ситуацији у Босни и Херцеговини. На самом почетку М. Караџа констатује: „Језичка политика једне државе извире из njene опће политике а коријени демократских или недемократских карактеристика налазе се у политичким доктринама које су у основи организације државе и njenog државно-политичког апарата.“ (261) Стављајући језичку политику у контекст опште политичке демократизације у Европи и БиХ, она даље каже: „Језичка политика чији је главни циљ национално homogeniziranje i која prisiljava svoje грађане да се препознају у једном, i то националном идентитету, не може се сматрати демократском. То, међутим, nikako не значи negiranje симболичке функције језика, jer postoje mnogobrojne области u kojima се може i u kojima треба njegovati jezik kao sredstvo nacionalnog, kulturnog i istorijskog identificiranja. Potrebna nam je jezička politika koja vodi računa i o jezičkoj realnosti, politika koja će otvarati puteve lakšeg i normalnijeg

komuniciranja, i to ne samo među nama u Bosni i Hercegovini nego koja će nas upućivati prema savremenom svijetu i omogućiti nam da se prepoznamo i u mnogo širim identitetima nego što su naši entiteti.“ (268–269)

Три рада из друге скупине која се односе на хрватски језички стандард повезује то што се у њима износе резултати истраживања и (пре)испитивања лексичке и ортографске норме, као и сериозан однос према проблематици третираној у сваком од њих.

Шведски (југо)славист Sven Gustavsson, у реферату под насловом „*Srbizmi*“ u hrvatskome standardnom jeziku — *znanstveni i emocionalni problem*, на почетку истиче да је „veliki problem odrediti što je to srbizam“ (285), посебно с обзиром на чињеницу „da su i srpski i hrvatski standardni jezik izgrađeni na istoj... novoštokavskoj osnovici“ и да „imaju isti gramatički sustav“ (ib). Стога се аутору овога рада „čini da izbor srbizama nerijetko počiva na *ad hoc* principu i često na privatnim osnovama, te da joj nije prethodilo istraživanje faktične jezične uporabe, u hrvatskoj lijepoj književnosti, u tisku i govornom jeziku“ (ib.). Ту своју тврдњу он поткрепљује анализом српско-хрватских разликовних рјечника, прије свега Бродњаковог *Razlikovnog rječnika srpskog i hrvatskog jezika*, потом „*Hrvatskog pravopisa* od autora Babić-Finka-Moguš, Bujasova *Velikog hrvatsko-engleskog rječnika* i Anićeve *Rječnika hrvatskoga jezika* i *Hrvatskog jezičnog savjetnika* (HJS)“ (ib.). Након детаљне анализе наведених извора, Gustavsson, одговарајући на кључно питање шта је то србизам, каже: „Srbizam bi, pretpostavimo, trebala biti srpska riječ (ili značenje) koja se na neki način 'uvukla' u hrvatski standardni jezik i konkurrira hrvatskome ekvivalentu. U sustavu jezika srbizam može, naravno, biti i pozajmica, na istoj razini kao anglicizmi, germanizmi itd., tj. riječ koja je postala dio hrvatskog standardnog jezika a da pri tome nema hrvatski ekvivalent. Međutim u HJS srbizmi nisu spomenuti u svezi s germanizmima, galicizmima, anglicizmima itd., što ukazuje na to da srbizmi ipak imaju poseban status“ (291). Због тога је „teško dati jasne odrednice da li je jedna riječ srbizam ili nije“ (ib.).

На крају овога темељитог реферата — свакако, једног од најозбиљнијих радова заступљених у Зборнику, јер је базиран на резултатима детаљних и објективних анализа, Gustavsson каже: „Nakon ovog istraživanja može se izvesti zaključak da je, izgleda, teško hrvatskim jezikoslovcima da se suglase koje riječi su srbizmi u hrvatskome jeziku i koje od tih riječi treba uvrstiti u leksički fond i priručnike. Čini mi se da postoji velika mjera subjektivizma u izboru koje su riječi srbizmi. Kada je riječ o leksičkom fondu, izgleda da većina lingvista ima velike teškoće da odredi jasnu granicu između srpskoga i hrvatskoga jezika.“ (294)

Рад Иве Прањковића носи наслов *Za demokratizaciju hrvatske ortoepske norme*. То је, у ствари, расправа о новоштокавској дистрибуцији акцената, одступању од ње (посебно у акцентуацији туђица) и ставу нормативаца према тој појави. Та је проблематика једнако актуелна и за остала два новоштокавска стандарда, српски и бошњачки. Стога се Прањковић осврће и на прозодијску норму тих стандарда, као и „još uvijek eventualnog stogorskog“ (304). Ипак, он се фокусира на хрват-

ски стандард, па каже да оно што је у раду рекао схвата „kao mali prilog stabilizaciji hrvatske ortoepske norme, koja je već dugo najproblematičnija norma hrvatskoga standardnog jezika“ (ib.). А рекао је, после анализе норме и праксе, како „opisane naglaske (мисли се на силазне изван првога слога — М. III.) valja u hrvatskome standardnom jeziku dopustiti bar kao dubletne“ (303). Он се, дакле, као и неки лингвисти на српској страни, залаже за нормирање двојакних акцената: оних строго новоштокавских и оних преузетих из других језика, који у пракси преваладају. Тако би се, онда, могло изговарати и *radijȃtor*, *kabarȃ* и сл. (с дугосилазним на предзадњем, односно задњем слогу) или *esperanto* и сл. (с краткосилазним такође на пенултими). Да ли ће то прихватити хрватска и друге новоштокавске ортоепске норме, остаје да се види.

Тему Марка Самарције: *Deideologizacija kao uzrok nekim promjenama u leksiku hrvatskoga standardnog jezika potkraj XX. stoljeća*, карактерише изразито социолингвистички приступ, што се види већ и по самом наслову. Прва идеологизација лексика хрватскога стандардног језика била је, према Самарцији, последица политичког система претходне Југославије, који он назива тоталитарним. У то вријеме он запажа „bar četiri načina ideologizacije u leksiku“, и то. а) „proširenje sadržaja leksema novim, ideologiziranim značenjem“, као у примјеру именице *елемент*, која је „dobila značenje 'čovjek (građanin) kao politički negativan subjekt' (RHJ), најчешће у множини (*elementi*) i/ili atribuirano neodređenom zamjenicom (*neki elementi*); б) „posuđivanje jezičnih jedinica koje su u jeziku davaocu (bar djelomično) ideologizirane, npr. *komitet*... kao naziv za organe SKJ“; в) „tvorba novih riječi kojima se pridružuje odmah samo ideologizirano značenje“, нпр. *klerofašizam*, *kleronacionalizam*, *kritizerstvo*, *politikanstvo* и сл.; д) „eufemizacija (uglavnom kao sredstvo manipulacije)“, па је „tako... riječ *štrajk* zamjenjivana sintagmom *obustava rada*, а riječ (*ekonomska*) *kriza* sintagmom (*ekonomske*) *poteškoće*“ (320).

До деидеологизације хрватског лексика, како налази Самарција, долази почетком деведесетих година 20. стољећа, када су се „promijenili državni ustroj i ideološki okvir“, па се онда као резултат тога процеса губе из употребе *drug* и *drugarica*, као ријечи за ословљавање, *radnik* постаје *djelatnik*, *zaposlenik*, *uposlenik*, *posloprimac*, *radno vrijeme* — *djelatno vrijeme* и сл. „Iako je“ — додаје Самарција — „jezikoslovna kroatistika pravodobno upozoravala na štetnost takve prakse... jer je posve realnom postala opasnost da deideologizacija preraste u novu ideologizaciju (neoideologizaciju), stanje se nije promijenilo sve do najnovijega vremena.“ (321).

Задњи рад у другој скупини, и уједно задњи рад у Зборнику, носи наслов *Strukturalno-genetski identitet crnogorske standardne ijekavice*, а аутор му је Бранислав Остојић. „Crnogorska ijekavica je“ — каже он — „u stalnom razvoju, izgradnji i u procesu usavršavanja, pa se na nju teže mogu primijeniti Vukova pravila. Ona se oslobađala složenih formi i što je najvažnije ostala je otvorena za inovacije. U procesu usavršavanja javljale su se nove forme koje su živjele naporedo sa starijim. Različiti ijekavsko-ekavski, ijekavsko-ikavski i ekavsko-ikavski likovi stoje u duble-

tu jedan pored drugoga, ostvaruju se unutar književnojezičkog izraza, stila ili žanra i koegzistiraju u konkurentnom odnosu na dijalekatskom, književnojezičkom i stilskom nivou.“ (339) Даље се даје детаљан приказ црногорског ијекавизма, са више одступања од важеће стандарднојезичке норме.

*

* *

На крају треба рећи да је овај осврт нужно ограничен, тј. да је у њему било могуће приказати само основни садржај зборника реферата с неумског скупа „Jezik i demokratizacija“ и указати тек на неке идеје заступљене у 28 ту објављених радова. Изнесене су идеје иначе много разноврсније, тако да их ни у овако опширном приказу нисмо могли све ни поменути, а камоли коментарисати. Стога се свима заинтересованим, посебно социолингвистима, али и другим језикословцима, може препоручити да узму Зборник и пажљиво га ишчитају. Јер, ту ће моћи да сазнају много шта о нашој актуелној језичкој ситуацији, па и о ставовима појединих наших лингвиста, аутора у Зборнику објављених реферата, према рјешавању стандарднојезичких проблема и усмјеравању језичке политике на српскохрватском говорном простору.

Милан Шийка

НИКОЛА РОДИЋ
(1940–2003)*

Јуче сам колектив Института за српски језик Српске академије наука и уметности потписао испод речи да је Никола Родић преминуо после краће и тешке болести. Брзо, али ипак касно, како то обично и бива у животу, схватио сам да сам погрешно. Никола није боловао, здрав је недавно пошао у болницу, одакле је своје колеге испраћао уз примерену, симболичну шалу, на њему својствен шеретски начин. Тачно је, нажалост, да се за све ненадано, превремено и сурово нагло завршио један нимало лак животни пут, да се затворио један животни круг, започет првог децембра 1940. године у Јањеvu на Косову, где је Никола провео детињство и стекао основно образовање. После завршене класичне гимназије у Пазину 1959. године у Приштини је студирао српскохрватски језик и књижевност. У узорно кратком року у Београду је завршио постдипломске студије и већ 1967. године магистрирао на тему „Облици променљивих речи у Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића“. Од 1969. до 1972. године Никола ради као асистент на Вишој педагошкој школи у Београду, где, између осталог, држи и курс из историје српскохрватског језика. Од 1970. год. ради као хонорарни сарадник на ексцерпцији грађе за речник српске редакције старословенског језика. На Филозофском факултету у Београду шест семестара је студирао класичну филологију. Од првог јануара 1972. до седмог фебруара 2003. године Никола Родић ради у Старословенском одсеку Института за српски језик САНУ. Прерана смрт га је затекла на дужности руководиоца Пројекта „Обрада старих српских споменика и израда *Речника црквенословенског језика српске редакције и Српско-словенског јеванђељског речника*“.

Срећни спој славистичких и класичних студија омогућиће Николи и ширину интересовања и широк избор тема и области у којима ће се он успешно огледати. То ће му, између осталог, омогућити да компетентно говори о речима грчког порекла у *Речнику косовско-мешохи-*

---

* Реч на комеморативном скупу посвећеном успомени на Николу Родића, одржаном 10. фебруара 2003. г. у Институту за српски језик Српске академије наука и уметности.

ског дијалекта Глише Елезовића, о лингвистичкој адаптацији грчких речи у најстаријим апракосима (XII–XIII век), о неким библијским именима у нашем језику, о рударској терминологији у старим српским текстовима, о адаптацији неких библијских антропонима и топонима у старосрпском језику, о антропонимским базама романског типа у његовом родном Јањеву, о замени арапских гласова у традиционалним српскохрватским арабизмима. Не случајно редакција Ономатолошких прилога, знаменитог гласила Српске академије наука и уметности, у првом броју штампа Родићев прилог *О имену Богдан*.

Никола Родић је рано почео да објављује запажене прилоге. У реферату за његов избор у звање старијег асистента године 1977. изузетно компетентна комисија у саставу Митар Пешикан, Димитрије Богдановић и Гордана Јовановић посебно истиче „импозантан број од тридесетак радова“ и кандидатуу „интензивну сарадњу у најреномиранијим нашим лингвистичким публикацијама“ као што су Јужнословенски филолог, Зборник МС за филологију и лингвистику, Ономастика југославика, Балканика итд. Ту је речено да Никола Родић припада ужег кругу лингвиста којима је припала част да за коаутора имају једног Милана Будимира. Родићев научни почетак показује да је он очигледно поставио себи за први циљ да што више учврсти и прошири своју лингвистичку културу и ерудицију, да научи што више од људи од којих се заиста има шта учити. Такав приступ, уз истовремену смелост и спремност на иступање пред научном јавношћу доста ће значити младом истраживачу у утемељењу поузданости и методолошке исправности даљег рада и трасирању распона тематике којом ће се бавити. Комисија у предлогу за унапређење младог колеге каже да је он „нашао срећан начин да свој ономастички интерес повеже са старословенистичким“. У образложењу предлога да се Никола Родић распореди на послове и задатке финалне научно-ауторске обраде старословенске материје (18. 12. 1985) стоји и оцена да се кандидат „у нимало лаком и веома одговорном задатку припремања критичког издања Мирослављева јеванђеља огледао као квалификовани стручњак за обављање и најодговорнијих задатака у Старословенском одсеку“.

Упућенијим стручњацима и бољим познаваоцима Родићевог дела не промиче ни податак да је он често и у континуитету учествовао на домаћим и међународним научним скуповима, најбољим приликама да се чују мишљења других посленика из струке, да се са колегама из земље и света сучеле мишљења, да се провере идеје, донети закључци. О Николиној научној радозналости и жељи да се напаја идејама и са знањима из више извора сведоче и његови дужи и краћи боровци у разним словенским славистичким центрима, одласци у друге средине ради стручног усавршавања или, пак, истраживања у тамошњим богатим архивима и библиотекама. С тим циљевима Никола Родић је боравао у Софији, Кракову, Прагу, Љубљани... Посебно је у том смислу било драгоцено искуство стечено током вишегодишњег борава у Француској, где је на Сорбони био лектор српскохрватског језика.

Изабрана библиографија Николе Родића броји преко педесет научних јединица. Све што је наш покојник објавио носи печат поузданости, све штити кров коректног лингвистичког и филолошког поступка. Никола се посебно успешно огледао у приређивању споменика српске средњовековне културне баштине. О том уистину мукотрпном, вишеструко захтевном послу говориће позванији од мене, а ја ћу поред тога блока Родићевог интересовања и прегалаштва проћи са неколико речи.

Част српској палеославистици чини критичко издање Мирослављевог јеванђеља, подухват остварен у коауторству са колегиницом Горданом Јовановић. У трајне тековине српске старословенистике залеже и Родићево издање Сврљишког јеванђеља. Он је „Сврљишке одломке јеванђеља“, како рече академик Ирена Грицкат, „широком обавештеношћу и минуциозном обрадом“ „извукао из заборав, увео их у даља сагледавања српске прошлости“. Минуциозном анализом Родић је показао да је рукопис поуздано споменик српске редакције и за свагда отклонио „раније дилеме везане за појаву евентуалних или тобожњих бугаризама“. Тај дуги, акрибични рад на издавању старих споменика изнедриће и једну необичну анегдоту. Никола је, наиме, данима, седмицама стрпљиво стајао поред машина штампарије и будно у оквиру, како се то обично каже, машинске ревизије пратио монтирање плоча и квалитет сваког одштампаног табака текста знаменитог споменика српске културе. Некако у исто време у том радном колективу пречишћавани су спискови радника које треба послати на одмор и опоравак у одговарајућем радничком одмаралишту. Директор је чланове стручног колегијума подсетио да нипошто не забораве онога радника који по цели дан стоји поред машина. Човек је био срећан што у колективу „има“ и тако агилног сарадника.

Нашег покојника живот није мазио, за њега се не може рећи да је био дете среће. Срећа није пратила ни Старословенски одсек, у којему је Никола провео пуне три деценије, најлепше године живота. Између осталог, прерано су се са овим светом растајали они који су усмеравали послове колектива. Да се ту ништа није променило најбоље сведочи ово наше данашње окупљање. Уместо да учини те последње, завршне редакторске кораке, да цизелирање прве свеске *Српско-словенског јеванђељског речника* приведе крају Никола одлази на пут без повратка.

Над одговорним људима увек дежура бар понеки разлог забринутости, а Никола, иначе осетљив преко неопходне мере, имао је због чега да брине. Последњу годину сви заједно зебемо због неизвесне судбине јединог института за српски језик на свету и националних капиталних лексикографских подухвата који су му поверени. Импоновала нам је Николина одлучност и снага да упркос забрињавајућој (за многе обесхрабрујућој) неизвесности онако жестото ради и практично заврши прву свеску Речника, са којом је требало да се појави на предстојећем XIII међународном конгресу слависта у Љубљани августа ове године. Није нам се дало, драги мој Мирзо, да у Љубљани промови-

шемо књигу и попијемо оно толико планирано вино. Остаје наша обавеза и нада да ћемо успешно направити те завршне кораке и благовремено прву свеску *Српскословенског јеванђељског речника* предати научној јавности.

Окупљање ове врсте природна је последица сваког рођења. Тога смо сви свесни, али је људски надати се и Бога молити да се на онај свет иде по реду. Овде се та жеља није испунила. Старина Игнације у десетој деценији живота и његова не много млађа животна сапутница Викторија сутра ће земљи вратити свога најстаријег сина, најстарије од десеторо на пут изведене деце. Против Божије воље нити се могло нити се може. А наш покојник је уистину био одан Свевишњем. Поштовао је обичаје предака, а у комуницирању са околином држао се оних неписаних правила научених у многољудној родној кући у Јањеvu.

Драги Никола, Твој душевни мир у озбиљној ситуацији импресионирао је и особље клиника на којима си провео последње недеље живота. Тако се могу држати само људи који нису ничији дужници. Свој колектив, своје колеге и пријатеље задужио си преданим радом, искреном присношћу, дружељубивошћу, отвореношћу и солидарношћу када је год и коме је год помоћ била потребна. За све то Ти хвала и нека Ти је слава.

Слободан Реметић

НАШ ЈЕЗИК

ИЗДАЈЕ

ЛИНГВИСТИЧКО ДРУШТВО у БЕОГРАДУ

УРЕЂУЈЕ

БОДИСЛАВ ПЕТРОВИЋ

Година I Бројка 1

БЕОГРАД

1932

Издавач: Институт за српски језик САНУ

Компјутерска припрема за штампу: Давор Палчић (*palcic@EUnet.yu*)
Штампа: Чигоја штампа, Београд